

Doktori (PhD) értekezés

Tánc a macedón szakrális hagyományban

Bólya Anna Mária

Debreceni Egyetem
BTK
2015

TÁNC A MACEDÓN SZAKRÁLIS HAGYOMÁNYBAN

Értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében
a Néprajzi és antropológia tudományágban

Írta: Bólya Anna Mária okleveles zeneelmélet tanár

Készült a Debreceni Egyetem Néprajzi és Történelmi Doktori iskolája
(Néprajzi Programja) keretében

Témavezető: Dr. Bartha Elek DSc
(olvasható aláírás)

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr.
tagok: Dr.
Dr.

A doktori szigorlat időpontja: 200... ..

Az értekezés bírálói:

Dr.
Dr.
Dr.

A bírálóbizottság:

elnök: Dr.
tagok: Dr.
Dr.
Dr.
Dr.

A nyilvános vita időpontja: 201... ..

Én Bólya Anna Mária teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés önálló munka, a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült, a benne található irodalmi hivatkozások egyértelműek és teljesek. Nem állok doktori fokozat visszavonására irányuló eljárás alatt, illetve 5 éven belül nem vontak vissza tőlem odaitélt doktori fokozatot. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el.

Bólya Anna Mária

Debrecen, 2015.....

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés.....	7
1.1. Témaválasztás, módszerek	7
1.2. A balkáni szláv és a macedón folklórral és balkáni táncagyományjal kapcsolatos szakirodalom	13
1.2.1. A balkáni szláv folklórral kapcsolatos kutatások a magyar néprajzi szakirodalomban	13
1.2.2. A macedón néprajzi kutatás.....	18
1.2.3. A balkáni szláv anyaggal foglalkozó néptánc kutatás	19
1.2.4. A macedón tánc kutatás, a bolgár és a szerb tánc kutatás fontosabb szerzői	22
1.2.5. Az értekezés alapját képező legfontosabb irodalom.....	26
1.3. Balkáni folklór és macedón folklór Magyarországon	28
1.3.1. A macedón kultúra és nyelv ápolása Magyarországon	28
1.3.2. A balkáni folklór megjelenése Magyarországon	30
1.3.3. Új kezdeményezés: Macedón Folklór Adatbázis, macedón folklór együttes	31
2. A balkáni szláv ortodox területek táncagyományának általános jellegzetességei, a macedón folklór helye a balkáni lánctáncokban	32
2.1. Rövid történeti áttekintés.....	32
2.2. Az kör- és lánctáncok elnevezésének eredete	35
2.3. Az oro hagyomány tájegységei	36
2.3.1. A lánctáncagyomány elterjedtsége Európán kívül és Európában.....	36
2.3.2. A balkáni táncok tájegységei	38
2.3.3. A macedón táncagyomány tájegységei.....	38
2.4. Oro és közösség - szerepek az oróban, nemek megoszlása, oro és etnikum	41
2.5. Az oro alkalmi és helyszíne	43
2.6. Az oro struktúrája	45
2.6.1. Térforma	45
2.6.2. A mozgás iránya	49
2.6.3. Az orók motívumtípusai	50
2.7. Az oróhoz társuló zene	52
2.7.1. Oro vezető ének.....	52
2.7.2. Néma oro	54
2.7.3. Társulás hangszerrel	54
2.7.4. Ritmikai jellemzők, ritmikai és strukturális diverzitás, szimultaneitás	55
3. A macedón folklórterület néprajzi sajátosságai.....	57

3.1.	A teljes macedón folklórterület tájegységei és néprajzi sajátosságai	57
3.2.	Az egyes vidékek néprajzi sajátosságai.....	68
3.2.1.	Stip és környéke	68
3.2.2.	Stip környéki tájszótár	74
3.2.3.	Kicsevo és környéke, Kopacska terület.....	75
3.2.4.	Kopacsikai tájszótár.....	81
3.2.5.	Radovis és környéke.....	82
3.2.6.	Inyevói tájszótár	87
3.2.7.	Makedonszki Brod és Porecse terület.....	88
3.2.8.	Porecsei tájszótár	93
3.2.9.	A Bigorszki Szent János monostor és a mijak régió	95
3.2.10.	Mijak tájszótár	101
4.	A macedón néphit egyes vonásai	103
4.1.	Általános jellegzetességek.....	103
4.2.	Archaikus szövegtartalom vándorlása	105
4.3.	Az ősszláv hit és a samovila oro.....	109
5.	A kalendárium öt jellegzetes ünnepe öt jellegzetes vidéken	110
5.1.	Karácsony Stip környékén.....	110
5.2.	Vízkereszt és Szent János Kicsevo környékén	145
5.3.	Lázár szombat szokásai Radovis környékén	155
5.4.	Húsvéti ünnepkör Makedonszki Brod környékén	166
5.5.	Szent György nap a mijak régióban	192
6.	Az öt ünnepen megjelenő táncok motivikai sajátosságai, szakralitással való kapcsolatuk.....	205
6.1.	A tánc szakralitása.....	205
6.2.	Az öt ünnep táncainak, mozgásrendszereinek formai és tartalmi elemzése	206
6.2.1.	A badnik este rituális mozgása	207
6.2.2.	A dzsolomárok orója	208
6.2.3.	A új Szent János komák orója	211
6.2.4.	A Lázár napi oro.....	214
6.2.5.	A húsvéti oro torony.....	216
6.2.6.	A kapuzó játék.....	217
6.2.7.	A húsvéti megnyitó oro	219
6.2.8.	A húsvéti játékok.....	221
6.2.9.	A húsvéti záró oro	223
6.2.10.	A György napi tűz körüli oro és kapcsolódó szokások	226
6.2.11.	A vizsgált rituális táncok tartalmi jellegzetességei.....	227

7. Összegzés	236
Az adatközlők jegyzéke	241
Az értekezésben szereplő ábrák forrásai	241
A mellékletben szereplő anyagok forrásai	242

1. Bevezetés

1.1. Témaválasztás, módszerek

Az értekezés célkitűzése a balkáni lánc- és körtáncok vizsgálata. A Balkán területén belül a déli szláv nyelveket beszélő, ortodox vallású népek kultúrájára, azon belül elsősorban a macedón folklorra irányult a kutatás. Habár a magyar néprajzi szakirodalom foglalkozik a Balkán kultúrájának több területével, és a téma a tánc kutatásban sem ismeretlen, az értekezés elsőként a macedón folklór szintézisszerű feldolgozását kívánja adni.

A macedón kultúra a Balkánon belül is archaikusabb egységet alkot, emellett a szerb és bolgár kultúrához viszonyítva Macedónia hagyománya jóval kevésbé ismert és kutatott Magyarországon. *A macedón terep kutatási lehetőségeire Bartha Elek professzor úr hívta fel a figyelmemet, amelyet ezúton szeretnék professzor úrnak megköszönni.*

Jelen sorok írója fiatal kora óta foglalkozik a tánc gyakorlati oldalával. A táncművészeti főiskola zeneelmélet és tánc történet oktatójaként és hittanárként régóta foglalkoztatja a tánc és a ritualitás kapcsolata, valamint a táncnak a keresztény vallásról való leválása az európai történet folyamán. A balkáni táncérettel való megismerkedése folytán emellett lenyűgözte a balkáni lánc- és körtáncok ritmikai és esztétikai gazdagsága, ezért fordult figyelme a tánc hagyomány szempontjából reliktum területet képező balkáni folklór, azon belül a fejlődés korábbi fázisában levő ortodox területek, a bolgár, macedón és szerb folklór irányába.

A Balkán kultúrájában sajátos helyet elfoglaló macedón folklór, mely a terület történelméből adódóan igen sokféle hatást épített magába, és a folklór-üzletiesedésnek több tekintetben korábbi, a folklórt érintetlenebbül hagyó fázisában van, igen érdekes terepet kínál a folklórkutató számára. A macedón területnek, évszázadokon át nem voltak országhatárai, saját állama, politikai gazdái pedig viszonylag sűrűn változtak. Így a kultúra megőrzésének két fontos terepe közül első az Ohridi Püspökség szellemi védelme. Az ohridi régió erős szellemi hagyománya, megtartó ereje Magyarországon is megfigyelhető az ottani területről bevándoroltak Szent Naum kultuszának nyomaiban.¹ A kultúra megőrzésének másik terepe a folklór, a néphagyomány. Ezért a macedón kultúrában a folklór szerepe felértékelődik.²

¹ Vö: Füves 1968, Nagy: 2012, Боља 2013k

² Gorge Ivanov, köztársasági elnök, egyetemi tanár, 2011 áprilisában az Eötvös Loránd Tudományegyetemen tartott rövid előadásából

A tánc történet korábbi kultúráját őrző lánc- és körtánc hagyomány alkalmasnak látszott arra, hogy megmaradt rituális jelentésű táncok vizsgálatával megvalósuljon a tánc és a néphit archaikus rétegei közötti, valamint a tánc és keresztény hitek közötti feltételezett kapcsolat feltérképezése.

A macedón folklórterület a Görög Köztársaság és a Bolgár Köztársaság területére is kiterjed, de a vizsgálat a kutatás jelenlegi fázisában csak a Macedón Köztársaság területére irányul. E területen belül sem tárgyalja a nagyszámú, török időkben iszlám hitre térített macedón lakosság hagyományát, a vizsgálat itt is csupán az ortodox vallású lakosság hagyományaira szorítkozik.

A szokásleírásokban részletesen jelennek meg a macedón hagyomány olyan máig megőrzött vagy a XX. század végéig élő szokásai, amelyek a magyar szakirodalomban nem vagy csak kevéssé ismertek, de olyan is található közöttük, amelyről sem a balkáni, sem pedig a macedón folklórkutatás nem publikált eredményeket. Először jelennek meg magyar nyelven az egyes táji csoportok tájszótárai is.

A terepmunka

Az antropológiai módszerek megfelelően a vizsgálandó közösségbe való beilleszkedés első fázisa a nyelv elsajátítása volt. Ez egyben az egész (a Macedón Köztársaság területét tekintve mintegy kétfélmillió fős) közösségbe való beilleszkedés kezdetét is jelentette.

A macedón közösséggel való kapcsolatfelvétel másik szála a több évtizedes múltra visszatekintő ELTE Szláv Filológiai Tanszék keretében működő Macedón Nyelvi Lektorátussal, a lektor asszonnyal és Magyarországon munkát vállaló macedóniai ismerőseivel, valamint a lektorátussal jó viszonyt ápoló macedón nagykövettel való megismerkedés volt. Ezt közös, hosszú távú tudományos, tudománynépszerűsítő és kulturális projektek elindítása követte. Ezek az ismeretségek a szinte mindennapi kapcsolattartás révén, elősegítették a macedón közösségbe való beilleszkedés magyarországi helyszínen történő megvalósítását.

A kutatás érdekében a lektorátussal közösen új együttműködés kezdődött a Szkopjei Egyetem Etnológiai és Antropológiai Intézetének, Marko Cepenkov Folklór Intézetének valamint a Tanec Állami Népi Együttes munkatársaival.

A nyelvtudás tökéletesítése, a közös projektek szervezése és a célzott terepmunka előkészítése, kivitelezése 2011 és 2014 között átlagosan félévenként két alkalommal, mintegy kéthetes macedóniai tartózkodást jelentett.

A macedón kultúrával és nyelvvel való mélyebb megismerkedést Szkopjei Szent Cirill és Metód Egyetem által Ohridban szervezett, *A Macedón Nyelv Irodalom és Kultúra Nemzetközi Szemináriumain* tudtam megvalósítani. A szemináriumon való részvételt a Macedón Köztársaság, a célzott macedóniai terepmunkákat pedig a magyarországi Campus Hungary program támogatta, melyet e helyen köszönök meg.

A szokások vizsgálata a macedón hagyomány kalendáris ünnepeinek tükrében valósult meg. Az ünnepek kiválasztásának szempontjai a gazdag szokáshagyomány, ezen belül is elsősorban a rituális ének és tánc hagyomány voltak. A macedón terepen fennmaradt, a szlávoknak a Balkánra való bejövetele előtti időkben gyökerező rituális éneklés elválaszthatatlan egységet képez a hagyomány egyes szokásköreivel. Megfigyelhető, hogy a rituális éneklés a szokásokkal együtt él és velük együtt is hal ki. Ezek közül némelyik saját fordításban került a szövegbe.

Az értekezés fő céljához kapcsolódóan a gazdag hagyományú ünnepek közül nem kerültek vizsgálatra azok az egyébként érdekes ünnepi szokáskörök, amelyeknek a kereszténységgel jelentésbeli és kötött időpontbeli kapcsolatuk sincs. Ilyenek voltak a *dodola*³ és a *ruszália*. A télközépi maszkos játékok is csupán a karácsonyhoz kötődő időpontú *koleda* szokáshoz tartozóan kerültek tárgyalásra. Így tehát a gazdag tánc- és énekhagyomány alapján öt szokás került kiválasztásra.⁴

A terepmunka helyszínei olyan tájegységek, falvak voltak, amelyek archaikus ünnepi szokáshagyományukat máig őrzik, így az adott szokás reprezentatív példáját mutatják be.

A terepmunkára kiválasztott szokások és helyszínek a következőek:

1. a *koleda* és a *badnik este Stipben* és környékén
 - a. a *koledával* való kapcsolata révén a *dzsoloma* télközépi dramatikus szokáskör *Kavadarci* körüli falvakban, főként *Begniste* faluban
2. a vízkereszt ünnepköre *Kicsevo* környékén, főként *Lavcsani* faluban
3. a Lázár nap ünnepköre *Radovis* körüli terepen, főként *Inyevo* faluban
4. a húsvét ünnepköre *Porecse* területen

³ A macedón nyelvben *dodole*, de a magyar néprajzi szakirodalomban *dodolaként* tűnik fel pl. Ujváry Zoltánnál, az értekezésben következetesen így szerepel.

⁴ Величковска 2008, Китевски 1996, Димоски 1996, Димоски 1974

5. a György nap ünnepköre a *mijak* régióban

A terepmunkának az *értekezés anyagához kapcsolódó* gyűjtött adatállománya mintegy 500 fotó, 100 video felvétel, 8 interjú, terepmunka naplók, megfigyelést dokumentáló jegyzetek és kikérdezések anyagát tartalmazó jegyzet, valamint adatközlőktől és kutatóktól származó kéziratok:

Vízkereszt ünnepén 2013-ban, Kicsevóban, Drugovóban és Lavcsaniban készített felvételek, két interjú, terepmunka napló.

Lázár nap ünnepén 2013-ban, Inyevo faluban készített felvételek, két interjú, terepmunka napló.

Húsvét ünnepén 2013-ban, majd 2013 júliusában Makedonszki Brodban, Manasztirecben és Tomino Szelóban készült felvételek, két interjú, terepmunka napló.

További tételek a 2013-tól 2015-ig macedóniai adatközlőkkel való újbóli találkozásakor, *kikérdezések* és internetes *kikérdezés* során lejegyzett és feldolgozott anyag, valamint Bituse faluban 2014-ben, vízkereszt ünnepén készített felvételek és interjúk.

Az értekezés alapját képező további gyűjtések a Marko Cepenkov Folklór Intézet archívumában található felvételek, melyeket a hivatkozott szerzők, elsősorban, Rodna Velicskovszka, Zoranco Malinov, Ermisz Lafazanovszki, Vera Klicskova, Ljupcso Risteszki, Mihailo Dimoszki, Gancso Pajtondzsiev, Vladimir Janevszki és Bosko Treneszki publikáltak saját gyűjtéseikkel együtt. Az adott területeken szisztematikus terepmunkát végző elkötelezett gyűjtők, akik jellemzően néprajz vagy etnológia szakos hallgatók, szakdolgozataikban szintén jelentetnek meg adatokat. Ilyenek Ivona Tatarcsevcska és Vele Szoluncsev. Archívumi anyagokra való hivatkozáskor az eredeti archívumi helyszámok megjelölésre kerültek, kivéve néhány esetet, ahol azokat a forrásirodalom nem jelölte meg. Fenti szerzők az archívumi anyagok közlése mellett kivétel nélkül hivatkoznak saját gyűjtéseikre is.

Az egyes terepek helyi születésű elkötelezett gyűjtői is publikálnak. Saját gyűjtéseiket nem csupán szöveges publikációkban, hanem internetes megosztó portálokon is közzéteszik. Ezen felül a macedón sajtó is nagy számban közöl beszámolókat, felvételeket, például a nagy érdeklődésre számot tartó *kavadarci* férfiak zsiros énekeiről, az ohridi és szkopjei vízkereszt kereszti vízbedobásáról vagy a húsvéti és György napi szokásokról. Jellemző az évkör nagyobb ünnepein bemutatott rövid összeállítás az adott ünnep hagyományos ünnepléséről, népszokásairól rövid reklám jellegű, többször ismételt bejátszás formájában. A jugoszláv idők óta készülnek televíziós filmek a macedón folklór egyes szokásairól, melyeket néprajzi

kutatók készítenek és lektorálnak. Ilyen a Klicskova által készített *porecsei* húsvétról szóló film. Ismeretterjesztő jellegű sorozat a *Fedezd fel Macedóniát*,⁵ amelyben más népszokások mellett külön kisfilm mutatja be például a *begnistei (Kavadarci környéke) dzsoloma* népszokást és az orót, azonban a szerzői jogok miatt ezt az értekezésben nem használtam fel.

A táncok illetve a szokásokhoz kapcsolódó mozgások Aneta Szvetieva, Zoranco Malinov, Rodna Velickovszka, Ljubica és Danica Jankovics szakirodalmi közléseinek, mások által interneten közzétett gyűjtések valamint saját gyűjtéseim alapján kerültek elemzésre. Ezek a források a formai elemzés fejlécében kerültek jelölésre.

Megemlítendő még a macedón zenei- és táncfolkór két forrása. A Tanec Állami Népi Együttes repertoárja, bár több formában feldolgozott és stilizált módon, mégis tematikusan és magas színvonalú tánc- és zenei tudással mutatja be az egyes tájegységek és ünnepek jellemző folklórhagyományát, mintegy „élő múzeumként”.⁶ Emellett az országban több hagyományőrző fesztivál van, például a *Prilep* melletti *Dolneni* szervezésében megrendezett, Pece Atanaszovszkiról elnevezett vagy az *Injevóban (Radovis környéke)* minden évben a lázározás ideje alatt párhuzamosan folyó „Gajda” fesztivál.

A kutatás

A lánc- és körtánc-hagyomány vizsgálata három szinten valósul meg. Az első szinten a macedón lánc- és körtánc-kincs elhelyezésre kerül balkáni lánc- és körtánc-kultúrában, a tájegységek szerinti, formai és zenei sajátosságok figyelembevételével. A második szint a szokáskörnyezetben való bemutatás és értelmezés, a harmadik szint pedig az ünnepekből kiemelve, formai (motivikai, plasztikai, ritmikai és dinamikai) valamint jelentésbeli szempontok alapján való elemzés.

A tánc-hagyomány vizsgálatának e tematikája köré egy bővebb, szintetizáló módon a magyar nyelvű szakirodalomban eddig nem tárgyalt anyag épül fel. Ennek első köre a szokások részletes leírása és archaikus rétegeinek és mai állapotának meghatározása. Második, még szélesebb kör a szokásokat felvonultató macedón folklórterület néprajzi sajátosságainak az értekezés kereteihez viszonyított részletes feltárása.

⁵ <http://istrazijamakedonija.com.mk> 2015.06.26.

⁶ <http://www.tanec.com.mk/choreography-and-stage-adaptations-repertoire> 2015.06.06. (Sajnos a vidéki együttesek nem múzeumként kezelik a koreográfiákat és repertoárjukat kisebb-nagyobb részben ezekből állítják össze. – Ivancich Dunin 1991)

A konkrét táncok vizsgálatával az értekezés két fő célja: 1. A táncgyomány szempontjából reliktum területnek számító macedón hagyományban a rituális jelentésű táncok feltárása, a táncoknak a néphit archaikus rétegeivel való viszonyának vizsgálata. 2. Annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy rituális táncok között található-e keresztény jelentésű tánc. Ezek a célok nem ismeretlenek a tánc kutatásban, a táncantropológiai kutatásokban, azonban az értekezésben a vizsgálat megközelítése ezektől eltérő. A tánc ritualitásának vizsgálata annyiban új megközelítésű, hogy a vizsgálódást a néphit irányából indítja el, és kísérletet tesz a néphit kutatásának és a tánc kutatás egyes eredményeinek összekapcsolására, valamint a keresztény jelentés keresésekor egyes kérdéseket a teológia szemszögéből vizsgál.

Az értekezés szerkezetében a tánc általános bemutatása és konkrét táncok elemzése fogja közre az ünnepekhez tartozó szokáshagyomány tárgyalását. A kalendáris ünnepek tárgyalásának előkészítéseképpen a balkáni kör- és lánctáncgyomány sajátosságai és a macedón folklór balkáni táncinkcsben elfoglalt helye kerül áttekintésre. A táncgyomány beágyazódását az ünnep mélyebb jelentésébe az ünnepekről szóló fejezet mutatja be. Az ezt megelőző fejezet tárgyalja a teljes macedón folklórterület és az ünnepet felvonultató vidék egyes történelmi és néprajzi sajátosságait. A táncok, rituális mozdulatrendszerek formai és tartalmi elemzésével az értekezés záró fejezete foglalkozik. Ebben a rituális jelentésű táncok főbb formai jellegzetességeinek bemutatásával és összehasonlításával és a tartalmi jegyek összevetésével igyekszem feltárni a táncoknak az ünnep ritualitásához és szakrális jelentéséhez való kapcsolatát.

A terepmunka és a kutatás keretében arra kerestem választ, hogy a nyugat-európai hagyományban csak nyomokban észrevehető rituális tánc hol és hogyan lelhető fel a macedón hagyomány vizsgált szokásaiban; a macedón hagyományban kaphat-e a tánc vallásos jelentést keresztény tartalommal; kapcsolódik-e a keresztény szakrális tartalmakhoz táncalkalom, amely rituálisan fejezi ki az adott ünnep mélyebb jelentését. A tánc időbeli és térbeli művészet. A kérdés, hogy lehet-e a tánc ideje és tere megszentelt a macedón néphitben.⁷

⁷ Szeretném kifejezni köszönetemet Bartha Elek professzor úrnak és a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék minden munkatársának a messzemenő segítőkészségért. Köszönettel tartozom a macedóniai kutatásomat és terepmunkámat segítő kutatóknak, adatközlőknek, együttesvezetőknek, barátoknak, különösen Rodna Velickovszkának, Ljupcso Riszteszkinnek, Ermisz Lafazanovszkinak, Cane Gyorgyioszkinak, Mladen Vancoszkinak, Szasa Dukoszkinak, Jaszmina Lazarevának, Milena Sztojcseszkinak, Liljana Pandevának, Dimitar Pandevnek, Zoran Dzsorlevnek, Jovica Blazsevszkinnek, Vlatko Deloszkinak, Szonja Dzsesevovszkának és Roza Taszevszkinak, emellett a magyarországi munkám segítségéért Panda Sztojanovszkának, és Iljovszki Risztónak, valamint a magyarországi macedón közösség tagjainak.

1.2. A balkáni szláv és a macedón folklórral és balkáni táncagyománnyal kapcsolatos szakirodalom

1.2.1. A balkáni szláv folklórral kapcsolatos kutatások a magyar néprajzi szakirodalomban

A *délszláv* kultúra mindig szem előtt volt a magyar néprajzi kutatásban, hiszen a kutatásoknak kezdetektől fogva szerves részét képezte a magyarországi nemzetiségek vizsgálata, Bél Mátyás *Notitia Hungariae novae...* írásától kezdődően, majd Tessedik Sámuel, Erdélyi János és Hunfalvy Pál munkásságában is megjelennek ilyen értelmű művek.⁸ Az *Ethnographia* folyóirat a kezdetektől foglalkozott Magyarország nemzetiségeinek néprajzával.⁹ A Magyar Néprajzi Könyvtár első könyve is a Bolgár néphit című kiadvány volt, Strausz Adolf tollából.¹⁰

Már Réső Ensel Sándor írt a szerbek népszokásairól, sőt kolo táncáról is.¹¹ Bellosics Bálint a magyarországi szerbek egy-egy népszokásáról ad részletesebb ismertetést.¹² Jankó Jánosnál is olvashatunk a magyarországi szerbekről. Margalits Ede a délszláv történelmi és nyelvi írások mellett a szokásokról, népballadákról is ír.¹³ Róheim Géza is gyakran említ délszláv szokásokat könyveiben.¹⁴ Bálint Sándor az ünnepek magyar és közép-európai hagyományvilágának kapcsán szintén bőven említ délszláv folklór párhuzamokat.¹⁵ Fél Edit Balkánon tett gyűjtőútja és kutatása beépült publikációiba.¹⁶ Gunda Béla a Magyar szláv néprajzi kapcsolatok című könyvében és más műveiben is foglalkozik a délszláv és balkáni kultúrával. Könyveiben Dömötör Tekla vizsgálja a népszokások, a népköltészet délszláv illetve balkáni párhuzamait.¹⁷ Ujváry Zoltán kutatásaiban a balkáni dodolával és más balkáni szokásokkal is találkozhatunk.¹⁸ Kiss Mária a magyarországi délszláv, főként szerb népszokások kutatójaként részletesen feldolgozta a magyarországi szerbek népszokásait, írt az

⁸ Az értekezésben a délszláv megjelölés a déli szláv nyelveket beszélő etnikumra vonatkozik

⁹ Ortutay 1975

¹⁰ Strausz 1897

¹¹ Réső Ensel 1866

¹² Bellosics: Adalékok magyarországi szerbjeink néphitéhez, *Ethnographia* 1904, 275-278, 316-318.

¹³ Margalits: Králjevic Márko, Márk királyfi, délszláv népballadák a 14. és 15. századból, Budapest 1899

¹⁴ Például Róheim: 1925

¹⁵ Bálint 1976, Bálint 1977

¹⁶ Például Fél: Délszláv kölcsönhatások a Sárköz népviseletében, *Délvidéki Szemle* 1943, különlenyomat

¹⁷ Például: Dömötör 1964, Dömötör 1983, Dömötör 1981

¹⁸ Ujváry 1969, Ujváry 1980: 119-160, Ujváry 1996

énekes hagyományról, dalgyűjtéseket is publikált.¹⁹ Grin Igor a magyarországi délszláv népdalok és népköltészet anyagát gyűjtötte, s dolgozta fel írásaiban. Kósa László a magyarországi nemzetiségek kutatása során hangsúlyosan foglalkozott a délszláv kisebbséggel. Jung Károly, a magyar-délszláv összehasonlító folklórkutatással foglalkozó könyvében a délszláv népköltészet egyes műfajairól ad kitekintést.²⁰ Bartha Elek a vallási néprajz, etnicitás, etnikai identitás és a közép-európai interkulturális kapcsolatok kutatójaként a balkáni hagyományoknak is tág teret szentel munkáiban,²¹ egyes írásaiban pedig kifejezetten a macedón folklórterület sajátosságait mutatja be.²²

Bizonyos néprajzkutatók *hangsúlyozottan* foglalkoztak a délszláv folklórral,²³ illetve annak egy-egy részterületével. Strausz Adolf a Balkán, főként Bosznia és Hercegovina történelmi és néprajzi leírása mellett, a bolgár folklór ismerője volt, népdalfordításai egyedülállóan szépek.²⁴ A bolgár népköltészet és szokások körében publikált Erődi Béla, Czirbusz Géza. Az 1920-as években a bolgár kultúra kutatása (pl. Ecsedi István) főként a bolgár magyar rokonság kutatásának jegyében történt, ide sorolandó Fehér Géza régész is. Szilády Zoltán, természettudósként komoly néprajzi gyűjtést is végzett Bulgária területén.

Báldy-Belosics Flóra a sokác kultúrát kutatta, Hadrovics László nyelvészeti kutatásai a kulturális kapcsolatok területét is érintik, Tóth István tollából a szerb szokásokról olvashatunk.²⁵ Mándics Mihály Csávoly bunyevác szokásaival, Velin Stjepan a magyarországi délszlávok téli szokáskörével foglalkozott. Eperjessy Ernő többek között Borbála napi és a dodolához kapcsolódó szokásokról írt,²⁶ Sarosác György a magyarországi délszlávok kultúráját és vizuális népművészetüket (textil, lakás stb.) kutatta, Fried István főként a bunyevácokról írt, Kovács András a pécsi bosnyákokról. Dékity Márk általában a magyarországi délszlávok népszokásairól írt, Frankovics György a délszlávok archaikus népi imádságairól. Mándics Zsivkótól a horvátokról, sokácokról olvashatunk. Megemlítendő még Hegyi Imre és Marinov Jelena neve. Jelentős sorozat foglalkozik a Magyarországi délszlávok néprajzával szerb, horvát, szlovén és magyar nyelvű írásokkal.²⁷

¹⁹ Kiss 1988

²⁰ Jung K: Összefüggések és kapcsolatok , Újvidék1997

²¹ Például: Bartha 1984, 1992, 2006, 2014

²² Bartha 2014

²³ Az áttekintésben főként azok kerülnek megemlítésre, akik nem *kifejezetten* a katolikus délszláv (horvát, szlovén) hagyomány kutatói voltak.

²⁴ Például: Strausz 1897

²⁵ Például a dodola és koleda: Tóth 1948

²⁶ Dömötör-Eperjessy: Dodola and other Slavonic Folk-Customs in County Baranya, Acta Ethnographica XVI. 1967, 339-408.

²⁷ Balassa (szerk.): A magyarországi délszlávok néprajza, Budapest 1975-1993

Bolgár, szerb és kapcsolódóan macedón kultúráról a *magyarországi nemzetiségektől* kiindult kutatási projektekhez kapcsolódó kiadványokban is olvashatunk.²⁸ A bevándorló bolgárkertészekről Bokova Irena és Doncsev Toso ír, utóbbi a bevándorlók etnikai összetételéről is.²⁹ A bevándorló bolgárokról ír még Gjurov Alexander, Varga Gyula és Peneva-Vincze Lili a debreceni Bolgár tanulmányokban. Utóbbi a magyarországi bolgárok szellemi és anyagi kultúrájával és Bulgária kisebbségeivel is foglalkozik. Juricskayné Szabeva Ászja magyar nyelven is publikált a bolgár folklórról. Penka Pejkovszka szép összefoglalást ad a magyarországi bolgár néprajz magyarországi kutatóiról. Menyhárt Krisztina a táncművészet és identitás összefüggéseiről ír.

A XVIII. századtól kezdve nagyobb számban Magyarországra érkező vegyes etnikumú „görög kereskedők”-nek titulált csoport kutatását a Görög Önkormányzat deklarálta *jogfolytonosként* vette védőszárnyai alá. Tevékenységüket, történetüket Füves Ödön és Sasvári László is kutatta, Szent Naum tiszteletükről Nagy Márta írt könyvet.

A görög nemzetiség kiadványaiban találhatjuk a legtöbb információt a macedón kisebbségről és kultúráról. Nem csupán azért, mert az 1913-as bukaresti békeszerződéssel a macedón folklór, ill. nyelvi terület legnagyobb része Görögországhoz került, hanem azért is, mert a 1946-1949-ig tartó görög polgárháború magyarországi menekülteinek csoportja hozzávetőleg fele részben macedón volt. A görög mellett ők macedón nyelvű oktatásban is részesültek az iskolákban és a Laikosz Agonasz kiadványnak is volt macedón nyelvű melléklete jó néhány esztendőn át.³⁰ Papadopoulosz Filipposz a magyarországi görög közösségek történetét, identitását mutatja be írásaiban. Részletesen leírja a görög polgárháború magyarországi menekülteinek macedón csoportját, annak hátterét, problémáit, ötven százalékban becsülve meg az áttelepüléskori arányt.³¹ Az általa leírt Kafenio című folyóirat néprajzi anyagokat is tartalmaz ismeretterjesztő formában. Lehet olvasni a kalamatai táncszemináriumról, a beloianiszi táncegyüttesről, de külön macedón folklórról vagy az együttes anyagának mibenlétéről eddig nem találtam adatokat, amelyek azonban a macedón menekültekkel folyamatban levő riportorozat során előbukkanhatnak.³² A Kafenióban olvashatunk még a görög ortodoxiáról, a Helidonáki együttesről, a néprajzi sorozatban főleg népmesékről, sikeres

²⁸ A macedón kisebbség a mai napig nem nyert hivatalos státuszt Magyarországon.

²⁹ Például Doncsev 1998: 21-43.

³⁰ Papadopoulosz 1996: 57-58.

³¹ Papadopoulosz 1996: 57-58.

³² 2012-ben kezdtem meg a riportorozat készítését a macedón menekültekkel, egyenesen az Égei Makedónok Magyarországi Szövetsége és a Görög Önkormányzat tagjaival. Az anyag egyelőre kiadatlan.

táncházakról.³³ Szintén menekültként érkezett Magyarországra annak idején Iljovszki Riszto történész, aki magyar-macedón kapcsolatokkal foglalkozik írásaiban, Minkov Lázár, aki a magyarországi macedón menekültek történetéről írt könyvet és Paszkal Gilevszki, aki alább kerül említésre.

A szlavisztika, szláv nyelvek, ezen belül a *délszláv nyelvek kutatása* Magyarországon szintén régi múlttal rendelkezik. A szlavisztikai felsőoktatás 1849-ben indult el, melyben a délszláv nyelvek, s ezen belül a macedón nyelv kutatása is lehetőséget kapott.³⁴ A szlavisztikai kutatással kapcsolatban meg kell említeni a teljesség igénye nélkül Asbóth Oszkár, Melich János, Kniezsa István és Hadrovics László nevét.

A szakirodalom a délszláv nyelvek és népek megjelölésben változó, főként a bolgárokra vonatkozóan. Ez a délszláv történetírás történetében is megmutatkozik, ahogy azt Niederhauser Emilnél olvashatjuk.³⁵ A délszláv nyelvekről való műfordításnak is szép múltja van. Balás-Piri Aladár a szerb-magyar irodalmi párhuzamok mellett a szerb népdalok osztályozásáról is írt.³⁶ Fried István a délszláv népköltészet kutatója volt. Ő említi Székács József jelentős szerb népdalfordításait.³⁷

Babérfák címmel jelent meg 1969-ben Nagy László délszláv népköltészeti fordításainak kötete, melyeket Vujicsics D. Sztoján válogatott. Az énekeket tematikusan csoportosítja a könyv, de területi meghatározás nincsen. A fordítások nyelvezete a szépirodalomhoz jóval közelebb áll, mint a népi nyelvezethez.³⁸ Paszkal Gilevszki magyar-macedón műfordításai igen jelentősek.

A kelet-európai és délkelet európai *népzenekutatás* sok tekintetben kapcsolódik Bartók Béla nevéhez. Bartók népdalelemzésének és osztályozásának rendszere képezi a népzene tudomány alapját. Így Bartók munkája hatással volt maguknak a balkáni népeknek saját zenekultúrájuk feldolgozására.³⁹ Ezt mutatja Rajna Kacarovával való levelezése, ami Bartóknak a bolgár ritmussal kapcsolatos feltevéseinek nyomán indult meg. Kacarova a

³³ Kafenio – A Görög Országos Önkormányzat Folyóirata Καφενείο – Περιοδικό της Αυτοδιοίκησης Ελλήνων Ουγγαρίας 1995-2005

³⁴ Nyomárkay 1999: 7.

³⁵ Niederhauser 1997: 236-237.

³⁶ Balás-Piri: Magyar-szerb irodalmi kapcsolatok, Pécs 1937

³⁷ Fried István, 1979. *A délszláv népköltészet recepciója a magyar irodalomban Kazinczytól Jókaiig*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

³⁸ Nagy 1969

³⁹ Dzsudzsev 1971: 353.

bolgár népzene és néptáncot kutatta, saját népdallejegyzési rendszert is kidolgozott. Levelezésükből kiderül, hogy Bartók tapasztalatait a bolgár népzene kutatásában milyen jól hasznosították, valamint hogy Bartók a bolgár népzenevel kapcsolatban milyen jó információforrásra lelt.⁴⁰

Bartók előtt a balkáni anyaggal kapcsolatosan több leíró jellegű gyűjtést publikáltak, például Franjo Kuhač, 1879-ben, Zágrábban megjelent szláv népdalgyűjteménye (Délszláv népdalok). Georghios Pachtikos 1905-ben megjelent 260 görög dallama, a Chronos protos, Ludvig Kuba gyűjteménye – amelyben délszláv, többek között macedón dallamok is voltak – pedig Prágában jelent meg. Ez utóbbi szerző elméleti tanulmányt is írt a bolgár népzeneéről 1897-ben. Raouf Yekta bey a török zeneelméletről írt tanulmányt, és foglalkozik a bolgár ritmussal is. E téma problémakörét, vagyis az Akçak ritmus balkáni folklórban való vándorlásának problémáját tárgyalja Constantin Brailoiou is. Dobri Christov macedón dalgyűjteményt adott ki, s hozzá elméleti előtanulmányt is írt.⁴¹ Mindazonáltal a fentebb említett művek inkább leíró jellegűek. A tudományos igényű összehasonlító elemzést végül Bartók Béla végezte el.⁴²

Bartók a balkáni folkórt kisérszben – az új államhatárok által később lehetetlenné tett – saját, nagyrésztben Franjo Kuhač (Južno-Slovenske Narodne Popievke, Zagreb 1879-1881) és Ludvig Kuba (Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1893) gyűjtéseinek alapján dolgozta fel. Végül Amerikában, a Harvardon rendszerezetten gyűjtött balkáni anyaghoz jutott.⁴³ Tudományos eredményeit összefoglaló írása poszthumuszaként jelent meg.⁴⁴ Bartók egészen a török népzene kutatásáig jutott ezen az úton.⁴⁵ A balkáni zene hatása Bartók több művében megjelenik. Itt kell megemlíteni, hogy saját bevallása szerint egész életműve szorosan kapcsolódik a tánchoz.⁴⁶

A délszláv népzene jelentős kutatója a sajnálatosan korán elhunyt Vujicsics Tihamér volt. A magyarországi délszlávok népzenejéről 1978-ban jelent meg monográfiája.⁴⁷ Meg kell említeni Eredics Gábort, a Zeneakadémia Népzene Tanszékének alapítóját, Bartók délszláv népzenei gyűjtéseinek interpretálóját.⁴⁸

⁴⁰ Penkovszka 2000: 25-31, Dille1970:165-172.

⁴¹ Maga Bartók balkáni gyűjtésének nagy részét a román anyag képezi. Délszláv népzenei kutatása 1912-ben kezdődött meg, vingai bolgár felvételeivel, melyek egyben a bolgár népzene kutatás és a bánáti szerb gyűjtések első felvételeit jelentik. (Dzsudzsev 1971, Penkovszka 2000, Radinović 2006)

⁴² Penkovszka 2000: 25-31, Dzsudzsev 1971: 353, Radinović 2006: 81-83.

⁴³ Radinović 2006: 81-83.

⁴⁴ Bartók-Lord 1951

⁴⁵ Dzsudzsev 1971: 353-358.

⁴⁶ Bólya 1996: 111-114.

⁴⁷ Vujicsics 1978

1.2.2. A macedón néprajzi kutatás

A macedón terület történelméből adódóan a macedón néprajzi irodalom korai írásainak jellegzetessége, hogy az itteni lakosságot négyféle nációhoz tartozóként jelöli meg. *Macedónként* Gy. Pulevszki, Sz. Gulapcev, P. Draganov, P. Ginovszki, D. Matov, *görögként* E. Stanford, F. Bianconi, C. Nikolaides, *bolgárként* A. Grisebach, J. von Hahn, H. Brailsford, P. Šafárik, Gy. Petrov, V. K'ncsov, M. Arnaudov és H. Vakarelszki, *szerbként* I. Jasztrebov, T. Dzsordzsevic, A. Belics, J. Erdeljanovics említi őket írásaiban, és még hosszan sorolhatnánk a példákat.⁴⁹ Az értekezés a megnevezések kapcsán nem kíván állást foglalni, a szövegben a macedón nyelvterület folklórjának tárgyalása „macedón” megjelöléssel történik, a forrásirodalmak megnevezéseinek sokszínűségét az értekezés szövege nem veszi át.

Az első jelentős macedón néprajzi gyűjtés, a Vuk Karadzics és Sztanko Braz gyűjteményeiben feltűnő macedón népdalok után, 1861-re datálódik, amikor megjelent a Miladonov testvérek, Dimitar és Konsztantin Miladinov 680 népdalt tartalmazó kiadványa Zágrábban.⁵⁰ A gyűjtések folytatói voltak többek között Partenie Zografszki, Jordan Hadzsi Konsztantinov-Dzsin, Rajko Zsinzifov, Kuzman Sapkarev és Marko Cepenkov.

A macedón folklórról szóló korai európai kiadvány G. F. Abboth könyve, amely Égei-Macedónia és a mai Macedón Köztársaság déli régióiban való terepmunkák alapján született.⁵¹

A macedón folklórterület első bemutatása Vaszil K'ncsov és Gyorcse Petrov nevéhez kapcsolódik.⁵²

Kifejezetten macedón összefoglaló néprajzi kiadvány – oroszországi és lengyelországi össz-szláv kiadványokban való megjelenések után – több évtizedes előkészítő munkát követően, csupán 1996-ban tudott megjelenni. A Macedónok etnológiája című könyv elsőként foglalkozik összefoglalóan a macedón anyagi és szellemi kultúra sajátosságaival,⁵³ s bár kidolgozottságában és terjedelmében nem, összefoglaló jellegében Balassa-Ortutay féle Magyar néprajzhoz hasonló.

⁴⁸ <http://www.mma.hu/documents/10180/4349951/Vujicsics+egy%C3%BCttes+Megosztott+Kossuth-d%C3%ADj.pdf/d6637bf2-d56f-46bf-8232-554dfb4c0cf9> 2014.05.05.

⁴⁹ Паликрушева 1996: 7-8.

⁵⁰ Д. Миладинов, К. Миладинов 1861

⁵¹ Abboth 1903

⁵² К'нчов 1900, Петров 1896

⁵³ Крум 1996: 6-7.

A macedón szokáskutatás legfontosabb személyiségei Vera Klicskova, Aneta Szvetieva, Tanasz Vrazsinovszki, Kiril Penusliszki és Marko Kitevszki. A macedón néphit és mitológia témájában monografikus írásokat jelentettek meg Tanasz Vrazsinovszki,⁵⁴ Ermisz Lafazanovszki⁵⁵ és Ljupcso Riszteszki.⁵⁶ A szokásokról jelentős műveket publikáltak Aneta Szvetieva,⁵⁷ Galaba Palikruseva,⁵⁸ Veszna Petrszka⁵⁹ és Marko Kitevszki,⁶⁰ Zorancso Malinov,⁶¹ Rodna Velicskovszka,⁶² Katerina Petrovszka-Kuzmanova,⁶³ és Bone Velicskovszki.⁶⁴

Megemlítendő, hogy a macedón terület az ószláv nyelv kutatásában kiemelt szerepben van. Igen jelentősek Dimitar Pandev ószláv nyelvi professzor kutatásai.⁶⁵

1.2.3. A balkáni szláv anyaggal foglalkozó néptánc kutatás

Az Európában élenjáró magyar néptánc kutatásban – melynek legfontosabb egyéniségei Réthei Prikkel Marián,⁶⁶ Gönyei Sándor, Lajtha László,⁶⁷ Viski Károly 1937-ben kiadott angol nyelvű könyve, Molnár István Kaposi Edit, Maác László, Pesovár Ernő, Martin György, Felföldi László, és Ratkó Lujza munkássága – a kör- és lánc táncok vizsgálata elsősorban a magyar leánykarikázó, valamint a román és délszláv *nemzetiségi* táncanyag kapcsán került feldolgozásra. A témában legjelentősebbek Felföldi Lászlónak a Maros menti szerbek táncairól 1980-ban megjelent monografikus írása,⁶⁸ Martin Györgynek az énekes körtáncokról írt monografikus könyvei és írásai,⁶⁹ Pesovár Ernőnek és Felföldi Lászlónak a rituális körtáncokról szóló írásai,⁷⁰ valamint Ratkó Lujzának a tavaszi játék és tánc hagyomány,

⁵⁴ Вражиновски 1998

⁵⁵ Лафазановски 2000

⁵⁶ Ристески 2009

⁵⁷ Светиева 1995

⁵⁸ Паликрушева 1975

⁵⁹ Петреска 2008

⁶⁰ Китевски 1996

⁶¹ Малинов 2006

⁶² Величковска 2008

⁶³ Петровска-Кузманова 2012

⁶⁴ Величковски 2012

⁶⁵ Például Пандев: Пристап во македонската лингвокултурологија, Скопје 2007

⁶⁶ Réthei 1929

⁶⁷ N.Bartha-Gönyei-Kodály-Lajtha-Schwartz-Solymossy-Szendrey-Szendrey 1937

⁶⁸ Felföldi 1980: 163-189.

⁶⁹ Martin 1979, Martin 2000,

⁷⁰ Pesovár 1996, Felföldi 1987

különösen a nagybőjti leánykarikázó és a kapuzó játékok témájában írt kandidátusi értekezése és egyéb, a témát tárgyaló írásai.⁷¹

A tánc strukturalista szemléletű vizsgálata nyilvánul meg az ICTM kutatócsoport (International Council for Traditional Music) etnokoreológiai munkacsoportjának 2007-ben az Akadémiai Kiadó által kiadott munkájában.⁷² Ebben a balkáni táncagyomány strukturális vizsgálata is megtalálható. A könyv szerzői közt találjuk Lisbet Torpot, akinek a lánctáncokról 1990-ben jelent meg könyve.⁷³ A magyarországi délszláv táncok gyűjtésével kapcsolatosan Kricskovics Antal is megemlíti, aki a Fáklya (ma horvát, régebben kisebbségi) együttes vezetője. A magyarországi délszláv táncokról 1980-ban jelent meg könyve.⁷⁴ Martin György neje, Borbély Jolán is publikált a magyarországi délszláv táncok témájában.⁷⁵

Maga a néptánckutatás jellemzően Nyugat-Európában indult meg korábban. Itt az első táncleírásokat már a reneszánsz korra datálhatjuk.⁷⁶ Az első *összehasonlító* jellegű munkák a XX. század közepén jellennek meg, a legjelentősebbek először Richard Wolframtól,⁷⁷ Felix Hoerburgertől, Jan Raupptól⁷⁸ és Violet Alfordtól⁷⁹ olvashatók. Ezek főként nyugat- és közép-európai folklór anyagot dolgoznak fel. Európán kívüli anyagot, a természeti népek táncait is vizsgáló, sok tekintetben antropológiai látásmódú könyv Kurth Sachs tollából született 1933-ban.⁸⁰ Jó lett volna, ha Sachs az egyes népek táncairól később született komoly monográfiáknak, gyűjtéseknek már a birtokában lehetett volna, például Gertrude Prokosch Kurathtól,⁸¹ Alan P. Merriamtól⁸² és Adrienne Kaepplertől,⁸³ Pearl Primustól,⁸⁴ vagy délszláv területen Olivera Mladenovicstól⁸⁵ megjelent munkáknak.

⁷¹ Ratkó 1997, Ratkó 2007, Ratkó 2011

⁷² Ghirchescu 2007: 3-20.

⁷³ Torp 1999

⁷⁴ Kricskovics 1980

⁷⁵ Borbély 1974

⁷⁶ Kovács 2002: 11-13.

⁷⁷ Wolfram 1951, 1956

⁷⁸ Hoerburger-Raupp 1957

⁷⁹ Alford: *Sword Dance and Drama*, London 1962

⁸⁰ Sachs 1963 (eredeti 1933)

⁸¹ Kurath P: *Iroquois Music and Dance: Ceremonial Arts of Two Seneca Longhouses*, Washington 1964

⁸² Merriam: *Ethnomusicology of the Flathead Indians*, Chicago 1967

⁸³ Kaeppler, Adrienne, 1993. *Poetry in motion: Studies of Tongan dance*. Vava'u Press

⁸⁴ Guide to the Pearl Primus Collection: http://library.duke.edu/rubenstein/findingaids/adfprimuspearl/#c01_0 2014.02.02.

⁸⁵ Младеновић 1973

A kelet-európai tánckutatás XX. századi megindulásának nehézsége abban rejlett, hogy az előbbre járó népzene-kutatáshoz képest fáziskésésben volt, így annak eredményeit nem tudta igazán kihasználni.⁸⁶ Ez a kettősség mind a mai napig érezhető, a délszláv régióban talán kevésbé látványosan, mint Magyarországon.⁸⁷ Az 1950-es évek végétől már több monográfiában is komplex szisztematikus vizsgálat tárgyát képezi a táncanyag. Ilyenek Kotoński,⁸⁸ Ivančan,⁸⁹ Lovrenčević,⁹⁰ Gumenjuk,⁹¹ Zálešák,⁹² Bucšan,⁹³ Liszicijan⁹⁴ munkái, melyek egyaránt kitérnek a tánc tartalmi, funkcionális, zenei és formai vonásainak vizsgálatára.⁹⁵

A déli szláv táncgyomány első leírása, a nyugati szláv területekhez képest fáziskéséssel 1876-ban jelenik meg Vatroslav Jagics tollából.⁹⁶ A XX. században már többhelyütt felbukkannak táncleírások. A crnogorai táncokról elsőként 1900-ban⁹⁷ majd 1933-ban⁹⁸ lehet olvasni. Az első részletesebbnek tekinthető leírás Tihomir Dzsordzsevic 1907-es könyvében olvasható.⁹⁹ A korai bolgár leírások között van Angel Drumev 1929-es, 20 táncot leíró könyve.¹⁰⁰

Elérkeztünk az értekezés szempontjából első, és a gyűjtések szempontjából szinte máig legjelentősebb állomáshoz Ljubica és Danica Jankovics életművéhez. Ők alapozták meg a déli szláv területek szisztematikus tánckutatását. Első könyvük, 100 táncleírással 1934-ben jelent meg. Ettől az évtől 1964-ig Jugoszlávia teljes területének táncait gyűjtötték és publikálták hét kötetben *Narodne igre* címmel. Ezekben mintegy 900 táncleírás található részletes lejegyzéssel, dallammal bemutatva.¹⁰¹ Ezek közül az első, a harmadik és a negyedik

⁸⁶ Felföldi, Pesovár 1997: 12.

⁸⁷ Lásd Kacarova-Kukudova, Dzsudzsev és Firfov bekapcsolódását a tánckutatásba. A plovdivi művészeti egyetem népzene és néptánc képzése is egy karon belül működik. Bólya 2010: 84-88.

⁸⁸ Kotoński: Góralski i zbójnicki, Kraków 1956

⁸⁹ Ivančan 1964

⁹⁰ Lovrenčević 1969

⁹¹ Гуменюк: Народне хореографічне мистецтво України, Київ 1963

⁹² Zálešák: L'udové tance na Slovensku, Bratislava 1964

⁹³ Bucšan: Jocuri din Ardealul de sud, București 1957

⁹⁴ Лисициан (Լիսիցյան): Старинные пляски и театральные представления армянского народа, Ереван 1958

⁹⁵ Felföldi, Pesovár 1997

⁹⁶ Jagić: Građa za slovinsku narodnu poeziju, Zagreb 1876

⁹⁷ Иванчевић 1900

⁹⁸ Вујовић: Црногорско оро у Црмници, Београд 1933

⁹⁹ Ђорђевић 1907

¹⁰⁰ Друмевъ 1929

¹⁰¹ Младеновић 1973: 8.

kötetben található a macedón területről való anyag. A Jankovics nővérek életművében elemző és összehasonlító írásokat is találunk.

A rendszerezett tánckutatás a déli szláv illetve a balkáni területen a következő generáció által teljesedett ki, melynek fő képviselői, a XX. század derekától kezdve, többek között Ivan Ivančan¹⁰² a horvát, Marija Šuštar¹⁰³ a szlovén, Jelena Dopuđa¹⁰⁴ a crnogorai, Slobodan Zecsevics¹⁰⁵ a szerb, Zsivko Firfov¹⁰⁶ és Gancso Pajtondzsiev¹⁰⁷ a macedón, Rajna Kacarova-Kukudova¹⁰⁸ és Borisz Conev¹⁰⁹ a bolgár, Domini Crosfield¹¹⁰ és Dora Stratou¹¹¹ a görög, Miron Grindea¹¹² és Anca Ghiurchescu¹¹³ a román táncgyomány kutatói voltak.¹¹⁴

1.2.4. A macedón tánckutatás, a bolgár és a szerb tánckutatás fontosabb szerzői

A *macedón táncgyomány* kutatásában – melynek első elszórt említései többek között Kuzman Sapkarevtől,¹¹⁵ Mihailo Velicstől,¹¹⁶ Szvetozar Tomicstól,¹¹⁷ Jovan Hadzsivasziljevicstől,¹¹⁸ Sztevan Tanovicstől,¹¹⁹ és Jeremije J. Pavlovicstól¹²⁰ olvashatóak,¹²¹ – a Jankovics nővérek első átfogó munkái után hosszabb pauza következett. A macedón táncgyomány kutatását a bolgár és a szerb tánckutatáshoz képest máig némi elmaradás jellemzi.

A titói Jugoszlávia idejében a néptánckutatás bizonyos fokú önállóságot élvezett, azaz nem kapcsolódott feltétlenül Jugoszlávia más népeinek tánckutatásához, és természetesen nem kapcsolódott a bolgár vagy a görög tánckutatáshoz sem. Emellett az önállóság mellett

¹⁰² Ivančan 1956

¹⁰³ Šuštar: Slovenski ljudski plesi Primorske, Ljubljana 1958

¹⁰⁴ Dopuđa 1950

¹⁰⁵ Зечевић 1961

¹⁰⁶ Фирфов-Пайтонциев 1953

¹⁰⁷ Фирфов-Пайтонциев 1953

¹⁰⁸ Kacarova-Kukudova 1951 Kacarova neve többféle írásmódban tűnik fel a szakirodalomban, az értekezés főszövegében mindenhol *Kacarovának* írom.

¹⁰⁹ Цонев 1950

¹¹⁰ Crosfield: Dances of Greece, London 1948

¹¹¹ Stratou: Les danses grecques lien vivant avec la Grèce de l'antiquité, Athènes 1967

¹¹² Grindea: Dances of Roumania, London 1952

¹¹³ Ghiurchescu: Purtatele de fete de pe valea Tîrnaveilor, Revistă de Etnografie și Folclor XII. 1967, 238-298.

¹¹⁴ Младеновић 1973: 6-15.

¹¹⁵ Шапкарев 1968: 713-725.

¹¹⁶ Велић 1899: 52.

¹¹⁷ Томић 1905: 466.

¹¹⁸ Хаџивасиљевић 1909: 393-397.

¹¹⁹ Тановић 1927: 321-322.

¹²⁰ Павловић 1928: 327-329.

¹²¹ Јаневски 2013: 13-20.

jellemző a kutatási rendszer kidolgozatlansága. Az 1921-ben egyszer már megnyílt egyetemi Etnológia Tanszék 1946-ben megint megalakul, de nem sokkal később meg is szűnik, a Természettudományi és Matematikai karon ezután csak választható tárgy marad az etnológia, majd néhány év múlva újra megalakul a tanszék. Közben az 1949-ben Vera Klicskova vezetésével létrejött Etnológiai Múzeum is kutatási feladatokat lát el. 1950-ben alakul meg a Marko Cepenkovról elnevezett Folklór Intézet, amely a macedón folklór kutatását a mai napig végzi, saját és külső munkatársakkal, és amelynek tekintélyes anyagot magába foglaló archívuma a mai napig sem teljesen rendszerezett, így nehezen hozzáférhető. E kutatási sajátosságokból adódóan máig jellemző, hogy egy-egy terület vagy jelenség kutatása hosszabb szünetekkel történik, vagy meg sem valósul, illetve kizárólag elkötelezett személyek odaadó munkája folytán valósul meg.

A macedón folklórban elfoglalt igen jelentős szerepe ellenére ilyen terület a *tánc kutatás* is. A Jankovics nők után a következő fontos személyiség Gancso Pajtondzsiev. A macedón oróról szóló könyve 1953-ban jelent meg Zsivko Firfov népzeneész, zeneszerző társszerzőségével,¹²² majd Macedónia keleti régióinak táncagyományáról szóló könyve 1973-ban¹²³ látott napvilágot. Az 1953-as Pajtondzsiev kiadvány magán viseli a kommunizmus áldásos jeleit, a dalok sokhelyütt tercmenes többszólamú, vidámított feldolgozásokban tűnnek fel, és a válogatás érdeemesnek tartotta a partizán leányka dalát és a hozzá tartozó orót is a gyűjtemény részévé tenni. Mégis, ez az első macedón kiadvány, amely macedón táncokat rögzítve, kottával, szöveges lejegyzéssel és egyedi táncjelekkel mutat be. Az 1973-as könyv monografikus jellegű, saját gyűjtések alapján mutatja be *Malesevo*, *Delcsevo*, *Kocsani*, *Szveti Nikola*, *Stip*, *Radovis*, *Sztrumica* és *Valandovo* környékének táncagyományát, külön kiemelve egy-egy adatközlő személyiségét. A gyűjteményben a táncok lejegyzése kottával, Lábán féle notáción alapuló lejegyzéssel és szöveges leírással történt. Itt jegyzendő meg, hogy a macedón tánc kutatás a Lábán féle notáció macedón táncagyományra való alkalmazásának során, a kinetogramnak a balról jobbra haladó irányát tartotta meg, és következetesen ezt használja.

A macedón táncagyomány másik fontos kutatója Mihailo Dimoszki, akinek *Inyevo* falu táncéletéről született monografikus írása,¹²⁴ a Tanec Macedón Állami Együttes repertoárjáról

¹²² Фирфов-Пајтонџиев 1953

¹²³ Пајтонџиев 1973

¹²⁴ Димоски 1974

1977-ben adta ki könyvét, majd 1996-ban ő írta a Macedónok etnológiája c. könyv táncról szóló fejezetét.¹²⁵

Amint említésre került, máig jellemző az egyes régiók gazdag folklór hagyományának feltáratlása. *Porecse* terület húsvéti táncagyományáról például Vera Klicskova 1957-es publikációjából¹²⁶ és Vele Szoluncsev¹²⁷ 2004-es szakdolgozatából olvashatunk. A mijak régió érdekes táncagyományát Ivona Tatarcsevszka 2011-es szakdolgozata tárgyalja.

A macedón táncagyomány kutatója Vladimir Janevszki, a stipi egyetem néptánc tanszékének professzora, kutatásaiban továbbfejlesztette Dimovszki területi klasszifikációját és tekintélyes saját gyűjtésű archívummal rendelkezik. 2013-ban megjelent könyve, egy-egy hasonló motivikai egységen alapuló tánc Macedónia egyes területein való elterjedtségét, különböző elnevezéseit tárgyalja. A könyv a modern tánckutatás összehasonlító jegyeit is magán viseli, és Dimovszki nagy táncterületeit egyes régiókra bontva röviden felsorolja jellegzetességeiket. Hangsúlyozza, hogy ez még nem a néptáncdialektusok meghatározása, hanem más irányú kutatásokban meghatározott néprajzi területek egyes táncbéli jellegzetességének leírása.¹²⁸

A táncagyomány egyes jelenségeivel foglalkozik Ljupcso Riszteszki, a népi vallásosság kutatója, aki a délszláv népek hagyományában megjelenő temetési oróról írt értekezést. Rodna Velicskovszka, a régi stílusú rituális énekes hagyomány kutatójának könyvei a táncagyomány kutatására is hatással vannak, legjelentősebb e területen az oro vezető énekekről írt külön fejezete. A Tanec Állami Népiegyüttesről szóló monográfiája – Marko Kitevszkinnek, a macedón ünnepi szokások kutatójának társszerzőségével – 2014-ben látott napvilágot. Az együttesről és annak repertoárjáról korábbi kiadvány is született Elsie Ivanchich Dunin, amerikai horvát-magyar kutató tollából, aki a macedón, horvát és a macedón cigány táncagyomány kutatója. Stanimir Višinskivel közös 1973-as kiadványában *Malesevo, Delcsevo, Kocsani, Szveti Nikole, Stip, Sztrumica* és *Valandovo* területéről mintegy 15 táncot mutatnak be, pontos gyűjtési adatokkal, kinetogramokkal, fotókkal.¹²⁹ A Tanec Állami Népiegyüttesről az említett könyvön kívül két kiadványt találunk, az első a 30 éves évfordulóra, a másik pedig a 65 éves évfordulóra készült 2014-ben.¹³⁰ Ezek a kiadványok az

¹²⁵ Димоски 1996

¹²⁶ Кличкова 1957

¹²⁷ Солунчев 2004

¹²⁸ Јаневски 2013

¹²⁹ Тодевски-Палчевски 2014, Dunin-Višinski 1998

¹³⁰ Тодевски-Палчевски 2014

együttes autentikus, feldolgozott és stilizált koreográfiákat tartalmazó repertoárját mutatják be.¹³¹

Nem kifejezetten a macedón hagyománnyal kapcsolatos, de a macedón tánckutatás jelentős tétele a modern antropológiai szemléletű és kinesztetikai kutatásokat is felhasználó irodalom Szonja Dzseparovszkának, a szkopjei egyetem balett tanszékének professzora a tollából született. Ebben a tánc, mint előadóművészet kapcsán értekeznek a tánc és rítus viszonyáról, a táncnak a közösségben betöltött szerepéről.¹³²

A macedón táncgyomány kutatásához kapcsolódóan a szerb és bolgár tánckutatás legfontosabb neveiről kell szót ejtenünk. A szerb táncgyomány kutatásában a Jankovics nővérek átfogó gyűjtései és szakirodalma valamint a horvát Ivan Ivančan néhány vonatkozó munkája mellett¹³³ fontos személyiség Olivera Vaszics és Olivera Mladenovics, utóbbiak a teljes délszláv tánckutatással kapcsolatosan jelentősek. A szerb táncfolklór kutatói Tihomir Dzsordzsevics és Dragoszlav Antonievics.¹³⁴ A Dzsordzsevics által szerkesztett könyv délszláv táncról elsőként jelent meg 1907-ben, crnogorai és macedón anyagot is tartalmaz.¹³⁵ Emellett meg kell említeni Szlobodan Zsecsevics,¹³⁶ folkórkutató és Dimitrije O. Golemovics népzene kutatók nevét is.

A bolgár tánckutatás Rajna Kacarova¹³⁷ mellett elsősorban Kiril Dzsenev¹³⁸ Sztojan Dzsudzsev,¹³⁹ Anna Ilieva,¹⁴⁰ Margarita Dikova,¹⁴¹ Anna St'rbanova,¹⁴² és Evgenija Gr'ncsarova nevéhez fűződik. Megjegyzendő, hogy a délszláv tánckutatásban láthatóan erős az együttműködés a tánckutatás és a népzenei kutatás között, hiszen Sztojan Dzsudzsev és Zsivko Firfov is népzene kutató.

¹³¹ Például Teskoto, Malesevo, Lazarenki <http://www.tanec.com.mk/choreography-and-stage-adaptations-repertoire> 2014.02.02.

¹³² Здравкова-Цепароска 2011

¹³³ Fontos írása meghatározza a teljes Jugoszlávia területének táncdialektusait. Ez a munka magyarul is olvasható: Ivančan 1975: 113-124.

¹³⁴ Антониевић 1986, 1990

¹³⁵ Ђорђевић 1907

¹³⁶ Зечевић 1973, 1983

¹³⁷ Кацарова 1955, 1956

¹³⁸ Дженев, Харалампиев 1965

¹³⁹ Джуджев 1945

¹⁴⁰ Илиева 1976, 1978

¹⁴¹ Дикова 1961

¹⁴² Щърбанова 1997

A balkáni területek tánc kutatása kapcsán kiemelendő Dora Stratou és az antik hellén tánc hagyományt kutató Alkisz Raftisz. Ivan Ivančan munkássága alapvető a volt Jugoszlávia tánc hagyományának kutatásában.

A *láncc- és körtáncokkal kapcsolatban* születtek összefoglaló jellegű, több ország tánc hagyományára kiterjedő, monografikus írások. Az értekezés témájának szempontjából legjelentősebb Olivera Mladenovicsnak a délszláv kolórol (oro, horo) szóló részletes monográfiája. Ebben részletesen megvilágítja a történeti háttérrel, a földrajzi elterjedtséget, és a kör- és lánctáncok formai sajátosságait. Jelentős Martin Györgynek *A magyar körtánc és európai rokonsága* című könyve, amely az egyetlen magyar nyelvű monografikus értekezés a kör- és lánctáncokról, európai, sőt világviszonylati kitekintésben. Lisbet Torpnak 1990-ben jelent meg könyve a lánctáncokról több országra, sőt kontinensre való kitekintéssel, melyben a kör- és lánctáncok modelljeiről, azok azonosíthatósági módszereiről értekezik, s bevallott célja a táncoktatás metodikájában való felhasználás is. A könyv ajánlott terminológiája és modelljei tudomásom szerint nem honosodtak meg a délszláv régióban és a könyv látásmódja inkább nyugat-európai szemléletet tükröz.¹⁴³ A macedón tánc hagyomány megjelenése a könyvekben eltérő, a felsorolás sorrendjében csökkenő terjedelmű, legjelentékenyebben Mladenovics tárgyalja.

1.2.5. Az értekezés alapját képező legfontosabb irodalom

Összegzésképpen meg kell említeni az értekezés legfőbb bázisát képező olvasmányokat.

A macedón szokások jellegzetességeit elsősorban Marko Kitevszki, Kiril Penusliszki, Zoranco Malinov, Rodna Velickovszka, Ljupcso Riszteszki, Galaba Palikruseva, Aneta Szvetieva, Katerina Petrovszka-Kuzmanova és Bone Velickovszki munkáinak, valamint Vele Szoluncsev és Ivona Tatarcsevszka etnológia szakos szakdolgozatainak alapján térképeztem fel. Kitevszki és Penusliszki átfogó monográfiái mellett Malinov a Macedón Köztársaság területének majdnem a felét magába foglaló *sop-bregalnica*i területről szóló könyvében a teljes kalendáriumi ünnepkör szokásait részletesen tárgyalja, míg Velickovszka a szokások szerves részét képező rituális éneklés kapcsán ismerteti a szokásokat. Riszteszki a macedón néphit rendszerébe ágyazva mutatja be a szokásokat monografikus írásában. Szvetieva és Velickovszki könyvei elsősorban a télközépi maszkos játékokkal, Klicskova és

¹⁴³ Torp 1999

Petrovszka-Kuzmanova írásai a porecsei húsvéti szokáskörrel, Galaba Palikruseva írásai pedig a Szent János komasággal kapcsolatban érdekesek. A macedón folklórterület bemutatásával, tájegységeinek meghatározásával kapcsolatos legfontosabb könyvek Vaszil K'ncsov, Gyorcse Petrov és Galaba Palikruseva tollából születtek.

A néphitről Strausz Adolf, Ujváry Zoltán és Bartha Elek, valamint Bálint Sándor, Dömötör Tekla és Pócs Éva nélkülözhetetlen munkái mellett elsősorban Ljupcso Risteszkinek, Tanasz Vrazsinovszkinak, Ermisz Lafazanovszkinak és Mihail Arnaudovnak a macedón és általában a Balkán néphitével foglalkozó munkái elsődlegesek.

A balkáni lánc- és körtánc hagyomány tekintetében a magyar szakirodalom legfontosabb írásai Martin György, Pesovár Ernő, Ratkó Lujza és Felföldi László tollából kerültek ki. Martin monográfiája, írásai az énekes női körtánc, Pesovár írásai a ritualitás és a körtánc, Ratkó monográfiája és írásai a körtánc és a kapuzó játékok, Felföldi írásai a magyarországi szerb táncanyag és a ritualitás kapcsán elengedhetetlenek.

A délszláv tánckutatásban alapvető művek a Jankovics nővérek könyvei, cikkei és Mladenovics monográfiája. A Jankovics nővérek átfogó macedón gyűjtéseik mellett külön könyvben foglalkoztak a rituális táncok és az aritmia jelenségeivel is. Mladenovics monográfiájában átfogó földrajzi és történelmi képet ad, a kör- és lánc tánckincset formai szempontból is sokoldalúan és átfogóan mutatja be.

A macedón tánc hagyományról szóló legfontosabb munkák Mihailo Dimoszki, Gancso Pajtondzsiev, Sztanimir Visinszki, Elsie Ivanchich Dunin és Vladimir Janevszki könyvei. Emellett felhasználtam Ivan Ivančan, Rajna Kacarova, Anna Ilieva, Kiril Dzsenev Anna St'rbanova és Olivera Vaszić írásait.

A táncok ritualitása kapcsán Felföldi László és Pesovár Ernő, a tánc tartalmi elemzésével kapcsolatban Ratkó Lujza művei, a táncelemzés kapcsán pedig Szentpál Olga, Lugossy Emma Martin György írásai a legfontosabbak. Felföldi és Pesovár a magyar hagyományban megjelenő rituális eredetű táncokról értekeznek, Ratkó pedig a tánc jelentésbeli elemzésének új megközelítését adja.

A szakirodalom kapcsán kell megemlíteni az értekezés átírással kapcsolatos kérdéseit. A macedón névszók átírásában az értekezés az 1985-ben Hadrovics László szerkesztésében megjelent szabályzatot követi,¹⁴⁴ két kivétellel:

¹⁴⁴ Hadrovics (szerk) 1985: 122-125.

- a ř-gj és ř-kj átírás helyett ř-gy és ř-ty átírást alkalmaztam, mivel ezek a hangzók a macedón irodalmi nyelv kiejtéséhez közelebb állnak, emellett a magyar-macedón átírási szabályzat¹⁴⁵ ezeket a hangzókat felelteti meg egymásnak,
- a földrajzi nevek javasolt szerb latin betűs írása helyett, mely fő indokként Jugoszlávia egységes helységnevével jelölését nevezi meg, a magyar hangzókkal való átírást választottam.

Az előbbiekhöz kapcsolódva, az értekezés főszövegében minden cirill betűs személynév és földrajzi név a magyar nyelv hangzóinak betűivel kerül átírásra, a bolgár nyelvűeknél a ъ hangzó aposztroffal került átírásra, a szerb neveknél az -ić végződést – bár nem egyezik a két hangzó – a magyar nyelvben elterjedt -ics végződéssel írtam át, a magyarországi nem magyar anyanyelvű lakosok nevét úgy írtam, ahogy ők használják.

A latin betűs nevek eredeti formájukban szerepelnek a főszövegben is. Eredeti formájukra való hivatkozás miatt egyes ógörög, újjörög és ószláv szavak a szövegbe eredeti alakjukban kerültek be.

A másik nyelvi jellegű kérdés a macedón folklórterület magyar megnevezése. Az értekezésben mind a Macedón Köztársaságot, mind a macedón folklórterületet tekintve a magyar helyesírásban elismert,¹⁴⁶ latin eredetű macedón megjelölés található.

1.3. Balkáni folklór és macedón folklór Magyarországon

1.3.1. A macedón kultúra és nyelv ápolása Magyarországon

Macedónia területéről három hullámban érkeztek betelepülők Magyarországra. Az első a XVI. században megindult és a XVIII. században tetőző migráció, melynek során a *görög kereskedőknek* nevezett csoport Magyarországra érkezett. A többnemzetiségű csoport elnevezése tagjainak vallására utal. A csoport nációja nagy részben minden bizonnyal vlah volt, de ennek eldöntése túlmutat az értekezés keretein. A második hullám a görög polgárháború következményeként 1948-tól Magyarországra érkezett menekültek több ezer fős csoportja. A harmadik csoport egy kisebb számú közösség, amelynek tagjai napjainkban munkájuk miatt élnek Magyarországon.¹⁴⁷

A görög kereskedők csoportjának legmaradandóbb emlékei Szent Naum kultuszához kapcsolódó szakrális tárgyak, például metszetek, ikonok. A közösség legjelentősebb szakrális

¹⁴⁵ Видоески – Димитровски – Конески – Угринова-Скаловска 2007: 105-106.

¹⁴⁶ Deme – Fábrián 1991

¹⁴⁷ Füves 1968: 61-64, Bólya 2012c, 2013j

helyszíne a miskolci Szent Naum templom. A csoport tagjai integrálódtak a magyar társadalomba, közöttük több jelentős személyiség található, akik a XIX. század nagy vállalkozásait anyagi támogatásban részesítették vagy a tudományos élet egy-egy területének megalapozásában vettek részt, például Xantus János, Sina György és fia Sina Simon.¹⁴⁸

A görög polgárháború végén a kitelepítés az akkori szocialista országok felé irányult. Ennek részeként érkezett hazánkba az a hozzávetőleg 7500 fős, mintegy 3500 kiskorút magábafoglaló csoport, melynek körülbelül fele macedón ajkú volt. Az adatok az írásos források szűk volta és a kérdés politikai jellege folytán nehezen megbecsülhetőek. A nehéz sorsú, a budapesti dohánygyári épületben és vidéki kastélyokban elhelyezett, később a Beloianisz nevét felvevő Görögfalvát alapító csoportokban a görög és macedón származásúak egymás mellett élése békés volt. Hagyományaikat együtt ápolták. Az iskolai oktatásban a magyar és a görög nyelv mellett a macedón is szerepelt, a macedón ajkúak számára. A hagyományok ápolása így bizonyos fokig folyamatos volt, előbb a vegyes közösségeken belül, majd az Égei-Makedónok Magyarországi Szövetségének kereteiben. Ennek írásos nyomai a görög közösség Laikosz Agonasz lapjának macedón mellékleteiben és a macedón közösség 1993-ban alapított Makedosznki izvor című folyóiratban megtalálhatók.¹⁴⁹

Időközben többen Jugoszlávia Macedónia Tagköztársaságába költöztek vagy kétlaki életet folytattak. Előbbiek alkották a szkopjei Makedoniai Magyarok Szervezetének egy részét. A hazánkban maradtak ma is élő kapcsolatot ápolnak a Macedón Köztársaságban maradt és más országból odaköltözött rokonsággal. A gyermekként Magyarországra érkezett tagok ma hetvenes éveikben járnak. Azok a leszármazottaik, akik kizárólag Magyarországon élnek, a magyar társadalomba való lassú asszimiláció jeleit mutatják.¹⁵⁰

A macedón nyelv és kultúra ápolását a nyolcvanas évek óta elsősorban az Eötvös Loránd Tudományegyetem Szláv és Balti Filológiai Intézetének Macedón Lektorátusa végzi.¹⁵¹ 2010 óta, a mai lektor asszony munkába állásának kezdetén a lektorátus tevékenysége megélnélt. A könyvvállomány egy szkopjei könyvadományozási akció és Gjorge Ivanov köztársasági elnök adományának köszönhetően kétezer tételre nőtt. A macedón kultúrát népszerűsítő programok mellett a szkopjei Szent Kelemen Nemzeti Könyvtárral és a Szkopjei Szent Cirill és Metód Egyetem Filológiai Intézetével együttműködés kezdődött meg.

¹⁴⁸ Füves 1968: 61-64, Nagy 2012: 36-40, Bólya 2011b, Боља 2013e: 67-68, Bólya 2013f: Боља 2013k: 20-23.

¹⁴⁹ Минков 2000: 10-20, vö: Bólya 2011b és Bólya 2012c: 6-8. Bólya 2013j: 503-504.

¹⁵⁰ Боља 2013e, Боља 2013k,

¹⁵¹ Bólya 2013f

A Macedón Köztársaság Magyarországi Nagykövetségével való jó viszony következtében a macedón állam az Országos Széchényi Könyvtár számára többszáz könyvet adományozott, ezek között néprajzi témájúak is találhatók. A lektorátus legjelentősebb tudományos projektje a hiánypótló magyar-macedón és macedón-magyar szótár előkészítő munkálata. A lektorátus tanszékké alakulásának érdekében az első macedón nyelvi doktorandusz képzése kezdődött meg. E sorok írója néprajzi doktoranduszként csatlakozott a lektorátus munkájához. Ezzel megkezdődtek a folklórkutatással és folklórnépszerűsítéssel kapcsolatos projektek is.¹⁵²

1.3.2. A balkáni folklór megjelenése Magyarországon

A magyarországi délszláv folklór színpadi megmutatkozása 1959-re tekint vissza, a Nemzetiségi Központi Táncegyüttes (későbbi Fáklya) megalakulásával. Az együttes feladata a magyarországi kisebbségek táncainak interpretálása volt. Kricskovics Antal volt az alapító és együttes vezető, aki garai bunyevác családból érkezett, s aki 1959 előtt a zágrábi Lado együttesben táncolt és koreografált, s párhuzamosan Ivan Ivančannal terepmunka kutatásokat végzett az akkori Jugoszlávia területén. Később Magyarországon Vujicsics Tihamérral folytatta gyűjtőkörútjait. A Fáklya több tradicionális anyagot állított színpadra (például *Momacsko kolo*, *Zbojnici*, *Sokác lakodalmas*).

A magyarországi kisebbségek folklórájának ápolása a Fáklya együttes kapcsán nemcsak az együttes működésére szorítkozott. Fontos és máig ható momentum volt a Balkán táncház mozgalom 1975-ös, a magyar táncházmozgalomhoz képest csupán három évvel későbbi elindítása.¹⁵³

A kilencvenes évek nagy változásokat hoztak a magyarországi balkán táncéletben. A két fontos politikai tényező a magyarországi és Kelet-európai rendszerváltások és Jugoszlávia kezdődő felbomlása volt. A Fáklyáról sorra „leváltak” a kisebbségek, majd a szerb és a horvát kisebbség és ezzel együtt a gimnázium is szétvált. Így lett a Fáklya immár „csak” horvát táncegyüttes. A bolgár folklór ápolását a Zornica és Jantra együttes, a szerb folklór ápolását a Tabán együttes vitte tovább.¹⁵⁴

Ma nagy számban található balkáni népek folklóráját ápoló táncegyüttesek, ezek a teljesség igénye nélkül a Jantra, Martenica és Zornica bolgár, Helidonaki görög, Fáklya horvát, Cserbul de Aur, román, Tabán és Lórévi szerb, valamint Ohrid macedón

¹⁵² Bólya 2013f: 17-19, <http://www.macedon.hu> 2015.09.01.

¹⁵³ Bólya: 2012b: 45-51, Bólya 2013h: 10.

¹⁵⁴ Bólya: 2012b: 47, Bólya 2013h: 10-12.

folkegyüttesek. A sokác folklór busójárás hagyományából kinőtt nagy rendezvénye a mai *busójárás*, melynek tánc-programja nagy részben délszláv anyagot tartalmaz. Az évente sorra kerülő *Táncháztalálkozó* is tekintélyes balkán programmal rendelkezik. A rendkívül népszerű balkáni anyagot felvonultató táncházakat ma jellegzetesen *népzenei* együttesek szervezik. A zenei együttesek között első sorban kell említenünk az Eredics család több tagját integráló Vujicsics együttest, emellett a Pravo, Söndörgő, Kolo, Falkalfolk, TRakija, Szirtosz együtteseket, szintén a teljesség igénye nélkül. Legtöbbjük szervez táncházat, amelyben macedón anyagot is játszanak.¹⁵⁵

A magyarországi balkáni folklórral kapcsolatosan pozitívként könyvelhető el, hogy a nemzetiségi önkormányzatok támogatják a folkegyüttesek működését. A folkegyüttesek többé-kevésbé élő kapcsolatban vannak az anyaországi folklórral, és tagjaik között kisebbségi származásúak vagy anyaországból érkezettek is vannak, például a Zornica Bolgár Hagyományörző Együttes, mely Magyarországra házasodott bolgár asszonyok kezdeményezéséből indult el 2000-ben. A hazai balkáni táncéletre jótékony hatással lenne a táncházak anyaországi folklórranyaggal való felfrissítése és az UNESCO által is elismert táncház módszer eredményeinek felhasználása. Jó kezdeményezés lehetne a Magyar Táncművészeti Főiskola szimpóziumán elhangzottak szerint egy kisebbségi táncházvezető továbbképzés.¹⁵⁶

1.3.3. Új kezdeményezés: Macedón Folklór Adatbázis, macedón folklór együttes

A Zenetudományi Intézet, Népzene- és Néptáncutató Osztály és Archívumának adattárában találhatóak filmfelvételek balkáni anyaggal. Emellett a macedón folklórranyag, és különösen az élő szokásokat regisztráló filmek és felvételek archívumba rendezett gyűjteménye Magyarországon nem létezik. Ezt a hiányt szeretné pótolni a Macedón Nyelvi Lektorátussal közösen indított kezdeményezés. A digitális Macedón Folklór Adatbázis a macedón folklór kutatás elősegítésére, valamint a gyűjtések anyagainak rendszerezett tárolására és nyilvánossá tételére jött létre. A digitális anyagokból és könyvállományból összetevődő adatbázis alapját az ötszáz néprajzi, etnológiai témájú könyv mellett saját macedóniai terepmunka során

¹⁵⁵ Bólya: 2012b: 50-52, 2013h: 10-12.

¹⁵⁶ A balkáni folklórranyag más irányú hasznát jelenti, hogy az ebből vett ritmikai gyakorlatok mindenfajta táncosképzésben jól alkalmazhatók ritmikái fejlesztésre. Bólya: 2012b: 45-51, Bólya 2013h: 10-12, Bólya 2011a: 153-154, Bólya 2013d: 38-39, <http://www.unesco.hu/kultura/tanchaz-modszer-mint> 2015.02.06.

készített fotók és videofelvételek, egyes terepmunka beszámolók, terepmunka napló kivonatok, illetve interjúk kivonatai képezik. Az adatbázist mintegy 2000 tétel teszi ki.¹⁵⁷

Az macedón folklór népszerűsítése volt a célja a budapesti macedón folklór együttes létrehozásának. Az Ohrid Macedón Folkegyüttest az értekezés írója alapította és vezeti. Az együttesben való munka a macedón folklórral való kapcsolatot gyakorlat orientált módon segíti, emellett terepe a magyarországi macedón közösséggel való kapcsolattartásnak is. A néprajzi, művészeti, egyetemi szimposiumokon, nagykövetségi rendezvényeken fellépő együttes nem csupán a macedón folklór gyakorlati ápolását segíti. Az együttes honlapján kialakított saját felületen kapott helyet a Macedón Folklór Adatbázis, ahová a gyűjtések anyagai folyamatosan feltöltésre kerülnek.

2. A balkáni szláv ortodox területek táncgyománányának általános jellegzetességei, a macedón folklór helye a balkáni lánctánckincsben

2.1. Rövid történeti áttekintés

Az értekezés elsősorban a macedón folklórt tárgyalja, emellett kitekintés jelleggel kitér az ortodox délszláv etnikum táncgyománányának egyes sajátosságaira. Ehhez kapcsolódóan szükség van a terminológia tisztázására. Ortodox délszláv etnikum alatt az ortodox (pravoszláv) vallású, délszláv nyelveket beszélő etnikai csoportokat értem. Ezek közül is elsősorban a bolgár és a szerb hagyomány egyes elemei kerülnek majd említésre. A macedón kultúra jelentős részét képező, iszlám vallású macedón lakosság hagyományával az értekezés, terjedelméből adódóan nem foglalkozik. A macedón hagyomány kifejezés általában a teljes macedón folklórterep hagyományára értendő, amellet, hogy az értekezés csupán a mai Macedón Köztársaság területével foglalkozik.

Macedónia történetével összefüggő egyik legfontosabb esemény a szláv törzseknek a Balkánra való beáramlása, ezért az öslakos balkáni kifejezés minden esetben a szlávok bejövetele előtt a területen lakó népcsoportokra vonatkozik.

Az értekezésben az összláv hit arra a tudományban nem teljesen feltérképezett valláskomplexumra utal, amely szláv törzseknek a Balkánra való beáramlása előtti és az azt megelőző időkben volt sajátja.

¹⁵⁷ Bólya 2015c: 56-60, vö. Bólya 2013l

Az összsláv és antik jelentésrétegek minden esetben a szláv törzseknek a Balkánra való beáramlásuk előtt meglévő kulturális rétegeire, illetve a Balkánon a szláv törzsek bejövetele előtt jelenlevő kulturális rétegekre utalnak. Az értekezés keretei között a szlávok bejövetele előtti, a Balkán örökségeként továbbélő antik kultúra rétegei nem kerülnek különválasztásra.

A balkáni szláv ortodox hagyományban a kör- és lánc tánckincs több megnevezésben tűnik fel. Az értekezésben következetesen az oro megjelölés szerepel, kivéve néhány hangsúlyosan bolgár, szerb vagy horvát területre való utalást.

A Balkán népeinek tánckincsét elsősorban a kör- és lánc táncok képezik. A szakirodalom általában megegyezik a körtánc ősisége tekintetében. A kör- és lánc táncok ősiségét Martin szerint alátámasztja az európai énekes-táncos gyermekjátékokkal való kapcsolatuk.¹⁵⁸

A lánc táncokról a bronzkortól kezdve vannak híradások. Úgy tűnik, hogy a lánc táncok bölcsője Kréta szigete volt.¹⁵⁹ Mindenesetre az elkülönült nemek kör és nyílt lánc táncáról már a minószi kultúra óta vannak híradásaink az antik hellén kultúrában. Ennek a tánckincsnek az eredete homályba vész, képzőművészeti emlékeken pedig már a létrejött eredményt látjuk, a tökéletesen kicsiszolt művészi táncot.¹⁶⁰ A minószi kultúrában a táncbrázolások Kr. e. 1900 és 1100 között tűnnek fel. Az egyes kutatók szerint a tengeri népek agresszív támadásainak nyomán lehanyatlott minószi kultúra öröksége észak felé terjedt tovább a dór vándorlással. Ez a folyamat eredményezhette a krétai tánckincs északi irányú elterjedését.¹⁶¹

A balkáni tánckultúra másik fontos előzménye a szlávok tánckultúrája. Niederle szerint a kolo a legrégebbi közösségi táncforma volt, a szláv törzseknek a Balkánra való bejövetele előtti időkig visszanyúlóan. Táncaik kivitelezéséről annyi adatunk van, hogy azokat meghatározott ritmusú tapsolás kísérte. Mladenovics egyaránt hangsúlyozza a kolo fontosságát a Balkánra való beáramlás előtti és az azt követő időkben.¹⁶²

A hellén és a szláv örökség a szlávoknak a Balkánra való bejövetelével rétegződik egymásra. A szláv törzsek a Balkánon rendkívül fejlett tánckultúrát találtak, amelynek antik hellén örökségként meghatározó része volt a lánc tánc. Ezen a ponton merül fel kérdésként a balkáni őslakosság és a beköltözött szláv etnikum kulturális elemeinek jelenléte, azok aránya a tánc hagyományban. Ez a kérdés felvetődik a Balkán félsziget minden jelenségénél, legyen

¹⁵⁸ Martin 1979: 14.

¹⁵⁹ Vályi 1969: 64, Séchan 1930: 46-48.

¹⁶⁰ Haraszi 1937: 11-12.

¹⁶¹ Mandalaki 2013a, Mandalaki 2013b, Rutter 1999.

¹⁶² Niederle 1925: 705, Младеновић 1973: 26.

az a tárgyi vagy a szellemi kultúra része. A bizonytalanságnak több oka lehet, mindenesetre nagyban hozzájárul a szlávok beáramlása körüli és utáni időszak forrásainak szegényes volta, valamint a feltárások elvégzésének és intézményesült kutatásának fáziskésése.¹⁶³

A balkáni területeken a középkortól kezdve is több lánctánc ábrázolás maradt fenn, freskókon¹⁶⁴ és bogumil sírköveken, az úgynevezett stećakokon.¹⁶⁵ Ezeknek Mladenovic viszonylag kevés információs értéket tulajdonít, templomi kánon általi szabályozottságukra hivatkozva.¹⁶⁶

Az újkortól kezdve az egész balkáni szláv területről vannak híradások arról, hogy az orót, horót, kolót egy igen széles néptömeg kedveli. XVIII. századi leírás értesít, hogy a morlások milyen rendkívüli módon szeretik a kolót. 1955-ben lehet olvasni, hogy a bolgár falvakban a közösségi és a családi összejöveteleken központi helyet foglal el a horo. A régi adatok és a mai lánctánc hagyomány ismeretében a délszláv oro-hagyomány nagyfokú gazdagsága szembeűnő.¹⁶⁷

A lánctáncok és körtáncok a középkori Európában is nagy elterjedtségének örvendtek. A néphagyomány és az ábrázolások tanúsága szerint egész Európa területén és minden társadalmi réteg körében kedveltek voltak.¹⁶⁸ A körtáncok archaikus formája, az egynemű énekes körtánc a francia kultúrában XIV, a német kultúrában a XVII. században szorult vissza. Reliktumként maradt fenn a dániai fennhatóság alatt lévő Fär-Öer szigetek¹⁶⁹ archaikus tánc kultúrájában, amely a XIX. század végén keltette fel az európai kutatók figyelmét. Európa jelentős részén a XIX. század végére visszaszorultak a lánctáncok, helyüket fokozatosan a párostáncok vették át. Különböző mértékben azonban fennmaradtak Kelet- és Délkelet-Európában a szláv és balkáni kultúrában valamint a magyaroknál. Legjelentősebb fennmaradása a Balkán félszigetre jellemző, ahol a történelmi eseményekből következő fáziskésésnek köszönhetően a mai napig hódít a lánctáncok divatja.¹⁷⁰ A bolgár, szerb és görög területeknél is jelentősebb történelmi fáziskésésével Macedónia akár lánctánc reliktumnak is tekinthető.

¹⁶³ Takács 1985: 515, 524, Чаусидис-Николов 2006: 98, Djordjević-Nikolov 2013: 53.

¹⁶⁴ Például a lesznovói monostor egyik freskóján

¹⁶⁵ Чаусидис 2003, Wolfram 1962: 78.

¹⁶⁶ Младеновић 1973: 187-188.

¹⁶⁷ Младеновић 1973: 12, Lovrić 1948: 110, Кацарова-Кукудова 1955: 21.

¹⁶⁸ Martin 1979: 12-13, Pesovár 1993: 33-35.

¹⁶⁹ Færøerne

¹⁷⁰ Martin 1979: 14, Wolfram 1962: 71.

2.2. Az kör- és lánctánckincs elnevezésének eredete

A szláv nyelvekben a lánctánckincs megjelölése vagy a hellén eredetű χορός szóval, illetve az abból kialakult megnevezésekkel vagy a szláv eredetű коло szóval történik. Egyes szláv nyelvekben akár mindkét megjelölés használatos lehet, de jellemző az egyik vagy a másik dominanciája, amely a mai irodalmi nyelvben is megmutatkozik.¹⁷¹

A lánctánckincs sajátos bölcsőjének tekinthető hellén kultúra nyelvének Homérosztól a római császárkorig tartó időszakát tekintve a *chorosz* hagyománnyal kapcsolatos kifejezések téra igen gazdag. Legtöbbjük művészettel kapcsolatos közösségi cselekedetre, ezen belül is leggyakrabban kartáncre, emellett a forgásra, keringésre vagy a kör formájára utal.

χορός 1. kartánc ill. körtánc az Odüsszeiában és Hésziodosznál 2. tánchely az Odüsszeiában
3. tánckar, kórus (színházban) Thuküdidésznél, Arisztophanésznél, Arisztotelésznél, csapat, csoport, raj Euripidésznél 5. kar éneke, kardal Platónnál

χοραύλις a táncot fuvolán kísérő (auloszon)

χορεία 1. kartánc, tánc 2. forgás (égitesteké)

χορευτής 1. kartáncos 2. tánckar tagja 3. choreutés (Pan, Dionüszosz és mások jelzője) 3. valamely iskolához tartozó, tanítvány

χορεύω ige I. 1. Kartáncot vagy körtáncot jár 2. körtáncban részt vesz, kórus tagja 3. táncol, körmozgást végez 5. foglalkozik valamivel, jártas valamiben II. 1. eltáncol valamit (akár mimézisszel) Platónnál, Arisztophanésznél 2. tánccal ünnepel valakit Szophoklésznél 3. táncre készlet

χοριτις kartáncos nő

χοροϊτύπος a tánc ütemére a földet ütő, táncoló

χοροϊτυπος a tánc ütemére pengetett, a homéroszi himnuszokban

χορομανής kartáncért bolonduló Arisztophanésznél

χοροποιός 1.kartáncot vezető - 2. kartáncot fellállító, szervező Xenophónnál

χοροστάτις kart felállító nő

χορωδία kardal, karban való éneklés Platónnál

χορωφελήτης kart buzdító, segítő (taps) Arisztophanésznél¹⁷²

A chorosz szónak e tematikája bizonyos fokig az újjörög nyelvre is jellemző.¹⁷³

¹⁷¹ Младеновић 1973: 26.

¹⁷² Györkösy-Kapitánffy-Tegyey 1999: χορός szócikk és a vonatkozó szócikkek

¹⁷³ A mai görög nyelvben a chorosz szóval kapcsolatos szavak közül a fontosabbak:

Niederle szerint a régi szlávoknál a legősibb közösségi táncformát a ПЛАСЬ szóval jelölték. А пласъати ige énekkel és zenével, valamint ritmikus tapsolással kísért táncolást jelentett.¹⁷⁴

A mai irodalmi nyelvben a kör- és lánctáncokat tekintve a macedónok és a bolgárok a hellén eredetű χορός szóból eredeztethető, a szerbek pedig a szláv eredetű коло szóhasználattal élnek.¹⁷⁵

A macedón nyelvben a kapcsolódó szavak jelentése:

opo néptánc, körtánc

ороводец a körtánc vezetője¹⁷⁶

A bolgár nyelvben:

хорó körtánc

хороводец körtánc vezető (férfi ill. nő)¹⁷⁷

A szerb nyelvben a használt kolo szó jelentése tágabb:

kolo 1. kerék 3. kolo, körtánc, boszorkánytánc

kolovođa 1. kolo vezető, körtáncvezető, előtáncos 2. vezér, vezető

kolovođica kolo vezető nő, körtáncvezető nő¹⁷⁸

2.3. Az oro hagyomány tájegységei

2.3.1. A lánctánc hagyomány elterjedtsége Európán kívül és Európában

A lánctáncok elterjedtségét Martin Kisázsia és Észak-Afrika népei, a törökök, az arabok, a zsidók tánckincsére egyaránt jellemzőnek írja le, keleti elterjedtségét a Kaukázusig, sőt

χορεία 1. kar (pl. angyaloké) 2. vitustánc

χορευτις táncos

χορευω I. táncol I. eltáncol, csörög/ráz egyet 2. megtáncoltat

χορικω kardal

χορος 1. tánc, nép, Fiastyúk 2. bál 3. tánckar . kar

χοροστασι tánc tér tánc ház

χοροστασιο kórus, kántorok helye

χοροστατω celebrál, pontifikál

χοροδια kórus, énekkar Mohay 1988: megfelelő szócikkek

¹⁷⁴ Младеновић 1973: 26, .Niederle 1925/III: 705

¹⁷⁵ Wolfram 1962: 72.

¹⁷⁶ Мурговиќи 2010: megfelelő szócikkek

¹⁷⁷ Bödey: megfelelő szócikkek

¹⁷⁸ Kovács 1968: megfelelő szócikkek

Indiáig jelöli meg, az említetteken kívüli földrészek tánckincsében nem tartja jellemzőnek.¹⁷⁹

A láncc- és körtáncok tartozékként feltűnő pravo oro (Far-Öer) motívum feltűnését Ivan Ivančanra¹⁸⁰ és Richard Wolframra¹⁸¹ hivatkozva

Albánia,

Ausztria,

Bulgária,

Csehszlovákia,

Fär-Öer szigetek,

Franciaország,

Görögország,

Jordánia,

Jugoszlávia,

Libanon,

Magyarország,

Németország,

Palesztina

Románia,

Svédország,

Szardínia,

Törökország,

területét jelöli meg, mint *legfontosabb* elterjedtségi helyeket.¹⁸²

A szintén láncc- és körtáncokhoz társuló *heterometria* (aritmia, aszinkronitás, diszkongruencia, polimetria) Ivančan által gyűjtött adatok szerint a Balkánon kívül jellemző még a görög, török, tunéziai és algériai táncagyományra, de megjegyzi, hogy más országokról nincs adata.¹⁸³

Martin az európai énekes láncc- és körtánc hagyományt három csoportra osztja. Az északi szlávoként megnevezett csoportba egyes keleti és nyugati szláv népeket és körtáncaikat sorolja, főként az ukrán és orosz horovodot és a szlovák karikázót. A második csoportban az erdélyi román énekes körtáncokról ír, megemlítve, hogy erre a hagyományra a hangszeres kíséretű táncok jellemzőek. Harmadik csoportként a balkáni énekes láncc- és körtáncokat írja le, itt tárgyalva

¹⁷⁹ Martin 1979: 14.

¹⁸⁰ Ivančan 1971: 88-89.

¹⁸¹ Wolfram 1951: 88-93, Wolfram 1962: 71-74, Wolfram: 1956: 32-36.

¹⁸² Martin 1979: 17. Az országok nevei a forrásirodalom szerintiiek.

¹⁸³ Ivančan 1964: 31.

az egyéb román, horvát, szerb, macedón, bolgár táncagyományt. Nem tárgyalja az albán és görög táncagyományt.¹⁸⁴

2.3.2. A balkáni tánckincs tájegységei

A balkáni terep táncagyományának területi klasszifikációját Ivan Ivančan, Jovan Cvijics és Milovan Gavazzi nyomán végezte el, a volt nagy Jugoszlávia területének tekintetében. A táncagyomány jellegzetességeinek alapján hat tájegységet (zónát) határoz meg:¹⁸⁵

- Alpesi zóna
- Pannóniai zóna
- Dinári zóna
- Adriai zóna
- Moravai zóna
- Vardari zóna

A macedón hagyomány nagyrészt a vardari zónához tartozik. Leírja a vardari zóna fő jellemzőit: az óramutató járásával ellenkező irányban mozgó, nemek szerint elkülönülten járt nyitott orót, melyben gyakori a *heterometria*.

Ivančan elmélete szerint a tánc elemek a dinári zónából indultak ki, és migráció során közvetlen átadással kerültek más zónákba.¹⁸⁶

2.3.3. A macedón táncagyomány tájegységei

A balkáni táncagyományban sajátos terepet képez a macedón folklórterület. Az eddig tárgyalt jellegzetességekből a terep archaikussága és lezártága tűnik fel. A macedón terepen szinte kizárólagosan jellemző a napiránnyal ellentétes mozgású nyílt kör- illetve láncforma, ezzel a terület az oro alaptulajdonságainak szempontjából kompakt egységet képez.

A macedón folklórterület táncagyományát stílusjegyek alapján Mihailo Dimoszki 1996-ban öt táncterületre osztja:

¹⁸⁴ Niederhauser: <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/99-0910/ch14.html> 2014.02.18., <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/548484/Slavic-religion> 2014.02.18.

¹⁸⁵ Цвијић 1922, Gavazzi 1942

¹⁸⁶ Ivančan 1964: 35-36.

nyugati,
 délnyugati,
 déli,
 északi és
 keleti területre.

A *nyugati* régió a *tetovói*, *gosztivari*, *debari*, *mavrovói*, *kicsevói* és *krusevói* vidéket valamint a *Porecse* területét foglalja magába. Fő jellemzők itt a női táncok könnyedsége és a férfi táncok koreográfiai összetettsége. A Tesko, Nevesztinszko, Csamcse, Metkaliste orókat említhetjük e területről.

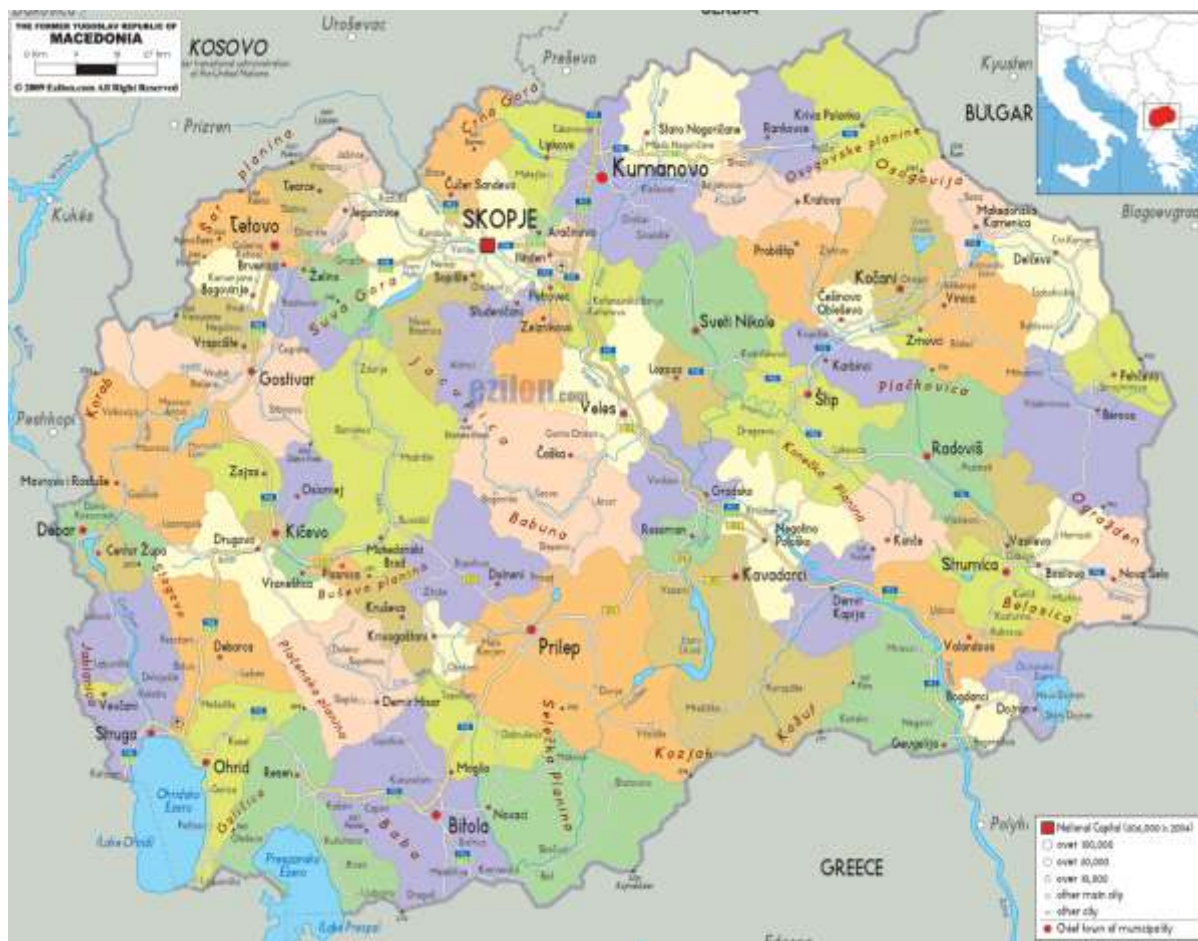
A *délnyugati* régió Pelagónia alföldi részeit (*Bitola*, *Prilep*), az Ohridi-tó körüli részeket és a Görögországhoz tartozó *lerini*, *koszturi* és *vodeni* tájakat foglalja magába. E területen jellemző a kísérő dallam metrikai-ritmikai összetettsége. A terület táncai az Aramiszko, a Komitszko, a Beranco, a Masko oro és a Kaszapszko oro.

A *déli* régió magában foglalja a Vardar folyó alsó folyása menti tájakat, a *tikvesi*, *gevgelijai*, *valandovói*, *dojrani*, *sztromaticai* és a Görögországhoz tartozó szoluni mezőség egy részét. E régióra jellemzőek a harci elemek (Kavadarka, Sztarotikvesko), ugyanakkor fellelhetőek a Ruszália és Dzsamala rituális táncai is.

Az *északi* régióba esnek a Vardar folyó felső folyása körül fekvő tájak, a *tetovói* és *gosztivari* régió, a szkopjei körzet *Szkopszka Crna Gorával* és *Blatijával*, a *veleszi* körzet, és *Ovcse Pole*. Itt inkább az összejöveteleli orók jellemzőek, a táncok jellegzetessége pedig a gyors és temperamentumos mozdulatok jelenléte. Az itteni orók a Crnogorka, Potrcsana, Baba Gyurgya, Csucsuk és a Krsztacsko különböző változatai.

A *keleti* régió a *kumanovói*, *kriva palánkai*, *delcsevói*, *pehcsevói*, *berovói*, *kocsani*, *stipi* és *radovisi* körzetekből áll, a határon túli területek közül pedig Pirin-Macedónia tájai tartoznak ide. Az orók jellemzője a gyors mozdulatok és a dobbantó lépések jelenléte. A terület táncai a Kopacska, a Berovka, a Ratevka, a Malesevka és az Arnautszko oro.¹⁸⁷

¹⁸⁷ Димоски 1996: 281-284, Вólya 2014a: 15-22.

1. ábra: A Macedón Köztársaság térképe

Vladimir Janevszki a klasszifikációt tovább gazdagítja. Jovan Cvijics nyomán felhívja a figyelmet a nyelvi dialektológiai határokon, a viseletekben, különösen a hímzésmintákban feltűnő különbségre, amely a Vardar folyó mentén Macedóniát markánsan keleti és nyugati részre osztja.¹⁸⁸ A nyugati területre szerinte jellemző az énekes orók hagyománya és a hangszeres orók kisebb elterjedtsége. A délnyugati területet gyakorlatilag a brszjakokkal azonosítja. Itt sok jó hangszeres van, nagyon jó dudásaik vannak. Régebben egy faluban akár húsz dudás is volt.¹⁸⁹ A déli terület legnagyobb része a mai Görög Köztársasághoz tartozik. Jellemző itt a többfajta etnicitás (görög, macedón, vlah, török és zsidó). Itt, a határhoz közelebb eső területek kitelepítéseinek következményeként ma is több elnéptelenedett falut találunk. Mindezek az oro hagyomány fennmaradását sem segítették elő. Az élő oro

¹⁸⁸ Janevszki 2010: 5.

¹⁸⁹ Janevszki 2010: 7.

hagyomány inkább a terület délebbi részeire jellemző.¹⁹⁰ A keleti terület fontos tulajdonsága a többi területhez viszonyított homogenitás.¹⁹¹

A területek táncgyománya közötti stíluskülönbséget egy *berovói* adatközlő, maga is a folklór jó ismerője, kiváló énekes, tamburás, táncos így fogalmazza meg: „Malesevói oróval lehet máshol is találkozni, más szomszédos vidékeken, de ott nem „malesevóiuł” táncolják. A taktus ugyanaz, a lépések ugyanazok, de a stílus, a táncolás módja és a test mozgása más”.¹⁹²

2.4. Oro és közösség - szerepek az oróban, nemek megoszlása, oro és etnikum

A táncban betöltött szerepek elkülönülése a nyílt körtáncra jellemző. A táncosok szerepe a rituális és a szórakoztatási funkciójú táncokban egyaránt fontos, utóbbi esetben a szerepek az esztétikai funkcióhoz kapcsolódnak. A nyílt oro két legfontosabb szereplője, vezetője a lánc elején és végén álló táncos. Ez a két táncos határozza meg az oro formáját, mozgását, ők alakítják az orót.¹⁹³

A napirányú mozgással rendelkező kör jobb oldalán lévő első táncos az oro vezető.¹⁹⁴ Fő szerepe van az oro elkezdésében és befejezésében, a táncosok letérdelésekor és forgásakor és a tempó meghatározásában a táncolók az ő lépéseit követik. A *Galicsnik* falubéli (mijak régió) tesko oróban az oro vezetőnek és a zenészekkel folytatott jelbeszédének különleges szerepe van.¹⁹⁵ A lánc végén található az utolsó táncos, az *opaska*, vagyis az *oro-farka*, akinek legfőbb feladata a kör szélesítése és a spirális mozgások képzése. A bal orók esetében természetesen a lánc bal oldalán mozgó táncos az oro vezető és a jobboldalon mozgó az oro farka.¹⁹⁶ Az oro vezető a jobb kezében tartja a zsebkendőt, melynek pörgetésével vezet, az oro farka pedig a bal kezében. A ruszália táncban három vezető is van.¹⁹⁷

Az oro vezető népi terminológiája változatos a macedón hagyományban. *Isztibanya* faluban (*Kocsani* környéke) *izvodacsnak*, *kivezetőnek*, *Kocsaniban* és *Stipben tancsarijának*, táncosnak, Radovisban pedig így: „*prvoto sto vodi*”, az első, aki vezet.

¹⁹⁰ Јаневски 2010: 7-8.

¹⁹¹ Јаневски 2010: 8.

¹⁹² Пајтонџиев 1973: 54.

¹⁹³ Димовски 1996: 284.

¹⁹⁴ Ороводец

¹⁹⁵ Galicsnik falunak ma saját lakossága nincsen. Minden év július 12-én megrendezik a „Galicsniki menyegző”-t folklór látványosságként.

¹⁹⁶ Опашка - farkok

¹⁹⁷ Димовски 1996: 284, Пајтонџиев 1973: 49-64.

Az oro e két kitüntetett helyén mindig a legjobb táncosok táncolnak. A jó táncos meghatározásáról szépen beszélnek kelet-macedóniai adatközlők: A jó táncos már azelőtt megismerszik, mielőtt beállna az oróba. Amint meghallja a dobokat, rögtön táncolni kezd. A táncolása könnyű, mintha nem is érintené a talajt. Szveti nikolei asszony mondta: „ha meghallom az éneket vagy zenét a rádióból, elkezdek táncolni. Ha menyegző van, nem bírja ki a lábam, táncolok, csak táncolok, azután másnap meg csak ülök vagy fekszem, annyira fáj a lábam.”¹⁹⁸ A jelenlevők előtt a jó táncvezetőnek tekintélye van. Utat nyitnak neki, és sok minden megengedett számára. Amint elkezd táncolni, suttogni kezdenek: „na, most a Tome kezd táncolni, még nézzük meg, majd aztán megyünk aludni.” A jó oro vezetőt a zenészek is tisztelik. Igen jó táncos hírében álló Tome Szaltirovról azt mondták: repült, mikor táncolt.¹⁹⁹

Ma jellegzetes ezeknek a szerepeknek a degradálódása, a sor a legjobb táncostól a gyengéig halad, a lánc végén kisgyermek táncolnak.²⁰⁰

A délszláv oro hagyományban a nemek elkülönülnek. A kifejezetten férfi és női orók nagy száma Macedóniára, Bulgáriára, Koszovóra, Metohijára, Boszniára jellemző, ugyanakkor az egész délszláv hagyomány bőven szolgáltat erre példákat. Emellett jellegzetes a nemek mellett az életkor szerinti elkülönülés, ahogy azt már az *oro az oróban* forma esetében láthattuk.²⁰¹

A szórakoztatási funkciójú kevert nemű oro gyakran csak egy átmeneti állomás a tánc párokra való szétesése felé, ahogy ez megfigyelhető a szlovén, az isztriai vagy akár a szerb tánc hagyományban. A nemek keveredését általában a török uralom hatásának tulajdonítják, a népköltészetből és középkori útleírásokból alkotott kép alapján azonban nem kizárt, hogy a nemek keveredése ennél régebben gyökerező jelenség. A nemek keveredése a XX. században gyorsult fel. A magyarországi szerbek kolójáról már Réső Enselnél is azt olvashatjuk 1866-ban, hogy kevert volt.²⁰²

A macedón hagyományra a XX. századig a teljes délszláv hagyományhoz képest is hangsúlyosabb volt az oro nemenkénti elkülönülése. A férfi oróba nőnek beállni vagy akár nőnek vállfogással táncolni szégyen volt. Ugyanúgy elképzelhetetlen volt, hogy férfi és nő vagy macedón és vlah egy oróban táncoljon. Az orónak ez az erős társadalmi

¹⁹⁸ Közli: Пайтонциев: 62.

¹⁹⁹ Пайтонциев: 59.

²⁰⁰ Димовски 1996: 284.,

²⁰¹ Младеновић 1973: 103-109.

²⁰² Младеновић 1973: 101-102, Réső Ensel 1866: 281.

meghatározottsága a XX. század közepén kezdett nagyban lazulni. A nemek keveredése a második világháború utáni időkben indult meg.²⁰³

Mladenovics 1973-ban azt írja, hogy a tánc hagyomány a délszláv falusi közösségek életében jelentős szerepet tölt be. Igen gyakori jelenség, hogy valamely oro egyenesen a falu vagy kisebb közösség sajátjaként tűnhet fel, mintegy identifikációs elemként.²⁰⁴ A törzsi alapokon való elkülönülésre a legjobb példa a ma is különálló *brszjakok* és *mijakok* esete, akik ha együtt is vettek részt egy ünnepen a Szeplőtelen Istenszülő Monostorban, orójukat külön-külön táncolták.²⁰⁵

Mladenovics kiemeli az oro szignifikáns megjelenését egyes fontos történelmi pillanatokban, amely azután a tánc mai elnevezésében is tükröződhet. Az oro igen hosszú múltja és túlélése a délszlávoknál szoros kapcsolatban van a környezettel való együttélési képességgel.²⁰⁶

2.5. Az oro alkalmai és helyszíne

Mladenovics 1973-as megállapítása szerint a délszlávok táncolnak szinte minden alkalmon és minden helyszínen.²⁰⁷ A kalendáriumi ünnepek mellett táncoltak keresztelőn, eljegyzéskor, menyegzőn, temetések után, ház alapjának lerakásakor, kukorica begyűjtéskor, aratáskor stb. Ezek mellett különböző gyűléseken, konferenciákon vagy a hadseregbe való bevonuláskor.²⁰⁸ Táncoltak egyházi és állami ünnepeken, összejöveteleken, vásárokon, körmeneteken, búcsúban, általános heti táncalkalmakon stb. Az ünnepek közül tánc szempontjából kiemelkedik a téli és nyári napforduló és a közöttük levő időszak, a karácsony, a nagyböjtöt megelőző időszak, a húsvét, a György nap, a pünkösöd és az Iván nap. Ezeken kívül kiemelkedőek az egyes országok saját ünnepnapjai és a kommunista típusú ünnepek is (1973-ban).²⁰⁹ Ez a balkáni sajátosság ma is él, legfrissebb példaként említhetjük a görög népszavazás eredményét követő örömtáncot.²¹⁰ Az egész lakosságnak a táncsal való szoros

²⁰³ Димоски 1972: 40-42.

²⁰⁴ Младеновић 1973: 168.

²⁰⁵ Младеновић 1973: 188-189.

²⁰⁶ Младеновић 1973: 188-189.

²⁰⁷ Младеновић 1973: 86.

²⁰⁸ Pl. испраћушка-„elküldő”, Vranje, Szerbia. Младеновић 1973: 87.

²⁰⁹ Младеновић 1973: 86.

²¹⁰ http://video.dailymail.co.uk/video/bc/rtmp_uds/1418450360/2015/07/05/1418450360_4339036040001_4339035448001.mp4 2015.08.20.

kapcsolata mutatkozik meg abban a tényben is, hogy a különösebb továbbtanulási tervvel nem rendelkező macedóniai fiatalok néptánc szakra jelentkeznek, *mert táncolni úgyis tudnak.*²¹¹

Nem csupán az oro alkalmainak, hanem az oro résztvevőinek magas száma is jellemző, mely az elmúlt századokban még fokozottabb volt. Magukon a falusi összejöveteleken az egész falu lakossága részt vett.²¹²

Az összejövetelek többnaposak voltak és a hajnalig tartó táncalkalmak a XX. századot megelőzően az egész balkáni hagyományban elterjedtek voltak. 1894-es adatból tudjuk, hogy a szerbek tavaszi ünnepekkor hajnalig táncoltak.²¹³ Bolgár adatközlő XX. század közepéről való közlése szerint régen egész éjjel, megállás nélkül folyt a tánc, ma meg épphogy besötétedik, már vége is.²¹⁴ 1940-ben *Kicsevo* környezetében levő Legtisztább Istenszülő monostor búcsúján a táncolás egész nap folyt, a hangulat fokozatosan emelkedett és késő éjjel ért a csúcspontjára.²¹⁵ A bolgár bacskovói Istenszülő Mennymbemenetele Monostorban a táncolás tíz tánchelyen, késő éjjelig folyt.²¹⁶ A macedónoknál a falusi és városi életet tekintve is jellemző, hogy a kisebb és nagyobb összejövetelek rendkívül népszerűek.

A XIX-XX. századi adatok alapján úgy tűnik, hogy a délszlávok csak akkor nem táncoltak, amikor aludtak. Láthatóan azonban egy-egy nagyobb ünnep az éjszakai alvás idejét is megrövidítette. A táncnak az élettel való ilyen szoros összefüggése teljes egészében az antik hellén kultúrára emlékeztet.²¹⁷

A délszlávoknál a tánchelyek sokszínűségét azok elnevezései is mutatják. Legjellegzetesebb helyszínek a templom előtti tér (a középkorban a templomban is), a főtér vagy a szérű. 1930 és 1964 közötti tánchelymegnevezések is a sokrétűségről tanúskodnak: faluközpont (főtér), megdan, beszélőhely, tánchely, táncolóhely, keresztnél, kőkeresztnél (*Pirot*, Szerbia), templomkapu, mező, szántóföld, főút, forrás, kút, iskola, választmány, kávéház, fa, hársas. Crna Gorában és Hercegovinában igen gyakori tánchely volt a szérű. Bulgáriában fedett tánchelyeket építettek, ahol akár százötven táncos is elfért.²¹⁸ 1973-ból *Inyevo* faluból külön György napi és mennymbemenetel napi tánchelyről a *szpaszovdenszkórol* értesülünk.²¹⁹

²¹¹ Vladimir Janevszkinek, a Stipi Egyetem Etnokoreológia Tanszék docensének információja

²¹² Младеновић 1973: 86-87.

²¹³ Младеновић 1973: 88.

²¹⁴ Кацарова-Кукудова 1955: 23.

²¹⁵ Јанковић 1934-1964/IV: 57.

²¹⁶ Кацарова-Кукудова 1955: 23.

²¹⁷ Негашти 1937: 12-13.

²¹⁸ Кацарова-Кукудова 1955-1956: 6, Младеновић 1973: 88-89.

²¹⁹ Спасовден - Меннубеметел на рја. Димовски 1974: 12.

A macedónoknál a tánc helyszíne jellemzően a falu központi tere illetve közvetlenül a templom melletti terület, a szérú vagy a gabonaföld. 1973-ból *Malesevo, Delcsevo, Kocsani, Szveti Nikola, Stip, Radovis, Sztrumica* és *Valandovo* környékéről változatos adataink vannak arról, hogy a tánchelyeket milyen megnevezésekkel emlegették. *Berovóban* (Malesevo terület) a helyek megnevezései a „Pasina domb”, „a templomnál” vagy „a temetőnél”, „a György szérújénél”, „a folyónál”, de a tánchelyet elnevezhették különböző falurészekről vagy városrészekről. *Budinarciban* (Malesevo terület) „összejöveteli hely”, amelynek helyén később kultúrházat építettek vagy „a faluközepe”. *Szmojmirovóban* (Malesevo terület) a „na megdan”-nak nevezett helyen táncolnak, „a téren”, vagy menyegzőkor „a templom előtt”. Ha az oro nagy, sok a résztvevő, akkor a templom körül táncolnak. De tánchely volt még a dzsámijánál is vagy rossz idő esetén a kultúrházban, ezt „partizan”-nak hívták. *Delcsevóban*, a nagy ünnepeken a főtér a tánchely, menyegzőkor a háziaknál ropják, ha elég széles udvar van, 1973-ban a fiatalok már a kultúrházban táncolnak. *Stipben* inkább nyílt terepeken táncolnak, például a *Tuzliján*. *Szveti Nikolában* a tánchelyek „a dombon” és „az iskolánál” voltak, és nagyon régi időkben Szent István ünnepén „a temetőben”. Ekkor messziről is jöttek vendégek, *Kocsani, Stip, Vinica, Kratovo, Kumanovo, Velesz* sőt *Szkoopje* környékéről. *Radovisban* a „Hársasban” táncolnak vagy az *Arđan* városrészben. *Sztrumicában* nyílt terepen van a tánchely, „az utcán”.²²⁰

2.6. Az oro struktúrája

2.6.1. Térforma

A balkáni szláv ortodox területek hagyományára a lánc- és körtáncok két alapvető formai csoportja a zárt és nyitott oro egyaránt jellemző. Pontos földrajzi elhatárolás nem lehetséges, de általánosságban elmondható, hogy a zárt oro inkább Crna Gora (Montenegró) és Bosznia területére jellemző, míg a nyílt oro Macedónia, Bulgária és Szerbia területére.²²¹

A zárt oro tánc közben formáját megváltoztathatja, lehet például ellipszoid vagy bab alakú, benyomódhat vagy kidomborodhat, de egyetlen alkalommal sem szakad szét.²²²

A nyílt forma, vagyis a lánc haladhat körformában, kígyóformában, spirálisan (csiga) vagy egyenesen (sövény). Ez utóbbi főként a bolgár hagyományra jellemző.

²²⁰ Пајтонциев 1973: 49-64.

²²¹ Младеновић 1973: 112.

²²² Младеновић 1973: 111-112.

A nyílt oro esetében a résztvevők száma nem fontos. *Nisi* mondás szerint „három cigánylány kitesz egy orót”. Bulgáriában a *dzsamala* szokáskör egy részén csak három *dzsamalár* táncol. Már a XVIII. századból is vannak feljegyzések olyan oróról, amelyben néhány száz táncos vett részt.²²³ Napjainkban is vannak kezdeményezések óriás orók létrehozására, legutóbbi ilyen esemény 2014 májusában volt, Ohridban.²²⁴ Az egész balkáni szláv, ezen belül a macedón oro hagyományra is jellemző, hogy a táncosok száma bármekkora lehet, ez alól kivételt csupán a helyszűke miatti meghatározottság képezhet.²²⁵

Külön formát képez a sarló vagy félkör, amely Mladenovics szerint mindig rituális mágikus szerepben van, és amelynek célja a rituális térből a rossz erők elvétele.²²⁶ A szerb hagyományban ilyen a *kraljice* szokás térformája, a macedón hagyományban pedig a lázározás formája.²²⁷ A lázárkák félköre lehet álló, például *Inyevóban*, (*Radovis* környéke) vagy haladó, például *Luke* faluban. (*Kriva Palánka* terület)

Többféle formát is felvonultathat a bolgár hagyomány sajátos táncsoportja, a *racsenica*, mely nevét kendőről kapta.²²⁸ Ez lehet szóló, szabad páros vagy hármas tánc, de formázhat kört is. A *racsenicában* a táncolók többször táncolnak szabadon, vagyis más táncoshoz nem kapcsolódóan, ez a táncos mozgásnak tág teret ad. Lépései aprók és gyorsak, 2, 2, 3 elrendezésű 7/16-os lüktetéssel.²²⁹

A macedón oro hagyományra szinte kizárólag a nyílt körforma illetve a láncforma jellemző. Zárt körforma a macedón táncagyományban nem fordul elő.²³⁰ Másfajta formákat harci jellegű táncokban találunk. A XX. század közepéig több eszközös harci tánc fennmaradt, például *Sztrumicában* a *bicsak avaszi* vagy *cserkez avaszi*, melyet két férfi táncolt egy-egy késsel a kezében. Ebben sokat mozogtak egymással szemben, miközben betáncolták a teret, a kést hol a fejük fölé, hol maguk elé, hol pedig hátuk mögé téve. Más típusú tánc a *ruszália*, amely a mai napig élő hagyomány.²³¹

A körmozgás középpontja gyakran tárgyiasul, vagyis valamely tárgy vagy ember kerül a tánc által kijelölt tér központjába, amely ez által kiemelt szerephez jut. A délszláv

²²³ Младеновић 1973: 114-115.

²²⁴ Охрид подготвен за најголемото Македонско оро

<http://www.mkdnews.com/2014/05/ohrid-podgotven-za-najgolemoto-makedonsko-oro/> 2014.07.02.

²²⁵ Пајтонциев 1973: 51-53.

²²⁶ Младеновић 1973: 114.

²²⁷ Младеновић 1973: 114.

²²⁸ Ръченик

²²⁹ Katzarova 1975: 71, Младеновић 1973: 129.

²³⁰ Димовски 1996: 284.

²³¹ Пајтонциев 1973: 51-53.

táncművészetében a tánc központi terében lehet kenyér, kalács, sütőharang, ételek, ibrik virágokkal, tojással teli kosár, ház, templom, monostor, falu, fa, tűz, tűzhely, de állhat a vőlegény a menyegző során, lehet gyógyítandó személy (pl. a ruszáliánál) vagy védendő személy (a lázárkák esetében).²³²

Igen látványos forma a földön álló táncosok vállára felálló további táncosokkal képzett *oro torony*, amely földrajzilag széles körben elterjedt. A balkáni szláv kultúrában erről az első említés 1799-ből való, horvát területről, ahol határőrök táncolták. A táncolók mivoltából jól látszik a torony mutatvány jellege, a toronyállítás ügyességi és erőt fitogtató eleme. Az oro torony szokásmagyarázataiban gyakran tűnik fel a török elnyomás tematikája. A hagyományban női toronnyal is lehet találkozni, ezek rituális tornyok.²³³

A toronynak két fajtája van, a henger és a kúp alakú. A henger alakú torony emeletén ugyanannyi résztvevő van, mint az alatta levő szinten. A kúp alakú torony esetében az emeletenkénti résztvevőszám csökken a kúp tetején pedig egy kiemelt szerepben levő személy áll, akinél sok esetben valamilyen szintén kiemelt szerepben levő tárgy van. A forma a macedón, mind pedig a bolgár és a szerb hagyományban fellelhető, bár a macedón hagyományban ma nem nagyon gyakori és Mladenovics sem vonultat fel sok macedón példát.²³⁴ Pajtondzsiev 1973-as publikálása szerint a toronnyal macedón terepen már csak *Berovo*, *Pehcsevo*, *Isztibanya* és *Sztrumica* legöregebb táncosai között lehetett találkozni. *Berovóban* a „Pasina domb”-on lehetett látni kúp alakú tornyot. Öt-hat férfi vállfogással összefogódzott, rájuk felállt még három, és a legtetejére egy. Az alsó táncosok ebben általános lépésekkel haladtak.²³⁵

A XX. században is nyomon követhető rituális eredettel bíró *oro az oróban* forma két vagy több koncentrikus körből áll. Az egész szláv hagyományban elterjedt forma a balkáni szláv ortodox területeken leginkább Szerbiára jellemző, ott is főként a zárt orókra. Mégis találunk néhány példát macedón terepen. *Szveti Nikolában* (*Ovcse Pole* terület) egyszerre négy orót táncoltak. Az elsőben öregek álltak, majd az asszonyok, azután a fiatalabbak, s végül a gyermekek. *Inyevóban* a húsvétkor az asszonyok két oróban táncoltak egyszerre.²³⁶

A „na lesza” vagy „lesza”, vagyis az egyenes sor esetében a lánc teljesen kinyílt. Mozgása a kör alakú láncművészetéhez hasonlóan kétféle lehet, előre-hátra vagy jobbra-balra mozgás. A lesza főként Kelet-Szerbiában, Kelet-Macedóniában és Nyugat-Bulgáriában tűnik

²³² Младеновић 1973: 117.

²³³ Младеновић 1973: 126-127.

²³⁴ Младеновић 1973: 121-128.

²³⁵ Пајтонџиев 1973: 52.

²³⁶ Јанковић Љ-Јанковић Д 1934-1964/III: 152, Димоски 1974: 17.

fel.²³⁷ Ennél a formánál a résztvevők száma legtöbbször nem meghatározott, de Észak-Bulgáriából van példa 16 főben maximált számra.²³⁸ Bolgár szerzők szerint a lesza esetében övfogás, vállfogás és keresztfogás a jellemző.²³⁹ A teljes délszláv hagyományban gyakori, hogy a lesza lánctáncá, nyílt oróvá alakul a tánc során²⁴⁰

3.1.1.1. *A táncosok kapcsolódása*

A délszláv oróban a táncosok legelterjedtebb kapcsolódása a kézfogás. A leengedett kézfogás mellett gyakori a megemelt kézfogás hajlított könyökkel, különösen Macedóniában, Bulgáriában és Boszniában. Ezzel a kartartással steákokon is találkozunk.²⁴¹ A vállfogás szintén gyakori, és csak férfi táncoknál fordul elő, Crna Gorában, Boszniában, Macedóniában és Bulgáriában. Ezek a kartartások már az ókori és középkori balkáni ábrázolásokon is feltűnnek.²⁴²

A balkáni szláv hagyományban szintén elterjedt az elülső és hátulsó keresztkézfogás, amely a táncost az eggyel távolabbi szomszédjához kapcsolja. Ez legjellemzőbb Északnyugat-Boszniára és Bulgáriára, de más országokban is feltűnik. Vannak olyan orók, amelyekben a táncosok valamilyen tárgy által kapcsolódnak egymáshoz, ezt Mladenovics egy-két évszázados jelenségnek véli.²⁴³

Mladenovics szerint igen régi momentum a balkáni oróban az övfogás, amelynél minden táncos a szomszédja övét fogja. Ez legelterjedtebb Macedóniában, Bulgáriában, Koszovóban, Kelet-Szerbiában és a dinári vidékeken.²⁴⁴ Igen érdekes a Mladenovics által is említett zsebfogás, amely Bulgáriában tűnik fel, itt minden táncos a szomszéd jobb zsebébe teszi a bal kezét.²⁴⁵

A macedón hagyományra a kézfogás mindkét fajtája, a vállfogás, övfogás és elülső keresztkézfogás jellemző; legelterjedtebb a kétfajta kézfogás. Az első változatnál a karok felemelve, könyökben hajlítva vannak, vállmagasságban kissé előre kiemelve. Előbbi a lassú, utóbbi pedig a gyors tempójú táncoláshoz társul. A vállfogás lassú férfi orókhhoz társul. Az

²³⁷ Јанковић Љ-Јанковић Д 1934-1964/VIII: 168, Младеновић 1973: 128.

²³⁸ Младеновић 1973: 128, Кацарова-Кукудова 1955-1956: 15.

²³⁹ Цонев 1950: 7, Кацарова-Кукудова: 1955-1956: 15.

²⁴⁰ Младеновић 1973: 128-129.

²⁴¹ Младеновић 1973: 95-96.

²⁴² Az értekezés egy-egy tánc jellegzetesség elterjedtségénél a balkáni terepek közül csak a bolgár, a macedón, a szerb, esetenként a bosnyák és a montenegrói hagyománnyal foglalkozik.

²⁴³ Младеновић 1973: 95-96.

²⁴⁴ Младеновић 1973: 97.

²⁴⁵ Джуджев 1945: 170.

övfogás, mely egyes kutatók szerint a macedón hagyományban juruk örökség, főleg a sop etnikai régió gyors férfi és női táncait jellemzi, emellett feltűnik a kalendárium egyes rituális ünnepi táncaiban is.²⁴⁶ Az elülső keresztkézfogás egyes rituális táncokban tűnik fel. A harci táncokban, melyet természetesen férfiak táncolnak, nincsen kapcsolódás. Ezekben a résztvevők jobb kezükben szablyát vagy más fegyvert tartanak.²⁴⁷ A lázár napi szokáskörben feltűnik a leányok egymásba karolása is.

Itt kell megemlíteni a nem súlypontváltató mozgást, a felsőtest mozdulat szótárának kihasználtságát, amely elsősorban és jellemzően a bolgár tánc hagyomány sajátja. Itt a táncolásban előfordul a fej tudatos meghajtása a zenei periódus bizonyos helyein, valamint a karoknak a lépések ritmikájához viszonyított eltérő ritmusú vagy metrumú előre-hátra lengetése. Ez a macedón hagyományban inkább csak bolgár hatásra fordul elő. A balkáni szláv ortodox hagyományban a bolgár hagyomány kifejezett jellemzője az egész test kiterjedt mozdulat szótára.²⁴⁸

2.6.2. A mozgás iránya

A kör illetve a lánc mozgás iránya napirányú vagy napiránnyal ellentétes, illetve kifelé vagy befelé történő mozgás. A táncosok a napirányú mozgást a „bal kéz felé”, a napiránnyal ellentéteset a „jobb kéz felé” jelzővel illetik.

A kör egyenletes mozgása a sétáló táncokra jellemző. Sokkal gyakoribb a táncmotívumok által meghatározott „oda-vissza” mozgás. Utóbbi esetben előfordulhat, hogy a szimmetrikus lépésanyag következtében a kör végül egy helyben marad.²⁴⁹ Ilyen motívumokat a macedón, a bolgár és a szerb hagyományban is találunk, de ezeket mindig úgy táncolják, hogy a motívumpár első motívumát hosszabb lépésekkel táncolják, s ez végül a kör lassú jobbra forgását eredményezi. Ily módon e három ország tánc hagyományára általánosan a kör haladó oda-vissza mozgása jellemző. Ezt legegyszerűbben a *pravo oro* (Far Öer lépés) motívumanyagával lehet elérni.²⁵⁰

A balkáni szláv ortodox területeken mindkét haladási irány előfordul. A teljes balkáni szláv területről általánosan elmondható, hogy a keresztény macedónok, bolgárok, montenegróiak, szerbek körében, illetve a *Neretva* és *Boszna* folyó torkolatáig az oro

²⁴⁶ Димоски 1996: 285, Пајтонџиев 173: 51.

²⁴⁷ Димоски 1996: 285.

²⁴⁸ Дженев-Харалампиев 1965: 134-171, Щърбанова 1997: 10.

²⁴⁹ Младеновић 1973: 99.

²⁵⁰ Martin: 301-302.

általában napiránnyal ellentétesen halad, míg a muzulmánoknál, valamint a horvátok és szlovének körében napirányban. Ugyanakkor ez nem jelent szigorú meghatározottságot.²⁵¹ A macedón és a bolgár orók nagy része jobbra halad, de mindkét hagyományban léteznek balra haladó orók is.²⁵²

A macedón oro alapvetően jobbra halad, a hagyományban található bal orók kivételnek számítanak. Ilyen táncok a *mariovo*, *radovisko* és a *koszturszko*, az *Inyevo* falubéli (*Radovis* környéke) *bal oro*, és a több területen megtalálható *halotti oro*.²⁵³

A napirányú mozgás Sachs megállapítása szerint a napkultusz következményének tekinthető, amit Mladenovics szerint a délszláv táncagyomány sajátosságai is alátámasztanak.

A körtánc *jobbra* vagy *balra* haladásának meghatározása a szakirodalomban vegyes. Gyakori a körnek, mint geometrikus formának a felülnézeti irányból való meghatározása, vagyis a napirányú mozgás jobb irányú mozgásként való említése. Az értekezésben, a délszláv szakirodalomban és a népryelvben használt jobb = napiránnyal ellentétes, bal = napirányú meghatározást alkalmazom.²⁵⁴

Mladenovics végkövetkeztetése szerint – melyre a déli- és más szláv népek táncanyagának vizsgálata után jutott – a köralakzat napirányú forgása (a táncosok szempontjából balra haladó keringés) a délszlávokra, vagyis a szláv tánc kultúrára jellemző, míg a körforma napiránnyal ellentétes forgása (a táncosok jobbra haladó keringési iránya) szlávok előtti balkáni hagyomány. Másik érdekes megállapítása, hogy a jobbra haladó mozgás kapcsolódhat az antik hellén gondolkodásmódhoz is, mely a jobb oldalt szerencsésnek tekintette.²⁵⁵

2.6.3. Az orók motívumtípusai

Az orók motívumai tekintetében két típust különböztethetünk meg, a szimmetrikus és aszimmetrikus szerkezetűeket. A szimmetrikus szerkezetűek ugyanazt a motívumot ismétlik meg egyik, majd másik irányban, tehát itt motívumpárról beszélhetünk, az aszimmetrikusak pedig egy, a két irányban különböző szerkezetet és hosszúságot mutató motívummal

²⁵¹ Младеновић 1973: 99-100.

²⁵² Кацарова-Кукудова 1955: 47.

²⁵³ Леви ора (plur.) vagy лев танец (sing.) azaz „bal orók”. Димоски 1996: 284-285, Димоски 1974: 10-11, Ристески 2000: 133-135.

²⁵⁴ Szentpál 1961: 31. Младеновић 1973: 110-111, Sachs 1963:144-151, Ratkó 1997: 10-11.

²⁵⁵ Младеновић 1973: 100, Stojković 1929-1930: 25-42.

rendelkeznek. Az aszimmetrikus motívum alaptípusa a *pravo oro*, amelynek hattagú, egyforma időegységű mozdulatból álló motívuma *4 jobbra, 2 balra* formában oszlik meg.

Az aszimmetrikus motívumot tartalmazó orók a macedón hagyományban a jobbra mozgás után inkább megtorpannak, minthogy balra haladnának, tehát a körnek a végső soron jobbra haladó oda-vissza mozgása helyett inkább meg-megtorpanó jobbra haladásról beszélhetünk.

A jobbra és balra ugyanazt a motívumot, tehát motívumpárt tartalmazó szimmetrikus szerkezetű orókról lehet elmondani, hogy a kör oda-vissza mozgásával haladnak jobb irányba.

A lánctánc nem egyenletesen haladó körmozgását a legegyszerűbben a *pravo oro*val lehet kivitelezni. Akülönböző cifrázatokkal bővített, bonyolult és kifinomult lépésszerkezetű aszimmetrikus motívumok ebből az alaptípusból levezethetőek, illetve ennek haladási sémájára vezethetők vissza.²⁵⁶

A macedón hagyomány minden orójára jellemző a jobblábás kezdés. A szimmetrikus szerkezetű, tehát motívumpárt felvonultató tánc első motívuma mindig jobb lábbal indul, míg a második bal lábbal.²⁵⁷

Az azonos motívumból felépülő orók elnevezése vidékenként igencsak eltérő lehet. Ugyanakkor a mai közgondolkodásra jellemző az egységesülés, jó példa erre a *pravo oro*, amely ma a legtöbb macedón ember számára ugyanazt a motívumot felvonultató táncot jelenti. A hagyományban az elnevezések alapja lehet földrajzi terület, mesterség, munkamozdulat, állatnév, hangszer neve, a táncolás karaktere, a harci jelleg, a kartartás jellege, nemek jelenléte, valamely szokás vagy a kísérőének kezdősora. Jelölhet származási helyet, (dracsevka, ratevka, malesevka, ohridszko); személynevet (Baba Gyurgya, Ibraim Odzsa, Oszmán Pasa); mesterséget (kalajdzsiszko,²⁵⁸ kaszapszko,²⁵⁹ ovcsarszko²⁶⁰); munkamozdulat utánzását (zsetvarszko,²⁶¹ kopacska,²⁶² koszacska²⁶³); jöhet az állatvilágból (zaecsko,²⁶⁴ zmijszko,²⁶⁵ zsapcse,²⁶⁶); valamely kísérőhangszer nevéből (gajdarszko²⁶⁷ oro,

²⁵⁶ Martin 1979: 302.

²⁵⁷ Dimovski 1996: 285.

²⁵⁸ Калајиџија - bádógos

²⁵⁹ Касап - mészáros

²⁶⁰ Овчар - juhász

²⁶¹ Жетвар - arató

²⁶² Копач – ásó, kapáló (ember)

²⁶³ Косач - kaszáló (ember)

²⁶⁴ Nyulás

²⁶⁵ Kígyós

²⁶⁶ Békás

²⁶⁷ Dudás

pustena gajda);²⁶⁸ vagy a táncolás karakteréből (teskoto²⁶⁹ desznoto,²⁷⁰ potrcsanoto,²⁷¹ vlecsenoto,²⁷² szitnata,²⁷³ krivot);²⁷⁴ a koreográfiai tartalom harci elemeiből (aramiszko,²⁷⁵ komitszko,²⁷⁶ csifte²⁷⁷ csamcse,²⁷⁸ berancse,²⁷⁹ toszka);²⁸⁰ a táncosok kartartásából (za ramo,²⁸¹ za pojasz,²⁸² za raka);²⁸³ a táncolók összetételéből (maskoto,²⁸⁴ zszenszkoto csamcse,²⁸⁵ zszenszkoto krszteno);²⁸⁶ illetve kapcsolódhat valamely szokáshoz (veligdenszkoto,²⁸⁷ lazarszkoto,²⁸⁸ babarszkoto,²⁸⁹ nevesztinszkoto,²⁹⁰ zetovszkoto).²⁹¹ Egyes orók nevei a dal szövegének első sorát viselik (Borjano Borjanka, Dojdi Dimcso, Kales more Dimcso, Ogin gori vo planina).²⁹²

2.7. Az oróhoz társuló zene

2.7.1. Oro vezető ének

A kutatók általában egyetértenek abban, hogy az énekes oro archaikusabb a hangszeres orónál. A magyar hagyományban fennmaradt leánykörtáncokra is kizárólag ez jellemző. Az énekkel társuló oro vagy, ahogy a macedón népnyelv használja az *oro vezető ének* minden

²⁶⁸ Leengedett duda

²⁶⁹ Тешко - nehéz

²⁷⁰ Десно - jobbra

²⁷¹ Потрчано - futó

²⁷² Влечено - húzó

²⁷³ Ситна - aprók

²⁷⁴ Криво - kanyargó.

²⁷⁵ Агáми

²⁷⁶ Комита - felkelő

²⁷⁷ Чифте - duplacsövű vadászpuska.

²⁷⁸ Чамче (csamcse) egy oro csoport gyűjtőneve.

²⁷⁹ Gyülekező

²⁸⁰ Albán ingfajta

²⁸¹ Vállfogás

²⁸² Övfogás

²⁸³ Kézfogás

²⁸⁴ A férfi-

²⁸⁵ A női csamcse

²⁸⁶ A női keresztező

²⁸⁷ A húsvéti

²⁸⁸ A Lázár - napi

²⁸⁹ A babaroké

²⁹⁰ A menyasszonyé

²⁹¹ A sógogé

²⁹² Димовски 1996: 284.

délszláv népnél, a keleti szlávok körében és Európa más részein is ismert. Legjellemzőbb a déli szláv etnikumra, ahol a XIX. század közepéig uralkodó forma volt.²⁹³

Az esetek nagy részében női énekes orókkal találkozunk, néha pedig a férfi oróhoz is asszonyok énekelnek. Bulgáriában, Macedóniában és Nyugat-Szerbiában előfordul az énekes és hangszeres kíséret versszakonkénti váltakozása.²⁹⁴

Az ének és a tánc között szoros motorikus összetartozás figyelhető meg. Az oro vezető ének ritmikáját nagyban meghatározza a hozzá társuló oro. Több informátor is gondba kerül, ha az oro vezető éneket „szárazon”, tánc nélkül kell bemutatnia, majd a táncsal együtt gond nélkül megy.²⁹⁵

A kalendárium ünnepeinek rituális tartalmú oróihoz gyakran járul antifonális éneklés, amely a macedón hagyományban való elterjedtsége mellett a bolgár, szerb, sőt a görög, horvát, és vlah táncokra is jellemző. A románoknál az antifonális éneklést a kolinda hagyományban találjuk meg.²⁹⁶

A XX. század közepéig délszláv terepen fellelhető énekes orók énekanyaga igen archaikus. Ennek a régi stílusú rituális énekhagyománynak saját macedón válfaja is kifejlődött.²⁹⁷ Ez az emelt hangú, eredetileg nyílt terephez kapcsolódó éneklés a macedón énekes hagyomány legrégebbi rétege, keletkezésének ideje a szlávoknak a Balkánra való bejövetele előtti időkre tehető.²⁹⁸ A néphagyományban két fajtáját különböztetik meg: 1. *izvicsno, vikoescsko*,²⁹⁹ melyben gyakori a sorvégi felkiáltás, és 2., *na glasz, glaszoescsko*.³⁰⁰ Macedónia területére az egy- és kétszólamúság, ezen belül az egyszólamú éneklés leginkább Közép- és Dél-Macedóniára jellemző. Az Égei-Macedóniában található háromszólamú éneklés albán és vlah hatást tükröz.³⁰¹

A kétszólamú éneklésben az alsó szólam ritkán mozduló, inkább tartott hang. Gyakori a szekundsúrlódás a két szólam között, sőt a szekundpárhuzamban való haladás is előfordul. A sorok mindig unisono zárnak. A dallam, vagyis két szólam esetében a felső szólam kis hangterjedelmű. Legelterjedtebbnek a tetrachord hangsor tűnik, de bőven előfordul bichord

²⁹³ Martin 1979: 16-17, Младеновић 1973: 151.

²⁹⁴ Младеновић 1973: 153-156.

²⁹⁵ Младеновић 1973: 152.

²⁹⁶ Martin 1979: 294.

²⁹⁷ Ѓорѓев 1996: 277.

²⁹⁸ Величковска 2008: 26-27.

²⁹⁹ Felkiáltva, felkiáltó (énekmód)

³⁰⁰ Emelt hangon, emelthangú (énekmód) Ennek egyik területi fajtája az UNESCO Szellemi Örökség listáján védendő jelöltként szerepel

³⁰¹ Ѓорѓев 1996: 278, Младеновић 1973: 155-157.

hangkészletű dal is. A macedón terepen ma is jelen levő rituális tartalmú oro énekeket nők éneklük.³⁰²

2.7.2. Néma oro

A néma oro hagyománya kisebb vagy nagyobb mértékben az egész Balkán félszigeten fennmaradt. Emellett előfordul a magyar, a szlovák és az erdélyi énekes körtáncokban is.³⁰³

Ezek az orók nem társulnak sem hangszeres zenével, sem pedig énekkel. Az auditív élményt a viseletre felfűzött pénzek csattanása vagy a lépések, ugrások által keltett zaj vagy a táncosok felkiáltásai, zümmögése, egyéb hangzói adják; vagy végül maga a rituális csend a fő cél, mint például a mijakok néma menyegzői táncának esetében. Jellegzetes a nyugat-macedóniai néma oro hagyomány. Például a többnapos menyegzői rituálé több pontján megjelenő néma oro vagy a vízkereszt másnapján, fejen rituális kenyérrel járt *bitusei* (mijak régió) Szent János oro, ezek csak nőkhöz kapcsolódnak.³⁰⁴

A kelet-macedóniai régió néma orói egészen más jellegűek. A mulatságos elemeket is tartalmazó berovói férfiak által táncolt *tyutenka* oróban csak mm-mm hangot adnak a táncosok és az oro vezető jelére mindig letesznek egy-egy tárgyat az oro közepére, egészen addig, amíg van mit letenni. Ennek az orónak a lépései a pravóhoz voltak hasonlóak és vállfogással táncolták. Az ilyen típusú néma orók elnevezése süket oro.³⁰⁵ Az informátorok beszámolóit szerint a XX. század második felében a néma oro elterjedt volt a macedón terepen.³⁰⁶

2.7.3. Társulás hangszerrel

A teljes délszláv hagyományt tekintve a tánchoz társuló hangszerek nagy változatosságot mutatnak.³⁰⁷ A macedón oróhoz társuló hangszerek közül leggyakoribb a *gajda*³⁰⁸ a *zurla*,³⁰⁹ és a *tapan*.³¹⁰ Emellett megtalálható a *kemene (guszle)*,³¹¹ a *kaval*,³¹² a

³⁰² Величковска 2012: 28, Димовски 1996: 279, Ѓорѓев 1996: 278.

³⁰³ Младеновић 1973: 146, Martin 1979: 294.

³⁰⁴ Bólya 2013g: 56-57, Димоски 1977: 52-53, Ivančan 1971: 36-39, Татарчевска 2004: 1, Татарчевска 2011: 82-91: 102-104, Пайтонџиев 1973: 63-64, Opetčeska-Tatarčevska 2008, Bólya 2013g: 55-59.

³⁰⁵ Глуво oro

³⁰⁶ Opetčeska-Tatarčevska 2004

³⁰⁷ Младеновић 1973: 158.

³⁰⁸ Duda

³⁰⁹ Töröksíp

kiskaval, az *ut*,³¹³ a *karaduzen*,³¹⁴ a *tambura*,³¹⁵ a *tarabuka*,³¹⁶ és a *daire*³¹⁷ is. A városokban, különösen lakodalmak alkalmával, népszerű az úgynevezett *csalgija* hangszeres összeállítás, amely hegedű, klarinét, *ut*, lant, *kanon*³¹⁸ és *daire* kombinációját jelenti. Legismertebbek a *veleszi*, *bitolai*, *ohridi* és *szkopjei csalgiják*. Ezekon a hangszereken kívül Kelet-Macedóniában feltűnik még a hagyományban a kemene *vigulica* néven, a *tambura*, *tambura vikitellija*, *szvorcse*, *supelka*, modern hangszerként a harmonika és a szájharmos.³¹⁹

Kelet-macedóniai informátorok szerint, régebben a hangszeres orókhoz sokszor csak „szerelemből” játszottak a zenészek, vagyis ingyen. Később a professzionális zenészek már díjazást kaptak az oro vezetőtől, esküvőn a háziaktól, emellett még „*parszát*” is gyűjtöttek a táncosoktól. Ezzel kapcsolatban az öregek régről több konfliktust vagy a táncosok elégedetlenségét is említik. Egy adatközlő szerint: „Az ember sosem tud eleget táncolni”. Másik adatközlőtől: „Én sosem tudtam három óránál többet megfizetni. Egyszer a zenészeknek egy egész török lírát fizettem.”³²⁰

2.7.4. Ritmikai jellemzők, ritmikai és strukturális diverzitás, szimultaneitás

A Balkán félsziget oro hagyományának legszembetűnőbb ritmikai jellemzője az aszimmetrikus ütemek gazdagsága és elterjedtsége. A tánczenére jellemző ütemfajták a 2/4 (igen gyakori), a 3/4, a 5/4, 7/16 ütem és sok más összetettebb ütemfajta is. Úgy tűnik, hogy az összetettebb aszimmetrikus ütemek inkább a pravoszláv etnikai régiókra, ezen belül leginkább a macedón és bolgár zenei és táncgyományra jellemzőek.³²¹

A macedón táncgyomány metrikája igen változatos lehet. Az előzőeken kívül feltűnnek az aszimmetrikus ütemek legkülönbözőbb formái. Gyakori a 7-es, (3, 2, 2 és 2, 2, 3) 9/16-os (2, 2, 2, 3) és 11/16- os (2, 2, 3, 2, 2) ütemfajta.³²² A többi előforduló nagyszámú

³¹⁰ Nagydob

³¹¹ Hosszúnyakú kb. hegedű nagyságú, de szélesebb testű vonós hangszer

³¹² Furulya

³¹³ A lantéhoz hasonló hangszer

³¹⁴ Tamburához hasonló hangszer

³¹⁵ Hosszúnyakú pengetős hangszer

³¹⁶ Hosszú, kézzel ütött, török származású dobfajta

³¹⁷ Csörgődob

³¹⁸ Háromszög alakú asztali (vagy ölbe vett) pengetős hangszer

³¹⁹ Димовски 1996: 285, Пајтонџиев 1973: 56.

³²⁰ Közli: Пајтонџиев 1973: 53.

³²¹ Младеновић 1973: 162.

³²² Димовски 1996: 285.

ütemfajta az eddig bemutatottak valamilyen összetétele.³²³ Ivančan szerint az asszimmetrikus ütemeknek mindenféle varinánsa előfordul a macedón hagyományban, amely nehezen érthető mások számára, a macedónoknak azonban természetes.³²⁴

A macedón hagyomány alaprepertoárját képező orók ütemmutatója a következők szerint alakul: leszno 7/8 (3,2,2), za ramo 2/4, teskoto 2/4, a pravo orót bármely lüktetésű zenére táncolják, ezek között leggyakoribb a 2/4 és a 7/8 (3,2,2), devetorka 9/8, berance vagy krszteno 13/8 (3,2,2,3,2), eleno mome 7/8 (2,2,3), pajdusko 5/8 (2,3), szitno 2/4, csacsak 2/4.³²⁵

Több táncnál előfordul a tempó lépcsőzetes fokozódása. Ezek az orók tulajdonképpen két részből állnak: lassú és gyors részből, és az első rész gyorsulása folytán közöttük fokozatos átmenet van.³²⁶

Sajátos jelenség a balkáni táncművészetben a zene periódusainak és a tánc periódusainak eltérése. Ez a fajta szimultaneitás többféleképpen is megmutatkozhat. Nagyon gyakori az ötegységű vagy tízegységű táncmotívum, mely páros ütemű zenével szokott párosulni. Ugyanígy előfordul a hategységű pravo oro páros lüktetésű vagy 7/16-os zenével társulva és még sorolhatnánk a példákat. A balkáni szláv hagyomány mellett a görög néptánc hagyományban is tudunk polimetrikus jelenségekről a zene és tánc viszonyában.³²⁷

A szakirodalomban a jelenség a legkülönbözőbb szóhasználattal tűnik fel. A Jankovics nővérek gyűjtőmunkáját is kezdettől fogva kísérte az általuk *aritmiának* nevezett jelenség. Figyelmük 1925-től kezdve fordult a balkáni táncművészet fő jellegzetessége felé. A jelenséget leíró terminológiának könyvükben külön fejezetet szenteltek.³²⁸ Gyűjtéseik és kutatásaik során felvetették a lehetőséget, hogy az *aritmia* jelenségét a valaha illírek által lakott területekhez kapcsolhatjuk. Jugoszlávián kívüli népeknél a bolgár, a román, a török és az albán táncokban tudtak *aritmiáról*.³²⁹

³²³ Az 5/16 (2, 3), 7/16 (3, 2, 2 vagy 2, 2, 3), 8/16 (3, 2, 3), 9/16 (2, 2, 2, 3 vagy 2, 3, 2, 2 vagy 2, 2, 3, 2), 11/16 (2, 2, 3, 2, 2 vagy 3, 2, 2, 2, 2), 12/16 (3, 2, 2, 2, 3), 13/16 (3, 2, 3, 2, 3), 18/16 (2, 2, 3, 2, 2, 2, 3 vagy 2, 2, 3, 2, 2, 3, 2, 2) és 22/16 (2, 2, 3, 2, 2, 3, 2, 2, 2, 2) ütemek a legelterjedtebbek. Ezek mellett hosszabb és összetettebb ütemfajták is előfordulnak.

³²⁴ Ivančan 1964: 32.

³²⁵ Dunin-Visinski 1998: 429-430.

³²⁶ Димовски 1996: 258.

³²⁷ Koutsouba 2008: 260.

³²⁸ Јанковић, Љ. Д. 1957: 7-11.

³²⁹ Јанковић, Љ. Д. 1957: 4-7.

Dzsenev és Haralampiev a bolgár táncok mozdulatkincsét elemző könyvében azt írja, hogy a bolgár táncok legtöbbször a táncfigurák a zenétől függetlenül kezdődnek és fejeződnek be, külön kifejezést a jelenségre nem használ.³³⁰

Dimoszki *Inyevo* falu (*Radovis* környéke) rituális táncaival kapcsolatban teljes *aszinkronitásról* ír, melynek során az oro és az oro vezető ének metrikája, periódusainak befejeződése, súlyainak elhelyezkedése eltérő.³³¹

Martin és Ivančan a jelenséget a *heterometria* kifejezéssel jelöli.³³² Ivančan és Kacarova szerint a *heterometria* a később társult hangszeres dallamok eredménye.³³³

Később az egységes táncelemzési nyelvezetet kialakítani próbáló kutatócsoport, az IFMC, majd ICTM néven kooperáló, főként kelet-európai kutatókból álló csoport a jelenséget táncelemzésében a zene és tánc *kongruenciájaként* említi.³³⁴ Koutsuba cikkében *kongruens* és *diszkongruens* kifejezéseket használ, ugyanakkor a tánc és zene viszonyát taglalva, a jelenséget *polimetriaként* említi.³³⁵

Érdekes William Maurice Emmanuel megállapítását idézni, aki a megmaradt adatok, ábrázolások elemzése alapján arra a megállapításra jutott, hogy az antik hellén táncművészetben a tánc a zenei ritmustól független volt.³³⁶

A tánc kutatás egészére jellemző, hogy a tánc és a zene kapcsolatának, viszonyának vizsgálata sok kérdésre rávilágíthat. A balkán táncok és zenéjük között meglévő sajátos kapcsolat vizsgálatának további kutatása a tánc tudomány és a zenetudomány területén is új eredményeket hozhat.³³⁷

3. A macedón folklórterület néprajzi sajátosságai

3.1. A teljes macedón folklórterület tájegységei és néprajzi sajátosságai

A macedón folklórterület a Balkán félsziget középső részén helyezkedik el, kelet felől a *Rodope*, *Rila* és *Oszogovo* hegység, nyugat felől a keleti albán hegyek, dél felől pedig a

³³⁰ Дженев-Харалампиев 165: 242.

³³¹ Димовски 1974: 24-25.

³³² Ivančan 1964: 31, Martin 1979: 18.

³³³ Ivančan 1964: 31, Martin 1979: 18, Martin 2000: 301-302.

³³⁴ Felföldi leírja a táncvizsgálat strukturalista szemléletének történetét, melyben magyar kutatók vezető szerepet játszottak. Felföldi 2007: 155-156. Giurchescu 2007: 3. Giurchescu-Kröschlová 2007: 37.

³³⁵ Koutsuba 2007: 260-261.

³³⁶ Emmanuel 1916: 279-281, Haraszi 1937: 12. Ehhez hozzáteendő, hogy a vallási cselekményeknek a zene és a tánc is elengedhetetlen szereplője volt. (Oesterley 1923: 65.)

³³⁷ Vö: Felföldi 1995

Pindosz hegység a *Bisztrica* folyó és az Égei-tenger öleli körül. A terület fontos útvonalak mentén feküdt, e földrajzi adottság mellett történelmi adottságai etnikai összetételét sűrűen rétegződővé tették.³³⁸ Az etnikai csoportok kialakulásában több fontos történelmi tényező mellett kiemelkedő a szláv néptörzseknek a terepre való beáramlása. Egyes törzsek neveit a mai etnikai csoportok nevei között, sőt a mai identitástudatban is megtalálhatjuk; a brszjak népcsoport a *berzitek*, a *Sztrumica* folyó és *Sztrumica* város a *sztrumjanok* névéhez kapcsolhatóak, a brszjakok máig őrzik elkülönültségük tudatát.³³⁹

A macedón folklórterület ma Égei-, Pirin- és Vardar Macedóniára oszlik, e sajátosság nem etnikai, hanem politikai természetű tényező, mégpedig az 1913-as bukaresti békeszerződés következménye. Jelen értekezés a mai Macedón Köztársaság vagyis Vardar Macedónia folklórával foglalkozik.

A Macedón táji csoportok meghatározására a XIX. század vége óta születtek próbálkozások a szakirodalomban. A szerzők általában hangsúlyozzák a terep Vardar folyó általi kettéválasztottságát, amely az oszmán uralom kezdetétől a két terület közötti kontaktus meggyengülésének következménye. E jellegzetesség megmutatkozik a néprajzi sajátosságok minden területén. Jellegzetes nyelvi példa a macedón irodalmi nyelvben rögzített e-csoportú és i-csoportú igék jelenléte. A kelet-macedón dialektusok deklinációjára „e”-s ragozás jellemző, míg ugyanazoknak az igéknek ragozására a nyugat-macedón nyelvi dialektusokban az „i”-s ragozás jellemző.³⁴⁰ A nagyobb sík terület folytán Kelet-Macedóniára a mezőgazdaság kiterjedtebb jelenléte, míg a hegyekkel jobban tagolt Nyugat-Macedóniára az állattartás jellemző, amely sajátosság a két ország rész népgondolkodásának újévszámításában is nyomon követhető.³⁴¹

A bemutatott terepek közül *Stip* körzete és *Radovis* körzete Kelet- Macedóniában, míg *Kicsevo* körzete, *Porecse* és a mijak régió Bigorszki Szent János Monostor körüli területe a Macedón Köztársaság nyugati részén találhatóak.

A macedón tájegységek meghatározása különböző szerzőknél nem mutat egységes képet. Gyorcse Petrov négy, Milenko Sz. Filipovics öt majd Dimitar Jaranov hat tájegységet tárgyal. A legújabb és az értekezésben alapul vett meghatározás Galaba Palikruseva szerzőségével hat néprajzi területre osztja a macedón folklórterületet. A szerző a teljes

³³⁸ Паликрушева 1996: 13-15.

³³⁹ Паликрушева 1996: 13-15.

³⁴⁰ Видоески 1996: 40-42, Цвијић 1906: 226, К’нчов 1900: 1-2, Јаневски 2013: 40-41.

³⁴¹ Ристески 2005: 365-368.

macedón folklórterepet tárgyalja, ugyanakkor a meghatározott régiók mindegyike érinti a Macedón Köztársaság szűkebb területét is.

Stip és környete Gyorcse Petrovnál *Vardar-mentinek* nevezett csoporthoz, Filipovicsnál ingadozóan a *Felső Vardarmente* vagy a *sop* elnevezésű csoporthoz, Jaranovnál és Milos Konsztantinovnál a *Vardari* csoporthoz, Palikrusevánál pedig a *Felső-wardari* régióhoz tartozik.

Radovis és környéke Petrovnál a *sop*, Filipovicsnál a *délkeleti*, Jaranovnál *Közép Sztruma*, Konsztantinovnál a *pirini*, Palikrusevánál a *Sztrumica-Meszta* területhez tartozóan kerül bemutatásra.

Kicsevo és környete valamint *Porecse* Petrovnál a *nyugati terület brszjak* részéhez, Filipovicsnál a *Felső Vardarmente* kiterjedt csoportjának *brszjak* részéhez, Palikrusevánál pedig a *brszjak* régióhoz tartozóan tűnik fel.

A Bigorszki Monostor körüli *mijak* népcsoport Petrovnál a *nyugati terület mijak* részéhez, Filipovicsnál a *debari* területhez, Palikrusevánál pedig a *mijak* régióhoz tartozik.³⁴²

A *brszjak* és *mijak* csoportok tárgyalása egyértelmű és láthatóan nem vet fel problémákat ellentétben a kelet-macedóniai területtel. Ez utóbbin jellegzetes a kelet-macedón terep mintegy felét érintő *sop* etnikum kérdése. A *sop* régiónak vagy Sopluknak a területe, melyen a hagyomány szerint *sop* lakosság él, a mai Nyugat-Bulgária, Északkelet-Macedónia és Délnyugat-Szerbia területén található. Malinov 2006-os könyvében a teljes *sop-bregalnica* néprajzi terület átfogó tárgyalását adja a hagyományos kalendáris ünnepek mentén. Táji csoportokról szóló fejezetéből kitűnik, hogy a *sop* népcsoport meghatározása a népi terminológiától kezdve a legújabb kutatásokig igen sokféle változatot mutat. *Stip* és környéke valamint *Radovis* és környéke éppen nem esik *sop* területre, de attól északi és délkeleti irányban is kiterjedt *sop* folklórterület található. Valószínűleg ezért sorolják a korai kutatók – tévesen – a *sop* területhez.³⁴³

A macedón folklórterületet tárgyaló szerzők a XX. század elejéig alapegységként a *kázát* használják, mivel a macedón folklórterület az 1912/1913-as első balkáni háborúig az oszmán birodalom része volt.³⁴⁴

³⁴² Петров 1896: 712. Филиповић: 1937: 434-438, Малинов 2006: 13-14. Јаранов 1978, Паликрушева 1996: 13-15.

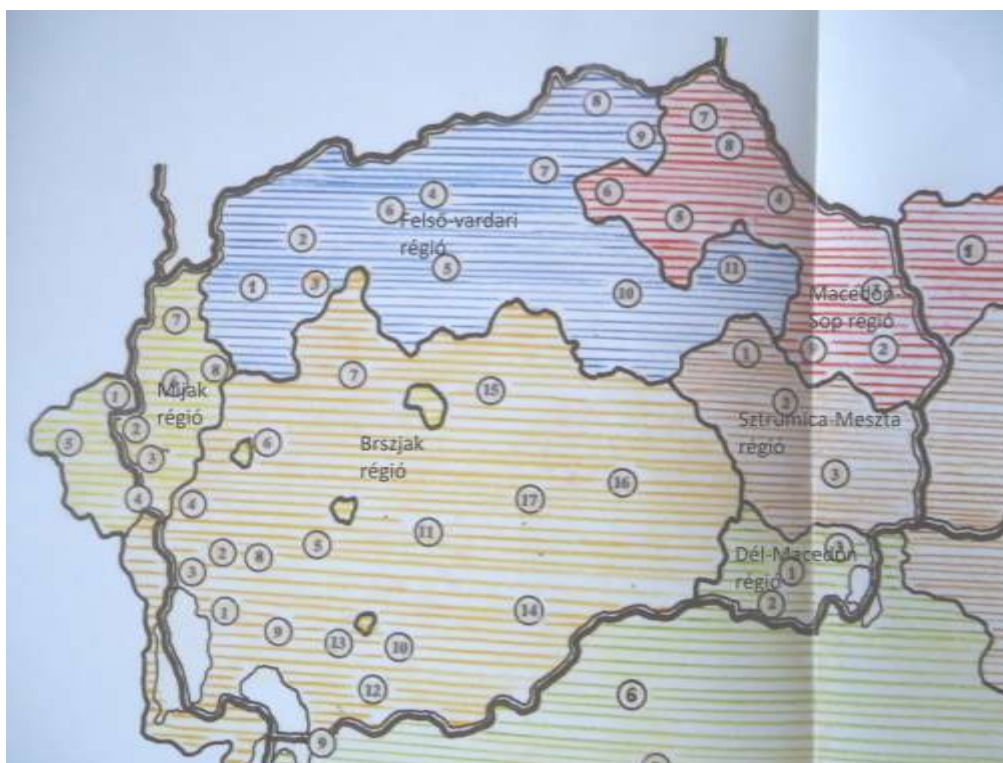
³⁴³ Малинов 2006: 15-16, 23-28. Lásd Térképtár 2.

³⁴⁴ Lásd Térképtár 1. Az oszmán birodalom tartományi egységei 1840-ig a vilajetek (beglerbégiségek) voltak, amelyek szandzsákokra, a szadzsákok pedig náhijékre oszlottak. Ezek az egységek a birodalom területi

A népi és szakirodalmi szóhasználatra egyaránt jellemző a nagyobb népterületeken tájegységeken belül az egyes kisebb területeknek a városokhoz kötődő meghatározása: például Stip és környéke (*Stipszko*) vagy Radovis és környéke (*Radovisko*).³⁴⁵

A Galaba Palikruseva által bemutatott néprajzi területek a következők:

- mijak régió
- brszjak régió
- dél-macedón régió
- sztrumica-meszta régió
- macedón-sop régió
- felső-wardari régió

2. ábra: Macedónia etnikai régiói

Ezekben belül kisebb tájegységeket is meghatároz, ilyenek például a reliktumként létező *Porecse* vagy *Mariovo* vagy a *Kopacska* tájegység.³⁴⁶

változásaival bizonyos mértékig változtak. Jelentős, központosított átalakítás, reform volt viszont az 1840-es *tanzimat*. Ekkor új kormányzati egységek, *kázák* alakultak. A *káza* törvénykezési, bírói körzet volt, amely *náhijékre* oszlott. Ágoston- Masters 2009: 14-17.

³⁴⁵ Штипско, Радовишко

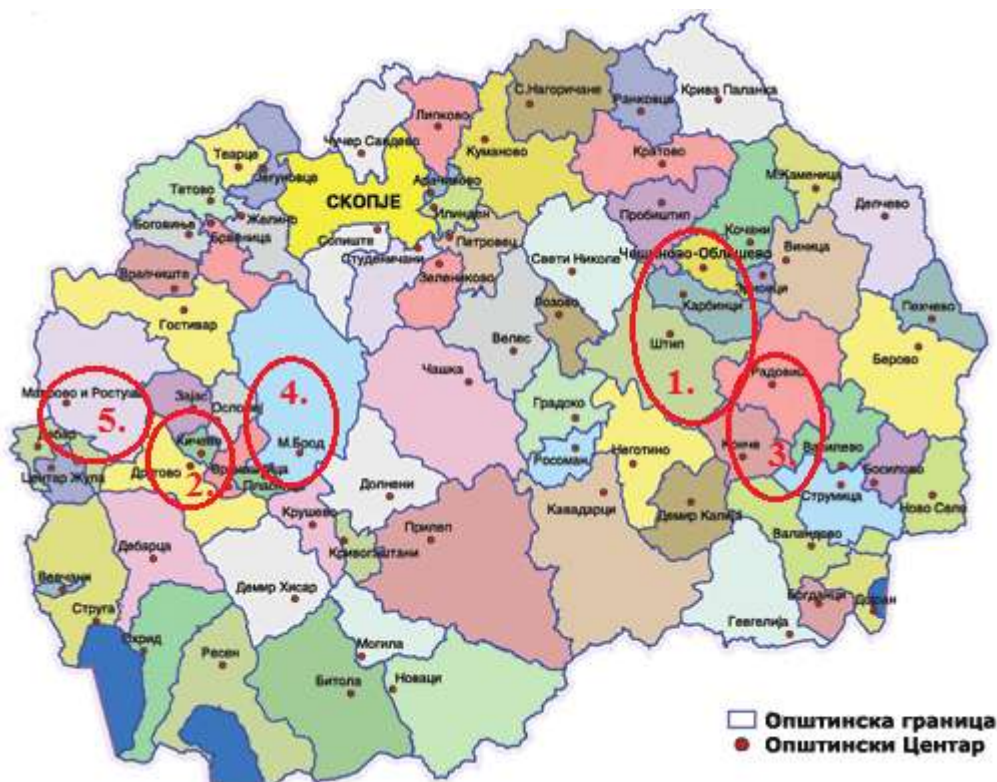
³⁴⁶ Bővebben: Паликрушева, 1996: 14.

A macedón folklórterületnek a Macedón Köztársaságban elhelyezkedő etnikai régiói

A vizsgált területek az alábbi régiókba tartoznak

1. Stip és környéke - Sztrumica-Meszta régió (1-es szám körüli terület)
2. Kicsevo és Kopacska terület a brszjak régió (6-os szám körüli terület)
3. Radovis és környéke – Sztrumica-Meszta régió (2-es szám körüli terület)
4. Porecse – brszjak régió (7-es szám körüli terület)
5. Bigorszki Szent János monostor környéke – mijak régió (3-as szám körüli terület)

A Macedón Köztársaság mai, adminisztratív felosztása több esetben megfelel az etnikai, néprajzi egységeknek, több esetben viszont nem. Előbbire *Porecse* körzetet, utóbbira *Stip* környékét hozhatjuk fel példaként.

3. ábra: A Macedón Köztársaság községei³⁴⁷

Az öt kiválasztott helyszín mai elhelyezkedését a Macedón Köztársaság egyes *községeiben* részletesen lásd a mellékletben.³⁴⁸

³⁴⁷ Opština - község, közigazgatásilag hozzávetőleg egy magyar megyének megfelelő közigazgatási terület

³⁴⁸ Lásd Térképtár 4-12.

A történelmi adottságokból következően jellemző az erős helyi identitástudat. A kisebb területi egységek viszonylag nagyfokú különbözősége megfigyelhető a viselettípusok földrajzi különbözőségében és a típusok nagy számában is. A sokféleség kialakulását Anica Petrusseva a földrajzi domborzat erős tagoltságának, s ebből következően az egyes területek izoláltságának, emellett pedig a migrációs áramlatoknak is tulajdonítja.

A régi hagyományokat a rituális és az ünnepi viseletek őrizték meg legtovább. Jellemző példa a *survivalként* fennmaradt *inyevói* lázározás és a *bitusei* vízkeresztünnepkör, amelyeken a leányok, nők eredeti ünnepi viseletükben vesznek részt.

Gyorgyi Zdravev és Anica Petrusseva 1996-ban ismertették a különböző tájegységi *viselettípusokat*.³⁴⁹

Zdravev a következő táji típusokat határozta meg:

1. Nyugati típus
 - a. Felső vardari variáns
 - b. Debari-mijak variáns
 - c. Brszjak variáns
2. Keleti típus
 - a. Közép vardari variáns
 - b. Sop-macedón variáns

Stip és *Radovis* körzete a keleti típus közép-wardari variánsához, *Kicsevo* körzete és *Porecse* a nyugati típus *brszjak* variánsához, a Bigorszki Monostor környéke pedig a *debari-mijak* variánshoz tartozik.³⁵⁰

Anica Petrusseva egy nagyobb balkáni egységbe tartozóan határozza meg a táji típusokat, a macedón folklórterület nagy része a közép-balkáni régió vardari komplexumának része, egy kis terület pedig a Sop régió része.³⁵¹

1. közép-balkáni régió
 - a. vardari komplexum
 - i. felső vardari etnikai régió
 - ii. mijak-debari etnikai régió
 - iii. brszjak etnikai régió
 1. közép vardari alcsoport

³⁴⁹ Здравев 1996: 177, Петрушева 1996: 143-144.

³⁵⁰ Здравев 1996: 177, 180-181.

³⁵¹ Петрушева 1996: 144.

iv. dél-macedón etnikai régió

v. sztrumica-mesztai etnikai régió

2. sop régió³⁵²

Stip körzete a Felső-wardari, *Radovis* és környéke a *sztrumicai-mesztai*, *Kicsevo* körzete és *Porecse* a brszjak (közép-wardari alcsoport), a Bigorszki Monostor környéke pedig a *mijak-debari* etnikai régióhoz tartozik.

A táji viselettípusokhoz hasonlóan színes a macedón nyelvterület dialektusainak térképe. A sokféle nyelvi dialektus egymástól nagyfokú különbözőséget mutat. Ezeket Bozsidar Vidoeszki 1996-ban és 2008-ban publikált munkáiban részletesen mutatta be.³⁵³

Maga a macedón nyelvterület a Balkán félsziget központi részén terül el. Magába foglalja a *Vardar* és *Sztruma* folyó torkolatát, és a *Meszta* folyó alsó folyását. Nyugaton a macedón nyelv az albán nyelvterülettel határos. A határ nagyjából egybeesik az országhatárral, de azon túl is vannak macedón nyelvű falvak. A macedón határon belül a *Szkoopje-Tetovo-Debar-Sztruga-Pogradec-Korcsa* vonal területén kétnyelvű, kevert lakosság él.³⁵⁴

Az albán és az újjörög nyelvhatár délnyugati részénél görögök, vlahok és albánok élnek, a *Gramosz-Rupicsa-Negus-Meglen* vonal több pontján pedig háromnyelvű lakosság található.³⁵⁵

Délen a macedón nyelv az újjörög nyelvvel határos, ahol a macedón nyelvhatár a mai országhatárnál jóval délebbre található. Macedón szót lehet hallani még a *Gramosz-Ber-Szolun* vonalon is. *Szolun* felől a nyelvhatár kelet felé folytatódik, *Bogdanszko* körzetén át, ahol a szláv nyelvészetben archaikus dialektusokról jól ismert *Szuho* és *Viszoka* falvak találhatóak, majd a *Meszta* folyónál, kissé északkeletre Drama városától folytatódik. A macedón és a görög nyelv nagy területen él egymás mellett Égei-Macedóniában.³⁵⁶

Kelet felé a macedón nyelv a bolgárral határos. Ebben az irányban a természetes határ a *Deszpat-Rila* hegykoszorú. A *Rilától* a nyelvhatár északnyugat felé fordul kissé északabbra *Blagoevgradtól* és a macedón-bolgár országhatáron jön ki. Pirin-Macedóniában viszonylag

³⁵² Петрушева 1996: 145-157.

³⁵³ Видоески 1996, Видоески-Марковиќ, 2008

³⁵⁴ Видоески 1996: 31-33.

³⁵⁵ Видоески 1996: 31-33.

³⁵⁶ Видоески 1996: 31-33.

nagyszámú lakosság él melynek anyanyelve a macedón, hivatali köznapi nyelve pedig a bolgár.³⁵⁷

Észak felé a szerb nyelvvel való határ nagy részben egybeesik az országhatárral, és egyben természetes határral is (*Kozjak-Ruen-Szkopjei Feketehegy-Sar Planina-Korab*). Ez a nyelvhatár viszonylag stabilnak mondható.³⁵⁸

A macedón nyelv genetikusan a délszláv nyelvek csoportjába tartozik, a bolgár, a horvát, a szerb és a szlovén nyelvvel együtt. Az egymáshoz közel álló bolgár és a macedón nyelv alkotja a keleti alcsoportot. Ez utóbbiak a Balkán félsziget nyelvtörténeti fejlődésének során a szerb nyelv torlak (prizreni-timokai) dialektusával együtt a szomszédos balkáni nem szláv nyelvek, a vlah, a görög és az albán nyelvtani struktúrája felé közeledtek és fokozatosan eltávolodtak a nyugati (horvát-szerb-szlovén) alcsoporttól, amely nagy részben megőrizte az örökölt szláv nyelvtani struktúráját.³⁵⁹

A macedón nyelvterület dialektusait elválasztó legélesebb határ a nyugati és keleti terület között húzódik a Crna folyó vardari torkolata és a Szkopjei Fekete Hegy (*Szkopszka Crna Gora*) között.

A macedón nyelv három nagy területre oszlik:

nyugati

délkeleti és

északi

területekre.³⁶⁰

A nyugati dialektus sok apró részre tagozódik. A délkeleti dialektus nagy területet foglal magába, de a nyugatinál homogénebbnek mondható.³⁶¹

A nyelvi területek aldialektusai:

9.1. Nyugati dialektus

9.1.1. Centrális aldialektusok

9.1.2. Nyugati perifériális aldialektusok

³⁵⁷ Видоески 1996: 31-33. Pilen kétnyelvűséget tartalmazó családból származik a budapesti bolgár hagyományörző együttes (Zornica) vezetője is, akinek anyai és apai ágról egy-egy nagyszülője macedón volt, velük – saját elmondása szerint – macedónul beszélt.

³⁵⁸ Видоески 1996: 31-33. Mindehhez hozzátehetjük, hogy a jugoszláv időkben kötelező szerb-horvát nyelv használata szkopjei nyelvhasználaton erős nyomot hagyott. Ezt a szerb szavakat bőven használó nyelvet „szkopjei szleng”-ként emlegetik. Macedónia domborzati térképét lásd Térképtár 3.

³⁵⁹ Видоески 1996: 31-33.

³⁶⁰ A dialektusok bemutatása a teljes macedón nyelvterületre vonatkozik.

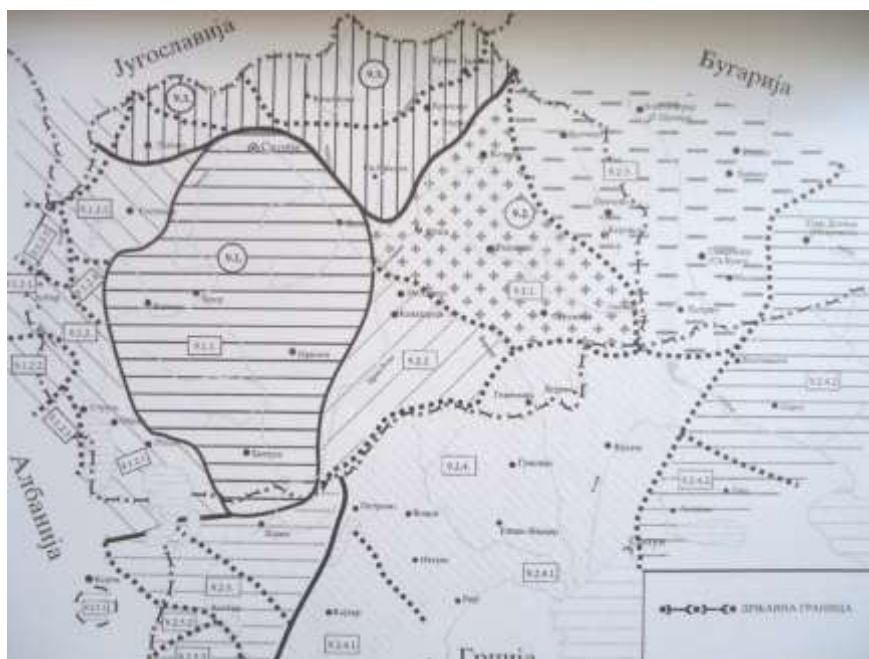
³⁶¹ Видоески-Марковиќ, 2008: 32, 107.

- 9.1.2.1. Felső pologi, debari, sztrugai, ohridi és preszpai alldialektusok
- 9.1.2.2. Drimkoli-Golo brdói alldialektus
- 9.1.2.3. Vevcsani-radovisi alldialektus
- 9.1.2.4. Malo rekai (galicsniki) alldialektus
- 9.1.2.5. Rekai (zsirovnicai) alldialektus

9.2. Délkeleti diallektus

- 9.2.1. Stipi-sztrumicai alldialektus
- 9.2.2. Tikvesi-mariovói alldialektus
- 9.2.3. Malesevói-pirini alldialektus
- 9.2.4. Déli diallektusok
 - 9.2.4.1. Szoluni-vodeni (alsóvardari) alldialektusok
- 9.2.5. Szeri-lagadini alldialektus
- 9.2.6. Koszturi-korcsai alldialektusok
- 9.2.7. Korcsai alldialektus
- 9.2.8. Koszturi alldialektus
- 9.2.9. Nesztrami-kosztzenarijai alldialektus

9.3. Északi diallektusok³⁶²

4. ábra: Macedón nyelvi diallektusok

³⁶² Видоески-Марковиќ, 2008: 38. Az térképpel való összeegyeztethetőség kedvéért a forrásmunka számozását követtem, ezért kezdődik a felsorolás 9-as számozással.

Tárgyalt területeink közül a délkeleti *stipi-sztrumicai* aldialektusba tartozik *Stip* és *Radovis* környéke, a nyugati centrális aldialektusaihoz Kicsevo és Porecse környéke és a nyugati periferiális terület rekai (zsirovnicai) aldialektusaihoz a Bigorszki Monostor környéke.

A szoros kapcsolat miatt a nyelvi dialektusok regionalizációjára alapozta Rodna Velicskovszka az archaikus rituális énekes hagyomány területi beosztását, a Macedón Köztársaság területét vizsgálva.

A három nagyobb egység:

- nyugati
- délkeleti és
- északi terület.

Ezeknek alcsoportjai a következők:³⁶³:

3. --

3.1.nyugati énekes régió

3.1.1. központi rész

3.1.1.1.szkopjei-veleszi terület

3.1.1.2.priplepi-bitolai terület

3.1.1.3.kicsevói-porecsei terület

3.1.2. periferiális rész

3.1.2.1.felső-pologi csoport

3.1.2.2.debari (vagy mijak) csoport

3.1.2.3.ohridi-preszpai csoport

3.2.délkeleti énekes régió

3.2.1. malesevói-pijaneci csoport

3.2.2. stipi-sztrumicai csoport

3.2.3. tikvesi-mariovói csoport

3.2.4. dojrani gevgelijai csoport

3.3.északi énekes régió

3.3.1. észak-pologi falvak és Szkopszko Crnogorje (Szkopjei Feketehegy)

3.3.2. kumanovói-kratovói csoport

³⁶³ Az térképpel való összeegyeztethetőség kedvéért Rodna Velicskovszka forrásmunkájának számozását követtem, ezért kezdődik a felsorolás 3-as számozással.

3.3.3. Ovcse Pole és Kotorlak³⁶⁴

5. ábra: A rituális éneklés dialektusterületei

A tárgyalt terepek közül a délkeleti énekes régió stipi-sztrumicai csoportjához tartozik Stip és Radovis környéke, a nyugati énekes régió központi részének kicsevói-porecsei területéhez Kicsevo és Porecse környéke és a nyugati énekes régió periferiális részének debari (vagy mijak) csoportjához a Bigorszki Monostor mijak területe.

Az egyes földrajzi területek *tánchagyományának* sajátosságait a 2.3.2. fejezet tárgyalja.

Az évszázadok során megfigyelhető nagy mennyiségű etnikai mozgás folytán az egyes területek jellemzésénél három időbeli ponton követett statisztikai leírások adatait is alapul veszem:

1. XV-XVI. századi, a falvak lakosságát, vallási és etnikai hovatartozását leíró török összeíró *defterek*³⁶⁵
2. 1896-os és 1900-as útleírások, statisztikák, etnikai jellemzések Gyorcse Petrov és Vaszil K'ncsov tollából³⁶⁶

³⁶⁴ Величковска, 2008: 61-62.

³⁶⁵ Стојановски – Ѓорѓиев 2001

³⁶⁶ Петров 1896, Кънчов 1900

3. 2001-es census alapján készült 2002-ben publikált népességfelmérés adatai³⁶⁷ Ezekről lásd az 1. táblázatot.

A mai lakosságszám képét árnyalhatja az az adat, hogy ma Macedóniában a lakosság nagy része szkopjei, és emellett van ingatlanja valamely faluban, általában a szülőfalujában.³⁶⁸

3.2. Az egyes vidékek néprajzi sajátosságai

3.2.1. Stip és környéke

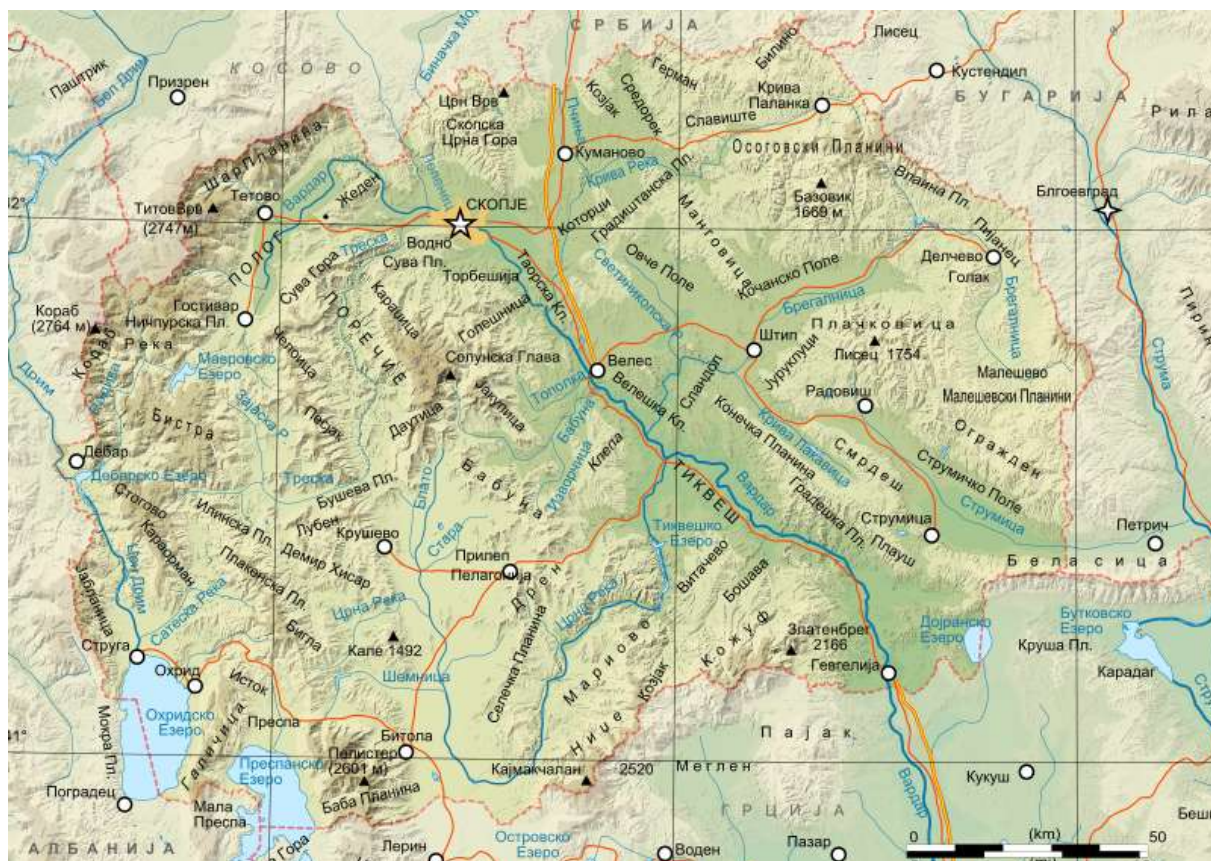
A Kelet-Macedóniában fekvő *Stip* és *Radovis* városa alapvetően különbözik a Nyugat-Macedón területektől. A Thesszalonikét Közép-Európával összekötő fontos kereskedelmi útvonalon való fekvésük mozgalmassabb, sokszínűbb és gazdagabb életet biztosított az itt lakók számára. Míg Kelet-Macedóniában falusias jellegűek a vizsgált városok, sőt a mijak régióknak nincsen városközpontja, addig e területen jelentősebb városokról beszélhetünk, melyek a XIX. századra szellemi központtá nőttek.

Stip és környékének területét az *Ovcse Polei*, a *Kocsani* és a *Lakavicai Medencék* háromszöge határozza meg. A terep magába foglalja kelet felől a *Placskovica* hegység egyes részeit, a *Kriva Palánkai Medencét* délkelet felől, *Ovcse Polét* (Juh Mezőséget) északnyugatról és a *Bregalnica* völgyének sík részét északról.³⁶⁹

³⁶⁷ Државен завод за статистика: <http://www.stat.gov.mk> Lásd 1. táblázat

³⁶⁸ Informátor: Dimitar Pandev, egyetemi professzor

³⁶⁹ Апостолоски 1986: 11-13, Петров 1896: 646.

6. ábra: Macedónia domborzati térképe

A *Stip* és *Radovis* határán fekvő *Jurukluk* majd a Radovisi káza kapcsán kerül említésre, a forrásirodalmakhoz igazodóan. A Kis-ázsiai türkmén törzsből eredeztethető *juruk* népcsoport igen zárt közösségben élt *Stip* és *Radovis* környéki területek *határán*. K'ncsov statisztikai lótenyésztéssel foglalkozó népcsoportként említést tesznek róluk, de számarányukat külön nem tüntetik fel, a török lakossághoz sorolván őket.³⁷⁰

Stipet az említett *Nagy Útnak* nevezett útvonalon kívül több más fontos út is keresztezte, ennek köszönhetően vált több régió közötti kapcsolódási ponttá, különösen a keleti és a Vardar menti területeket tekintve. E tulajdonságát *Stip* a mai napig megtartotta.³⁷¹

Stip város és *Radovis* területe is rendelkezik a szlávok bejövetele előtti történettel. *Stip* esetében a városnév antik eredetű, és forrásaink is vannak a szlávok előtti időkből, *Radovis* elnevezése és szlávok előtti története nagyrészt homályba vész.

³⁷⁰ К'нчов 1900: 235, Петров 1896: 649-650, Андонов-Полјански 1984: 100.

³⁷¹ Апостолоски 1986: 13-14.

Stip és környékének történetéből annak *szakrális volta* tűnik ki. Krisztus előtti III. században Polyaeus³⁷² azt írja *Astibo városról*, hogy a Paión királyokat az itteni folyó vizével kenték fel.³⁷³ Stiptől 12 kilométerre található a VI. századtól működő Bargalai Püspökség épületegyüttese, bazilikájának impozáns romjai, mely terület ma fontos régészeti kutatóterep. A szlávok bejövételükkor a bazilikát lerombolták. Egyes kutatók szerint keresztény hitre térésükkor a IX-X. században, mások szerint a XI-XII. században épült itt a Szent György templom, mely ma Macedónia egyik legrégebbi ép temploma.³⁷⁴ Szent Cirill apostoli tevékenységének első helyszíne is a Bregalnica folyó mentén volt.³⁷⁵

A szláv *Sztrimon*,³⁷⁶ más forrásokban *Sztrumjan* törzs a VII. század folyamán települt be a mai *Sztrumica* környékére és a *Bregalnica* folyó völgyébe, ahol a IX. század elejéig független szláv hercegséget alkotott. Ekkor kaptak a különböző területek szláv elnevezéseket, így lett *Proбата*³⁷⁷ *Ovcse Pole*, *Bargala Bregalnica*, *Astibo pedig Stip*.³⁷⁸

A X. és XI. század fordulóján *Stip* a *Bregalnica* fontos, várral megerősített védelmi pontja volt Sámuel birodalmának szélén. Az erőd maradványait a lakosság ma *Iszárnak* nevezi. A XII. században kezdődött meg a Bregalnica völgyében a városok jelentős fejlődése és a nemzetközi kereskedelem pezsgése.³⁷⁹

A török hódoltság kezdetétől a török lakosság erőteljes betelepítése indult meg.³⁸⁰ Ekkortól kezdődően *Stip* orientális típusú nagyvárossá kezdett fejlődni, törökös stílusát később Jovan Cvijic és Petrov is hangsúlyozza a XIX. században.³⁸¹ A XVI. századra *Stip* már a *Stipi káza* három *náhiijének* a *Stipi*, a *Kocsani* és a *Kumanovói náhiijének* fő központja

³⁷² Πολυαινος Smith 1870: Polyaeus szócikk

³⁷³ Tomaschek 1893: 19, 51, Музеј во Штип: <http://www.stipmuzej.com.mk/postavki/2011-05-15-18-47-56> 2013.08.10.

³⁷⁴ Панов 1982: 45, 49, Расолкоска-Николовска 1970: 222, Апостолоски (szerk.) 1986: 129, a Bregalnica Püspökség honlapja: <http://www.bregalnickaeparhija.org.mk/index.php/2014-03-17-20-33-02/2010-01-15-21-58/50-2010-01-14-16-08-48> 2015.02.18,

³⁷⁵ Панов 1982: 56.

³⁷⁶ Στρυμόνιοι

³⁷⁷ Πρόβατα

³⁷⁸ Панов 1982: 46-47.

³⁷⁹ Панов 1982: 64, 83, Петров 1896: 651-656.

³⁸⁰ Штип низ историјата: http://www.stipmuzej.com.mk/publikacii/page_flip.swf 2013.10.10. és Апостолоски (szerk.) 1986: 194.

³⁸¹ Апостолоски 1986: 20-24, Петров 1896: 651-656.

volt.³⁸² Evlia Cselebi 1662-ben 27 dzsámiról, 7 tekéről, 1 kétemeletes karavánszerájáról, 7 kocsmáról, 2 amamról (nyilvános fürdő), 450 üzletről és 1 fedett piacról tesz említést.³⁸³

A XIX. és XX. századi adatok szerint *Stip* nagyvárosi, szellemi központ volt. A XIX. században a stípiek közül sokan támogatták anyanyelvű könyvek nyomtatását, például a felvilágosodás első macedón szerzőjének tekintett Joahim Krcsovszki Budán nyomtatott *Különb fële tanulságos okítások*³⁸⁴ című könyvének nyomtatási költségeit, 1868-ban pedagógiai iskola nyílt a városban.³⁸⁵

Vardar Macedónia részeként *Stip* 1919-től a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság része lett. Az első világháború alatt szörnyű járványok pusztították a lakosságot. Az 1920-as években a nehéz körülmények ellenére *Stipben* virágzott a különféle mesteremberek tevékenysége (szabók, cipészek stb.) 1919-től *Stipben* különféle táncgyesületek és drámacsoportok, sőt zenei társaságok is alakultak. Macedónia első operaelőadása, Ruggiero Leoncavallo Bajazzók című operája, *Stipben* került színre, 1925 augusztusában. A titói Jugoszlávia idejében *Stipben* a textilipart fejlesztették, ma *Stip* a ruhagyártás központja. *Stipben* található meg a Macedón Köztársaság második legjelentősebb állami egyetemének központja.³⁸⁶

A statisztikákból *Stip* a XIX. század végén többnemzetiségű nyüzsgő városnak tűnik, mely szellemi pezsgését a XX. század első felére is megtartotta. A körülötte fekvő falvak közül *Csardaklija* falut a török defterek nem említik, amely 1900-ban mindössze 36 lakosú volt, mára azonban nagyobb faluvá nőtte ki magát. *Kozjak* faluban láthatóan nőtt a török lakosság a XIX. század végére, ugyanakkor többé-kevésbé állandó nagyságú macedón lakossággal rendelkezett a mai napig. Ma teljesen macedón falu. *Piperovo* nagysága a XIX. századig egyenletes macedón lakossági képet mutat, ugyanakkor nagyszámú török beköltözővel. Mára alig néhányan lakják. *Kucsicsino* az egyetlen falu, amelyik egyenletesen növekedő tendenciát mutat a mai napig, macedón keresztény lakossággal. Hozzáteendő még az a tény, hogy a XVI. század második felében csak *Stip* városában a muzulmánok egynegyede iszlamizált keresztény volt. de az iszlamizáció a falvakat sem kerülte el. Ennek

³⁸² Соколови 1974: 124.

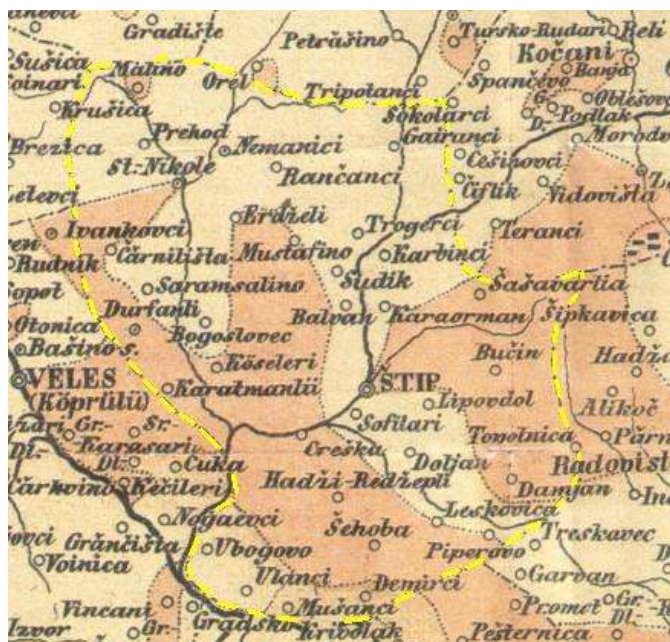
³⁸³ Апостолоски 1986: 20-24,

³⁸⁴ Различни поучителни наставленија

³⁸⁵ Штип низ историјата: http://www.stipmuzej.com.mk/publikacii/page_flip.swf 2013.10.10. Lásd Képtár 30.

³⁸⁶ Апостолоски 1986: 20-24, Штип низ историјата: http://www.stipmuzej.com.mk/publikacii/page_flip.swf 2013.10.10

fényében a keresztény lakosság csökkenése és a muzulmán lakosságszám növekedése más értelmezést kap.³⁸⁷

7. ábra: A Stipi káza térképe

Petrov leírása szerint a *Bregalnica* völgye volt a *Stipi* káza éléskamrája, melyet „a káza legjókedvűbb részé”-nek nevez. Jellemzéséből a vidék szerencsés adottságúnak tűnik, mert a *Bregalnica* völgye és *Ovcse Pole* egymást kiegészítették: sok tavaszi eső esetén *Ovcse Pole*, kevés tavaszi eső esetén a *Bregalnica* völgye adott jó termést. A káza nagy mennyiségű első osztályú búzát és árpat, kukoricát és egyéb gabonát adott el.³⁸⁸

A *stipi-sztrumicai* nyelvi dialektus nagy területet képez, és a délkeleti dialektuscsoport része.³⁸⁹

A rituális énekes hagyomány tekintetében a *stipi-sztrumicai* terület gazdag, különösen *Stip* és vidéke. A *Stip* környezetében, a Rodna Velicskovszka által kutatott falvakban a legszebb példák a dodola énekekre, (pl. Dudularka, boga mole) az aratási énekekre, valamint a menyegzőhöz kapcsolódó énekekre vannak.³⁹⁰

³⁸⁷ Lásd 1. táblázat és Térképtár 4-12. Itt jegyzendő meg, hogy Petrov és K’ncsov statisztikái néhol túlságosan nagy különbségeket mutatnak.

³⁸⁸ Петров 1896: 647-649.

³⁸⁹ Видоески 1996: 31, 38.

³⁹⁰ Величковска 2008: 90.

A hat etnikai régióból a vizsgált terep a sztrumicai-mesztai régióba tartozik.³⁹¹ Emellett elmondható, hogy *Stip* városa tulajdonképpen két terület határán fekszik.

Viselettípusok szerint – a Petrusseva féle klasszifikációt követve – *Stip* és környezete a két fő csoport közül a közép-balkáni régióba, annak vardari csoportjába, azon belül közép-vardari alcsoportjába sorolható. E terület mind a Felső-vardari, mind a *brszjak* régiótól különböző sajátosságokat mutat fel.

A földrajzi terület a *Babuna* hegyet, a *Tikves* hegyet, *Ovcse Polét* a *Kocsani Mezőséget*, valamint a *Lakavica* és a *zletovói-kratovói* régiót foglalja magába. A földrajzi választóvonalból az tűnik ki, hogy a viselettípusok szerinti táji csoportok meghatározása alaposan eltér a nyelvi és a zenei típusterületektől, magába foglalva a Vardaron túli nyugati területeket.

A terepen a viseletek könnyűek és egyszerűek, viszonylag kevés öltözékelemmel. A terület jellemzői közé tartozik az erős színek hiánya és egyszerű díszítés. A *babunai* és az *ovcse polei* viseletek hasonló jegyeket mutatnak.³⁹²

A *babunai* női öltözet egyszerű és könnyű, otthon szőtt díszítő csíkszegélyes vászoningból, csikos mintás hosszú gyapjú anyagú mellényből, széles, szőtt gyapjú, díszes övből, a *dzunicából* áll, amelyhez gyapjú szöttes kötény jön, egyszerű, egyenes díszítéssel. A téli öltözet a *tyurdija* rövid vagy hosszú és szörmés.³⁹³

A *babunai* férfi viselet fehér, széles, térdig érő inge, több redővel az alján, fehér vászon gatyaszárakra jön. A derékra szélesen szőtt, csíkdíszítéses övet kötnek. Felül csíkdíszítéses rövid mellényt viselnek, díszített szegéllyel. A férfi viselet jellegzetes része a kötény, piros fehér egyenes csíkokkal, melyet praktikusán a mindennapi viseletben is hordanak, de az ünnepi viselet része is.³⁹⁴

Különleges juhász öltözék a *kepare*. Ez a kecske-gyapjuszálból vastagon szőtt öltözék a juhász állandó társa, amely megvédi az esőtől és hidegtől, a mondás szerint „a *kepare* a juhász háza”.³⁹⁵

Ovcse Pole terület viselete összeállításában hasonló a *babunai*hoz, az egyes darabok megformálásában és díszítésében van különbség. A fehér házi vászon ingen, különféle színű csíkdíszítések, a karokon különféle csíkszegélyek vannak. A mellény, az alja felé erősen,

³⁹¹ Паликрушева 1996: 13-15.

³⁹² Петрушева 1996: 153.

³⁹³ Петрушева 1996: 153.

³⁹⁴ Петрушева 1996: 153.

³⁹⁵ Петрушева 1996: 153.

harangszerűen öblösödik, deréknál szűken van övezve, gazdagon díszített övvel. A köténybe csíkokat és geometrikus díszítéseket szőnek.³⁹⁶

Ovcse Pole területén a speciális juhász öltözet a *kuntes*, melyet a juhász a hátára vet, éjjelente pedig takaróként használ, és a rendkívül meleg *kozsú*. Az *ovcse polei* mondás szerint „a juhász *kuntes* nélkül, olyan, mint ház nélkül”.³⁹⁷

3.2.2. Stip környéki tájszótár

<u>tájszó</u>	<u>irodalmi megfelelője</u>	<u>magyarázat</u>
бадник		karácsony előestéjén elégetendő tuskó, és a karácsony előestéje és első napja
вечерник, повечерник, вечерњак, гумно		karácsonyi rituális kenyérféle, tetején figurákkal
суница		mintás öv
кепаре		suba szerű juhász kabát
кожу		suba szerű juhász kabát
коледари		karácsony előtt házról házra járó férfiak vagy fiúk
кравајче		karácsonyi rituális kenyér, melybe pénzdarabot sütnek
кунтеш		a juhász hátára vetett kabátja
ќурдија		téli női felsőviselet

³⁹⁶ Петрушева 1996: 153.

³⁹⁷ Петрушева 1996: 153-154.

мрсни песни	szó szerint: zsíros énekek, koledakor énekelt erotikus tematikájú dalok
полазеник	karácsony napján először érkező látogató, akinek érkezése mágikus jelentést hordoz
сува сусерка	száritott fehér pemetefű, a koledárok ezt szórták a tűzbe oro vezető
танчарија	ороводец

3.2.3. Kicsevo és környéke, Kopacska terület

A keleti területekkel összehasonlítva Nyugat-Macedónia terepei elzártabb és elmaradottabb életformát mutatnak. Olyan fejlett városközpontokat, mint Kelet-Macedóniában, itt nem találunk. A három nyugati terepen Kicsevo a legvárosiasabb központ, azonban látni fogjuk, hogy e helység sem mutat igazi városi jellegzetességeket története folyamán.

Nem vonatkozik ez viszont a szellemi életre. *Kicsevo* terület szellemi központjának az 1316-ban felépített „Szeplőtelen Szűz” monostornak az iskolájában tanult a könyvének kiadását támogatók kapcsán Kelet-Macedóniánál már említett Joahim Krcsovszki valamint Kiril Pejcsinovics is. E két szerzőnek köszönhetőek a macedón nyelv első írásos művei.³⁹⁸ Emellett *Podviszen* található az első 1943-ban macedón nyelvű oktatással elindult iskola.

Maga a monostor a terület fontos, messzire ható szellemi központja ma is, amelynek ünnepeire tömegesen jönnek el a régióból és távolabbi vidékekről is.

A terep etnikai összetételére jellemző, hogy mijak régióhoz hasonlóan a *Kicsevó-medence* falvainak lakosságában is találhatóak iszlamizált macedónok, a török időkben az iszlamizációs hullám e területet sem kerülte el. Emellett ma nagyszámú albán lakosság is él a körzetben.³⁹⁹

Kicsevo és körzete *Kicsevija*, a magas hegyek által körülvevett *Kicsevó-medencében* helyezkednek el. *Kicsevo* környékét a *Polog* területtől a *Bukovika* hegy, a *mijak* körzettől a *Bisztra* hegy, a *Debari-medencétől* a *Sztogovo* hegy, *Demir Hiszartól* a *Luben* hegy, *Prilep*

³⁹⁸ Прличев-Конески 1974: 7, Петковска 2012: 9.

³⁹⁹ Тренески, 2001: 13.

körzetétől a *Buseva* hegy, *Porecsétől* pedig a *Peszjak*, a *Cseloica* és a *Dobra Voda* határolja el.⁴⁰⁰

Kicsevón és a közvetlen szomszédságában fekvő *Drugovón* kívül vizsált falvak, *Lavcsani*, *Dusegubica* és *Podvisz* egy jellegzetes terepen, a *Kopacska* nevű területen helyezkednek el. *Kopacska* (vagy *Kopacsija*) *Kicsevótól* mintegy 15 km-re található, a *Treszka* folyó forrása és a folyó köré épült, ide tartozik többek között *Izvor* (jelentése: forrás) *Dusegubica*, *Klenoec*, *Popoec*, *Malkoec*, *Ivancsista*, *Lavcsani*, *Podvisz*.⁴⁰¹ K'ncsov leírása szerint a *Kicsevói káza* két náhijére oszlott, a *Kicsevói* és a *Porecsei náhijére*.⁴⁰² Emellett nála, Petrovnál és majd 1935-ben Szmiljanicsnál is külön egységként kerül leírásra *Kicsevói káza* délnyugati részén elhelyezkedő *Kopacska*.⁴⁰³

Kopacska esetében megfigyelhető Macedónai általános jellegzetessége, a terület nagy részének hegyekkel sűrűn tagolt volta, mely kevés megművelhető földterületet eredményez. Nyugati terepeinknél jellemzően több megművelhető földterülettel találkozni, a *Bregalnica* völgye és *Ovcse Pole* földművelésre kifejezetten alkalmas. Kelet-Macedóniában a helyzet e téren is nehezebb, mindhárom Kelet-macedón területünkre jellemző az állattartás elsőbbsége a mezőgazdasággal szemben. *Kicsevo* körzetében 1896-ban egyes termények, más vidékekhez viszonyítva a nyolcszorosába kerültek.⁴⁰⁴ A kisszámú megművelhető földterület növelésére sajátos módszert alkalmaztak *Kopacska* lakói, s végül területük is e módszerről kapta nevét.

A módszer a következő volt: felgyújtották a fákat, bokrokat. Az égésterméket, hamut két éves munkafolyamat során kapálással összedolgozták a földdel, így készült el az igen jó termőtalaj, a *laz*.⁴⁰⁵ A két évnyi ásás, kapálás adta a terület nevét: *kopa* - ás, kapál.⁴⁰⁶

A leírt módszerre azért is volt szükség, mert a kiváló legelők ellenére nem tudott magas szintre fejlődni az állattartás a gyakori rablások miatt. A XIX. század végén a terület megélhetése nagyon nehéz volt. Az egyik legfontosabb megélhetési forrásként funkcionált a vendégmunka. Ez a jelenség Nyugat- és Délnyugat-Macedóniára általánosan jellemző volt a századforduló előtt, így a rekai régióban és Porecsében is. Elterjedtségét mutatja a folklórba való bekerülése, például a húsvéti játékok meghalt vendégmunkásának siratása Porecsében, a vendégmunkáról hazatért mijakok *Tesko orója*. Gyorgyi Zdravev a brszjak viselet egyes

⁴⁰⁰ Петров 1896: 472, Смиљанић, 1935: 341. Domborzati térképet lásd Térképtár 3.

⁴⁰¹ Тренески, 2001: 12-16.

⁴⁰² К'нчов 1900: 224.

⁴⁰³ Петров 1896: 479, Смиљанић, 1935: 342.

⁴⁰⁴ Петров 1896:478.

⁴⁰⁵ Лаз-jelentése erdőben kikapált rész

⁴⁰⁶ Петров 1896: 480-481.

részeinek díszítésében megjelenő növényi és virágmotívumokat a Vajdaságban és Romániában dolgozó vendégmunkások által hozott hatásnak tulajdonítja.⁴⁰⁷

Kicsevo körzete brszjak régió, a magukat ma is brszjaknak tartó lakosság a *berzit* szláv törzsről kapta nevét. A *brszjakok* és a *brszjak* régióba is kirajzott mijakok hagyományosan nem kedvelik egymást, ennek a mai napig hangot adnak, például a volánnál nem felejtik megemlíteni az autóvezetési képességek mellett a másik autóban ülő etnikai hovatartozását („jellemző, ez a mijak nem tud vezetni”).⁴⁰⁸

Kicsevo közelében már az antik időkben is tudunk városról *Uszkana* néven. Az archeológiai kutatások szerint a római időkben a környék lakott volt, fejlett úthálózattal. A római települések a körzetben minden bizonnyal az 518-ban bekövetkezett földrengés következtében pusztultak el. A szláv törzsek a területen új városokat alapítottak. *Kicsevo* körzetében az állattenyésztéssel és földműveléssel foglalkozó *berzit* vagy *brszjak* törzs telepedett le.⁴⁰⁹

Talán nincs még egy város, amelyik ilyen sok, egymástól eltérő néven kerül említésre a századok folyamán. Az első említést *Kicavisz* néven 1018-ban, második Bazil bizánci uralkodó rendeletében találjuk. A középkor folyamán az Ohridi Érsekséghez tartozó területként *Kitszavin* és *Kitcsavin* neveken olvashatunk róla. Teofilakt ohridi érsek *Kittava*, Akropolit bizánci történetíró pedig *Kicavin* és *Kicaveosz* néven említi a területet.

A középkorban, Milutin cár idejében *Kicsava* néven szerepel a város. Vuk Karadzics, főként a XIX. első felében működő szerb nyelvi reformer⁴¹⁰ mind a *Krcsova*, mind a *Kicsava* formákat használta. Az 1860-as években, az orosz nyelven tudó A. Hilferding a *Krcsovo* nevet használja.⁴¹¹

Márkó király halála után, a XIV. század végén foglalták el a területet a törökök. XV. századi dokumentumból ismét van híradás Kicsevőről, mint lakott településről, majd a XVII. században, az oszmán utazó és geográfus, Hadzsi Kalfa *Kircsovo* és *Fircsovo* néven is említi.

⁴⁰⁷ Здравев 1996: 177. A vendégmunka desztinációja főként Románia (Petrov: Valahia) és Szerbia volt. Петров 1896: 476-478.

⁴⁰⁸ Петров 1869: 476 és saját terepmunka

⁴⁰⁹ Китевски 2012: <http://www.mn.mk/kultura/6488-Od-minatoto-na-nasite-gradovi-Kicevo> 2013.10. 26. és Кајдамов 1995

⁴¹⁰ Вук Караџић, САНУ <http://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/IstClan.aspx?arg=241>, 2013.10.26.

⁴¹¹ Китевски 2012: <http://www.mn.mk/kultura/6488-Od-minatoto-na-nasite-gradovi-Kicevo> 2013.10. 26. és Кајдамов 1995

Kázaként először harmadik Szelim 1798-as rendelete említi *Krcsovót*. J. G. Hahn osztrák utazó egy 1867-es térképen *Krstevóként* jelöli meg a várost.⁴¹²

A népi eredetmagyarázat a mai város dombján levő erődhez kapcsolja az elnevezést eszerint Volkasin király, Márkó király apja építtetett Kita nevű lányának erődöt a város felett. Az ő neve után a várat *Kitina* erődnek, a várost *Kitin* városnak nevezték el. Később a vár alatt létrejött kerületet *Kita* (vocativus: *Kite*, *Kicse*) után Kicsevónak neveztek.⁴¹³

A XX. század első felének legfontosabb eseményei a keresztény lakosság krusevói központú Illés-napi felkelésben való részvétele, a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság részévé válás, majd a második világháború alatt Olaszország, majd macedón és albán partizánok általi, később bolgár ellenőrzés.⁴¹⁴

Macedóniában a falusi lakosságnak a városokba való beáramlásának későbbi megindulása miatt sok falusias jellegű várost találunk. Emiatt sokan még Szkopjét is „nagy falu”-ként emlegetik.⁴¹⁵ Ez a helyzet *Kicsevóval* is, melynek múltja is falusias helysége utal.⁴¹⁶ Ez a tulajdonsága a mai napig jellemző, melyet lakosi is hangsúlyoznak.⁴¹⁷

A *Kicsevo* környéki magaslati falvak kétlaki, félig Kicsevóban élő lakosokat számlálnak. Vízkeresztkor látható a faluhoz kötődő lakosok magas száma.

A vízkereszti ünnepkör adatai főként *Lavcsani* és *Drugovo* helységekből, egyes adatok pedig *Kicsevo*, *Dusegubica* és *Podvisz* helységekből származnak.⁴¹⁸ A statisztikák *Dusegubica*, *Lavcsani*, és *Podvisz* teljesen keresztény voltát mutatják. *Kicsevo városban* jellegzetes a muzulmán lakosság bővülése, az iszlamizáció erős hulláma, később az erős albán jelenlét. *Drugovo* nem sokkal Petrov útleírása előtt létrejött zárt albán falu volt, amely mára macedón várossá vált, a terepmunka adataiból láthatóan a környező hegyi falvak lakosainak

⁴¹² Китевски 2012: <http://www.mn.mk/kultura/6488-Od-minatoto-na-nasite-gradovi-Kicevo> 2013.10.26. és Каждамов 1995

⁴¹³ Шукарова 2008: 123., Китевски 2012: <http://www.mn.mk/kultura/6488-Od-minatoto-na-nasite-gradovi-Kicevo> 2013.10.26. és Каждамов 1995

⁴¹⁴ Чакарјевски 1985: 55.

⁴¹⁵ Informátor: Panda Sztojanovszka, szkopjei lakos

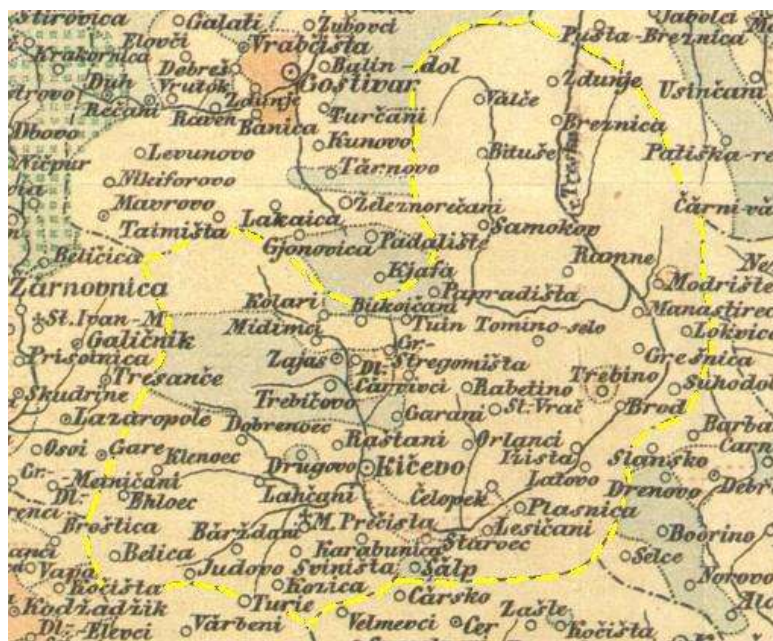
⁴¹⁶ Petrov 1896-os leírása szerint a Kicsevói káza központi helye a Kicsevo nevű kicsi város, amely származását, külső és belső formáját tekintve tulajdonképpen egy nagy falu volt. A körzetben elhelyezkedő, zárt egységet képező falvaknak szükséges volt egy központi hely, ahol össze lehetett gyűlni és árukat lehetett cserélni. Ez volt Kicsevo, melynek házai egyszerűek voltak, udvaraik és építészetük is falusi jelleget tükrözött. Piaca egyszerű fa elárusítóhelyekből állt. Sok eladó a közeli falvakban lakott és csak vásár napra jött le. A jellemzés szerint az egész város, az emberek öltözködését és viselkedését tekintve is teljesen falusi jellegű volt, mely elhelyezkedésével a sok és különféle termékkel, könnyen válhatott volna helyi központtá. Петров 1896: 478-479.

⁴¹⁷ Informátor: Bosko Treneszki, dusegubicai lakos

⁴¹⁸ Térképen lásd Térképtár 4-12.

leköltözésével.⁴¹⁹ A statisztikák is megemlítik *Dusegubica Lavcsani* és *Podvisz* nehéz elérhetőségét, rossz idő esetén való elzártságát, és a szános közlekedést a területen.⁴²⁰

Petrov szerint a kázában lakó albánok, akiket ő arnótoknak nevez, főként Debar környékéről költöztek be a XIX. században. Az arnót lakosság beköltözését folyamatosnak írja le. *Drugovo* lakosságát úgy jellemzi, hogy „a környező macedón falvak hátán élelmezi magát”.⁴²¹

8. ábra: A Kicsevói káza

A macedón nyelv három alapvető dialektusa közül (nyugati, délkeleti, északi) a *kicsevói* rész a nyugati területhez, és annak centrális aldialektusához tartozik.

A nyugati dialektus két fő tulajdonságcsoporthal rendelkezik. Egyfelől megőrzött nagyon régi vonásokat, és ezek száma nyugati irányban, az albán nyelvterület felé haladva növekszik. Ezek nagy része morfológiai természetű. Jellemző a *vocativuson* kívül más eseteket nem ismerő macedón irodalmi nyelvtől eltérően megőrzött régi *genitivus* és *accusativus* a férfi személynevek és a rokonságot valamint az emberi vonásokat jelölő szavak esetében.⁴²² Valamivel szűkebb körben a régi *dativus* formát is megőrizték a férfi, ill. hímnemű személyneveknél, a női személyneveknél és rokonsági megjelöléseknél. Relatív

⁴¹⁹ Петров 1896: 473.

⁴²⁰ Петров 1896: 473.

⁴²¹ Петров 1896: 473-475.

⁴²² A mai irodalmi nyelv a névszóragozáshoz kapcsolódó esetek közül kizárólag a *vocativust* használja.

archaizmusként szintén megtalálható itt a háromféle hátravetett névelő használata, a beszélőhöz viszonyított helyzettől függően (általános, közeli, távoli). Ez utóbbiak elméletben az irodalmi nyelvben is megvannak, de használatuk nem jellemző.⁴²³ Az igeragozás (deklináció) is mutat különbségeket egyes szám első és harmadik személyben. Az irodalmi nyelv egyes szám első személyű *-am* ragja helyett csak *-a* ragot kap a tő, (*kopam, noszam, beram* dial: *kopa, nosza, bera*); az egyes szám harmadik személyben pedig a dialektusban hozzájön egy *t* hangzó (*ima, noszi*, dial: *imat, noszit*).⁴²⁴

A régi rituális éneklés táji tipologizációjában a nyugati régió központi részéhez tartozó kicsevói-porecsei terület sok archaikus vonást megőrzött. A területen műfajilag és formailag jellemző a sokféleség. Falvaiban 2008-ban megtalálhatók voltak a kalendáriumhoz kapcsolódó archaikus énekek. Kiemelkedő a vízkereszt ünnepkörének énekesportja (*vodicarszki peszni*), különösen *Kicsevo* körzetében. Nyomokban fellelhetők az esőkérő énekek, *dodole* és *liljacse* néven. Emellett nagy gazdagságot mutatnak a menyegzőhöz kapcsolódó szokások és énekes hagyomány.

A terület etnikai és viselettípusbeli regionalizációinak alapján brszjak régió, ugyanakkor elhelyezkednek benne kisebb mijak oázisok.⁴²⁵

Kicsevo és *Porecse* viseleteinek sajátosságai ma közelednek egymás felé, míg régebben nagyobb eltérést mutattak.⁴²⁶ A női viselet itt a hosszú tunikaszzerű – világos piros és sárga színnel sűrűn hímzett – ing, e fölé jön a *klasenik*, egy ujjatlan, fehér nemezből készült, kissé derék alá érő és főleg a szegélyek mentén sűrűn díszített mellény. Dereukat hosszú fekete vászon övvel kötik át. A kötényen egyenes díszítések vannak, melynek színei harmonizálnak az ing és az öltözet többi részeinek hímzésével. A fejen *tulben* van, fehér vékony vászomból, üveggyöngyökkel díszítve. Az idős asszony fekete tulbent visel.⁴²⁷

A férfi viselet tekintetében a *Kicsevija* és *Porecse* igen mindig sok hasonlóságot mutatott. Az állattartó, hegyi viseletekre jellemzően, minden vastag. Jellegzetes a gyapjú ing, szélesen szőtt öv a derékon megkötve, a vörös gyapjú dzsamadan (mellény) fekete kigúnya, fehér vagy fekete gúnya, fehér nadrág a legényeknek és fekete a házas férfiakkal, akik csak

⁴²³ Видоески 1996: 37-38.

⁴²⁴ Видоески 1996: 37-38.

⁴²⁵ Здравев 1996: 177, Петрушева 1996: 150. Паликрушева 1996: 13. Lásd Macedónia etnikai régióinak térképén

⁴²⁶ Тренески 2001: 23.

⁴²⁷ Петрушева 1996: 150, Lásd Viselettár 4.

ünnepnapon viselték a fehérét; általában tarka harisnya, a fejen fekete fejfedő (*kecse*).⁴²⁸ Az ünnepi viselethez tartozik a *fermele*, egyfajta nemez mellény sötétlila színben.⁴²⁹

3.2.4. Kopacskai tájszótár

<u>tájszó</u>	<u>irodalmi megfelelője</u>	<u>magyarázat</u>
вуница врвка	волна врвка	gyapjú zsinór, mellyel a koma a keresztet köti át
Женски Водици		nők vízkeresztje, január 20.
кече		fekete férfi fejfedő
клашеник		díszes mellény
Кокошнини Водици		tyúkok vízkeresztje, <i>Lavcsani</i> falu keresztjeinek záró vízkeresztjei összefüvetele
крст		kereszt, a Szent János komaságban egy nagycsalád, melynek egy komája van
лаз		kikapált talaj
Машки Водици		férfi vízkereszt, január 19.
некрстени денови		karácsony és vízkereszt közötti megkereszteletlen napok
помирување		megbékélés, a vízkereszt ünnepén kötelező megbékülés
топла ракија		meleg pálinka, cukorral és fűszerekkel

⁴²⁸ Тренески 2001: 25.

⁴²⁹ Lásd Viselettár 3.

ízesítve, sárga pálinkából készítve

тулбен	üveggyönggyel díszített vászon fejkendő	
фермеле	sötétlila mellény	
цамадан	gyapjú férfi mellény	
шепурки	чешми	forráscsapok

3.2.5. Radovis és környéke

A Vízkereszt hagyománya inkább a Nyugat-macedóniai, a Lázár szombat hagyománya inkább a Kelet-macedóniai falvakban gazdagabb. Míg a Vízkereszt ünneplését az egyik legjellegzetesebb területen *Kicsevo* körzetében vizsgáltuk, addig a Lázár-szombat ünneplését *Radovis* környékén. A *Radovis* körzetében megőrzött Lázár napi hagyomány Macedóniában is ritkaságnak számít, mert ma már csak néhány faluban lehet az élő lázározással találkozni. Az *Radovis* közelében levő *inyevói* Lázár-szombat egy 2012-es terepmunkája a stípi Goce Delcsev Egyetem honlapján is megtalálható.⁴³⁰

Radovis a *Sztrumica* folyó völgyében helyezkedik el, amely három – egymással összekapcsolódó – medencéből áll: a radovisi, sztrumicai és a petricsi medencéből, utóbbi a Bolgár Köztársaság területén található.⁴³¹ A mai *Radovis Község* és a volt Radovisi káza természetes határai nagyon hasonlóak, észak felé a *Placskovica* hegy, északnyugat vagyis Stip körzete felé a *Jurukluk*, nyugat felé a *Konecska* hegy, dél és délkelet felé a *Gradeska* hegy és a *Szmrdes* hegy egy része.⁴³²

A teljes *sztrumicai-mesztai* régióra jellemző a viseletek sokszínűsége, a helyi viseletcsoportok különbözősége. Velickovszka megállapítja, hogy *Radovishoz* képest *Sztrumica* körzete sok migrációs mozgásnak volt kitéve. Petrov szerint *Radovis* körzetének jellegzetes részei, a *Placskovica* hegy déli oldala, a *Konecska* hegy déli oldala, a *stípi-radovisi* lapályos rész keleti fele, a *Lakavica* és a *Radovis* mezők, mind különböző karakterűek,

⁴³⁰ UGD Academic Repository <http://eprints.ugd.edu.mk/4331> 2013.03.03.

⁴³¹ Пандевски-Стоев 1969: 13.

⁴³² Панов 1984: 6-7. Domborzati térképet lásd Térképtár 3.

eltérnek termelésükben és más sajátosságaikban.⁴³³ Mindezek a terület mozgalmasságát, sokszínűségét mutatják, mely többek között a forgalmas nemzetközi útvonalon való elhelyezkedéséből is következik.

A *Radovis* körüli terület 167-től a Római Birodalom Macedónia provinciájához, a birodalom szétesése után a Kelet-Római Birodalomhoz tartozott. Itt a szláv törzsek beáramlása és letelepedése a VI. századtól a VII. század elejéig tartott.⁴³⁴

A város eredetéről nincsenek pontos adataink. Elnevezése minden bizonnyal szláv eredetű, amelyről a helyi lakosság szóbeli emlékezete szolgál adatokkal. Már Petrov hírt ad az eredettörténeti elbeszélésről, mely szerint *Radovis* valaha nem létezett, ekkor *Koncse* város volt a központ, ami Rada fejedelemszönyé volt. A fejedelemszöny, ebből az erőből harcolt a területre beáramló török ellen. Az erőből a folyóhoz titkos földalatti járat vezetett, melyet a törökök kifigyeltek, néhányuk belopódzott az erődbe, kinyitották a kapukat, és a várba beáramlottak. A fejedelemszönyt megölték, a várat lerombolták.⁴³⁵

Sámuel cár uralkodásának idejéből több várról, erődítményről tudunk Macedónia területén, amelyek körül virágzott az élet. Ezek közé tartozott a *szkopjei*, *stipi* vagy a *sztrumica*. *Radoviste* vára a *sztrumica* erőd vezetése alá tartozott.⁴³⁶

Az első említést *Radovistéről* II. Bazil rendeletében találjuk 1019-ben, mely szerint *Sztrumica püspöki székhelyhez* *Radoviste* és *Koncse* tartozott. A mai kis falu, *Koncse* ekkor jelentős város volt, melyben a Szent Istenszülő monostor volt megtalálható. *Radovis* sok szállal kötődött a kereskedelmi útvonalon délebbre elhelyezkedő *Sztrumicához*, majd a középkor folyamán regionális központtá nőtte ki magát, mely szerepét a török időkben végig megtartotta.⁴³⁷

A török uralom kezdete e területen nagy valószínűséggel az 1382-1383 évekre esik, mely után – *Stiphez* hasonlóan – török és juruk lakosság betelepítése indult meg.⁴³⁸

A mai *Radovis* északi részén található, a *Radovis* folyó mentén fekvő egykori várnak ma már csak a nyomai vannak, mert a török időkben köveit lakóházak és középületek építéséhez használták fel. A valahai vár lábánál, későközépkori temető helyezkedik el egy

⁴³³ Петров 1896: 662, Петрушева: 1996: 155, Величковска 2008: 90.

⁴³⁴ Андонов-Полјански 1984: 95.

⁴³⁵ Петров 1896: 665, Андонов-Полјански 1984: 95.

⁴³⁶ Миневски 2013: 10.

⁴³⁷ Пандевски-Стоев Т.:1969: 63, Андонов-Полјански 1984: 97-99.

⁴³⁸ Андонов-Полјански 1984: 100.

templommal, amely régebbi alapokra épült. Ezek az alapok a középkori lakott terület maradványai, ezekre épült fel *Radovis* városa.⁴³⁹

1797-ben *Radovis* városban 3-4000 lakosról tesz említést egy francia diplomata. A XIX. század első évtizedeiben jelentős számú európai utazó említi *Radovist*, hangsúlyozván fontos összekötő útvonalon való fekvését.⁴⁴⁰

Petrov leírásából kivilágóan *Radovis Stipnél* kisebb jelentőségű, de szintén többnemzetiségű mozgalmas város volt. Jellemzése szerint a városban a kanyargós és széles utcák kockakővel voltak lerakva, s ezért igen tiszták voltak. 6 török dzsámiról tesz említést, emellett a város nyugati részében található Szent Illés templomról, a vár körül pedig a Fehér templom maradványairól, a Boldogasszony templomról, mely szintén nem lehetett teljesen ép, mert csak esőmenetes időben tartottak itt imaórákat, az Ilinica templomról és a Vártól legtávolabb eső Arkangyal templomról. Leírása szerint az Ilinica közelébe temették a protestánsokat.⁴⁴¹ Az 1831 és 1859 között épített Szent Illés templom ma is áll.⁴⁴²

Petrov a török többségi lakosság mellett macedón és némi cigány lakosságról tesz említést. Az etnikai csoportok egymás mellett élését békésnek írja le. Ez alól csupán a juruk lakosság képez kivételt. A macedón lakosság jól beszélt törökül, a törökök is beszéltek *valamelyest* macedónul, viszonyuk jó volt. A jurukok viszont szinte semmit nem beszéltek macedónul és a két etnikai csoport viszonya sem volt jó.⁴⁴³

Petrov leírásában *Radovis* – kerekedelmi útvonalon való való fekvése ellenére – inkább mezőgazdasági, mint kereskedővárosként jelenik meg. A lakosság viszonylag tehetősebb volt sokféle megtermelt árunak, terménynek volt köszönhető. A legkiterjedtebb kereskedelem *Sztrumicával* és *Stippel* folyt, előbbinek főként bort, utóbbinak mákot adtak el. A *Radovis* körüli területet adottságai alkalmassá tették a dohánytermesztésre.⁴⁴⁴ *Inyevo* lakosságának nagy része ma is dohánytermesztésből él.

Stiphez hasonlóan a *Radovisi* lakosságból is többen támogatták Joahim Krcsovszki *Különbféle tanulságos okítások* című könyvének kiadását.⁴⁴⁵

⁴³⁹ Микулиќ 1996: 269-270.

⁴⁴⁰ Андонов-Полјански 1984: 103-104.

⁴⁴¹ Петров 1896: 665-669.

⁴⁴² A Bregalnica-i Püspökség honlapja (Брегалничка епархија):

http://www.bregalnicaeparhija.org.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=71:2009-12-19-07-05-39&catid=35:2010-01-15-21-58&Itemid=55 2013.10.10.

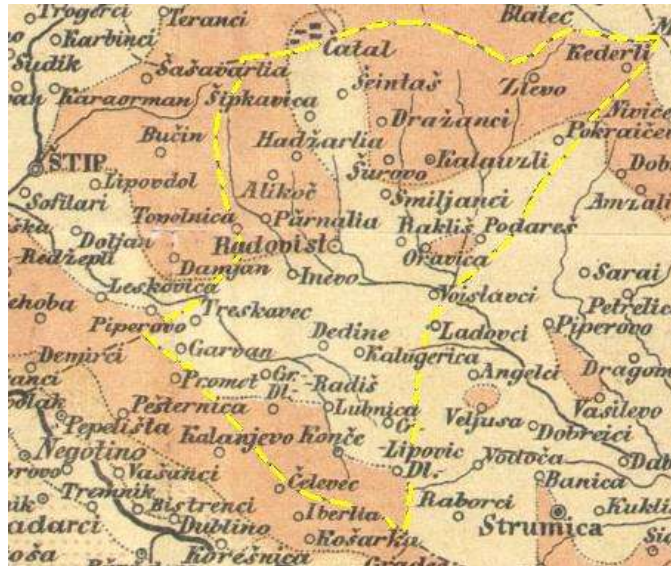
⁴⁴³ Петров 1896: 660-662.

⁴⁴⁴ Петров 1896: 662.

⁴⁴⁵ Различни поучителни наставленија Андонов-Полјански 1984: 111.

A XIX. század végi és XX. század eleji felkeléseknek *Radovis* város és az azt körülvevő falvak aktív részesei voltak, a balkáni háborúknak és az első világháborúnak pedig kifejezetten központi területe volt a térség.⁴⁴⁶

A három fő perióduson követett statisztikából kitűnik, hogy a XVIII. századtól kezdődően felszaporodó török lakosság XIX. század végére a kázat többségi török lakosúvá tette. A törökök egy része juruk volt, akik zárt közösségben éltek. A terület oszmán uralom alóli felszabadulása után a törökök száma töredékére csökkent. A terület és maga *Radovis* város etnikai sokszínűsége a XIX. században is jellemző volt és úgy tűnik, ma is az. A falvak közül *Inyevo* a mai napig minden időszakban nagyobb településként tűnik fel, keresztény macedón lakossággal. *Lubnicát* sorolhatjuk még a jelentékenyebb falvak közé, itt a XIX. századi komoly török jelenlét mára teljesen eltűnt. A XIX. század végén nagyszámú török lakossággal rendelkező, *Jargulica* falu lakosságszáma 2002-re jelentősen megnövekedett. *Gabrevci*, *Szkorusa* és *Vrastica*, mindig keresztény macedón lakosságú volt, míg az első falu kicsi, de állandó lakosságszámot mutat a mai napig, addig a második két kis falu mára gyakorlatilag elnéptelenedett.⁴⁴⁷

9. ábra: A Radovisi káza

⁴⁴⁶ Апостолоски 1984: 136-145.

⁴⁴⁷ Lásd 1. táblázat és Térképtár 4-12.

Radovis város fejlettsége mellett megemlítendő a parasztság helyzete. A *Radovis* körzetében elhelyezkedő falvak lakosságának nagy része – Macedónia más területeihez hasonlóan – még a XIX. században is a török feudális rendszertől függő jobbágyi státuszban élt.⁴⁴⁸

Petrov leírásából kitűnik, hogy a Radovisi kázában a Placskovica hegy oldalala állattenyésztésre és fakitermelésre rendkívül alkalmas volt, míg Radovisi mezőség alkotta a káza éléskamráját búzatermésével. Az évek egymásutánjában a termésre itt a kiegyensúlyozottság volt jellemző, különösebben bő és rendkívüli veszteséges évek nélkül.

A *Konecska* hegy lábánál fekvő területek dohánytermesztésre voltak alkalmasak. A káza hegyi részei mezőgazdaságra nem, állattenyésztésre viszont alkalmasak voltak, különösen a *Konecska* és a *Szmrdes* hegyen éltek ebből. Nyugat-Macedóniához képes elenyésző számban vendégmunkára is mentek, emellett Petrov szerint néhány helyi foglalkozást űztek, mint a szénégetés vagy mészégetés.

A macedón nyelv három alapvető dialektusterülete közül *Radovis* és környéke a délkeleti területen fekszik, azon belül pedig a – már az első fejezetben tárgyalt – *stipi-sztrumicai* alcsoportozáshoz tartozik.⁴⁴⁹ Az alcsoport magába foglalja a Belaszica központi részétől induló és egészen az északi dialektus határáig tartó területet. Az alcsoport jellegzetességei közé tartozik, hogy az irodalmi nyelv háromféle igeragozási csoportjából, az *i*-csoport, az *e*-csoport és az *a*-csoport igéi közül, az *i*-csoportúak nem léteznek, ezek az igék itt *e*-csoportúak. Ehhez a beszédhez a legközelebb a *tikvesi-mariovói* beszéd áll.⁴⁵⁰

A régi rituális éneklés szempontjából a délkeleti régió *stipi-sztrumicai* területéhez tartozik az itteni hagyomány.⁴⁵¹ Ezen a terepen találunk néhány példát az archaikus énekes hagyomány és ünneplés megőrzésére. *Sztrumica* és környéke, a migrációs mozgások miatt kevesebb archaikus formát őrzött meg, míg *Radovis* és környéke többet. A területen gyakorlatilag az összes, kalendáriumhoz kapcsolódó énekes műfajjal lehet találkozni, a Borbála naphoz, a György naphoz, a Tódor naphoz, Pünkösdhöz, Atanáz naphoz, Dodolához, aratáshoz és menyegzőhöz kapcsolódó énekekkel.

Sztrumica környékén és több *Radovis* körüli faluban él a Lázár napi ünneplés a hozzá társuló énekekkel. Az egész körzetre jellemző, hogy ma 10-18 éves korú, férjhez menés előtt álló

⁴⁴⁸ Андонов-Полјански 1984: 110.

⁴⁴⁹ Domborzati térképet lásd Térképtár 3.

⁴⁵⁰ Видоески 1996: 40-42.

⁴⁵¹ Величковска, 2008: 61-62.

leányok mennek lázározni.⁴⁵² Más tájegységek szokáshagyományától eltérően *Radovis* környékén Lázár napi énekekben nincs „lazare” meghívószó. A területen jelentős az aratáshoz és a menyegzőhöz kapcsolódó énekhagyomány.⁴⁵³

A Macedón Köztársaság Palikruseva által meghatározott etnikai régióiból, *Radovis* és környéke a *sztrumicai-mesztai* régióba esik. A térképen *Radovis* mezőség 2 számmal megjelölve látható.⁴⁵⁴

A viseletek Gyorgyi Zdravev által meghatározott típusai közül *Radovis* környéke a keleti típus közép vardari variánsához tartozik.⁴⁵⁵

Anica Petrusseva területi osztályozása, ahogy Palikruseva rendszere, a *sztrumicai-mesztai* etnikai területhez tartozónak írja le *Radovist* és környékét. A *Sztrumicai Mezőség* és a *Radovisi Mezőség* viseletei csak kissé különböznek egymástól. A *Radovisi Mezőség* lapályos területeinek női viselete könnyű, főként szőtt anyagokból, ingből és hímzésekkel díszített *szajából* (mellény) áll, amelyet derékban övvel és szöttes köténnyel kötnek át. A legszebb a „nap-kötény” (*sz'nce pregacs*), amely az alján található napnak nevezett díszítésről kapta nevét.⁴⁵⁶

A férfi viseletben az ingen és a vastag szövetgatyán kívül, jellegzetes, szélesen ráncolt, vászon alsó ruhát viselnek, valamint hosszú mintájú gyapjú szöttes mellényt. A fejen dekoratív ornamentikus díszítésű vásznat kötnek meg.⁴⁵⁷ Az fiatal férfiak ünnepi öltözetének összeállításában kalcsin is van, ami az alsó lábszárra húzott fehér- fekete csíkokkal díszített – szövőtt anyag.

A legdekoratívabban és leggazdagabban díszített elem a *zetoszka*,⁴⁵⁸ amelyet a menyasszony hoz ajándékba a vőlegénynek.

3.2.6. Inyevói tájszótár

tájszó

irodalmi

magyarázat

megfelelője

⁴⁵² 2008-as kiadású könyv szerint. Az inyevói lányok között 18 évesnél idősebb is van.

⁴⁵³ Величковска 2008: 90.

⁴⁵⁴ Lásd Macedónia etnikai régióinak térképét

⁴⁵⁵ Здравев 1996: 177.

⁴⁵⁶ Lásd Viselettár 5.

⁴⁵⁷ Петрушева 1996: 155,

⁴⁵⁸ Leletése: vőlegényi

ѓупска лазара		cigányok lázározása, mely megszűnt lázár hagyományt vette át egyes vidékeken
кошкање		kisgyermek rituális emelgetése lázározáskor
крајници		a három egymás mellett álló lázárkából a két szélső
лазарки		lázár leányok
мушки лазар	машки лазар	férfi lázár, saját külön attribútumokkal
саја		mellény
с'нце прегач	сонце прегач	nap kötény, elnevezése a mintára utal
средник		a három egymás mellett álló lázárkából a középső
првото што оди	ороводец	aki elől megy, vagyis az oro vezető
чет		egy 2X3 fős lázárka csoport

3.2.7. Makedonszki Brod és Porecse terület

Porecse az eddig tárgyalt területek között megtalálható brszjak etnikai régióhoz tartozik, azon belül pedig kompakt elzárt reliktum területet képez.

A Nyugat-macedón területekkel ellentétben *Porecse* nem rendelkezik nagyobb városközponttal, sőt eredetileg semmilyen várossal. Párhuzamban áll e tény a terület elzártságával, elmaradottságával és nehéz egzisztenciális feltételeivel, melyet a terület kutatói az utóbbi három évszázadban mindig hangsúlyoztak.

A megelőző terepekkel ellentétben *Porecse* pontosan meghatározható terület, melynek a népnyelvben használt saját és idegen, valamint a tudományos és köznyelvben használt megnevezése is a *Treszka* folyó mentén való elhelyezkedésére utal, mely az egyik

meghatározó faktora a terület földrajzi jellegzetességének. *Porecse* vagy *Porecsie* jelentése: (a folyó) folyás(ának) mentén. Ugyanakkor a szájhagyományban feltűnik egy legenda, mely az elnevezést a török időkben folyó erőszakos iszlamizációhoz köti, azokra utalva, akik ezt megtagadták. (megtagadni - porekuva foly., porecse bef.)⁴⁵⁹

A *Treszka*, a népnyelvben *Nagy* folyó mentén való elhelyezkedés mellett a másik meghatározó faktor *Porecse* területének hegyes-dombos volta. E sajátosság egyfelől a mezőgazdaságot minden időben *legfeljebb* az önellátás szintjén engedte meg. Megélhetési forrásként az állattartás, gyümölcsstermesztés és méhészkedés volt jellemző, és ez ma is így van. Másfelől a *Porecsét* körülvevő magas hegyek láncolata a terepet mintegy körbezárta teszi. Reliktumként való létezése vonzotta *Porecsét* a Malinowski tanítvány [Józef Obrębski](#) kutatásainak középpontjába.⁴⁶⁰

Porecse a *brszjak* régió része, de elzártsága miatt a *brszjak* terület fennmaradó részétől, *Kicsevo* környékétől különfejlődött. A XIX. század végén a *Kicsevói káza* egy külön egysége a *Porecsei náhije*. A lakosok nem kedvelik, ha *brszjakként* emlegetik őket.⁴⁶¹

Porecse a *Treszka* folyó folyásának kiterjedt középső részét foglalja magába. Területét északról a *Szuva Gora*, keletről a *Dautica* és a *Karadzica*, délről a *Buseva*, nyugat felől pedig a *Peszjak* és *Cseloica* hegyek határolják. A magas hegyek éles természetes határt húznak a terület köré. A hegyi utak legtöbbször nehezen átjárható, rossz idő esetén pedig átjárhatatlan volt. Ez *Porecse* elzártságát eredményezte az évszázadok során, s a helyzet sok *porecsei* falu tekintetében hasonló ma is.⁴⁶²

Porecsét lakossága hagyományosan két részre osztja, *Felső-* és *Alsó Porecsére*. A *Treszka* folyó *Porecséhez* tartozó kiterjedt hosszának alsó folyása mentén, északra található *Felső Porecse*, a felső folyás mentén pedig délre *Alsó Porecse*. Az elnevezés *Felső Porecse* domborzatának magasabb hegyekkel való erősebb tagoltságát, míg *Alsó Porecse* valamivel lankásabb voltát mutatja. A *reliktum Porecsén* belül *Felső Porecse* még izoláltabb egységet képez, nem véletlen hogy *Obrębski* akinek az elzártság fontos volt, *Felső Porecsei* fálvakat választott terepmunkája helyszínéül.⁴⁶³

Az utóbbi századokban hangsúlyozott izoláltság mellett *Porecsét* a második évezredben fejlett szellemi élet jellemezte. Az *ohridi irodalmi iskola*, Szent Kelemen és Szent

⁴⁵⁹ Ристески 1982: 9, Јовановић 1935: 248-250.

⁴⁶⁰ Петров 1896: 479-480, Вражиновски szerk. 2003: 46, Risteski 2011: 837-838.

⁴⁶¹ Петров 1896: 479, К'нчов 1900: 257, Светиева n. é: 4.

⁴⁶² Петров 1896: 479, Јовановић 1935: 247-248, Светиева n. é: 1-3, Вражиновски szerk. 2003: 46-47. Велев 2013: 69-70. Domborzati térképet lásd a *Stip* környékéről szóló fejezetben

⁴⁶³ Петров 1896: 479, Јовановић 1935: 247-248, Светиева n. é: 1, Вражиновски szerk. 2003: 46-47, Risteski 2011: 838.

Naum hatása alatt, jelentős szellemi, kulturális élet alakult ki. A X. századtól kezdve mintegy negyven templom és monostor épült, szellemi, kulturális és irodalmi központokat képezve *Porecsében*. Ezek nem csak a még álló épületekben vagy maradványokban, hanem egyes területek templomra utaló népnyelvi elnevezéseiben, és a húsvéti vízkérő menet esetében is feltűnnek.⁴⁶⁴

Porecse már az antik időkben lakott terület volt. Erről nem csupán a fennmaradt épület alapok tanúskodnak, hanem a porecsei szóbeli emlékezet is, mely szerint e területen korábban *hellének*, ill. *görögök* laktak. A *tomino szelói* romokat a népnyelv *görög házaknak* nevezi, több régi épületet, falat pedig a *latin* jelzővel illet.⁴⁶⁵

A Macedónia területére beáramló szláv törzsek először a folyók mentén és a völgyekben telepedtek le. Egyik, *porecsei* jelenlétükről tanúskodó falu a régi szlávok által lakott *Ruszjaci* település. *Porecse* első említései a török idők előtti középkori forrásokban lelhetőek fel. 1283-tól Bizánc uralmát felváltva Milutin cár keze alá került a terület. A leletek tanúsága szerint a XIV. században itt virágzó települések voltak, különböző kézművességgel, és távolabbi területekkel, például Tesszalonikivel való kapcsolattartással. 1371-1394-ig *Porecse* Márkó király (mint török vazallus) uralma alatt volt, akinek alakja később a délszláv – de különösen a macedón – folklór legfőbb hóstípusaként tűnik fel. Ebből az időből maradtak a Devin Tornycok, a néphagyományban pedig Márkó király (*Krale Marko*) legendája.⁴⁶⁶

Porecse a török időkben, de különösen a XIX. században és a XX. század elején a különböző függetlenségi harcok, felkelések szempontjából igen aktív terület volt.⁴⁶⁷

A második világháború utáni Jugoszlávia teljes *Porecsét* egységes területként kezelve Makedonszki Brod *községgé* alakította, a várossá növelt *Makedonszki Brod* irányításával. A legújabb adminisztratív felosztás jobban tükrözi a terület két részre osztott etnográfiai jellegzetességét, ma *Felső Porecse Szamokov*, Alsó Porecse pedig *Makedonszki Brod* irányítása alá tartozik.

A húsvéti szokások kapcsán vizsgált falvak, *Makedonszki Brod*, *Gresnica*, *Manasztirec* és *Tomino Szelo*, *Alsó Porecsében* találhatóak.⁴⁶⁸

⁴⁶⁴ Светиева n. é: 12, Велев 2013: 70-71.

⁴⁶⁵ Јовановић 1935: 262, Светиева n. é: 1, Вражиновски szerk. 2003: 46-47

⁴⁶⁶ Ристески 1982: 9-13, Вражиновски szerk. 2003: 50.

⁴⁶⁷ Ристески 1982

⁴⁶⁸ Светиева n. é: 1. Lásd Térképtár 4-12.

Porecsére jellemző, hogy lakott települései közül egy sem fejlődött igazán urbánus központtá. Területén kis falvak találhatóak, melyekben lakosság csökkenő tendenciát mutat. A Macedón Köztársaságban ma *Porecse* a legkisebb népsűrűségű terület. Míg a lélekszám 1912-ig folyamatosan növekedett, 1945 óta *Porecse* folyamatos elnéptelenedést mutat, 2004-ben – *Brodot* leszámítva – 2000 lakost számlált.⁴⁶⁹

Brod keresztény falu a török defterek, tanúsága szerint a Treszka folyó átkelőjéről kapta nevét (brod - átkelő).⁴⁷⁰ *Makedonszki Brod* városként nem rendelkezik nagy múlttal. Gyorcse Petrov 1896-ban *Brodot* még a jelentékenyebb falvak közt sem említi, ugyanakkor K’ncsov viszonylag nagy, 350-es lakosságszámról ír.⁴⁷¹ Ma *Brod* falusias házai között a titói Jugoszlávia idején emelt emeletes házak képeznek kontrasztot.

Brod központtá növekedése előtt a környék szellemi és szociális központja *Felső Manasztirec* falu fölött található monostor volt. Mára a monostor jelentőségben periferiális helyre szorult. Jellemző, hogy a Nagyszombat éjjeli feltámadási liturgiára 2013-ban az alsó manasztireciek egy része inkább a távolabbi brodi templomba ment. Ebben nyilvánvalóan a hegyi út rossz minősége is befolyásolja a lakosokat. *Alsó és Felső Manasztirec* jellemző, hogy lakosságszámuk *Porecse* teljes területének tendenciáihoz viszonyítva nem mutat kiemelkedő csökkenést, a körülményekhez képest *Felső Manasztirec* lakosságszáma sem kicsi.

Gresnica a török időkben és a XIX. század elején a tárgyalt helységek közül a legjelentősebb lélekszámú település volt, ma pedig a legkevésbé lakott.⁴⁷²

Tomino Szelo, rendkívüli magaslati elhelyezkedése ellenére néhány évtizede még virágzó élettel rendelkezett. Saját temploma van, amelyben ma már csak egyszer egy évben tartanak liturgiát. A Sztojcseszka család elmondása szerint a körzetben itt vezették be először a villanyt. Saját, jól működő iskolája is volt, melyről ma az elhanyagolt iskolaépület tanúskodik.⁴⁷³ Sztojcseszka szerint falu, elhelyezkedése és viszonylag alacsony lakosságszáma ellenére ma nem mutat kihaló tendenciát. Ennek zálogát a fejlett méztermelésben, gyümölcstermesztésben látja. Ő maga díjnyertes mézzel rendelkező méhész és gyümölcstermelő. Szülei a macedónokra jellemzően Szkopjében is laknak, az év nyári felét itt töltik.

⁴⁶⁹ Светиева n. é: 1-2, Грозданоски 2009, Солунчев 2004: 12-14. Lásd 1. táblázat

⁴⁷⁰ Ристески 1982: 13.

⁴⁷¹ Петров 1896: 481-487, Кънчов 1900: 257.

⁴⁷² Ристески 1982: 14.

⁴⁷³ Lásd Képtár 22.

10. ábra: Tomino Szelo temploma

A három periódusban vizsgált statisztikákból látszóan a török időkben Brod és *Tomino Szelo* láthatóan igen kis falvak voltak, míg *Gresnica* és *Manasztirec* jelentősebbek.⁴⁷⁴ A XIX-XX. század fordulóján nem látszik közöttük jelentős különbség, míg a XX. század folyamán *Makedonszki Brod* jelentős növekedésen esett át, *Tomino Szelo*, nehezen megközelíthetősége ellenére virágzó falu volt, *Manasztirec* is szép lakosságát mutat, *Gresnica* pedig erősen csökkenő tendenciát.

Porecse teljes területe, Kicsevo környékéhez hasonlóan⁴⁷⁵ a Brszjak etnikai régió része, ezt a viseletek táji tipologizációja is egyértelműen alátámasztja. Ebből következően jellegzetességei nagy részben megegyeznek a 2.1.1. fejezetben tárgyalt *Kicsevói* körzet sajátosságaival.

A macedón nyelv három alapvető dialektusa közül a *kicsevói* rész *Porecsével* együtt a nyugati terület központi részéhez tartozik. A macedón nyelv dialektusaiban a porecsei nem válik el a kicsevóitól, azzal egy területet képez. Az 5.1. fejezetben leírt relatív archaizmusként megtalálható, háromféle – a beszélőhöz viszonyított helyzettől függő – hátravetett névelő használatát a brodi terepmunka során volt alkalmam tapasztalni. Az irodalmi nyelvben-

⁴⁷⁴ Lásd 1. táblázat

⁴⁷⁵ 1-2 falunyi mijak szigeteket leszámítva

elméletben létező, a beszélőhöz viszonyítottan távoli elhelyezkedésre mutató névelőt máshol élőbeszédben nem hallottam. (dóm/on - az a ház)⁴⁷⁶

Porecse a régi stílusú rituális éneklés műfajának sajátossága szerint is Kicsevo körzetével egy táji tipológia alá esik, a *kicsevói-porecsei területre*, mely sok archaikus elemet őrzött meg az éneklésben.⁴⁷⁷ A vízkereszthez kapcsolódó ünneplésnek vannak Porecsére jellemző sajátosságai, mint például a kislányok vagy menyasszonyok járása házról házra, énekekkel, kettesével kézen fogva. Szintúgy *Porecse* különlegességét képezik a Húsvéti dramatikus játékok, a *gacskák*. *Porecse* folklórájának archaikus voltát mutatja, hogy egy kihalt műfaj, a cserepulya-készítő rituális éneklés is megvan, emlékezetben és az aratási ünnepbe integrálva (2008-as adat szerint).⁴⁷⁸

3.2.8. Porecsei tájszótár

<u>tájszó</u>	<u>irodalmi megfelelője</u>	<u>magyarázat</u>
бели поклади	велики поклади	nagyböjt előtti "meghagyó" ünnep, <i>Porecsében</i> nagy- helyett fehér-
бришка		cserepulya tisztító kendő
бубале		a szegény árva játékában az árva elnevezése, Gresnica faluban
Вели вторник	Велики вторник	Nagykedd
Вели петок	Велики петок	Nagypéntek
Веља сабота	Велика сабота	Nagyszombat
Веља среда	Велика среда	Nagyszerda

⁴⁷⁶ Видоески 1996: 36.

⁴⁷⁷ Величковска, 2008: 61-62.

⁴⁷⁸ Величковска 2008: 69-71, Bólya 2013c: 31-33.

Велика река	Треска,Голема река	Nagy folyó, a porecseiek így hívják a Treszka folyót
гачка	гатка	szólás, mondás, találós kérdés, <i>Porecsében</i> főként mágikus formulákra használják, valamint a húsvéti dramatikus játékok elnevezése
камила		irodalmi jelentése teve, a <i>dzsamalához</i> hasonló húsvéti játék
камилари		a kamila játék résztvevői
Лазарица	Лазарова сабота	Lázár-szombat
лазарче		a szegény árva játékában az árva elnevezése, Szamokov faluban
покрсти		tavaszi körmenet, Porecsében Húsvét második napján, a fák megáldoztatásával
прошупуат	протнуваат	előretör (Kalen broj, malen broj játékban)
ракијари		rakijázók, férfimenet Húsvét második napján
ракијии		rakijázók, férfimenet Húsvét második napján
сиропусна задушница		sajthagyó zadusnica, a zadusnica szó szerint a "lelkekért" a halottak ünnepe
танец		irodalmi jelentése tánc, Porecsében olyan oro, amely teljesen kör formájú
црепна		cserepulya, sütőharang
Чисти понеделник	Чист понеделник	Tiszta hétfő
чуваркуќа		a "ház őrzője" az elsőként festett mágikus piros tojás

улице

a szegény árva játékában az árva elnevezése, Breszt faluban

3.2.9. A Bigorszki Szent János monostor és a mijak régió

A Nyugat macedón területeinkre jellemzően a mijak régió nem rendelkezik városi központtal. *Porecsétől* és *Kicsevo* környékétől eltérően azonban itt semmilyen központi helység nincsen, a régi nagyobb település, *Lazaropole* mára teljesen kihalt.

A körzet szellemi központja a Bigorszki Szent János monostor, mely ma egész Macedónia legjelentősebb monostorának mondható. Szerepe ma nem csak a vallási és szellemi élet, hanem addiktív betegek rehabilitációjának szempontjából is igen jelentős. A Bigorszki monostor ma Macedónia talán legpezsgőbb étellel rendelkező monostor komplexuma, nyitott a lelki megnyugvásra vágyó vendégek iránt, felújított nagy volumenű régi könyvtára és a régi bizánci típusú éneklést visszahonosító liturgikus élete van.

A Bigorszki Szent János Monostor nevét a mézskőről kapta, amelyre épült.⁴⁷⁹

Alapításáról és történetéről főként a szerzetesi hagyományból kapunk információkat. A monostort hozzávetőleg 1020-ban alapították. A Csedomir Marjanovics által 1914-ben publikált szerzetesi elbeszélések vegyes képet mutatnak. Nem egyértelmű, hogy a monostor miért Szent Jánosnak szentelt. A szerző Vladimir Jánossal való kapcsolatot tartja valószínűnek, akinek halála éve 1017, s téves feljegyzésnek tartja az ikonra írt 1020-as évszámot.⁴⁸⁰ A monostor több más forrás szerint X. vagy XI. századi alapítású.⁴⁸¹

A legtöbb pusztítás a török időkben érte, különösen I. Szelim szultán idejében, 1512 és 1520 között, amikor gyakorlatilag földig rombolták. Az adatok szerint a XVII. és XVIII. század folyamán több mint száz évig elhagyatott volt. Legjelentősebb felújítása a 1743-ra esik, a freskókat 1800-ban festették meg. Ekkor a szerzetesi élet újra virágzásnak indult. E századforduló körül épült a monostor mai temploma. A XIX. század folyamán több épületét felújították, és újakat is építettek. Ma úgy tűnik, hogy az eredeti építményből már semmi nem maradt meg.⁴⁸² 2013 őszén egy hirtelen kitört tűz nagy pusztítást végzett, azóta kívül-belül impozánsan felújították. A monostornak nemcsak az épületei, hanem a szellemi kisugárzása is

⁴⁷⁹ Бигор

⁴⁸⁰ Марјановић 1914:26-31.

⁴⁸¹ Поповић 1934: 61.

⁴⁸² Марјановић 1914: 45-48. és Поповић 1934: 61-62.

kivételes Macedóniában. Legtöbben a nagyobb ünnepekkor és Szent János ünnepein érkeznek ide. A monostortól 15-20 kilométernyire van egy női szerzetesrend is.

11. ábra: Bigorszki Szent János monostor, Rosztuse 2014

A *mijakok* a *brszjakokkal* való viszonyukkal kapcsolatban kerültek említésre *Kicsevo* körzetének tárgyalásánál. A két népcsoport tagjai mai napig őrzik hovatartozásuk tudatát, és a XIX. századi leírásokhoz hasonlóan egymás lenézését is.⁴⁸³

Mijakok a *debari-mijak* néprajzi régióban élnek. A terület a *Radika folyó* és a belé torkolló *Kis Folyó (Mala Reka)* mentén helyezkedik el, a terepet a népnyelv *Reka-ként* nevezi meg. A terület természetes határait magas hegyek képezik. Nyugat-kelet irányban ezek a *Korab*, a *Bisztra* és a *Sztogovo*. A terep csupán a dél felé nyitott, a *Debari Mezőség* és a *Crni Drim* folyó felé, amelybe a *Radika* torkollik.⁴⁸⁴

A *mijak* népcsoport mai elhelyezkedése a szakirodalmi adatok alapján nem teljesen egyértelmű, ennek egyik legfőbb oka a területen élő muzulmán lakosság lassú egybeolvadása az albán lakossággal. Ennek történelmi előzménye a török időkben megkezdődött erőteljes iszlamizációs hullám, mely megtörte az egyébként zárt endogám közösségekben élő *mijakok*

⁴⁸³ Петров 1869: 476.

⁴⁸⁴ Смиљанић 1925: 7-8, Светиева 1996: 14. Domborzati térképet lásd Térképtár 3.

egységes etnikai képét. A szétrajzás következtében ma már Macedónia távolabbi területén is élnek mijakok.⁴⁸⁵

Reka területének négy részéből ma hármat tekinthetünk kifejezetten mijak területnek:

1. az azonos nevű folyóról elnevezett *Kis Reka (Mala Reka)*,
2. a Kis Folyó torkolatától Debar irányába terjedő *Nagy Reka (Golema Reka)* terület és
3. a Radika alsó folyásán elhelyezkedő *Alsó Reka (Dolna Reka)*.
4. a Radika felső folyásáról elnevezett *Felső Reka (Gorna Reka)* terület lakosságának albanizálódási folyamata mára teljesen befejeződött. E területet már Toma Szmiljanics sem tárgyalja mijak terepként 1925-ben, emellett megemlíti, hogy a teljes terület lakosságát egységben, *rekaiakként (Rekanci)* szokták megnevezni.⁴⁸⁶

A mijak etnikai csoporttal kapcsolatban történeti szempontból értékelhető írásos források gyakorlatilag nincsenek, az etnológiai kutatások jobban feltérképezhetővé teszik e népcsoport sajátosságait. Egyes kutatások szerint a mijak törzs eredeti elhelyezkedése a mai Albánia területére is esik. Aneta Szvetieva kutatásai szerint a Reкаи káza vidékére minden bizonnyal a volt Lyumai szandzsák területéről és általánosan Elbasan tágabb körzetéből érkezhettek. Hivatkozik a Lyuma és Reka szó azonos jelentésére is (mindkét elnevezés folyóra utal).⁴⁸⁷

Általános az egyetértés abban, hogy *Kis*, *Nagy* és *Alsó Reka* területén mijakok többszáz éve laknak. A legrégebbi mijak falvaknak számítanak: *Szusica*, *Gari*, *Treszoncse*. *Alsó Koszovraszti*, *Szkudrinye* és *Bituse*.⁴⁸⁸

A a török időktől kezdve a területen igen sok oszmán ellenes felkelés tört ki, (hat felkelésről tudunk macedónok és albánok részvételével), ami miatt a törökök jónak látták tömegesen és erővel iszlám hitre téríteni az itt lakókat. Tulajdonképpen ez a legjellegzetesebb kiindulópontja a mijak népcsoport viharos és tragikus múltjának.

Az iszlamizációs folyamat a XVII. és XVIII. században volt a legerősebb. Ekkor indult meg a területről a tömeges migráció Macedónia más részeire (például *Szmilevo* falu-Reka körzet, *Krusevo* város, *Ehloec* falu-*Kicsevo* környékén és más területek). Tudunk olyan vezetőkről, akik az iszlamizált családokat megkeresztelték, de olyan családokról is, ahol a férfi iszlám hitre tért, az asszony pedig nem. A régióban a kéthitűség sem ismeretlen.⁴⁸⁹

⁴⁸⁵ Смиљанић 1925: 47, Татарчевска 2011: 39.

⁴⁸⁶ Мирчевска 2007: 50-55.

⁴⁸⁷ Светиева 2011/2012 idézi: Татарчевска 2011: 40, A Pallas Nagy Lexikona Albánok szócikk

⁴⁸⁸ Светиева 2011/2012 idézi: Татарчевска 2011: 39-40.

⁴⁸⁹ К’нчов: 1900: 31-34, Паликрушева 1965: 92-128. idézi: Татарчевска 2011: 42-46.

A mijakok sorsa a XX. században sem fordult jobbra, a bolgár és szerb propagandát követően, majd az olasz uralom után (melynek intézkedései közé tartozott például *Lazaropole* teljes lakosságának deportálása) a második világháború utáni Jugoszlávia sem kezelte megfelelően a sajátos két vallású régiót.⁴⁹⁰

Reka terület falvainak mintegy a fele – köztük *Lazaropole* – az 1960-as évek óta szinte teljesen elnéptelenedett, más falvaknak megváltozott az etnikai összetétele, a keresztény mijak lakosság elfogyásával. A 2002-es népszámlálási adatok szerint mijakok Macedónia nagyobb területén élnek, köztük Szkopje egyes kerületeiben, de például a *brszjak* régióban található *Ehloec* falu is mijak oázisként létezik.⁴⁹¹

Reka legfőbb sajátosságát a pravoszláv és muzulmán hitű macedónoknak a múltból következő sajátos jelenléte adja. Az iszlamizált mijakokra gúnynévként használták a többiek a *torbes* kifejezést, mert „eladták hitüket egy zsák lisztért” (*torba* - zsák). Ma már általánosan így nevezik a terület iszlamizált macedón lakosságát, pejoratív felhang nélkül.⁴⁹² Mind a pravoszláv, mind az iszlamizált közösségek sokáig megőrizték endogámiájukat, így nyelvi és szokásbeli sajátosságaikat. Jó példa erre a keresztény *Bituse* falu vízkereszti szokásrendje, ami ma Macedónián belül is érdekességnek számít.⁴⁹³

A régió másik fontos vonása, hogy földrajzi adottságainak köszönhetően fő megélhetési forrás az állattartás volt. A mijakokról elterjedt, hogy elsősorban állattartó népcsoport.⁴⁹⁴

A statisztikákból kitűnik, hogy a *Rekai káza* 1900-ban sem rendelkezett város jellegű központi helységgel. Magának a kázának elnevezése sem városra, hanem a régióra utal.⁴⁹⁵

⁴⁹⁰ Паликрушева 1965: 92-128. idézi: Татарчевска 2011: 42-46.

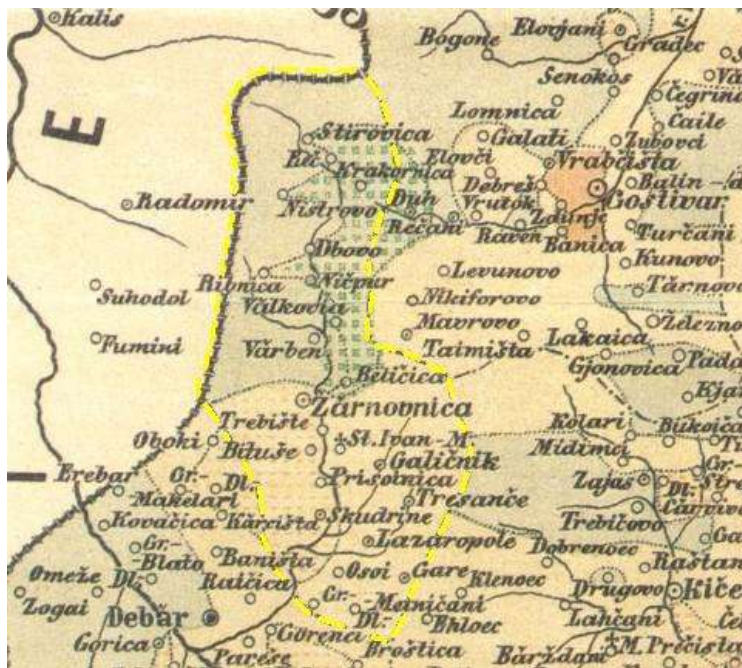
⁴⁹¹ Татарчевска 2011: 41.

⁴⁹² Паликрушева 1965: 92-128. idézi: Татарчевска 2011: 42-46.

⁴⁹³ Паликрушева 1965: 92-128. idézi: Татарчевска 2011: 42-46. Lásd Képtár 28.

⁴⁹⁴ К'нчов: 1900: 31-34, Паликрушева 1965: 92-128. idézi: Татарчевска 2011: 42-46.

⁴⁹⁵ К'нчов 1900: 263. Lásd 1. táblázat

12. ábra: A Reka káza

A Szent György napi szokásokat általánosan a mijakoknál vizsgáljuk, de kiemelésre kerül három igen különböző sorsú helység: Lazaropole, Szkudrine és Bituse.

Lazaropole 1900-ban *Alsó Reka* második legnagyobb települése volt, Galicsnik után, teljes keresztény lakossággal.⁴⁹⁶ 2002-ben *Lazaropolénak* egyetlen hivatalos lakosa sem volt,⁴⁹⁷ nyilvánvalóan „nyári” falu, hiszen nagy és szép házai, valamint gyönyörűen restaurált Szent György temploma és szállodája van. *Lazaropole* kultúrájának ápolására több egyesület alakult, melyek volt lazaropolei lakosként aposztrofálják magukat.⁴⁹⁸

Bituse 1900-ban 560 keresztény macedón lakost, számlált, ami teljesen egybevág mai helyzetével, a monostor körül ez az egyetlen teljesen keresztény falu.

Szkudrine város macedón szerkesztésű wikipédia lapjának információi szerint a szkudrineiek macedónok, de politikai-társadalmi okokból másnak vallják magukat.⁴⁹⁹

⁴⁹⁶ Кънчов 1900: 263.

⁴⁹⁷ Државен завод за статистика: <http://www.stat.gov.mk/Publikacii/knigaX.pdf> 2013.12.02: 52,166.

⁴⁹⁸ Lazaropole blog:

<http://forum.kajgana.com/threads/%D0%9B%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B5.68830> 2014.06.20

⁴⁹⁹

<http://mk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BA%D1%83%D0%B4%D1%80%D0%B8%D1%9A%D0%B5> 2014.06.20.

A három helység közül *Bituse* mindig is keresztény falu volt, a szintén keresztény *Lazaropole* elnéptelenedett, ill. turistahelységgé vált, *Szkudrinye* pedig a vizsgált adatok szerint a XIX. század végétől gyakorlatilag muzulmán falu.

Lazaropole, *Bituse* és *Szkudrinye* a mai adminisztratív felosztás szerint *Mavrovo-Rosztusa* községben helyezkednek el.⁵⁰⁰ *Lazaropole Kis Reka*, *Bituse* és *Szkudrinye* pedig a Bigorszki monostorral együtt *Alsó Reka területen* helyezkedik el.⁵⁰¹

Ha a macedón nyelv dialektustérképére tekintünk, látszik, hogy tárgyalt régió a legsokszínűbb, a legtöbb változatot tartalmazó, ami egybevág a régió megismert sok mozgást kiváltó eseményeivel.⁵⁰²

A nyugati dialektusok csoportjai közül a három tárgyalt helység a rekai (zsirovnicai) alldialektus területén helyezkedik el. A mijak tájszólásra jellemző az o-zó beszéd, az irodalmi nyelvben szavainak egyes „a” hangzóit „o”-ként ejtik. Például *kade* szót (jelentése: hol), úgy ejtik: *kode*.

A rituális éneklés táji klasszifikációja a nyelvi dialektushatárokhoz alkalmazkodik,⁵⁰³ e terület esetében viszont homogénebb a nyelvi dialektusoknál, a mijak régió egységben mutatkozik, *rekai-debari* régióként.⁵⁰⁴ Kiemelkedő *Bituse* falu vízkereszti ünnepkörének rituális énekhagyománya. Az egész régióban gazdag a tavaszi és különösen a György-napi énekhagyomány, amelynek három fő csoportja a György nap előtti este énekei, magának a György-napnak az énekei és a rituális hintázást kísérő énekek. Szintén gazdag a régióban a menyegző énekhagyománya, mely a galacsniki menyegző megrendezésekor lehet hallani.⁵⁰⁵

A viseleti klasszifikáció a teljes területet a *mijak-debari* régióként határozza meg. Petrusseva szerint a vardari komplex részeként,⁵⁰⁶ Zdravev pedig a nyugati típus, nyugati altípusának részeként.⁵⁰⁷

A vidék férfiviselete számos ruhadarabból áll, vastag nemez anyagokkal, fekete szegélydíszítéssel. Mindezek a jellegzetes vonások a hegyi állattartó csoportokra jellemzőek.

⁵⁰⁰ Törvény a Macedón Köztársaság területi felosztásáról és a helyi önkormányzatok területi egységeinek meghatározásáról (**Закон за територијалната поделба на Република Македонија и определување на подрачјата на единиците на локалната самоуправа**)

forrás: <http://www.pravo.org.mk/documentDetail.php?id=389> Lásd Térképtár 4-12.

⁵⁰¹ Татарчевска 2011: 39-40, Смиљанић 1925: 9.

⁵⁰² Lásd a nyelvi dialektustérképen

⁵⁰³ Величковска, 2008: 61-62.

⁵⁰⁴ Lásd a rituális éneklés dialektustérképén

⁵⁰⁵ Величковска, 2008: 80.

⁵⁰⁶ Петрушева 1996: 148-150.

⁵⁰⁷ Здравев 1996: 177-180.

A nadrág (*becsvi*) nemez, egyenes fekete díszítéssel. A derékon sötétvörös gyapjúszőttés öv, csíkokkal díszítve. A felsőtesten *mintan*-t viselnek, és sötétbarna *zobancsét*. A fejen szatén *kepe* van, amely hasonló a crnagoraihoz, de mindig fekete és díszítetlen. Minden ünnepi viseleten van fehér gyapjú *dolama*, vörös szegélydíszekkel, amely térdig ér. A vőlegények dolamája zöld szegélydíszekkel díszített és zöld vőlegény-dolamának hívják. (*zelena zetoszka dolama*)

A női viseletre jellemző a hosszú tunikaszerű ing, alján fehér aszúrtechnikával készült hímzés a *csikminy*a (sing. csikme). A karok gazdagon hímzettek, aszúr technikával, *kinatica* hímzéssel, vörös gyapjú rajzolatokkal díszítve. A női viselet több gyapjú öltözéket vonultat fel az életkortól függően, pl. az *klasenikje*, ezüsthímzéssel, filigrán díszítésekkel és ezüst szegélycsíkkal vagy a leányoknak való *dolama*. Jellemzőek a masszív fémdíszek, vagyis a *pafti*, a tűcskék, vagy pénzecskék (*nizalki*). Az ünnepi és menyasszonyi viseletek a leggazdagabbak.

Az iszlamizált macedónok életformája, így viseletük is különbözik a pravoszlávokétól. A férfiak viselete mind összetételben, mind anyagban és díszítésben megegyezik a mijak viselettel. A női viseleten érződik a keleti befolyás. A pamut vagy selyemszövésű ing fölött szélesen szőtt nadrágot és kötényt (*bovcsa*) viselnek, leggyakrabban különböző színűeket.

3.2.10. Mijak tájszótár

<u>tájszó</u>	<u>irodalmi megfelelője</u>	<u>magyarázat</u>
бечви (plur.)		nadrág
биљарски песни		gyógyfűszedést kísérő énekek
бовча	скутник	kötény
долама		hosszú díszes kabát, a dolmányhoz hasonló
зелена долама	зетоска	zöld vőlegény <i>dolama</i> , vőlegényi ünnepi viselet
зобанче		háromnegyed ujjas mellényszerű

		férfiviselet
кепе	кепе	szatén fejfedő
кинатица		hímzéstechika
курбан		György napi bárányáldozat
лазаричари		fiú lázárkák
межници	меѓници	szó szerint: határvövek, nagy ünnepek: letnik, György nap, Atanáz nap és Demeter nap
минтан		kabátka a férfiviseletben, a <i>zobancse</i> fölé veszik
низалки		a viseletre felűzött pénzecskék
одат заедно		szó szerint: együtt mennek, a húsvét és a György nap szokásainak hasonlósága
пафти (plur.)		masszív fém díszítés derékon, női viseletnél
тешкото		szó szerint: a nehéz. A vendégmunkáról visszatért férfiak orója a menyegzőn.
труби		a falu feltrombitálása György nap reggelén fűzfa vagy diófa kérgéből készített síppal
чикмиња (plur.)		hímzésfajta
шетани ора		sétáló órák, egyszerű, sétoló lépés jellemző rájuk

4. A macedón néphit egyes vonásai

4.1. Általános jellegzetességek

A szokások tárgyalásánál kitűnik majd, hogy az összsláv hit mágikus tartalmait többféle keresztény ünnepkör is magába fogadhatja, a kapcsolódás mikéntje nem látszik szisztematikusnak a mágikus cél és az azt beépítő, felemelő keresztény ünnep között.⁵⁰⁸ Róheim Géza még a magyar hagyománnyal kapcsolatban is azt írja, „...hogy a szokás lényegét illetően milyen keveset számít a naptári pont, amelyen elhelyezkedett” (Róheim Géza, 1990 (Eredeti 1925), p. 239.) .

A néphitre általánosan jellemző, hogy elemei és hiedelmei nem feltétlenül egymáshoz kapcsolódnak, hanem egyfelől a mindennapi élet igényeihez, másfelől a vallás által keltett igényekhez alkalmazkodnak. Emellett a néphit mindig az archaikusabb vallási rendszerekhez áll közelebb, mint az intézményes egyházi gyakorlathoz.⁵⁰⁹ A néphit „...az uralkodó vallás mellett, azzal több ponton összekapcsolódva, de attól többé-kevésbé mindig elkülönülve működött, fejtette ki hatását...”. (Bartha Elek, 1998, p. 471.)

Különösen igaz ez a macedón hagyományra. A kalendárium vizsgált ünnepeinek kapcsán, a macedón néphit archaikus rendszerében szembeötlő az összsláv hit jelenléte. Ennek előzményeit Ljupcso Riszteszki és más kutatók adatai szerint a Balkán történelmében kereshetjük.

Arnaudov szerint a Balkánon a szlávok bejövetele körüli időben a legkülönbözőbb (rég-i római, keresztény, szláv) néphitrétegek jelenlétével a káosz teljes volt.⁵¹⁰ A macedón területen a szlávok keresztény hitre való áttérésének folyamata a VII. században kezdődött meg, és már az első századoktól kezdve problematikusnak bizonyult a mindennapi életben.⁵¹¹ I. Miklós pápa (858-867) „Válaszlevele a bolgárok kérdéseire” több más probléma mellett megemlíti a nagybőjtben való táncolást, éneklést, a jóslást, mint tiltott tevékenységet.⁵¹² Új fejlődési periódust hoz Sámuel cár idejében az Ohridi Püspökség megalakulása. Az új templomok építése mellett fontos tényező a monostori központok létrejötte, a papság képzésének megkezdése *szláv nyelven*. A tanítás azonban még ezután sem jutott el mindenhol

⁵⁰⁸ Пенушлиски 1973: 11-12.

⁵⁰⁹ Bartha 1998: 472.

⁵¹⁰ Арнаудов 1981: 281.

⁵¹¹ Ристески 2009: 116. és Византијски извори за историју народа Југославије: 268.

⁵¹² Ристески 2009: 119. és Извори на Българската история 1960: 89.

a széles tömegekhez. A papság nem megfelelő voltáról is vannak források. A XII. században Macedónia területén olyan szerzetesekről is lehet olvasni, hogy nem éltek éppen testvéries életet, a lopott aranyak a szántóföldbe való elásásától a vacsoránál való veszekedésig sok leírás nem éppen alkalmasságukról tanúskodik.⁵¹³ Ezek az esetek minden bizonnyal nem voltak elszigeteltek. Amikor a XV. század vége felé az egész Balkán félsziget az Oszmán Birodalom fennhatósága alá került, Macedóniában megkezdődött az iszlamizáció. Ez főként *Kicsevo* és *Tetovo* régióját, később Macedónia egész nyugati részét érintette, ahol azután a lakosság felét iszlamizált macedónok tették ki.⁵¹⁴ Kiril Pejcsinovic és Joakim Krcsovski a XVIII. és a XIX. században élt papok, néptanítók, az 1816-ban Budán kiadott *Tükör (Ogledalo)* és az 1819-ben kiadott *Különb félé tanulságos okítások (Razlicna poucsitelna nastavlenija)*⁵¹⁵ című könyvecskéket népnyelven írták, melyekben a pogány szokások ostromozása mellett az igaz keresztény hitre buzdítják a népet.⁵¹⁶ Pejcsinovic könyvéből kiderül, hogy a papok száma nem elégséges a falvak ellátásához.⁵¹⁷ A XIX. század derekán a nyelvi problémák sem erősítették a lakosság és a templom kapcsolatát. Ekkoriban Macedónia több területén görög nyelvű istentiszteletet tartottak, melyből a hívek egy szót sem értettek. A falusi lakosság jó része a hivatalos egyházi imádságok közül nem tudott egyet sem.⁵¹⁸ XIX. századi szerzők megjegyzik, hogy a macedónoknak két hitük van: pogány és keresztény.⁵¹⁹ Ez a jelenség a mai napig megtalálható a még kutatható szokások között. A terepen például ma is fellelhető a különböző szent kövek és fák tisztelete.⁵²⁰

Az ünnepek tehát megtartották pogány elemeiket, sőt a falusi lakosság életéhez ezek kapcsolódtak szervesen. A kereszténységet felvett lakosság a mezőgazdasági sikerességhez a régi hit cselekményeit kapcsolta. A keresztény ünnepet a hivatalos kijelölt időben ülik meg, de az ünneplés formája, énekei évszázadokig nem alkalmazkodtak a hivatalos egyházi előírásokhoz, szövegekhez, így olyan szokáskörök élnek, melyek keresztény jelentésük mellett, a kereszténység előtti idők szokásrétegeinek hordozói.⁵²¹

A szakirodalomban a bolgár néppel kapcsolatban is kéthitúségről lehet olvasni.⁵²²

⁵¹³ Ристески 2009: 124. és Снѣгаровъ 1924: 228.

⁵¹⁴ Ристески 2009: 126-127.

⁵¹⁵ Lásd Képtár 30, 31.

⁵¹⁶ Ристески 2009: 128. és Крчовски – Пејчиновиќ 1963: és Прличев – Конески 1975

⁵¹⁷ Ристески 2009: 129. és Крчовски – Пејчиновиќ 1963: 67.

⁵¹⁸ Ристески 2009: 134. és Македонија во делата на странските патописци 1991: 584-585.

⁵¹⁹ Ристески 2009: 136.

⁵²⁰ Vö: Vartha 1998: 470 és 472, Ристески 2009: 136, Ристески 2005 318.

⁵²¹ Величковска 2008: 26-28.

⁵²² Динеков 1972: 288.

A bolgár néphitről írván Strausz Adolf is hasonlóképpen vélekedik könyvében. „A mai ünnepi szokások magját rendesen az ősrégi áldozati kultúrcelekményekben találhatjuk föl; a mi keresztény van benne, az rendesen csak a burok, a forma.” (Strausz Adolf, 1897, p. 294.)

A bemutatott jelenségek mellett viszont fontos szem előtt tartani, azt az említett kutatók által is hangoztatott tényt, hogy a falusi ember a hitét egységben élte meg, magát kereszténynek tartotta. Az értekezésben bemutatott szokásokban különböző néphit rétegeket fogunk látni. Fontos hangsúlyozni, hogy ezek a macedón néphitben *teljes egységet képeztek*.⁵²³

4.2. Archaikus szövegtartalom vándorlása

Ahogy az imént is említettük, a kereszténység előtti néphit egyes tartalmai különböző keresztény ünnepekhez kapcsolódhattak.

Egy jellegzetes példa megmutatja, hogy a család egyes tagjainak áldást hozó archaikus mágikus rituális ének különböző változatai milyen különböző keresztény naptári pontokhoz kapcsolódhatnak.

A macedón hagyományban rendkívül jelentős csoportot képeznek ezek a családtagoknak szentelt énekek, melyeket a Lázár nap kapcsán fogunk tárgyalni. Az alábbi éneket *Ketenovóban* (*Kratovo* környéke) éneklük *vízkeresztkor*, és a házasulandó korba lépő legénynek szól.⁵²⁴

Ifjú legény barázdát húz,
ifjú legény barázdát húz.
Barázdát húz vizet fakaszt.
Ám a vize zavaros lett.
Csodálkozik ifjú legény
hogyhogy a víz zavaros lett?

Elment hát a víznek mentén,
ott találta kicsi lánykát,
kicsi lánykát víznek mentén.

⁵²³ Bartha 1998: 470-472, Ристески 2005: 36-37. Арнаудов 283-285.

⁵²⁴ Lásd Kottatár 1.

Meglátta és megszerette.⁵²⁵

*Dlabocsicában (Kumanovo környéke), Lázár napon éneklik:*⁵²⁶

Fiú gyermek barázdát húz, Lazare

barázdát húz, vizet fakaszt.

De valami felkavarta,

hazamenvén ezt mondotta:

Apám, apám, öreg apám,

barázdából vizet kaptam.

De valami megkavarta.

Talán hal –é vagy tán háló?

Se nem hal az se nem háló,

hanem bizony kisleányka.

Fiam, fiam, édes fiam,

menjél oda és várjad meg,

jobb kezét aztán megfogjad.⁵²⁷

*Gosztirazsiban (Prilep környéke) Szent György napon énekelik, a hintán ülő házasulandó legénynek:*⁵²⁸

Barázdát húz ifjú legény,

Gyurgye le, (ej), Gyurgye le, íí! leljo!

Barázdát húz ifjú legény,

barázdából vizet kapott.

De valamit kiforgatott,

⁵²⁵ Bólya 2012a: 416. АИФ (Архив на Институт за фолклор „Марко Цепенков” – А Марко Сепенков Фолклор Интэzet Archívuma) м.л. 3400, Кратово (1990), fográs: Величковска 2008: 145.

⁵²⁶ Velichkovska 2009: 252-253. Lásd Kottatár 2.

⁵²⁷ Bólya 2013a: 12. АИФ (Архив на Институт за фолклор „Марко Цепенков” – А Марко Сепенков Фолклор Интэzet Archívuma) м.л. 3523, с. Длабочица, Кумановско, fográs: Величковска 2008: 154.

⁵²⁸ АИФ (Архив на Институт за фолклор „Марко Цепенков” – А Марко Сепенков Фолклор Интэzet Archívuma) м.л. 1133, Гостиражни, Прилепско, fográs: Величковска 2008: 173, Боља 2013m: 161-168. Lásd Kottatár 3.

hát, azt hitte vakondtúrás!
 De nem volt az vakondtúrás,
 hanem volt az kisleányka!⁵²⁹

Az archaikus szövegtartalmat felvonultató, mágikus szántásra utaló variánsok alapsémája három ponton megegyezik: 1. a legény barázdát húz 2. vizet fakaszt 3. valami történik, amit nem ért, majd kiderül, hogy e jelenség egy leányka.⁵³⁰

Az énekek archaikussága a kis hangterjedelemből (F, G, A; F, G, Asz és F, G) és a dallamszerkezet egyszerűségéből, valamint a versszakok kétrészségéből is kitűnnek. E tulajdonságok a macedón rituális éneklésre általánosan jellemzőek.⁵³¹

Az ének eredeti kereszténység előtti környezetéből kiválva sajátosan kapcsolódott egyes ünnepekhez. Macedónia egyes területein a vízkereszt ünneplése jelentős (3-4 napos, Szent János komasággal), más területeken a Lázár szombat. A kettő jelentős ünneplése szinte egy faluban sem esik egybe. A Macedón Köztársaság területének azon falvaiban, amelyekben jelentős a Vízkereszt ünnep és létezik a Szent János komaság, ott nem ünneplik a Lázár szombatot.⁵³² Vannak „vízkereszt falvak” és „Lázár nap” falvak. A Vízkereszt jelentős ünneplése és a Szent János komaság létezése főként Macedónia nyugati és északi területeire jellemző, a Lázár szombat ünneplése pedig főleg a keleti és északi régiókban elterjedt. Ez azonban nem tekinthető szigorú törvényszerűségnek. Rodna Velickovszka 2009-ben megjelent könyvében, az általa kutatott falvakban az ünnepeknek és a hozzájuk tartozó rituális éneklésnek az alábbi elterjedtségét tapasztalta:

⁵²⁹ Fordította: Bólya Anna Mária АИФ (Архив на Институт за фолклор „Марко Цепенков” – А Marko Serpenkov Folklór Intézet Archivuma) м.л. 1133, Гостиражни, Прилепско, fogtás: Величковска 2008: 173.

⁵³⁰ Боља 2013m: 166.

⁵³¹ Боља 2013m: 166, Ѓорѓев 1996: 278.

⁵³² Величковска 2008: 32, Петреска 2005: 121.

13. ábra: Egyes ünnepek fennmaradt rituális ének hagyománya a Macedón Köztársaság bizonyos falvaiban

Б – Божикни песни (Karácsonyi énekek)

В – *Водичарски песни (Vízkereszt énekek)*

Л – *Лазарски песни (Lázár-szombati énekek)*

Вел. – Велигденски песни (Húsvéti énekek)

Ѓ – Ѓурѓовденски песни (Szent György napi énekek)

Д – Додолски песни (Dodola énekek)

К – Песни на „Крсти“ („Keresztelt” dodola énekek-pokrszti menet)

Ц – Црепнарски песни (Sütőharang⁵³³ készítő énekek) (Mára már kihalt foglalkozás és énekcsoport)⁵³⁴

И – Ивандеснки песни (Szent Iván napi énekek)

Ж – Жетварски песни (Aratási énekek)

Св. – Свадбарски песни (Menyegzői énekek)

Вар. – Варварушки песни (Szent Borbála napi énekek)

⁵³³ Sütőharang (Ortutay főszerk 1981: „sütőbura”, „sütőharang” szócikk)

⁵³⁴ Величковска 2008: 53.

Op. – Ороводни песни (Oro vezető énekek)

Лет. – Легоечки песни (Nyári énekek)⁵³⁵

A vízkereszti (B) és a Lázár-szombati (JI) énekeket tekintve, a nyugati területen főként Vízkereszt falvak láthatóak, a Lázár-szombat falvak a mai albán határ melletti sávban találhatóak. Az északi területen a kutatott falvak alapján a nyugati félben látszik több Lázár-szombat falu, a középső részben a vízkereszti énekek tűnnek elterjedtebbnek, az északi régióban a szerb határ közelébe eső területeken pedig Lázár-szombat falvak látszanak.

A szokásoknál látni fogjuk, hogy a néphittartalmak zavartalanul közlekedhetnek többféle tér és időbeli csatornán. A fejezetben leírt szövegátdörögés a mágikus tematikának a régi vallási cselekményrendszerből az új ünnepekbe való diffúziójának egyik példája.

4.3. Az ősszláv hit és a szamovila oro

Nem csupán a balkáni tánckutatás, hanem a délszláv néphit kutatása is jelentős eredményeket mutathatna fel a szamovila oro folklórbeli feltűnésének vizsgálatával.

Az ősszlávok többistenhitéről, mitológiájáról, szertartásaikról a délszláv és más területek viszonylatában is jellemző, hogy a feltételezések állnak túlsúlyban a bizonyított tényekkel szemben. Ennek oka a tárgyi és írásos források csekély száma, ezért a népköltészet felértékelődik e kutatásban.⁵³⁶

A VI. században Cezárei Prokopiusz, a szlávok és antok hitéről ezt írta: *Egy isten létezésében hisznek, a villámok teremtőjében, aki az egyetlen úr, farkasokat és más élőlényeket áldoztak neki. Tisztelik a folyókat és nimfákat és néhány más istenséget, nekik is áldoznak állatot és jósolnak ezekből az áldozatokból.*⁵³⁷

A szlávok ünnepeiről szóló források a keleti- és nyugati szlávokról maradtak fenn, a déli szlávok ünnepeiről nincsen adatunk. A források főleg Szvetovitről (Szvantovitról) szólnak. Tiszteletének nyomát meg lehet találni Németország északi részén, *Rügen* szigetén, ahol egyszer egy évben tartották a termékenységi szertartásukat. Az ima és az áldozat után ének és a tánc következett, nagy mennyiségű bor megívásával társítva. A *Rügen* szigeti

⁵³⁵ Forrás: Величковска 2008: 238.

⁵³⁶ Луческа 2010: 24, Драгољубић 2008

⁵³⁷ Луческа 2010: 24.

Szvantovit emlékmű Tanasz Vrazsinovszki szerint pro-táncosokat ábrázol, akik egymás kezét fogják, kultikus tánc során.⁵³⁸

A macedónok többistenhitéről sem nagyon találunk leleteket vagy írásos nyomokat. Érdekes kivétel a *Csucser* faluban (Szkopje környéke) talált, a IX. vagy X. századból való szarvacska, aminek a felső része négyarcú fej. A kutatók többsége szerint ez Perun/Szvetovid isten.⁵³⁹

Vrazsinovszki szerint az ember és a macedón túlvilági lények közötti kapcsolatot a népköltészetben feltűnő zenei és tánc kommunikáció kapcsán érdemes vizsgálni. A túlvilági lények között leggyakoribbak a szamovilák, akik imádják az orót, az éneket és a hangszerjátékot, különösen a kaval hangját. Elsősorban táncolni imádnak. Hol egyedül, hol kilencen, de akár háromszázan is járhatják, ahogy a húsvéti ének is megéneklí. A macedón hagyomány „*szamovilszko oro*”-ról, a szerbeknél „*brzino kolo*”-ról, a bolgároknál pedig „*brzulovo horo*”-ról szól.⁵⁴⁰ A szamovila oro részletes táncolási módjáról nincs tudomásunk, de tudjuk, hogy mezítelenül vagy fehér könnyű ruhában, kézen fogva járják, vidáman, könnyű léptekkel, fehér lábaikkal könnyedén szökkenve. Mindezt egészen a végkimerülésig.

A szamovilák csodás éneke elbűvöli a férfiakat, amely ellen csak a fülük befogásával tudnak védekezni. Hangszeren nem játszanak, játszik viszont a juhász, akinek csodás kavalja van. Ennek a hangja készíti őket táncra, ilyenkor versengés kezdődik, de mindig a juhász győz a csodakavalnak köszönhetően.⁵⁴¹

Vrazsinovszki hangsúlyozza, hogy a macedón hagyomány meséinek, énekeinek vizsgálata és az interdiszciplináris kutatások még nagyon sok újdonsággal szolgálhatnak a déli szlávok kereszténység előtti hitével kapcsolatban. Fontos momentum a szamovilák és az ember közötti kommunikáció, amelyben az oro és a zene főszerepet kap.⁵⁴²

5. A kalendárium öt jellegzetes ünnepe öt jellegzetes vidéken

5.1. Karácsony Stip környékén

A kalendáris év szerkezetét a két legnagyobb keresztény ünnep határozza meg, a kötött időpontú karácsony és a mozgó időpontú húsvét, a köréjük rendeződő ünnepekkel együtt. A

⁵³⁸ Вражиновски 2002: 263-266.

⁵³⁹ Луческа 2010: 24.

⁵⁴⁰ Utóbbi kettő elnevezése a gyorsaságra utal.

⁵⁴¹ Вражиновски 2002: 263-266.

⁵⁴² Вражиновски 2002: 269.

macedón hagyományban az egyházi ünnepekhez több kereszténység előtti szokáskör csatlakozott, míg egyes archaikus szokások megtartván eredeti helyüket, a napév, a mezőgazdasági év vagy az állattartó év szerkezetébe ágyazódnak.⁵⁴³

Az öt tárgyalt ünnep (karácsony, vízkereszt, Lázár nap, húsvét, György nap) közül kettő a karácsony, három pedig a húsvét köré csoportosul, a György napnak bizonyos fokú naptárszerkezeti és hitrétegbeli különállásával.

A Macedón Pravoszláv egyházi év kezdete szeptember elseje.⁵⁴⁴ Ennek első, szokáshagyományban gazdag kalendáriumi eseményei a téli napforduló köré csoportosulnak.

A macedón népi gondolkodásban az évkezdet gondolata az állattartó évkezdet,⁵⁴⁵ mezőgazdasági évkezdet,⁵⁴⁶ és a napév kezdetének időpontjához kapcsolódik. A nap újjászületésének gondolata megnyilvánul például a „néhány napig tartó mozdulatlanság”-ban, ami a nap halálát jelzi, vagy a napok hosszabbodásához kapcsolódó csirke és tojás képben. A nap újjászületésének segítése nyilvánul meg a tüzek gyújtásában, amelyek a néphagyományban már a karácsonyi böjtben feltűnnek, s később a koleda tüzek és a maszkosok tüzeinek gyújtásában kulminálnak, majd a nyári napfordulóig előfordulnak a szokások során.⁵⁴⁷

A Kelet-Macedóniát majdnem átfogó *sop-bregalnica* körzetben⁵⁴⁸ a legrövidebb nap vagy napok számításáról egy több mint három hetes, Szent András napjától Karácsony napjáig tartó időszak keretei között találunk adatokat.⁵⁴⁹

Marko Cepenkov egyik *Stip* városi gyűjtése szerint Szent Andrástól⁵⁵⁰ a nappal elkezdi növekedni, míg *Sztracin* faluban (*Kumanovo* környéke) Szent Andrástól Borbáláig⁵⁵¹ négy napon át ugyanolyan hosszú, Borbálától „úgy mutatkozik, mint a csirke a tojásban”.⁵⁵² Egy *Kratovo* környékéről való gyűjtés szerint a nap ezen az ünnepen „kapcsolódik össze, áll

⁵⁴³ Bartha 2006: 24. Ристески 2005: 365-374.

⁵⁴⁴ Szeptember 1/szeptember 14. A Macedón Pravoszláv Egyház honlapja az év kezdetéről:

<http://mpc.org.mk/Kalendar/prolog.asp?id=1765>

⁵⁴⁵ Legjellegzetesebb időpont: március 1/március 14.

⁵⁴⁶ Legjellegzetesebb időpont: szeptember 1/szeptember 14.

⁵⁴⁷ Ристески 2005: 365-374.

⁵⁴⁸ Lásd Térképtár 2.

⁵⁴⁹ A sop régió és a Bregalnica folyó vonzáskörzete: a Sztrumica-Meszta és sop régiók és a FelsőVardari régió Ovce Pole része. Паликрушева 1996: 13. Вöвben: Светиева, Анета: Шопско-брегалничка етнографска целина in *Balcanoslavica*, Prilep, 2001, 65-82.

⁵⁵⁰ November.30/december.13.

⁵⁵¹ December 4./december 17.

⁵⁵² Az ünnepek időpontjának meghatározásánál először az ünnep csillagászati napjának Juliánusz naptári, majd gregorián naptári dátuma található.

össze”, és az idő „megáll” egy percre. 2002-es kelet-macedóniai gyűjtés szerint a nap „megnyugvásban van” Borbálától Ignácig,⁵⁵³ ekkor kezd „mozdulni” annyit, „mint a csirke a tojásban”, vagy annyit növekszik, „amekkora a tú hegye”. 2000-es *Stip* városi gyűjtés szerint Borbálától Szent Szpiridonig⁵⁵⁴ „nyugszik a nappal”,⁵⁵⁵ ezen az ünnepen „kikel”,⁵⁵⁶ és Ignáckor kezd nőni egy tűhegynyit. 2002-es *Lesznovo* (*Probstip* környéke) falubeli gyűjtés szerint Borbálakor a nap és az éj összeállnak és ekkortól három napon át egyforma hosszúak, utána Ignácig nőnek, méghozzá annyit, „amennyit a kakas tud ugrani a küszöbtől”, majd pedig Karácsonyig annyit, „amennyit a hároméves őz tud ugrani”. 2000-es kelet-macedóniai gyűjtés alapján, a nap Borbálán 3 napig „megáll”, és a 17-ik napon elkezd növekedni.⁵⁵⁷

A legrövidebb nap meghatározásából is látszik a hagyomány sokfélesége, mely szinte falvanként változó. A szokáscselekvésekre is jellemző, hogy a szokás magja több faluban megjelenik, de szokáselemek más tárgyakhoz, más számadatokkal vagy más előjellel kapcsolódnak, (lásd majd a negatív *kravajcsét*) nagyszámú szokásvariációt hozva létre. A szokáscselekvésekkel kapcsolatosan megemlített falvakat a példákban tehát nem úgy kell tekinteni, mint a szokás egyedüli lelőhelyét, hanem a tágabb körzetben előforduló lejegyzett példát, mely kisebb eltérésekkel az egész körzetre jellemző lehet. Ezért a szokásleírásoknál nem csupán a szűken vett *Stip* körüli terület szokásai, hanem környező terepek szokásai is említésre kerülnek.

A napok hosszabbodásával kapcsolatos percepció sokfélesége kapcsolatban áll a Julián naptár és a Gergely naptár közötti eltéréssel is.⁵⁵⁸ Az ortodox vallású országok a XX. század elején vezették be a gregorián naptárt a polgári időszámításba, az egyházi ünnepek tekintetében azonban a Julián vagy a revideált Julián naptárt használják.⁵⁵⁹ Ez utóbbi naptártípus jellemző például a Bolgár Köztársaság és a Görög Köztársaság ünnepi

⁵⁵³ December 20./rákövetkező év január 2.

⁵⁵⁴ December 12./december 25.

⁵⁵⁵ Se nem hosszabbodik, se nem rövidül

⁵⁵⁶ Mint a csirke a tojásból

⁵⁵⁷ Малинов 2006: 71.

⁵⁵⁸ A Julius Caesar által bevezetett és a róla elnevezett Juliánusz naptár 128 évenként késett egy-egy napot, mely késés mára 13 napot tesz ki a valódi csillagászati napfordulóhoz és a gregorián naptárhoz képest. Schalk, 1993: 3, Kisbán szerk. 1998: 113. Schalk, 1993: 31.

⁵⁵⁹ Bár az 1582 évi Gergely féle naptárreform szükségessége már a XVI. században is jól érzékelhető volt, a keresztény Európában való elfogadása és elterjedése hosszú folyamatnak bizonyult. Azonnali végrehajtása csak Itáliában, Lengyelországban és Portugáliában történt meg, Magyarország például 1587-ben fogadta el az új rendszert. Tarján M. 2013, Gergely pápa 1582. február 24-én kiadott „Inter gravissimas” kezdetű bullája: http://www.fourmilab.ch/documents/calendar/IG_Latin.html 2013.08.26.

időszámítására, mely így ma a macedóntól eltér.⁵⁶⁰ Macedónia területét az 1913-as bukaresti békeszerződés⁵⁶¹ értelmében három részre osztották, – Égei-Macedónia Görögországhoz, Pirin-Macedónia Bulgáriához, Vardar Macedónia pedig Szerbiához került – a macedón területen a polgári időszámításban e három országnak megfelelően tértek át a gregorián naptár használatára, az előbbi sorrend szerint 1924-ben,⁵⁶² 1916-ban,⁵⁶³ és 1919-ben.⁵⁶⁴

Vardar Macedónia tehát 1919 óta használja az új polgári időszámítást, míg a Macedón Pravoszláv Egyház (MPC) a nem revideált Julián naptárt, így az ünnepek időpontja a polgári időszámítástól eltér. Az értekezésben az ünnepek dátumának meghatározásakor az adott nap Julián naptár szerinti, majd a gregorián naptár szerinti dátuma szerepel.

A macedón hagyományban a karácsonyi ünnepkör két legjelentősebb, egymástól elkülönülő szokáscsoportja a fatuskó elégetése köré csoportosuló szertartásos *badnik* este és az ezt megelőző, házról házra járó csoportok tevékenysége, a *koleda*.⁵⁶⁵ A karácsony szokáskörét is e két esemény köré csoportosítva tárgyaljuk.

A karácsony ünneplése három napig tart.⁵⁶⁶ Míg a *badnik* este minden esetben a karácsony előestéje,⁵⁶⁷ addig a *koleda*, amellet, hogy fő időpontja *badnik* estét megelőző éjjel és hajnal, a *megkereszteletlen napok* alatt is feltűnhet. A népi elnevezésben a *koleda* január 6-án délutánig tart, utána, egészen másnapig a *badnik* szóval jelölik az ünnepet.⁵⁶⁸

A *badnik* este időponti és szerkezeti meghatározottsága erős, az egész este szigorú rituális koreográfia szerint játszódik. A *koleda*nak már helyenként megváltozott az időpontja és a szerkezete, a rekvizitumokban és bizonyos dalszövegekben még őrzi régi múltját.

⁵⁶⁰ A revideált julián naptár majdnem megegyezik a gregorián rendszerrel, alapvető különbség a Húsvét időpontjának meghatározásában van. Schalk 1993: 37.

⁵⁶¹ Bukaresti egyezmény, 1913. augusztus. 10: <https://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/boshtml/bos149.htm> 2013.08.24.

⁵⁶² GN 00307.180 Gregorian/Julian Calendar 2005

⁵⁶³ Закон за въвеждане на Грегорианския календар в България през 1916 година, *Държавен вестник*, 21 март 1916 година

<http://archive.org/stream/LawOnIntroductionOfGregorianCalendarInBulgariaIn1916/211916#page/n0/mode/2up>

⁵⁶⁴ Закон о изједначењу старог и новог календара, *Службене новине* КСХС, 10. јануара 1919.:

<http://www.slglasnik.com/o-nama> 2013.08.26.

⁵⁶⁵ A macedón elnevezés *koleda*, a doglozatban a magyar nyelvben elterjedt *koleda* szót használom.

⁵⁶⁶ December 25-27./január 6-8.

⁵⁶⁷ December 24./január 6.

⁵⁶⁸ Малинов 2006: 82.

A koleda

A *koleda* neve a Római Birodalom Kalendae Januariae-jából ered, mely az újholdhoz igazított január kezdetének kikiáltása volt.⁵⁶⁹ Az elnevezést megtaláljuk a „kalendárium” szóban és a szláv népeknél *koleda*, *koleda*, *kolyadka*, a román nyelvben *colindăként* elterjedt, téli napforduló körüli szokáskör elnevezésében is.⁵⁷⁰ Ez általában férfiakból vagy fiúkból, majd a szokás megváltozásával gyermekekből álló csoportok körjárását jelenti a karácsony-újévi periódusban.⁵⁷¹ A koledálásról az egész Balkán félszigeten való elterjedtség mellett vannak adataink a magyarországi horvátok és szerbek köréből is, melynek énekei Kiss Mária közlése szerint gyűjtéskor kifejezetten rituális funkcióban éltek a közösségekben, soha nem énekelték szórakozásképpen.⁵⁷² A koledát (*koliandát*) kiáltó, koleda-bottal házról házra járó gyermekek tevékenysége az egész macedón terepre jellemző, a XIX. század második felében és a századfordulón Égei-Macedóniából is vannak adataink.⁵⁷³

A koleda szokáskörét a dokumentumok szerint mindig elkísérte az egyház rosszállása. Korai, IX. századi elítélő értelmű egyházi említést találunk bolgár, majd 1292-ben horvát területen. A szokás nagymértékű változása, elemeinek funkcióváltozása mégis a XIX. század végétől kezdődött meg, melyet a XX. századi események, főként a kommunista Jugoszlávia intézkedései, majd a globális tendenciák felgyorsítottak. Ami a középkor századainak hatását illeti, ennek számlájára talán a koleda szelídebb formáját írhatjuk a vele rokonságban álló maszkos felvonulásokhoz képest.

A résztvevőket tekintve a XIX. század végétől a XX. század közepéig terjedő időszakban a nagyobb fiúgyermekek és legények részvétele jellegzetes. A változások az egyre fiatalabb életkorban illetve a leányok lassú beszivárgásában mutatkoznak meg. A *sop-bregalnica*i néprajzi területen a XX. század közepére tehető a leányok bekerülése, ekkortól még egy ideig nemenként elkülönült csoportok jártak. Ma az egészen alacsony, akár óvodás életkor és a vegyes összetétel jellemző.⁵⁷⁴

A *koledárok* vagy *kolendárok* tevékenységét az egész macedón terepen tűzgyújtás előzi meg, melyet a koleda énekekkel való körjárás, bőség és áldáskívánás követ. Az

⁵⁶⁹ Schalk 1993: 70. A macedón nyelvben *koleda*, az értekezésben a magyar nyelvben elterjedt *koleda* néven szerepel.

⁵⁷⁰ Tótfalusi 2001: *koleda* és *kolinda* szócikk

⁵⁷¹ Kiss 1983: 75.

⁵⁷² Kiss 1983: 77.

⁵⁷³ Миладиновци 1861 VI, Abboth 1903: 76.

⁵⁷⁴ Малинов 2006: 83-84.

ajándékok rituális kalács, gyümölcs, csonthéjasok, esetleg pénz. Macedónia több vidékén a fiúk és lányok megkülönböztetett formájú kalácsot kaptak.⁵⁷⁵

Az 1920-ig élt *Marko Cepenkov* által lejegyzett koleda ének sokat elárul a koledárok tevékenységéről.

Збирајте се дечиња,
 стред село на грејачка,
 огон да си палиме,
 за да се изгреиме,
 оти после ќе одиме
 Коледа да викаме,
 костење да збираме,
 за Бадник да јадиме.
 Божик да го чекаме
 и прасе да јадиме.⁵⁷⁶

Gyűljünk össze gyerekek,
 falu terén a tüzet,
 a lángokat gyűjtsuk meg,
 annál melegedjünk meg,
 ha utána indulunk,
 hogy Koledát kiáltunk,
 hogy gesztenyét begyűjtsünk,
 hogy Badnikkor azt együnk.
 Aztán várjuk Karácsonyt,
 hogy majd együnk malacot.⁵⁷⁷

Az egész *sop-bregalnica*i területen jellemző, hogy a falvaknak vagy városrészeknek saját koleda tüze volt, melynek eloltása után a koledárok bottal és válltáskával indultak saját terepükre. A körzetben jellegzetesek a koledárok menetében az állathangokra emlékeztető felkiáltások: *tupa-tupa kolede, t'k'r, tika-tika, cika-cika, civ-civ*. A koledárok varázsló tevékenységére mindenhol jellemző az egészség és bőség kívánás, de a terep egyes részein a bottal való búza- és parázsütés is ide tartozik. Az ajándékok között kalács, gyümölcs vagy

⁵⁷⁵ Китевски 1996: 223-225.

⁵⁷⁶ Китевски 2001: 3-4.

⁵⁷⁷ Fordította Bólya Anna Mária

pénz szerepel. A Pcsinya folyó menti falvakban a koledálás a megkereszteletlen napok alatt is feltűnik.⁵⁷⁸

Stip környékén – 1913 és 1939 közötti születésű, *stipi*, *kozjaki* és *piperovói* informátorok adatai szerint⁵⁷⁹ – éjfél után kezdődött a körjárás, amelyre néhány héttel az ünnep előtt elkezdtek készülni, a rituális növény, a fehér pemetefű (*szuva szuszerka*) összegyűjtésével, koleda énekek tanulásával. *Stipben* a legelterjedtebb énekek voltak: Aki alszik, keljen hát fel, kelesszen meg kalácsokat⁵⁸⁰ vagy a Banka⁵⁸¹ marhát legeltet.⁵⁸² Az ajándék: kalács, gyümölcs, dió, gesztenye, mandula, esetleg pénz volt.⁵⁸³ A koleda felkiáltásokhoz társuló állathangutánzás mellett *Piperovóban* (*Stip* környéke) a koledárok, miután megajándékozták őket és búzát, parazsat dobtak utánuk, bégettek, „hogya sok bárány szülessen”.⁵⁸⁴

Felújított koleda

A karácsony a XX. és XXI. században a közösségi ünneplés irányába tolódott el és több formai és funkcióbeli változáson esett át, melynek eredménye a ma Macedóniában elterjedt *nyilvános koleda tüzek* rakása.

Az ünnepnek az iskola védőszárnyai alá való helyezésére *Stipben* már a két világháború közötti időszakban voltak próbálkozások. Például 1938-ban a gimnazisták házról

⁵⁷⁸ Малинов 2006: 83-85.

⁵⁷⁹ Архив на Институт за фолклор М. Ц. (АИФ) м. л. 3709, 3796, 3785, 3627, 3624 Közli: Малинов 2006. 82.

⁵⁸⁰ Кој спие, нека стане

нека меси колачиња
колачиња за дечиња
Коледеееее!!

Forrás: Одбор за традиционална прослава Бадник:

http://www.badnikari.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=55&Itemid=40 2013.08.27.

⁵⁸¹ Búbos banka. A dal stílusa hasonló a másik idézett búbos bankás énekhez.

⁵⁸² Цуцул пасе говеда покрај река Ситница, и отаде лисица:

- Добро утро цуцуле! - Дал Бог добро лисице!

- Шчо је врева у село? - Комар бек се женеше

за мушичка девојка: еже - тапанарче,

желка - свирбација, мечка тесто валкаше,

повеќе го лапаше, на мечиња даваше;

петел дрва целеше, јаричка ги редеше;

вино пушчаше, повеќе растураше.

Forrás: <http://www.kralemarko.org.mk/default-mk.asp?ItemID=27B1C8D460E2024FA3D2C95880B4EC1E>

2013.08.27.

⁵⁸³ Малинов 2006: 83.

⁵⁸⁴ Малинов 2006: 84.

háza járásuk során Metodija Gogov jog-tanár által betanított szindarabot adtak elő. Az összegyűjtött pénzt a stípi internátus javára használták fel.⁵⁸⁵

A kommunista Jugoszlávia idején a nyilvános koleda tüzek rakása és télközépi maszkos csoportok járásai visszaszorultak. A nép körében erősen élő népszokásokkal szemben legkevésbé toleráns időszak az 1946-tól 1954-ig tartó periódus volt. Ekkor megtörtént, hogy egy-egy dzsamalár csoport a rendőrségen találta magát. Később a tiltások valamelyest lazultak, azonban a szokások fő jellegzetessége a nyilvános ünneplés a családi vagy szűk körben való ünneplés felé tolódott el. A szokások nem tűntek el, de az emberek *nem beszéltek róla*.⁵⁸⁶

A nyilvános koleda tüzek gyűjtésének szokása sohasem halt ki teljesen. Már a török időktől kezdve vannak adatok egészen a XX. század elejéig, majd a második világháború előtti időkből, mikor előfordult, hogy a zsandárok is csatlakoztak a koleda tűz gyűjtéséhez. Vannak híradások az 1970-es évekből is.⁵⁸⁷ Mindenesetre a politikai rendszer rosszállása miatt tevékenység nem volt túlzottan elterjedt. Az 1980-as években a városi koleda tüzek gyűjtésére irányuló kezdeményezések indultak, 1991 után pedig gombamód szaporodtak a nyilvános tűzgyűjtések „elfelejtett tradíció”-ként aposztrofálva a tevékenységet, amely, ahogy a felújított ünneplés módjából látni fogjuk, nem teljesen helytálló projektcím.⁵⁸⁸

Nézzük meg a „helyreállítás” indítékait és eredményeit. 1991 után a totalitárius rendszertől való megszabadulással erős igény jelentkezett a helyi és nemzeti, valamint a hitbeli identitás megmutatására, hangsúlyozására. Több nagyvárosban választmányok alakultak a karácsony hagyományos megünneplésére, így a „felújított” koleda tüzek szokása a városrészek főterén ma az egész országban jellegzetes. Az erről való beszámolókkal a sajtó a tradíció őrzőjeként tűnik fel.⁵⁸⁹ E tüzek mellett már nem éneklenek „zsiros énekek”-et,⁵⁹⁰ és sok más elem sem egyezik meg az eredeti tradíció formáival. Az egyértelmű profanizálódás mellett a szokáselemek egészen új képet mutatnak: a *kravajcse* megtörése családi kör helyett nyilvánosan, pápa jelenléte a koleda tűznél, a badnik esti fatuskó helyettesítőjeként tölgyágak osztása a jelenlevőknek, a köztársasági elnök, politikai pártok és polgármesterek aktív részvétele, az ünnep többi részében a karácsony második és harmadik napjának

⁵⁸⁵ Малинов 2006: 102.

⁵⁸⁶ Петреска 2008: 206-207.

⁵⁸⁷ Петреска 2008: 211., Ристовски 1975: 224.

⁵⁸⁸ Петреска 2008: 211.

⁵⁸⁹ Петреска 2008: 210-218, Дневник 2005: Баднички огнови во предвечерието на Христовото раѓање

⁵⁹⁰ Zsiros énekekről szó esik a fejezet végén.

jelentőségvesztése.⁵⁹¹ Ma úgy tűnik, hogy a főtéri koleda tüzek a koleda és a badnik szokáselemeiből álló, közösségi, társadalmi események.

Stip városban különös gonddal rendezik meg az estét, a szervezés és tüzek rakása a város önkormányzatának támogatásával történik,⁵⁹² a saját városrészében a polgármester is részt vesz a tűzgyújtáson.⁵⁹³

A belvárosi régi *Tuzlija* városrészben a koleda tűz gyújtásának hagyománya több száz éves múltra tekint vissza, és a kommunista időkben is élő szokás volt, soha nem szünetelt.⁵⁹⁴ A tuzlijai tűz kivételes helyzetét mutatja, hogy minden évben az ohridi püspök szenteli meg. A többi városrész polgárai is kifejezett kérésüket fejezték ki a tűz megszentelésére, ez azonban technikailag nehezen lenne kivitelezhető. Így a minden városrész *Tuzlija* koleda tüzéből viszi a saját koleda tüzét.

14. ábra: Koleda tűz körüli oro 2013

Nem egységesek a macedón egyházi képviselők megnyilatkozásai a nyilvános koleda tüzekkel és a hozzájuk kapcsolódó ünnepléssel kapcsolatban. Amellett, hogy az ország több

⁵⁹¹ Петреска 2008: 218-219, Gyorge Ivanov köztársasági elnök részvétele a főváros Madzsir városrészének koleda tűz körüli orójában: <http://press24.mk/foto-ivanov-svrte-oro-vo-madzhir-maalo-i-go-predade-kumstvoto-2015>. 01 06.

⁵⁹² Lásd Videotár 1.

⁵⁹³ Macedón régiók híroldalala:

<http://regioni.mk/%D1%83%D1%80%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%B5-%D0%B7%D0%B0%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D1%86%D0%B8-%D0%B2%D0%BE-%D1%88%D1%82%D0%B8%D0%BF-%D0%BF%D0%BE%D0%B4%D0%B3%D0%BE%D1%82%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%B8>

2013.08.27. Ehhez hozzáteendő, hogy jellegzetes a macedón politikusok aktív és közvetlen kommunikációja a lakossággal. Gyorge Ivanov köztársasági elnök gyakorlatilag a Macedón Köztársaság minden, valamelyest jelentősnek mondható eseményén részt vesz. Ez mindenképpen kapcsolódik a lakosság habitusához is.

⁵⁹⁴ Коледарски огнови низ целиот Штип: <http://makistoktajms.com/?p=9168> 2014.06.02.

városában jellemző az egyházi képviselő jelenléte, a MPC⁵⁹⁵ kinyilvánította rosszallását a *pogány* szokás iránt, mely nem a karácsony megfelelő ünneplése.⁵⁹⁶

Összefoglalva elmondható, hogy a mai nyilvános *koleda/badnik* ünnepek több elemet megőriztek az eredeti koledából, az időpontot, az egyes városrészekben való külön tűzgyújtást, visszahozták az orót, beépítettek bizonyos elemeket a badnik estéből, a koledárok vegyes gyermekcsoportokká váltak, járásuk időpontja pedig reggelére tolódott. Az eredeti formák mára már szórakoztatási funkcióban vannak, a régi rituális célok helyett a közösségi és társadalmi igények dominálnak. A szokások véghezvitelének módjában mégis látszik az igény az egykori, még nem elfelejtett rítusok újraélésére.

A koleda kapcsolata a télközépi alakoskodó szokásokkal

A koleda szokásköre a téli napforduló köré csoportosuló szokáskör csoportjába tartozik, mely egy tágabb periódus keretében tűnik fel a karácsony előtti napoktól vízkeresztig bezárólag. Mindenfajta újévkezdethez (agrár, állattartó, napév) kapcsolódik *polazenik*⁵⁹⁷ a macedón hagyományban, akinek a funkciója *az átmenet biztosítása*, a bőség, áldás biztosítása az új időszakra. Legjellemzőbb a *badnik* estéhez való kapcsolódása, ugyanakkor az egész jelzett időpontban feltűnhet a macedón terepen.⁵⁹⁸

A napforduló köré csoportosuló szokásoknak több azonos vagy hasonló eleme van. Vegyük számba néhányat közülük.

Jellegzetes maga a feltűnés időpontja, mely amellet, hogy a napforduló körüli időszak, a karácsony és vízkereszt közé eső *megkereszteletlen napokon*,⁵⁹⁹ azon belül is leginkább a régi stílusú újév vagyis *Vaszilica* (Szent Bazil) napján jellemző.⁶⁰⁰ A koleda legtöbb vidéken a a badnik előtti éjszakához kapcsolódott, de ennek feltűnéséről is vannak adatok a megkereszteletlen napok alatt, például a Pcsinya folyó menti falvakban.⁶⁰¹

⁵⁹⁵ Македонска Православна Црква Macedón Pravoszlav Egyház

⁵⁹⁶ МПЦ против прослава со пагански обичаи 2008: <http://preminportal.com.mk/content/view/1016/64> 2014.06.02, <http://archive.is/DNJ9> 2015.07.01 Пагански обичаи или не, коледарските огнови ќе изгорат илјадници евра! 2014: <http://faktor.mk/archives/91349#> 2014.06.30, <http://ww90.trafficads01.com/> 2015.07.01.

⁵⁹⁷ A *kinti* világból elsőként érkező látogató

⁵⁹⁸ Ристески 2005: 365.

⁵⁹⁹ A magyar elnevezéssel szemben (kétkarácsony köze, tizenketted) a macedón elnevezés az időszak néphitbeli jellegére utal. Малинов 2006: 71, Ortutay szerk. 1982: tizenketted, kétkarácsony köze szócikk

⁶⁰⁰ Január 1/január 14.

⁶⁰¹ Малинов 2006: 71, 107. Vaszilica Szent Bazil napja, január 1/január 14.

Minden maszkos csoportra és a koledára is jellemző hogy járásuk éjfél-től kora reggelig tart.⁶⁰²

Minden maszkos szokást jellemez az erőteljes erotikus momentum. Jellegzetes, hogy a maszkosokhoz és a koleda szokásához a XX. századig kapcsolódott a tűz mellett erotikus tartalmú dalok (*mrszni peszni*-zsiros énekek) éneklése. A koledához kapcsolódó *zsiros énekek* már csak *Kavadarciban* maradtak fenn eredeti formájukban, a macedón terepen koledakor már csak a stilizáltabb szövegűek elterjedtek.⁶⁰³ Utóbbira a legjobb példa a ma legdivatosabb koleda ének, melyet már G. Bojadzsiev is említ „Olvasnivaló könyvecskék”-ben, 1893-ban:⁶⁰⁴

Коледе, леде!
паднало греде,
утепало деде.
Дедо се мачи,
баба го квачи,
со четири јајца
гускини, гусќини!
О,О, коледе!⁶⁰⁵

Koleda -leda
Leesett gerenda
Megverődött pulya

A papa kotlik,
a mama kikölti,
négy tojáskáját,
libáéét, lebáéét,
О, о, koledaa!!⁶⁰⁶

Az előző mögött alig marad el népszerűségben a másik szimbolikus fogalmazású dal:⁶⁰⁷

⁶⁰² Малинов 2006: 306.

⁶⁰³ Птереска 2008: 201, Величковски 2012: 5, Bólya 2014c: 625, Вест Година: 8 Број:2265 Сабота 1/5/2008, forrás: <http://star.vest.com.mk/default.asp?id=145675&idg=8&idb=2265&rubrika=Revija> 2013.08.27. Lásd Képtár 2.

⁶⁰⁴ Китевски 2001a: 6.

⁶⁰⁵ Китевски 2007: 179.

⁶⁰⁶ Fordította Bólya Anna Mária

⁶⁰⁷ Величковски, Боне: Македонски еротски народни песни, Маска, Скопје 2012

Цуцул стои на грутка

та си шије кесулка,

а што ќе му кесулка?

- Да си бере жирчок.

- А што ќе му жирчок?

- Да си рани прасето.

- А што ќе му прасето?

- Да му пушча лојца.

- А шчо ќе му лојца?

- Да си мазни стапчето.

- А што ќе му стапчето?

- Да си тепа бабата.

- А шчо ќе му бабата?

- Да му роди машко дете.

- Како го викат?

- Ајчин, бајчин!

Коледе, коледе!⁶⁰⁸

Búbos banka rögre állt, hogy varrjon egy kistáskát. Minek neki a táska?

Egy kis makkot gyűjtsön. Minek neki az a makk? Disznót fogni.

Minek neki a disznó? Zsírját venni. Minek neki a zsír?

Botot fényesíteni. Minek neki az a bot? A mamát megverni.

Minek neki a mama? Fiúgyermek szülni. Hogy hívnád?

*Ajcsin bajcsin, kolede, kolede.*⁶⁰⁹

A zsíros énekek tematikája összekapcsolja a koledát a maszkosokkal. Az erotikus momentum mellett megjelenik az öreg (papó) és az öregasszony (mamó) alakja, a terhesség, a gyorsan növekvő gyermek, stb, melyek a maszkos csoportok dramatikus jeleneteinek gyakran feltűnő szereplői.⁶¹⁰ A zsíros énekek stílusára jellemző a skandáló ritmus.⁶¹¹

⁶⁰⁸ Китевски 2007: 182.

⁶⁰⁹ Fordította: Bólya Anna Mária

⁶¹⁰ Величковски 2012: 5, vö: Bólya 2015b

⁶¹¹ Китевски 2001a: 3-4, Светиева 1996: 8.

Az énekszövegekben is említésre kerül a bot, mint fallikus szimbólum, amely a koledának és a maszkos játékok szereplőinek is elmaradhatatlan tartozéka. A macedón hagyományban egyébként is gyakran tűnik fel a bot a férfi nemi szerv analógiájaként.⁶¹²

Az újév körüli csoportok körjárására jellemző a rossz szellemeket elűző tánc, amely a koledához ma már nem társul. A koleda táncról már csupán a szakirodalom ad hírt macedón, bolgár és dél-szerb terepről. Ezek a télközi maszkosokkal megegyező állatbőrökbe bújt, kolompokkal járt táncok. A koleda tánc tehát nagy valószínűséggel megegyezett a télközépi maszkosok táncával, melyek a koledához hasonlóan régóta eltűnőfélben vannak a terepen.⁶¹³

Megemlítendő *Kavadarci* környéke, mely a koledai zsiros éneklés és az egyik legeredetibb formában fennmaradt maszkos csoportjárás terepe. *Kavadarci* várost említettük a zsiros énekek kapcsán. A városhoz közeli Begniste faluban máig járnak alakoskodó csoportok *régi újév* napján, a más területeken letrjedt *dzsamala* helyett *dzsoloma* néven. A szláv népek hagyományában az agrármágiával kapcsolatos legtöbb elemet őrző koleda énekek és a macedón hagyományban az agrármágia igen sok elemét felvonultató maszkos körjárások tekintetében *Kavadarci* körzete a kutatásához még ma is jelentős terepet kínálhat.⁶¹⁴

A macedón hagyományban a maszkos csoportok, melyek a szokásmagyarázat szerint a megkereszteletlen napokkal járó veszélyeket hivatottak elhárítani, többféle néven és variációban tűnnek fel: *dzsamalárok*,⁶¹⁵ *szurovárok*, *vaszilicsárok*, *eskárok*, *mecskárok*, *babarok*, *bamburcok*, stb. Játékaik egyes momentumaikban különböznek, de nagyfokú tematikus hasonlóságot mutatnak. A parodisztikus és felfokozott hangulatú dramatikus jelenetekben nyíltan szexuális tartalmak, pl. nemi aktus utánzása, emellett menyegző paródia, halál-gyógyítás-életrekelés jelenet jelenik meg. Jellemzőek a férfi és fiú részvevők és a traveszti szerepek. Gyakori szereplők a mamó-papó, mamó gyerekkel, vőlegény-menyasszony, a terhes vagy babát tartó menyasszony, jós, doktor, cigány, félemler-félszamár lény, teve, csúnya terriomorfi lény farkkal, feketére festett arccal, szamár és szamárganca, kecske, medve stb. Egyes csoportokra a maszkok jellemzőek, másokra (pldál a begnistei dzsolomárokra) a feketére festett arc, és az alakoskodó jelmez. Fontos rekvizitumok a bot mellett, a nagy zajt kiadó, derékra erősített kolompok és a fegyverek. Ezek mellett a riutális

⁶¹² Величковски 2012: 5-8, Ристески 2005: 109.

⁶¹³ Димоски 1996: 286, Пиева-Starbanova 1991, Китевски 2001a: 3-4, Светиева 1996: 8, Димоски 1974: 29, Љ. és Д. Јанковић 1957:23-24, 48.

⁶¹⁴ Ujváry 1981: 106, Светиева 1996: 8.

⁶¹⁵ Begniste faluban *dzsolomárokként*. Lásd képtár 1.

szántás kellékei is feltűnnek pl. a járom és az ekeszarv. Előfordul az állathangok utánzása is.⁶¹⁶

Megemlítendő, hogy e szokáskör rokonai feltűnnek a magyar betlehemezés szokáskörében is.⁶¹⁷

A játékokban a nemi potencia az újjáéledést, az életerőt testesíti meg. Ez utóbbira utal, hogy van olyan jelenet, ahol a papó életrekelésével párhuzamosan egy másik szereplő szexuális aktust utánzó mozdulatokat tesz. E tematikában a halál, mint a szétvált állapot, a gyógyítás, mint a liminalitás, határhelyzeti állapot mutatkozik, majd az aggregáció, vagyis újjáéledés megjelenítője a nemi potencia.⁶¹⁸

Aneta Szvetieva érosz és thanatosz megjelenéséről ír a játékok tematikájával kapcsolatban. Az erotikus szimbólummal ellentétben áll a halál. A különböző valódi fegyverek régen fő kellékei voltak a csoportoknak, amelyekkel véres kimenetelű harcra is sor került közöttük találkozásuk esetén. De ide sorolhatjuk a trákiai *kalogherosz* játék rendőrségi megbírságolásait vagy a magyar betlehemezés és a kalogherosz játék tárgy elcsenéseit is.⁶¹⁹

A Balkánon általánosan jellemzőek a hasonló tematikát felvonultató maszkos játékok, melyeknek elemei mintaszerűen megtalálhatóak *G. A. Megas* Ujváry Zoltán által interpretált trákiai *kalogheros* játék leírásában. Ezek az elemek az agrárkultusszal függenek össze. Ennek gyökerei a kezdetleges földművelő kultúra homeopatikus mágiájában kereshetők, mely később Dionüszosz és más antik istenség kultuszává alakult.⁶²⁰ Tárgyalt macedón ünnepeink között találunk olyat, amely kifejezetten Dionüszosz kultuszához kapcsolható elemeket vonultat fel, ez pedig a *porecsei* húsvéti játéksorozat.⁶²¹

A maszkos csoportok a rossz szellemek elűzését és a termékenység biztosítását főként táncukkal hajtják végre. A *begnistei dzsolomárok dzsolomár orójukat* a főtéren járják, általános felfokozott hangulat közepette. A vállfogásos oro felkiáltásos szünetekkel megállított, botütésekkel hangsúlyozott ugrásokból áll, mely egyszercsak a szünetek kihagyásával dupla tempójúvá válik, ekkor már oldalazó ugrásokkal haladnak, végig egységes ritmusban.

Ugyanezt a házak udvarán is elismélik, hogy a rossz szellemeket távoltartsák és az eljövendő jó termést biztosítsák a háznál. Tevékenységükért ajándékokat kapnak.

⁶¹⁶ Светиева 1996: 8-9.

⁶¹⁷ Vargyas 1947: 177-181, Pesovár 1996: 110, Боља 2014e: 90-93.

⁶¹⁸ Светиева 1996: 8, Антонијевић 1990: 252-253, van Gennep 2007

⁶¹⁹ Светиева 1996: 10, Felföldi 1987: 214, Vargyas 1947: 181, Боља 2014e: 97.

⁶²⁰ Ujváry 1981: 113-114.

⁶²¹ Боља 2014e: 90-101.

A szokáskör Európa területén való diffúziójának sajátosságaként megfigyelhető, hogy a betlehemezéshez kapcsolódó, azonos gyökerű szokás tánca igen hasonló a bemutatott macedón télközépi *dzsolomához*. A tánc mindkét esetben a szokáskör mágikus főszereplője, egyszerű motivikájú és botokkal kiütemezett.⁶²²

Összefoglalóan elmondható, hogy a napforduló körüli körjáró csoportok, maszkosok közös elemei a rituális tűz rakása a vigilián szokáskezdeképpen, a rituális erotikus tartalom, az állathangok utánzása, a bot használata és a skandáló szövegek. A dramatikus játék a koledára kevésbé jellemző. Jellegzetes elem az idegen világból érkező alakja, akit a *polazenik* és a maszkos szokásban szereplő, más népcsoportból érkezett alak képvisel (a macedón hagyományban legtöbbször a cigány).⁶²³

A gyűjtések alapján a koleda utóbbi két évszázadban követhető változásai a résztvevők életkorának folyamatos csökkenése, emellett a férfi illetve fiú résztvevők kiegészülése leányokkal, az erotikus tartalom eltűnése a macedón terep túlnyomó részén. A koleda minden bizonnyal több, a maszkosokhoz hasonló vonást viselhetett, melyek kivesztek belőle. Annyi mindenesetre biztos, hogy a koleda a maszkos játékok rokonaként az agrárkultusz hagyományait őrzi, és mára kihalt táncai is e tematika köré csoportosultak.

A badnik este

Egészen más karakterű a *badnik este*, amelyre jellemző a szigorú szertartásos rend, és kizárólag a *házhoz*, a szűk családi körhöz kapcsolódik. A téli havas, veszélyes időben való otthonmaradás mellett erre is utal a *pijaneci (Delcsevói medence)* mondás, melynek változatai az egész macedón terepen elterjedtek: „Karácsony előtt, karácsony után, hol legyél, otthon legyél”.

A *badnik* szó jelentése kettős, egyfelől a karácsony napját megelőző este ünnepére és az ünnep szimbólumára, a tölgyfa tuskóra is utal.⁶²⁴ Az elnevezés több kutató szerint az szertartásos tűz melletti éberséghez, ébrenléthez kapcsolódik. Az 1909-ig élt *Kuzman Sapkarev* gyűjtésében a szokásmagyarázat is erre hivatkozik: az éjszakát ébren (*budni*) töltötték, ezért hívják az ünnepet *badniknak*.⁶²⁵

⁶²² Vargyas: 1947: 181, Боља 2014e: 96-97.

⁶²³ Малинов 2006: 84, Светиева 1996: 8-9, Bartha 1996: 72.

Рócs 1965: 113, Рócs 2002: 63.

⁶²⁴ Макарнјоска, Стоевска-Денчова 2011: 26, Китевски 2001a: 5.

⁶²⁵ Китевски 2001a: 3.

A karácsonyi vacsorához fűződő hiedelemanyag a délszláv régióban igen gazdag, ez a macedón hagyományra fokozottan igaz.⁶²⁶ A badnik este vacsorája nagy jelentőségű esemény. Azokon a helyeken, ahol a természetfeletti erők meghívásának szokása a házigazda kijövetelével történik, a vacsora az ő visszatéréssel kezdődik meg, mert neki *papi szerepe* van a Badnik estéjén. *Kratovo* környékének falvaiban a vacsora megkezdése előtt a házigazda kiviszi a *vecserniket*⁶²⁷ a jószágokhoz és egy juhot megetet vele. Utána visszajön, de a házba való belépés és a vacsora előtt kopog az ajtón, miután a következő mágikus dialóg megy végbe háromszor: „Apó (papa), milyen az idő kint?” Erre a válasz: „Minden ház fölött tiszta, a miénk fölött felhős.”⁶²⁸

A karácsonyt megelőző negyven napos böjt igen fontos időszak, a karácsony ünnepközi rituális énekek jelentős része a böjtről szól.⁶²⁹ A badnik este is a böjti időszak része, így a szertartásos asztalon csak böjti ételek vannak. Az asztal elkészítésében a háziasszonyé a főszerep, mint ahogy az ünnephez kapcsolódó éneklésben is.⁶³⁰

Az estén a két legfontosabb rituális esemény a badnik fa elégetése és a szertartásos vacsora, mely tulajdonképpen párhuzamosan halad.

A *sop-bregalnica*i körzetben a vacsora megkezdése előtt a tyúkokat spárgával kerítették körbe, hogy „mindig a ház körül legyenek” vagyis ne menjek át a szomszédhoz tojni. (Szomszédos *Kocsani* környéke-*Szokolarci* falu). *Kozjak* faluban (*Stip környéke*) ez a szokás a koleda reggeléhez kapcsolódik.⁶³¹

Mikor az ünnepélyes rituális vacsorához mindent előkészítettek, és minden az asztalon van, ami a vacsorához szükséges, mindenki elfoglalja előre meghatározott helyét. Mielőtt a család utolsó tagja is leül, meg kell nézni, hogy valóban az asztalon van-e minden, mert ha már leültek, az asztaltól nem állhatnak fel, amíg a vacsorát be nem fejezték.⁶³²

Az ünnepi asztalra jellemző az egyenlőség, mindenfajta ételből kerül: „minden, amit az Úr adott”. Ezek között találunk babból készült ételeket, *szármát* (töltött káposzta), tésztaféléket (pl. káposztás pite, sütemények), egyes vidékeken pedig aszalt szilvából főtt kompótot. Mindenhol elterjedt a gyümölcsféle, a csonthéjasok, a gesztenye, a szárított füge és

⁶²⁶ Pócs 1965: 116.

⁶²⁷ A badnik este rituális kenyérféléje, lásd később

⁶²⁸ Малинов 2006: 91.

⁶²⁹ Величковска 2008: 28-29.

⁶³⁰ Величковска 2008: 28.

⁶³¹ Малинов 2006: 89.

⁶³² Малинов 2006: 89.

a mazsola.⁶³³ Egyes falvakban a halat is esznek, de ez nem túlzottan elterjedt. A napévkezdeti gazdag ünnepi asztalnak az analógiás mágia szerint gazdag és termékeny évet kell biztosítania.⁶³⁴

A rituális étkek mellett az ünnepi asztal tartozékai néhol még (*Pcsinya és Kriva Palánka környéke*) a szita, hogy „tele” legyenek egész évben, vagyis ne legyenek éhesek.⁶³⁵ *Blagoevgrad körüli* és *Oszogovijabeli* falvakban pénzzel teli zsákocskát vagy pénztárcát helyeznek az asztalra. *Kocsani körüli Zrnovci* faluban a pénzzel teli zsákocskát mákkal teli edénybe helyezik és így teszik az asztalra „hogy sok pénz legyen az évben”.⁶³⁶

A másik fontos ünnepi kellék a szalma, a *sop-bregalnica*i körzetben ez általában a rozs szalmája. Vörös cérnával vagy szalmaszállal két szalmanyalábot kötnek össze kereszt alakban, és szőttest vagy terítőt helyeznek rá, s ezen vacsoráznak. Ha nem a földön vacsoráztak, akkor ezt a megterített asztalra helyezték. Máshol egyszerűen szétszórják a szalmát és fölötte vacsoráznak. *Ovcse Pole* terület *Musztafino* falujában a terített asztal alá dió kerül, amelyet később gyógyító célokra használnak fel.⁶³⁷

A balkáni és különösen a macedón hagyományban a rituális kenyér, mint az életnek, a termékenységnek, az egészségnek és a jólétnek a szimbóluma, igen fontos szerepet tölt be. A kenyérnek és a lisztnek legfőképpen karácsonykor, a menyegzői és a halál körüli rituálékban van kiemelt helye.⁶³⁸ A koledához kapcsolódóan még a magyarországi szerbek köréből is a legkülönbözőbb kalácsok készítéséről van tudomásunk.⁶³⁹

A badnik este két fontos süteménye a pénzdarabot rejtő kör alakú *kravajcse* és az agrármágiához kapcsolódó *vecsernik*. A *kravajcse* macedón terpen előfordul még *kolacse*, *pupe* elnevezéseken is. Általában cserepulya (sütőharang) alatt sütik, de él a legarchaikusabb forma is, mikor egyenesen a forró hamuba teszik.⁶⁴⁰

A karácsonyra sütött különleges kenyérféléről Égei-Macedóniában Abboth is ad hírt. Sütését Krisztus süteménye⁶⁴¹ és Krisztus kenyere⁶⁴² néven, Macedónia mellett még Dél Görögországban is létező szokásként említi 1903-ban.⁶⁴³

⁶³³ Малинов 2006: 88. Pócs 1965: 116.

⁶³⁴ Китевски 2004: 34-36.

⁶³⁵ Szita-szito, megtelni-sziti

⁶³⁶ Малинов 2006: 89.

⁶³⁷ Малинов 2006: 87.

⁶³⁸ Макариоска – Павлеска 2008: 139.

⁶³⁹ Kiss 1988: 10.

⁶⁴⁰ Малинов 2006: 88, Крстева 1996: 139, Китевски 1996: 224, Gunda 1937: 186-188.

⁶⁴¹ Χριστοπιττα

A *kravajcse* elkészítése badnik estére az egész *sop-bregalnica*i körzetben elterjedt. Egyes vidékeken a nem csupán pénzdarabot, hanem búzakaralászt is rejt magában. A pénz megtalálásához az egész évre szerencsejósítás párosul, ugyanakkor ritkaságként *Csardaklija* és *Kucsicsino* faluban (*Stip* környéki falvak) negatív jóslás kapcsolódik a pénzfeltaláláshoz. Itt, aki a pénzt megtalálja az nem lesz szerencsés, tehát az évben valami baj vagy betegség fogja érni. Ezekben a falvakban természetesen senki nem szeretné, ha a pénzdarab az ő részéből kerülne elő. A mondás szerint: „Pénzt fogsz ám találni a Badnik estéjén”, vagyis, ezt még megkeserülöd! Eme néhány ritka példától eltekintve a pénzdarab szerencsét hoz a körzet hagyományában, sőt a *Kocsani* környéki *Szokolarci* falu informátora szerint a megtaláló nemcsak szerencsejósítást kapott az évre, hanem meg is jutalmazták pénzzel.⁶⁴⁴

A rituális vacsora legjelentősebb pillanata a *kravajcse* megtörése, ezt a házigazda, vagyis a rangidős családtag végzi. A rituális törésnek igen sok változata létezik. A *sop-bregalnica*i körzetben a leggyakoribb, hogy először kettétörik, a jobb kézben levő rész Istené, a bal kézben levő a házé. Ha a pénzdarab kikandikál valamelyik részéből, akkor annak lesz szerencséje az évben, akinek a részében van a pénz, Istennek vagy a háznak. Ha a pénzdarab nem látszik, akkor a két részt tovább osztják a család tagjainak életkor és nem szerint. *Gorna Dzsumaja* területen és *Vinica* környékén a *kravajcsét* nem törik két részre, hanem meghatározott rend szerint szétosztják: Istennek, Szűzanyának, a birtoknak, a háznak, minden családtagnak kor és nem szerint, majd a jószágoknak.⁶⁴⁵

Krusovo falubeli (*Vinica* körzet) jósló szokás szerint, ha a pénzdarabra előkerülésekor kenyérmorzsák vannak rátapadva, akkor „az év bő termésű lesz”, ha nincsenek rátapadva kenyérdarabkák, akkor „az év szegény lesz”. A pénzt a kenyérdarabkáival egyetemben egy pohár borba teszik, és mindenki kortyol belőle. A borospohár három napig áll, karácsony harmadik napjáig, máshol akár tovább is. Utána van, aki a pénztárcájába teszi, „hogy megsokasítsa a pénzt” vagy a hombárba teszi, „hogy megsokasítsa a termést”. Mások a juhok közé dobják, megint mások pedig sőt vásárolnak ezen a pénzen, s ezt rakják György napkor a jószág rituális takarmányába. Van, ahol egyszerűen megőrzik következő évre, és akkor is a *kravajcséba* sütik.⁶⁴⁶

A *kravajcséhoz* hasonlóan bánnak a másik rituális kenyérrel, a *vecsernikkel*, vagyis ugyanannyi részre osztják, ahány felé a *kravajcsét*. Ezt egyes helyeken a házigazda töri meg,

⁶⁴² Христопѡма

⁶⁴³ Abboth 1903: 76.

⁶⁴⁴ Малинов 2006: 92.

⁶⁴⁵ Малинов 2006: 92-93.

⁶⁴⁶ Малинов 2006: 92-93.

máshol a két legidősebb férfi. Ebből a kenyérből félretesznek darabkákat a jószágnak, melyet még aznap este vagy a következő napokban odaadnak nekik. *Csardaklija* faluban (*Stip* környéke) a szarvasmarhának hozzák a vacsora után, akkor, amikor gyertyát égetnek a szarvai között, vagy pedig karácsony másnapján kapja a jószág. *Kocsanszko Pole* (*Kocsani Mezőség*) falvaiban ez karácsony második napján történik. Vannak, akik ebből a kenyérből és a vacsora megmaradt részeiből egészen György napig őriznek darabkákat, és akkor teszik a jószág étkébe. Megint máshol a következő *badnik* estéig őrzik, mint a jószágnak való gyógyszert.⁶⁴⁷

A kenyérféle macedón terepen legelterjedtebb elnevezései a *gumnenik*, *ovcsarnik* vagy *vecsernik*. Tetején a mezőgazdasági munka különféle szimbólumai vannak megformázva, (eke, búza, juhok stb.) melyeknek a háziasszony ad nevet.⁶⁴⁸ A *sop-bregalnica*i körzetben ennek a kenyérfélének többféle elnevezése tűnik fel: *povecsernik*, *vecsernyak*,⁶⁴⁹ *kolák*,⁶⁵⁰ *bogovica*,⁶⁵¹ *sarena pogacsa*,⁶⁵² *Stip* környékén pedig *gumno*.⁶⁵³ Ez utóbbi név álátámasztani látszik azt az elméletet, mely szerint a körformájú kenyerek, a szérűhöz hasonlóan az égboltot szimbolizálják, amely a saját tengelye körül forog.⁶⁵⁴

Fontos a vacsora egyenlő elosztása. Mindenki mindenfajta ételből kap, ami az asztalon található, és körülbelül mindenkinek egyenlő mennyiség jut. Ezt így együtt nevezik „*Bozsik*”-nak.⁶⁵⁵ *Stipben* a családoknál az Úr is egyforma részt kap mindenből, neki is van adagja. Mindegyik ételből (meg kell kóstolni egy keveset, és semmilyen felkínált ételt nem szabad visszautasítani).⁶⁵⁶

A vacsora a befejezéséhez is sok mágikus szokás kapcsolódik. Jósolnak például diótöréskor. Férges dióbél rossz egészséget, egészséges dióbél jó egészséget hoz az elkövetkező évre. Ugyanezzel a módszerrel jósolnak a jószágnak is, külön a juhoknak, a kecskéknek, a teheneknek, a tyúkoknak és minden jószágnak.⁶⁵⁷

Egy vacsora utáni szokás szerint az asztalnál ülők leveszik bocsukoraikat és valamely idősebb családtag jelére egyszer csak eldobják, miközben a kiscsirkék csipogását utánozzák: „*pili-pili, kvac-kvac*”, hogy minden kiscsirke kikeljen. Utána a legidősebb asszony

⁶⁴⁷ Малинов 2006: 93.

⁶⁴⁸ Малинов 2006: 88-89, Крстева 1996: 193.

⁶⁴⁹ E három kifejezése az estével (vecser) ill. a vacsorával (vecsera) van kapcsolatban.

⁶⁵⁰ Sütemény

⁶⁵¹ Istenre (Bog) utaló elnevezés

⁶⁵² Tarka sütemény

⁶⁵³ Szérű

⁶⁵⁴ Чаусидис 2008: 65, 78-79.

⁶⁵⁵ A bozsik szó, amely a karácsony ünnepét jelöli, a *Bog* – Isten szóból képzett alak

⁶⁵⁶ Малинов 2006: 93, Pócs 1965: 116.

⁶⁵⁷ Малинов 2006: 94.

zsinórjuknál fogva összegyűjti az eldobott bocskorokat, közben ezt mondja „*kvac-kvac*”, a gyerekek szintén állathangokat utánozva mennek utána. Az állathang utánzó szokás *Krupiste* faluban (*Stip* környéke) vacsora előtt jellemző.⁶⁵⁸ Abboth szerint Tesszáliában egy kiöregedett lábbelit a tűzbe dobtak, itt azonban a cél a rosszakarató lényeknek az égő bőr szagával való elriasztása volt.⁶⁵⁹

Néhol magát az asztaltól való felállást is különböző szokások kísérik. Például *Szokolarci* (*Stip* környéke) faluban azt figyelik, hogy ki miért kel fel a vacsorától. Aki ekevasért megy, „az szántóvető lesz”, aki könyvért „az tanult ember lesz”.⁶⁶⁰

Radoviski Sopluk körzet *Vrteska* falujában a vacsora befejezésekor puskával lőttek. *Szokalorciban* (*Stip* környéke) pedig vacsora előtt.⁶⁶¹ Ez akár összefüggésben állhat a jégesőfelhő riasztással, ugyanis Macedónia különböző vidékein puska lövéssel és egyéb nagy zajkeltéssel szokták visszafordítani a jégeső felhőt.⁶⁶²

A vacsora mellett az este másik sarkalatos pontja az egész macedón terepen a *badnik fa* rituális elégetése.⁶⁶³

A *badnik* estéjére való készülődés a *badnik fa* levágásával kezdődik meg, ami a család legöregebb tagjának a feladata. Ez az ünnep egyik legfőbb rekvizituma, melyhez a levágástól kezdve az elégetésen át a különböző mágikus felhasználásig nagyon sok szokás kapcsolódik.

A macedón terepre jellemző a tölgyfaág felhasználása *badnik fa* gyanánt, ezen kívül előfordul a vadkörte, a boróka vagy a fehér eperfa (*Morus alba*).⁶⁶⁴ A macedón hagyomány egyéb rítusaiban is fontos helyet foglalnak el a fák, amint az később a *makedonszki brodi* húsvéti szokás tárgyalásánál is látható lesz. Kiemelt a tölgyfa szerepe, amelyhez gyakran kapcsolódik kultikus tevékenység. Macedónia területén óriási tölgyekkel lehet találkozni, leggyakoribb a hamvas tölgy (*Quercus pedunculiflora*).⁶⁶⁵ A *sop-bregalnica*i körzetben a *badnik fa* leggyakrabban tölgy, lehetőség szerint csertölgy, egyes magasabb falvakban bükk, ahol pedig ezek nem találhatók, ott valamely gyümölcsfa, például körte- vagy szilvafa.⁶⁶⁶

⁶⁵⁸ Малинов 2006: 94.

⁶⁵⁹ Abboth 1903: 76.

⁶⁶⁰ Малинов 2006: 94.

⁶⁶¹ Малинов 2006: 94.

⁶⁶² Вражиновски: 2005: 144.

⁶⁶³ Китевски 1996: 224.

⁶⁶⁴ Рангаша 2008: 31.

⁶⁶⁵ Рангаша 2008: 29-30.

⁶⁶⁶ Малинов 2006: 85.

Kelet-Macedónia több falujában rituális némaság kíséri a badnik fáért való menetelt. *Kratovo* környéki falvakban a házigazda napfelkelte előtt indul, hogy az úton senkivel ne találkozzék. A levágás előtt a balta másik végével üti a fát mondván: „szerencsés újévet neked”. Általában emberi kar méretű vagy annál kissé vastagabb faágat vágnak le, és a könnyebb égés kedvéért visznek hozzá száraz gallyakat is. *Kucsicsino* faluban (*Stip* környéke) a házigazda a *badnik fával* belépve így üdvözlözi a családtagokat: „Jó estét! Szép badnik estét!”. Máshol a fa tűz körüli elhelyezése után köszönti a család tagjait. Egyes helyeken a háziasszony felel: „Jól adta neked az Úr”. *Szredorek* és *Kratovo* egyes helyein a *badnik fát* tűzbehelyezés előtt meghintik borral és búzával. A *badnik fa* tűzre helyezése vidékekenként különböző. Ezután egyben vagy kettévágva, egyes vidékeken két részét kereszt alakban formálva teszik a tűzre. A szertartásos vacsora ideje alatti két legfontosabb szakrális momentuma a kravajcsében való pénzfeltalálás és a badnik fa elégetése. J. Pavlovics 1928-ban publikált gyűjtése alapján a néphit szerint a badnik fa leégésének pillanatában „az Ószövetség véget ért és – Krisztus születésével – megkezdődött az Új”.⁶⁶⁷ A néphitben megjelenő egyházi szimbolika itt nem csupán a pogány ünnep felületéhez csatlakozik, hanem a badnik áldozati szertartását kapcsolja Krisztus történelembeli megjelenéséhez. A karácsony estéjéhez az egyház által társított keresztény szimbolika: „a bor Krisztus vérét, a szalma pedig a betlehemi barlang jászolát idézi fel”⁶⁶⁸ szintén Krisztus áldozatára és történelemben való megjelenésére utal.

A többi szokáselemhez hasonlóan a fa égésének módjából is falvanként különböző jóslások léteznek. Például *Trabotiviste* (*Pijanec* körzet) faluban, ha a fa jól ég „az év száraz lesz”, ha nem jól ég: „az év vizes lesz”.⁶⁶⁹

A badnik fa égéstermékeit a teljes macedón terepen felhasználják a legkülönbözőbb jósló és gyógyító célokra.

Pijanec körzetben az nagyméretű el nem égett részekből készítettek különböző földművelési eszközöket. *Kozjakban* (*Stip* környéke) a termőföldre helyezték e darabokat, hogy „többet teremjen”. *Musztafino* faluban (*Ovcse Pole* terület) a *badnik fa* üszkéből kevernek a vetési búzamazagok közé, hogy a búzának ne legyenek betegségei. Máshol a hamvából tettek a szőlőbe vagy a szántóföldre „hogy megvédjen a jégesőtől”.⁶⁷⁰ Egyes *Vinica*

⁶⁶⁷ Павловић 1928: 198. Малинов 2006: 95.

⁶⁶⁸ Китевски 2004: 34-36.

⁶⁶⁹ Малинов 2006: 87.

⁶⁷⁰ Малинов 2006: 95.

körzetben elhelyezkedő falvakban, a lovak jobb haladásának érdekében a *badnik fa* hamvából a szérű tengelyére szórtak és szerelmi mágiához is használták.⁶⁷¹ Jósoltak az időjárására, a termésre, például ha a fa teljesen elég, akkor esős esztendő lesz, ha előbb elalszik és nem ég le teljesen, akkor száraz esztendő várható.⁶⁷² *Kuzman Sapkarev* lejegyzése szerint Szkopje vidékén, amikor a *badnik fa* égésének végéhez közeledett, a nőnemű jószágok születésének elősegítésére kiküldték a fiúgyermeket, hogy csak leányok maradjanak bent.⁶⁷³

Nyugat-Macedónia *Debar* körzetében a *badnik fa* negatív hatással is előfordul: a folyóba dobják a megmaradt részét „ahogy a folyó elfolyik, a rossz úgy vigyen el *badnik!*”⁶⁷⁴ A *badnik* égésének vége, a tűz ellobbanása fontos rituális pillanat. *Kozjak* faluban, aki először vette észre, hogy a *badnik fa* elégett, annak a neme szerinti gyermekek fogantatni a háznál. *Kocsani* körüli falvakban az első észretevő lesz „a legegészségesebb és a legszerencsésebb az egész évben”, de az is előfordult, hogy az észrevételért pénzjutalom járt.⁶⁷⁵

A *badnik* este fontos tárgya az ekevas, melyet a tűz közelébe, vagy a terített asztal alá helyeznek. A *Stip* körzetével határos *Kocsani* régió *Trkanye* és *Kucsicsino* falvaiban a tűz mellé tett ekevason gyertyát égetnek, és rituális kenyeret (*kolakot*) helyeznek rá, melyet karácsony másodnapján a szarvasmarhának adnak. *Trkanye* faluban, ahol méhészettel foglalkoznak, ott kaptárt tesznek a tűzhöz „hogy a méhek rajzzanak.”⁶⁷⁶

Mondhatni minden családban jön az úgynevezett „Karácsony Apó”, vagyis az Urat szóban is meghívják a vacsorára. Több vidéken így például *Gorna Dzsujma* körzet falvaiban Úrnak saját helye is van az az asztal mellett. Néhol az Úr (Isten) meghívása úgy történik, hogy a külső kaput kinyitja házigazda és keresztet vet, majd ezt mondja: „Jöjj” vagy „Lépj be”, Istenem vacsorázni. (*Piperovo*, *Stip* környéke) Máshol a házigazda az étkekkel, a káposztás pítés tepsivel vagy a süteménnyel megy a kapuhoz az Urat beinvitálni. *Kocsani* környékén egyes falvakban a gazda a *szérű* mellett mondja ki a mágikus beszédformulát, amivel meghívja az Urat a vacsorára.⁶⁷⁷

Az Úrjelenésnek emellett a nyilvánvaló formája mellett a teljes macedón hagyományban megjelennek a szokásokban az Úrjelenés egyes elemei. Az említett pénzfeltaláláson, *polazeniken* és a maszkos játékokban feltűnő idegen alakján kívül ide

⁶⁷¹ Малинов 2006: 96-97.

⁶⁷² Малинов 2006: 97.

⁶⁷³ Китевски 2001a: 3.

⁶⁷⁴ Целакоски 1984: 49.

⁶⁷⁵ Малинов 2006: 95.

⁶⁷⁶ Малинов 2006: 87.

⁶⁷⁷ Малинов 2006: 90.

kapcsolhatjuk a vendégfogadás rituálisan kötelező jellegét, mely a mai vidéki és városi életre egyaránt jellemző.⁶⁷⁸ A vendég fogadásának a macedón hagyományban nem csak etikai szempontja van, a vendégfogadás tulajdonképpen egy külön szokáskörnek tekinthető, rituális tevékenységekkel, tabukkal. A vendég jó sorsot, áldást hoz. A néphagyomány a vendég érkezését az istenség érkezésével kapcsolja össze. Ezért a vendégvárás nemcsak morális, hanem szent szertartás.⁶⁷⁹

A jóslások mellett a *badnik* éjjelének fontos eseménye a kívánságok teljesülése, amely egyes helyeken az ég éjféli megnyílásával történik.⁶⁸⁰ *Probitip* környéki falvakban „megnyílik az ég, hogy az Úr lejjön”.⁶⁸¹ Az ég megnyílása és a kívánságok ezúton való teljesülése, egyes kutatók szerint az ősszláv *Dazs bog* istenséghez kapcsolódik, és macedón terepen a vízkereszti hagyományban is előfordul.⁶⁸²

Főként a *sop* etnikai területen találkozni a *badnik* természetfölötti erőit hívó, archaikus mágikus beszédformulákkal, mint például *Luke* faluban (*Kriva Palánka* környéke), ahol a házigazda *a szoba küszöbén* mondja ki a szavakat: „Badnikom, felhőm, gyere vacsorázzunk, később szemtől szembe, tégedet ne lássunk”. A *Pcsinya* folyó menti falvakban *German* (*Dzserman*) istenséget, az atmoszférikus erők igazgatóját hívják meg, egyes szentekkel együtt, hogy az év többi részében azután ne jöjjenek. A *sop* régió macedón határokon kívüli részein is feltűnnek hasonló formulák, *Boszilegrad* és *Pirot* környékén (Szerbia), valamint *Tyusztendil* régióban (Bulgária). *Boszilegrad* körüli falvakban *Germant* szólítják: „Dzsermanom, felhőöm! Most jöjj el, a nyáron meg ne lássunk, sem mezőn sem réten.”⁶⁸³

A informátorok szerint ezek a formulák különleges védelmet biztosítottak: *visszafordítják* a jégesőt a földekről.⁶⁸⁴ A földművelő ember egzisztenciáját alapjaiban veszélyeztető jégeső elriasztásának egyik fő időpontja a macedón kalendáriumban a *badnik este*.⁶⁸⁵

Természetesen férj- és feleségjósító szokások is találhatóak a terepen az ünnep estéjén. Ezek több esetben a szérűhöz kapcsolódnak. *Csardaklija* faluban (*Stip* környéke) a legények

⁶⁷⁸ A vendégnek a macedón emberek körében különleges jelentősége van. A vendégfogadás nagy örömet jelent. Gyakran előfordul, hogy igen rosszul fogadják, ha az ember *nem akar* vendégségbe menni. A vendégfogadás szinte kötelező kényszer a legtöbb macedón ember számára, mely alól nem tudja és nem is akarja magát kivonni. Saját megfigyelés és Panda Sztojanovszka adatközlő információja.

⁶⁷⁹ Бражиновски 2005a: 126, Малинов 2006: 84, Светиева 1996: 8-9, Bartha 1996: 72, Pócs 1965: 113, Pócs 2002: 63.

⁶⁸⁰ Малинов 2006: 97

⁶⁸¹ Малинов 2006: 97.

⁶⁸² Китевски 1997: 35, Величковска 2008: 29, Китевски 2001a: 1.

⁶⁸³ Малинов 2006: 90-91.

⁶⁸⁴ Малинов 2006: 90-91.

⁶⁸⁵ Бражиновски 2005: 139.

vagy leányok kimentek a szérűhöz, és amelyik oldalról hangot vagy bármilyen neszt hallottak abban az irányban levő vidékről számítottak feleségre vagy férjre. *Grljani* (*Vinica* körzet) falubeli informátor szerint a badnik vacsora első falatjának is mágikus ereje van, ezt ahelyett, hogy lenyelnék, elrakják, majd lefekvéskor a párna alá téve „megálmodják, ki lesz majd a feleségük vagy férjük”.⁶⁸⁶

A macedón terepen karácsony három napján általánosak a nagy mulatságok, énekkel és tánccal,⁶⁸⁷ ennek rendjében azonban vidékenként lehetnek nagyobb eltérések. Nyugat-Macedónia *Debarca* körzetben például a látogatások karácsony első napjától harmadik napjáig tartanak és rokonsági státusznak megfelelő meghatározott rendben történnek.⁶⁸⁸ *Stip környékén* karácsony első napja családi karakterű, második és harmadik napja pedig közösségi ünnep. E két napon összejövétel volt a falvak főterén zenészekkel, énekkel, tánccal.⁶⁸⁹

Macedóniában karácsony első napjának reggelén mennek el a templomba megáldozni.⁶⁹⁰ A *sop-bregalnica*i körzet egyes falvaira jellemző, hogy helyi templom hiányában távolabbi templomokat kell felkeresniük a híveknek.⁶⁹¹ A visszatérést sok szokás kíséri. *Stipben*, azoknál a családoknál, ahol előző este az Úrnak is volt vacsoraadagja, azt ekkor eszi meg a házigazda.⁶⁹² A *sop-bregalnica*i körzet több vidékén nem szedik le a badnik vacsora asztalát, és nem is söpörnek karácsony harmadik napjáig, „hogy ki ne seperjék a szerencsét”.⁶⁹³

A badnik vacsora maradékai sok mindenre jótékony hatással bírnak. A böglyök távoltartására *Kozjak* faluban (*Stip* környéke) a töltött káposzta levelével kenték a szarvasmarhát. Máshol ugyanebből a célból babbal kenték a tehenet a farka körül. *Kocsani* környékén maradékokat a jószágnak adják, a búzát és mákot pedig a baromfinak.

Ahogy az eddigiekből látható, a badnik este kellékei, maradékai széleskörű mágikus felhasználásra kerültek. Nem járt másképpen a szalma sem. A *sop-bregalnica*i körzetben a szalmát elsősorban a gyümölcsfacsemeték átkötésére használták. Egy háromszor ismételt

⁶⁸⁶ Малинов 2006: 97.

⁶⁸⁷ Китевски 1996: 224.

⁶⁸⁸ Татарчевска 2011: 55.

⁶⁸⁹ Малинов 2006: 101.

⁶⁹⁰ Китевски 1996: 224.

⁶⁹¹ Az áldozás nem olyan gyakori, mint a katolikus egyházban, hosszabb időszakon át csak szent, de nem átváltoztatott kenyeret vesznek magukhoz a hívek.

⁶⁹² Малинов 2006: 98.

⁶⁹³ Малинов 2006: 98.

mágikus fenyegető formula kíséretében kötik át a fát, a hatásosabb ijesztés érdekében ketten, ahol az egyik családtag lebeszéli a fa kivágásáról a másikat.⁶⁹⁴

Karácsony napjának egyik legfontosabb szokása az „első érkező” a *polazenik*.⁶⁹⁵ Ez az ember korán reggel jön, előzetes megbeszélés alapján vagy magától, de van ahol a legidősebb férfi, vagy a szomszéd az. Belépvén szertartáson üdvözli a háziakat és azok is őt. Hoz magával *sumicskát*, vagyis száraz tölgygallyat levelekkel, és megpiszkálja vele a parazsat, hogy szikrák szálljanak fel és ezt mondja: ”Karácsony befűtött, mind a bárányoknak, mind a borjaknak, mind az unokáknak”. Első érkezőként manapság már gyakran gyermekek jönnek, tulajdonképpen boldog karácsonyt kívánni. Régebben egyes vidékeken figyeltek arra, hogy az első gyermek, aki belép, fiú legyen, „hogy fiúgyermek szülessen abban az évben”. *Kucsicsinóban* inkább leánygyermeket vártak, hogy több ilyen nemű bárány szülessen és „szaporodjon a nyáj”. A gyermekeket megajándékozták gyümölcsökkel, pénzzel, harisnyával, konyharuhával.⁶⁹⁶

Mint minden jelentősebb ünnepen, karácsonykor is meglátogatják a sírokat. *Kozjakban* (*Stip* környéke) a nők már reggel kimentek a temetőbe halottak kultuszával kapcsolatos szertartásokat végezni, ilyenek a gyertyagyújtás, a sír leöntése és az ételadakozás.⁶⁹⁷

A legfontosabb karácsonyi események egyike a böjt megtörése, mely valamely kis madár, pl. veréb megevésével történt, „hogy az év olyan könnyű legyen mint a veréb”. A karácsonyi asztalon mondhatni kötelező volt a disznóhús. Ezt a *Marko Cepenkov* által gyűjtött, a koledárok tevékenységeit felsoroló skandáló koleda éneknél is láthattuk. Egy XVI. századi török összeíró defterben a karácsonyi disznóra kivetett különadóról lehet olvasni. A disznót karácsony napján vagy pár nappal előtte ölték le, és a félretett disznólép megdagadásának módjából következtettek a tél hosszúságára.⁶⁹⁸

Összefoglalóan elmondható, hogy a *badnik* este legfontosabb és legerősebb szakrális erővel bíró területei a tűzben elégő badnik fa, és a szertartásos karácsonyi asztal.

A badnik fának legtöbb esetben már az anyaga is a macedón hagyomány kultikus fája, a tölgy. A badnik égésének pillanata szent pillanat, ami időben kétirányba kisugárzó szentséggel rendelkezik. Az előkészítés szent idő, melyet rituális némaság és rituális

⁶⁹⁴ Малинов 2006: 99.

⁶⁹⁵ Aki a küszöböt először lépi át.

⁶⁹⁶ Малинов 2006: 100.

⁶⁹⁷ Малинов 2006: 100-101.

⁶⁹⁸ Малинов 2006: 101.

cselekvések kísérnek a macedón hagyományban: a fához menetel, a fa köszöntése, fa letétele a házban; utóhatásai pedig széleskörű védő-termékenységi, és jósló funkcióban nyilvánulnak meg. Ezekben kiemelt szerepe van a mezőgazdasági eszközöknek, a termőföldnek, és az időjárásnak, tehát a gabonatermesztéssel kapcsolatos dolgoknak, de a jószágok nemére és szerelmi mágiára is találunk példákat.

A legfontosabb periódus a badnik égése, melynek kezdő és záró eseménye a tűzre helyezés és a badnik leégésének pillanata. Az elsőt a felvágás szertartásos módja kíséri, melynek legjellegzetesebb formája a kereszt alakban való elhelyezés. Itt kell rámutatni arra, ami már eddig is körvonalazódott, hogy a badnik égetésének mozzanataival egy áldozati szertartás részletei tárulnak elénk. A badnik leégésének pillanatát az első észrevevő körüli szokások és a néphitnek Krisztus áldozatára utaló megnyilvánulása kíséri. Ez utóbbiak kétségtelenné teszik a szertartás áldozati jellegét. Emiatt a *badnik* fa körüli szokások és a György napi *kurbán* szokáscselekvéseivben több hasonló momentum vehető észre.

A *badnik* este áldozati cselekményével párhuzamosan folyik a szintén nagy szakrális jelentőséggel bíró szertartásos vacsora, melynek mozzanatai az év bőségét kívánják elősegíteni. Ehhez kapcsolódóan az európai hagyományhoz hasonlóan az asztal bőséges, sokféle étel van rajta, és mindenből kell enni. Az egyenlő elosztás a vacsora áldozati jellegéhez kapcsolódik. Ezzel a jelenséggel majd a vízkereshti hagyomány étvendjében is fogunk találkozni. Szintén az európai hagyományhoz hasonló a dió széleskörű jósló funkciója. A vacsora ételei hasonlóak a böjtös vacsorát fogyasztó szláv népek karácsonyi étkeihez.⁶⁹⁹

A karácsony első napján fogyasztott disznóhús jelentős a macedón hagyományban. A hozzá kapcsolódó jósló szokások miatt elképzelhető a kapcsolata egy valahai szláv disznóáldozati szokással.⁷⁰⁰

A vacsora szent idő, kezdő mozzanata az asztalhoz való leülés, de ide tartozik a vacsora első falatja is; záró cselekményei pedig a felállás, melyet jósló szokások, puskalövés, és a cipők sarokbadobása, ez utóbbit állathangutánzás követi. A kettő közötti időszak szigorú rituális meghatározottságú, végig ülést kíván a házigazdán kívüli családtagoktól, amely a szent idő szinte homogén folyását biztosítja a vacsora végéig.

A gyűjtések szerint a badnik vacsorának igen kiterjedt egyirányú, jövőbeli hatása ismeretes, mellyel szélesköűen biztosít védelmet, termékenységet és gyógyítást, főleg az állatokhoz kapcsolódóan. A badnik este szokásköre, a György nappal ellentétben mégsem elsősorban az állattartó mágiához, hanem az földművelési mágiához kapcsolható. A szokások

⁶⁹⁹ Pócs 1965: 116-126.

⁷⁰⁰ Pócs 1965: 122, 214.

közül több a szarvasmarhával kapcsolatos, melyet igavonóként használtak, az aprójószágnak adott ételek pedig a panspermiához kapcsolhatóak.⁷⁰¹ Az állatok termékenységéért végzett szokásokat még a *badnik* estéről származó állatoknak szánt tárggyal, a *vecsernikkel* is inkább György nap időpontjára halasztják. Az agrármágia és az állattartó mágia természetesen nem választható el egymástól, hiszen minden mágikus cselekmény esetében a termékenységi erő átvitele e lényeges momentum.⁷⁰²

Külön kell szót ejteni a *badnik* este rituális köralakú süteményeiről (kenyérféléről). A kenyérbe rejtett pénzdarab a délszláv hagyományra különösen jellemző.⁷⁰³ A pénzdarab mágikus erővel rendelkezik, melyhez erősen kapcsolódik a véletlen jelensége. Véleményem szerint ezek alapján inkább az úrjelenés köré csoportosuló hagyományelemek között kell tárgyalni. A két kenyér megtörésének szertartása hasonló, de jelentésük elkülönül egymástól. A *vecsernik* az agrármágia tartozéka. Erre utal a Stip környéke szerű elnevezés. Emellett, amint az imént láttuk, a *vecsernik* köré csoportosuló szokások az állattartáshoz is kapcsolódnak.

Fontos a szalma szerepe, melyet sok helyen keresztté formázva tesznek a terítő alá. Ez a szalma áldozati jellegére utal, az előző év termékenységi erejét hivatott átvinni a következő évre.⁷⁰⁴ Erre utal, hogy a bolgár hagyományban György napkor a jégeső távoltartásáért a földeken elégetik a *badnik* esti szalmát.⁷⁰⁵ Felhasználása a macedón hagyományban főként a gyümölcsfák termékenységének elősegítésében mutatkozik meg.

Az ünnep agrármágiához kapcsolódása nyilvánul meg a mezőgazdasági eszközöknek a vacsorán való jelenlétében. Igaz ugyan, hogy a macedón és az egyéb szláv népek hagyományában, itt más foglalkozások eszközei is jelen lehetnek.⁷⁰⁶

Karácsony Apó meghívása a vacsorára az Úrjelenés jegyeit hordozza magában, jellemző az ünnepélyes, meghatározott helyszínű meghívás és a saját vacsoraadag. Ehhez kapcsolódhat a néphitbeli kívánságteljesülés az ég megnyílásával, mely több kutató szerint *Dazsbog* ősszláv isten tulajdonsága. A meghívást követően egyes helyeken a vers szerint meg is jelenik egy sötét felhő a ház fölött, melyet a házigazda háromszor jelent a mágikus dialógusban.

⁷⁰¹ Pócs 1965: 149.

⁷⁰² Ujváry 1969: 113.

⁷⁰³ Pócs 1965: 127.

⁷⁰⁴ Ujváry 1969: 104, 112.

⁷⁰⁵ Диников 1972: 320-322.

⁷⁰⁶ Pócs 1965: 109-110.

Másfajta meghívásnak tűnik az egyéb lényeket meghívó és elküldő mágikus formula, melynek tárgyai a legkülönbözőbbek a badnik fától a szentekig. Itt tehát maga a formula a lényeges, nem a meghívás tárgyai. Pócs Éva szerint ezek a mágikus tevékenységek valószínűleg a halottkultuszhoz s ezen belül a holtak meghívásához-elküldéséhez kapcsolódnak. A túlvilági lények megjövetele-eltűnése egyébként hosszabb periódust tekintve meg is jelenik a macedón hagyományban, karácsony első napja és vízkereszt között, valamint húsvét és pünkösd ünnepe között.⁷⁰⁷

A karácsonyi szent idő három napig tart, a vacsora maradékainak addig változatlanul kell maradniuk. Magának a badnik estének a szakrális kisugárzása erős, a vacsorán résztvevő tárgyak, ételek szent erőt kapnak.

A háznak központi szakrális szerepe, a házigazdának pedig papi szerepe van az estén. Előbbire utal, hogy az este koreográfiájának kitüntetett pontjai a küszöb és a tűzhely, melyek a háznak a néphitben fontos helyszínei.⁷⁰⁸ Az Úr meghívásakor a használt tér kitolódik, a házigazda kilép a benti világból egészen a kapuig, máshol akár a szérúig, amely, mint kinti világ, a kozmosz rendjét képviselő benti világhoz viszonyítva másfajta mágikus erővel rendelkezik.⁷⁰⁹ A szerelmi jóslásnak egy érdekes formája is a szérúhoz kapcsolódik, melynek során a neszek alapján jósolnak. Ez utóbbi figyelemreméltó jelenség. Jellemzőnek tűnik az ünnepen az auditív elemek szerepe a túlvilágról érkező jelenségek befogadásában. A magyar hagyományban jellemző, hogy az állatok túlvilági tulajdonságokkal bírnak és beszélnek. A *Paradicsom mezeibe* magyar karácsonyi népdalban is csivitelnek a madarak, ezek azonban nem hétköznapi madárhangok. Ehhez kapcsolódhat az állathangok utánzása is.⁷¹⁰ Az éjjeli neszek kapcsán mindenképp túlvilággal való kapcsolatra gondolhatunk. Ugyanígy a túlvilágról érkező jelenség a ház fölött megálló felhő, mely viszont vizuális képpel él. (Minden ház fölött tiszta az ég, a miénk fölött felhős.)

Karácsony első napján kezdődik a *megkereszteletlen napok* periódusa. A néphit szerint ekkor a vizek megszentetlenek.⁷¹¹ E napok elnevezése lehet pogány, vagy szamovilas is, máshol vak hétnek, vagy süket napoknak hívják.⁷¹² Ezekben a napokban halottak lelkei

⁷⁰⁷ Pócs 1965: 167-170, Китевски 1996: 237-238.

⁷⁰⁸ Bartha 1984: 43.

⁷⁰⁹ Bartha 1996: 72. Eliade 1987: 15, Pócs 1965: 113, Pócs 2002: 63.

⁷¹⁰ Pócs 1965: 137, Pávai-Richter-Dobszay-Szendrey: *Paradicsom mezeibe* (Hadikfalva-Bukovina)

⁷¹¹ Малинов 2006: 102.

⁷¹² Малинов 2006: 102.

szabadon mozognak a világban.⁷¹³ Az időszakra sok tiltás vonatkozik, és többfajta védelem szükséges a szabadon bókászó rosszakaratú lények miatt. Ebben a periódusban köszönt be az újév,⁷¹⁴ amelynek időpontja köré csoportosul a legtöbbször a legkülönbözőbb maszkos csoport tevékenysége.

A megkereszteletlen napok alatt több vidéken tilos a mosás, a szövés vagy a varrás, egyes helyeken pedig az éjjeli vízivás is.⁷¹⁵ A legtöbb tiltás sötétedés utánra vonatkozik, amikor a néphit szerint a különböző ártó lények, például a karakondzsulák szabadon mozognak a házak között. Sötétbe való kimenetel esetén, több vidéken a zsebbe tett hagymával és késsel, kátránnyal, bazsalikommal vagy szenteltvízzel védekeznek.⁷¹⁶

Az egész rendezetlen és félelmetes időszak után nagy az öröm, mikor végre a vizek megszentelésre kerülnek. A néphit szerint ekkor a halottak lelkei és más kártékony lények eltűnnek és bezárul a föld.⁷¹⁷ A vízszentelés előkészületei már a vízkereszt előtti napon megkezdődnek, a vízbőjt napján.⁷¹⁸ Ekkorra a maszkos csoportok is befejezik működésüket.⁷¹⁹

Vegyük számba a két alapvetően eltérő szokáscsoport, a koleda és a télközépi maszkosok valamint a badnik este szakrális eseményeit. Ha a két szokáskört a szakrális momentumok köré csoportosítva összehasonlítjuk, kivüláglík különböző voltuk, emellett több összefüggést is találhatunk közöttük.

	Badnik este és karácsony három napjának szokásköre	Koleda és más télközépi csoportok szokásai
ÁLDOZAT	Van, a badnik fa.	Nincs, csupán tűz.
ÁLDOZATI ASZTAL	Van, a vacsoraasztal.	Nincs.
ÚRJELENÉS	Van, a kravajcse és Karácsony Apó.	Van, a külvilágból jövő idegen szereplő utal erre.
HALOTTAK MEGHÍVÁSA	Van, meghívó-elküldő formulával.	Nincs, de van kártékony lények elijesztése.
PAP	Van, a házigazda	Nincs.

⁷¹³ Китевски 1996: 224.

⁷¹⁴ Január 1./január 14.

⁷¹⁵ Малинов 2006: 103.

⁷¹⁶ Малинов 2006: 105.

⁷¹⁷ Паликрушева 1975: 64.

⁷¹⁸ Január 5. /január 18.

⁷¹⁹ Bólya 2012a: 419-422.

VARÁZSLÓ SZEMÉLYEK	Van, a <i>polazenik</i> .	Vannak, a koledárok, dzsamalárok, egyéb maszkosok.
TÚLVILÁGI ÁLLATOK	Vannak, állathangutánzás révén.	Vannak, állathangutánzás révén. A maszkosokkal állatalakok és feldíszített valódi állatok is megjelennek.
TERMÉKENYSÉGI KULTUSZ	Az agrármágiához kapcsolódóan. A maszkos játékokkal közös momentum az eke rituális használata. Az eljövendő <i>bőség</i> a hangsúlyos.	Van, a termékenység erőit a hangsúlyozott szexuális tematika jeleníti meg.
DRAMATIKUS JÁTÉK	Nincs, csupán meghatározott koreográfia.	Van, kifejlett formában.
TÁNC	Már nincs.	Van, az agrármágiához kapcsolódó analógiás varázslás „magasra ugrás”.

2. táblázat: A badnik este valamint a télközépi szokások és a koleda elemeinek összevetése

A badnikra a szakrális áldozat, a maszkosokra az eksztatikus hangulat jellemző. Míg a maszkosoknál a termékenység kultusza, annak szélsőséges ellenpólusaiként az erotikus momentum és a halál jelenik meg, addig a badnik ünnepén az áldozat és az Úrjelenés van központi szerepben.

A badnik este áldozata gyökereit tekintve nyilvánvalóan nem keresztény.⁷²⁰ Ujváry szerint áldozati cselekmények és hozzájuk kapcsolódó kultikus étkezések az agrárhagyomány legkülönbözőbb pontjain feltűnnek. A tuskóégetés hagyományát ókori görög-római hagyományra lehet visszavezetni.⁷²¹ Az este nem keresztény szertartásra utaló elemei mellett az áldozat átélése a néphitben mégis Krisztus áldozatának történelembeli megjelenéséhez kapcsolódik. Így a badnik este más jellegű eredete mellett, a keresztény hitbe integrált szertartást mutat, melynek régebbi elemeit az egyház elfogadta, amint azt például a szalma ünnepi jelenléténél láthatjuk.

Mélyebb integrációt mutat egy rituális karácsonyi ének tematikája. Az ének stílusa archaikus, a szövegének eredete talán régi fényünnepre utal. Tematikájában megjelenik az adoráció és Istent az el nem égő csipkebokorhoz hasonló képpel bemutató szimbolika.

⁷²⁰ Pócs 1965: 127.

⁷²¹ Ujváry 1969: 99, Pócs 1965: 132.

Она страна оган горит,
 ветер веит не го силит,
 роса росит, не го гасит.
 Не ми било силен оган,
 туку била Ристовата
 Ристовата мила мајка.
 Го стигнала Риста Бога,
 Риста Бога малечкаго.
 Се шеколкат нешто барат
 нема во што да повиет,
 да повиет Риста Бога.
 Се собрале терзиите,
 ми исекле десни поли,
 десни поли на долами
 го повиле Риста Бога
 овчарите, козарите
 ивцепиле кавалите,
 запалиле силен оган,
 огрејале Риста Бога.⁷²²

Túloldalon tűz világít
 szél fújása mit sem számít
 harmat hullik mégsem szűnik.
 Nem is erős tűz az ottan
 hanem tüze Úr Krisztusnak,
 Krisztus drága jó Anyjának.
 Megszülé a Krisztus Istent
 Krisztus Istent kicsi fiút.
 Mindenfelé keresgéle,
 nincsen mibe pólyálnia,
 bepólyálni Isten Fiat.
 Összegyűlt sok szabómester,
 kivágták a béléseket,
 béléseit dolmányoknak
 bepólyálták Isten Fiat.
 kecskepásztor s a juhásztor

⁷²² Китевски 2001a: 4-5.

mind felvágta furulyáját,
nagy tüzeket abból raktak
melegedjék Isten Fia.⁷²³

Az ének kisebb változtatásokkal több helyen feltűnik a macedón terepen. A macedón rituális énekrepertoár sajátos karácsony ünnepi csoportjához tartozik, melynek dalai bibliai elemeket tartalmaznak és a misztikus Krisztus-születés tematikáját vonultatják fel. A keresztény tematika a rituális énekhagyományra egyébként nem jellemző.⁷²⁴ A dallami struktúrák a többi énekhez hasonlóan archaikusnak látszanak, úgy tűnik, hogy ott nem tükröződik egyházi befolyás. Tehát a keresztény elem régi dallamhoz és minden bizonnyal régi szövegtartalomhoz kapcsolódott hozzá, mely által az ének tartalma keresztény jelentésbe integrálódott.

A régi hit kereszténnyé válásában a badnik este valahol félúton helyezkedik el, ugyanakkor elmondható, hogy közvetlenül az áldozathoz kapcsolódó rituálékban a néphit gyakorlatilag keresztény jelentést hordoz. Nincsen véresáldozat, az áldozati fa szimbolikája pedig Krisztus áldozatának szimbolikájához kapcsolt. A keresztény réteg jelenlétét támasztja alá, hogy a szokásokhoz mélyen kötődő archaikus rituális énekrepertoár, a karácsony ünnepén keresztény szimbolikát hordozó éneket mutat fel.

A badnikkal ellentétben a maszkosok és a koleda semmiféle keresztény jelentést nem hordoznak még nyomokban sem. A télközépi maszkos szokások az Ujváry Zoltán által bemutatott, az agrárrítus történetének kezdetén álló dema istenek mitológéájában *együttesen* jelen levő halált és termékenységet kapcsolják össze. A mitológéában a halál és a termékenység nem választható el.⁷²⁵ Szvetieva ezt Erosz és Thanatosz jelenlétével írja le. Erosz az életerőt jeleníti meg, a szokások tematikájában a szexuális energia az újjáéledési jelenethez kapcsolódik.⁷²⁶ A dema mitológéa a kezdetleges földművelő népek hitvilágában jelenik meg, de később az antik hitvilágban is feltűnik, például a Dionüszoszhoz kapcsolódó termékenységi kultuszban.⁷²⁷ A télközépi maszkosok ezeknek a régi, vad és eksztatikus termékenységi kultuszoknak az utódai. A koleda, talán a keresztény karácsony időbeli

⁷²³ Bólya 2013i: 2.

⁷²⁴ Величковска 2008: 28-29.

⁷²⁵ Ujváry 1969: 59-60, 111.

⁷²⁶ Светиева 1996: 8-9.

⁷²⁷ Ujváry 1969: 60.

közelségében finomabb formát öltött, de eredeti arcát mutatja a koleda tűz körül énekelt zsíros énekeiben.

A badnik este szokáselemeinél említésre került, hogy az állatokkal kapcsolatos szokások jelenléte ellenére a karácsony ideje inkább a növényi termékenységhez kapcsolódó mágikus cselekvések ideje. Az időszakhoz mégis a szexuális aktust bemutató „zsíros” tematika kapcsolódik. Ez nem tűnik ellentmondásnak, hiszen a természeti népek körében és Európában is több példa található a nemi aktus és a növényi termékenység összekapcsolására,⁷²⁸ és a *badnik* esti *halottak meghívása* is kapcsolódik a növénykultuszhoz.⁷²⁹ A karácsonyi ünnepkör különböző területeinek néphitbeli elemei összefüggenek egymással, és a legtágabban értelmezett, többféle kulturális irányból érkezett *agrárkultusz* hagyományvilágából eredeztethetők. A különböző rétegekből összeálló *pogány* hitvilág egyes részei, a fent tárgyaltak szerint, a *badnik* este szokásaiban keresztény hitbe integrálódtak.

Tánc és rituális mozgás

A táncot illetve a mozgást tekintve elsőként a *badnik* estéről ejtünk szót. Ebben kifejezett tánc nincsen. Érdekes viszont az este rituális koreográfiája, mely még a XX. század végi gyűjtések szerint is erős meghatározottsággal rendelkezik. A legtöbb meghatározott mozgáselemmel a házigazda rendelkezik, akinek a szerepe a badnik áldozat rituális végrehajtása. A badnik fáért való rituális kimenetel, a megérkezés módja, mind meghatározott helyszínekhez és módozatokhoz kötődik. Az Úr meghívásához jellegzetes mozgás kapcsolódik, melynek központi helye a belvilágot a külvilágtól elválasztó *küszöb*, hiszen az idegen, a kívülről jövő mindig itt jelenik meg és a külső világból áldást hoz, amint azt a macedón hagyomány vendégfogadással kapcsolatos rituáléjánál láthattuk. Az Úr meghívásával kitágul a szakrális tér a külső világ irányába, a ház külső kapujáig, sőt a túlvilággal kapcsolatot tartó szérűig. Jellemző még a rituális kenyértörés, meghatározott sorrendek szerint. A család minden tagjára vonatkozik, hogy a vacsora szent ideje leülést kíván, ekkor felállni nem lehet. A vacsora utáni felállás is rituális cselekmény.

A házigazda mozgásának másik fő viszonyítási helyszíne a tűzhely. Itt végzi el a rituális áldozathoz kapcsolódó különböző szokásokat. Jellemző, hogy egyes nem az áldozathoz

⁷²⁸ Ujváry 1969: 53.

⁷²⁹ Ujváry 1969: 224.

tartozó elemek, például az ekevas elhelyezése, az asztalhoz és a tűzhelyhez köthetően is megjelennek a hagyományban.

Összefoglalva elmondható, hogy az Úrjelenéssel kapcsolatos rituális mozgás a küszöbhez, mint elválasztóhoz és az asztalhoz (*kravajcse* törés) köthető, az áldozathoz kapcsolódó rituális mozgás pedig a külvilágból való megérkezés után a tűzhelyhez kötődik. Az egész este mozdulati szimbolikája párhuzamba vonható a keresztény istentisztelet mozgásformáival, ami nem is véletlen, hiszen a mise *áldozati liturgiája* is áldozatbemutató.

A koleda tánca, melyet a koledával rokon maszkos szokásokból tudunk rekonstruálni, egyfelől a kártékony lények elijesztésére szolgál, másfelől az agrármágiához, a termény magasra növésehez kapcsolódik. Mindkét aspektus a magasra ugrásban jut kifejezésre, mely által a kolompok nagyot szólnak, a gabona magasra növése pedig biztosítva van.⁷³⁰ Jellemző, hogy a *begnistei dzsolomárok* a táncon kívül is magasra ugrálnak, fallikus botjaikkal ütven a földet. Megjegyzendő, hogy a rokonszokásnak tekinthető betlehemezése tánca igen hasonló, ez talán a magyar és a macedón tánc hagyomány legjobban megegyező pontja.⁷³¹

Elmondható még hogy ezek a táncok a tűzhez kapcsolódnak. A badnik estével ellentétben azonban a tűz itt nem kapcsolódik keresztény jelentéshez. A koleda és a maszkosok tematikája egyértelműen mentes a keresztény jelentésektől.

A bemutatott karácsonyi énekből láthatóan a karácsonyeste a karácsony valószínű előzményét képező fényünnep tematikáját, a tűz szimbolikáját keresztény jelentésbe emelte, a koleda és a maszkosok viszont nem. A fény- illetve a napkultuszhoz való kapcsolódása miatt meg kell említeni egy *zsíros éneket*, melyet nem ebben az időszakban, hanem a lakodalomban énekelnek. A női nemi szerv antropomorfizált megszólításával induló, valószínűleg tropizált szöveg egy hangos és extatikus szertartást állít elénk, amelyben Velicskovszki szerint az „arany név” mögött a naptisztelet nyomai mutatkoznak.

Пиц, пицано

Златно име ле, златно име!

За тебе се тупан кине ле,

Тупан кине,

За тебе ми зурли трештев ле,

Зурли трештев,

За тебе се оро игра ле,

⁷³⁰ Lásd pl. Ujváry 1969: 127.

⁷³¹ Vargyas 1947: 180, Боља 2014e: 96-98.

Оро игра...!

Pic, picuskám

Arany név – *le*, arany név!

Teéretted szakad a dob – *le*,

Szakad a dob,

Teéretted zurlák bögtek – *le*,

Zurlák bögtek,

Teéretted oro forog – *le*,

oro forog...!

A koleda zsiros énekeivel rokonságban álló dal tematikájában az extatikus zene és tánc a rítus főszerepében mutatkozik.

Érdekes számunkra a vers ritmikája, melyet a *le* szótagocska állít meg minduntalan. A megállások által igen hasonlónak válik a *begnistei dzsolomárok* orójának első részéhez, amelyben az ugrások között egy-egy felkiáltással követett szünet van.

Amellett, hogy a *dzsolomárok* orója és az énekben bemutatott szertartás akár rokonságban is állhat egymással és a naptisztelettel, számunkra legfontosabb a táncnak a főszerepben való bemutatkozása, mely az énekben egyértelműen az adoráció tárgyával való kapcsolatot teremti meg, és amely a dzsolomárok tevékenységének (rossz szellemek elűzése, növényi termékenység előidézése) kivitelezője is. Tehát a túlvilági felsőbb lényel való kapcsolatteremtés és a védő, termékenységet előidéző mágikus hatás is a tánc útján érhető el. A néphitnek a kereszténység előtti rétegeihez tehát szervesen, elválaszthatatlanul kapcsolódik a tánc.

Összefoglalóan, a teljes karácsonyi szokássorozatban a tánc a kifejezetten kereszténység előtti rétegekhez kapcsolódik, azon belül rítusok központi elemeként a túlvilág és evilág kapcsolatteremtésében jelenik meg. A kapcsolatteremtés aktusait képviselő rítusoknak, mágikus formuláknak van egy *megnevezetlen* rétege. Ez a konstans mágikus rétege a *badnik* esti meghívó-elküldő formuláknál tűnt ki legegyszerűbben. A meghívás-elküldésnél mindegy, hogy German istenség, keresztény szentek vagy akár a más szerepkörben megismert badnik fa a tárgy, a lényeg a meghívás-elküldés *cselekménye*. A szokás előjele is változó rétegnek számít, ahogy ezt például a negatív hatású *kravajcsénál* is láthattuk. A mágikus jelentés időbeli és térbeli vándorlását is megfigyelhettük a vízkereszti barázdahúzó énekkel kapcsolatban.

A szokások archaikus, megnevezetlen mágikus rétege rendkívül erősnek és állandónak tűnik, amely réteg „fölött” zavartalanul váltakoznak istenségek, szent tárgyak, keresztény ünnepek, földrajzi helyszínek és szövegi változások vagy akár a szokás hatásának előjele.⁷³² A tánc, mint mágikus cselekmény, a szokásoknak e rétegéhez tartozik.

A keresztény tartalmat is felvonultató badnik ünnepéhez ugyanilyen mélységben kapcsolhatjuk a megjelenő rituális mozdulatrendszert. Az áldozati szertartás szigorú rituális meghatározottságú koreográfiája⁷³³ itt nem feltétlenül a túlvilággal való kapcsolattartáshoz, hanem a szokás előbb tárgyalt, legmélyebb, konstans rétegét képező *cselekményhez*, a szokás lényegéhez kapcsolódik, amely ez esetben az áldozati szertartás.⁷³⁴

Ez utóbbiakból az világlik ki, hogy a badnik esti rituális *mozdulatrendszer* és a *dzsolomárok tánca* is a szokások legmélyebb rétegéhez kapcsolódik, míg a táncnak a mozdulatrendszerrel szembeni fontos *további* tulajdonsága a túlvilággal való kapcsolatteremtés. A kettő közötti fontos különbség az extázis jelenléte a *dzsolomárok* táncában. Ehhez kapcsolódóan keresztény jelentést csupán az előbbi hordozhat, az extatikus rítus nem. A karácsony este rituális mozdulatrendszerének, táncának tulajdonságai teljességgel igazodnak a karácsonyi szokáskör jelentéséhez: a koleda és télközépi rokonai keresztény jelentést nem hordoznak, a badnik esti áldozat *régebbi hitrétegekbe integrált keresztény jelentést hordoz*; ugyanígy a koleda rokonainak a télközépi maszkosoknak a tánca extatikus, a kereszténységhez egyáltalán nem kapcsolódik, a badnik áldozata pedig *a régi hitrétegekbe integrált keresztény jelentést hordoz*.

A karácsony szokáskör esetében (és ez talán igaz lehet más ünnepi szokásokra is) akár fordított irányból is elindulhattunk volna, és a mozdulatrendszer és tánc jellemzéséből megkaphattuk volna a néphit archaikus rétegei jelenlétének vázlatos jellemzőit. Ebből is látható, hogy a macedón néphit cselekményeihez a tánc egészen szervesen kapcsolódik, azokkal teljes korrelációban van.

5.2. Vízkereszt és Szent János Kicsevo környékén

⁷³² Ennek a rétegnek az eltűnése nyilvánvalóan kapcsolódik földműveléstől, a természeti erőktől, mint az egzisztencia alapjától való elváláshoz. Az eltűnés módjára egy személy tekintetében jellegzetes adat, hogy a szkopjei adatközlő a megkereszteltlen napok alatti mosási tilalmat a fővárosba költözés után körülbelül 20 évig tartotta be. Nada Sztojanovszka.

⁷³³ Természetesen nem a koreográfia mai szűken vett jelentéséről van szó, hanem a rituális mozdulatrendszeréről.

⁷³⁴ Bartha 1991: 470-473.

A vízkereszt a kereszténység egyik legrégebbi ünnepe, amelyen az Úrnak a Jordán vizénél való megjelenését ünnepeljük. Az ünnep középpontjában a keleti és nyugati egyházakban is a vízszentelés áll. A szertartásokban szentelményként a legszélesörűbben felhasznált víz megszentelése az egész keresztény egyházban központi jelentőségű. A víz megszentelése a keleti szertartású liturgiák esetében ma sokkal látványosabb.⁷³⁵

A magyar hagyományban ezt olvashatjuk 1937-ben: „Vízkeresztkor az ország keleti és déli részein a kelésesek meg is fürödtek a patak vizében, melyhez kivonultak, mások csak hazavitték gyógyszernek.”⁷³⁶ A görög katolikus magyar hagyományban használata még jóval elterjedtebb, a lehető legszélesebb körű gyógyhatással és gonoszűző tulajdonságokkal rendelkezik.⁷³⁷

A római katolikus vízszentelés mára már a templom falai közé szorult, de a görögkeleti hagyomány a mai napig törekszik a természetes vizeknél történő szentelésre. A rendszerváltás után ez a törekvés felerősödött. Jellegzetes példák a görög katolikus hagyományban a *kereszt vízbedobása* vagy a ma is megfigyelhető Dunánál történő vízszentelés.⁷³⁸

Az egész ortodox világból gyakoriak a híradások a látványos vízkereszt-i tevékenységekről. A macedón média is igen aktívnak mutatkozik a fővárosi, ohridi és kisebb helységekben történő kereszt vízbedobásról és kifogásról szóló beszámolóival.

Az ősegyház az Epiphania vagy Theophania ünnepén eredetileg Jézus testben való megjelenését is ünnepelte. Később a vízkereszt és karácsony ünnepe különvált, utóbbi, Krisztus test szerinti születésének ünnepeként átkerült december 25-re.⁷³⁹

A vízkereszt ünnepe az ortodox egyházban ma jelentősebb, bár a római egyházban is látható kezdeményezés az ünnep fontosságának visszaadására.⁷⁴⁰ Nyugat-Macedóniában, az Epiphaniával és Szent János ünnepével együtt, a vízkereszt az év egyik legjelentősebb ünnepköre. Kicsevói adatközlőm szerint náluk a vízkereszt a legnagyobb ünnep. „A karácsony és húsvét is nagy ünnep, de másképpen.”⁷⁴¹

A macedón hagyományban Jézus Krisztus születésének és megkeresztelkedésének ünnepe közötti *megkereszteletlen napokat*, a vizek megkereszteletlenségét és az ártó

⁷³⁵ Bartha 2013: 176-177.

⁷³⁶ N. Bartha, Gönyei, Kodály, Lajtha, Schwartz, Solymossy, Szendrey Á., Szendrey Zs.1937: 325.

⁷³⁷ Bartha, 1981: 313.

⁷³⁸ Bartha 1990: 430. Telenkó 194, 198. Lásd Képtár 27.

⁷³⁹ Telenkó 2013: 193. Арнаудов 1969: 292-293.

⁷⁴⁰ A római katolikus vízkereszt ünnepe 2014-től kötelező ünnepként ismét különvált a rákövetkező vasárnaptól.

⁷⁴¹ Cane Györgyoszi adatközlő.

szellemek szabadon járását zárja le a vizek megszentelése. Ekkortól fogva minden vizek összeérnek és megszentelődnek, és szent idő következik.⁷⁴²

A macedón hagyományban az ünnep első napja, az Úr megjelenése (*Bogojavlenie*)⁷⁴³ vagy vízkereszt (*vodici*) férfi vízkeresztként is ismert, mert a férfiak járnak házról-házra jókívánságaikkal. Ez a nap a szokások különbözősége mellett is mindenhol szoros kapcsolatban van a víz megszentelésével és főleg nyugat-macedóniai terepeken a komaságokkal. A második napot, Szent János ünnepét⁷⁴⁴ női vízkeresztnek is nevezik, mert ezen a napon több vidéken nők csoportjai járnak házról házra.

Ahogy a 3.2. fejezetből kitűnik, Macedónia egyes falvaiban a vízkereszt ünnepkör igen jelentős és többnapos ünnep, máshol csupán kétnapos: vízkereszt napja és Szent János napja. A vízkeresztet kiemelten ünneplő falvakban az ünnep igen korán megkezdődik, akár már *régi újév* idején és akár egy hétig is eltarthat. A jelentős vízkereszt szokáskörrel rendelkező régiókban a szokások – különösen a komasággal kapcsolatos tevékenységek – eltéréseket mutathatnak.⁷⁴⁵

A vízkereszt ünnepkörének Kicsevo körzetében két fontos vetülete van, az egyik a vizek megszentelődése, a vizek szent voltának teljes átélése, a másik pedig a közösséget, családot, rokonságot összetartó hagyományok és kohézió megerősítése. Ehhez kapcsolódóan a két legfontosabb szokáskör a vizek megszentelése és a kereszt vízbedobása, valamint a Szent János komaság átadása. A szokásokat e két téma köré építve tárgyalom, nem feltétlenül időrendben. Az eseményeket a Gyorgyioszki nagycsaláddal és keresztjükkal követtem, informátoraim e nagycsalád tagjai.

Egész Macedóniában fő esemény január 19-én a víz megszentelése és a kereszt vízbedobása tavakba, folyókba, patakokba, vagy ezek híján az alkalomra megtöltött medencékbe. Az erről készült beszámolók bőven megtalálhatók a napi sajtóban és az internetes megosztó portálokon. A keresztet a pap dobja a vízbe, és a beugró fiúk közül a legügyesebb fogja ki. A megtalálóé a dicsőség és a kereszt őrzése egy évig. A hit szerint a

⁷⁴² Малинов 2006: 102-105, Bólya 2012a: 418-420.

⁷⁴³ Január 6./január 19. Ezt a napot megelőző éjjelen a néphit szerint az ég megnyílik és teljesülnek a kívánságok Малинов 2006:

114.

⁷⁴⁴ Január 7./január 20.

⁷⁴⁵ Пенушлиски, 1981: 95.

kereszt vízbedobásával minden vizek szentté válnak, ekkor gyógyszerként is visznek haza belőle egész évre.⁷⁴⁶

Az Gyorgyioszki család egyes tagjai ezen az eseményen a *Kicsevo* melletti *Drugovóban*, a *Treszka* folyó hídjánál vettek részt. A keresztért mintegy húsz kamaszkorú fiú ugrott be.⁷⁴⁷

Megfázásra utaló kérdésekre az informátor rendkívül elcsodálkozott, „megszentelt vízben hogy lehetne megfázni?”. A megszentelt vízbe való ugrás egészséget hoz, ugyanúgy, mint a kereszt megtalálása. A vizek megszentelésétől, „megkeresztelésétől” kezdve a vízzel való mindenféle kapcsolatnak egészséghezó jellege van. Ennek nyomai látszanak minden vízbemerülési alkalmon, a rituális fürdés alkalmával is, amikor a komák örömmel és jó alaposan megmártóznak a vízben. A vízzel való testi kontaktus keresésére ezen az ünnepen az Macedónia egész területéről vannak adatok.⁷⁴⁸

Az ünnepen nem csupán a vizek megszenteltek, hanem a megkeresztetlen napokkal szembeni igen erős kontrasztként az egész vízkereszt *idő* is megszentelt. Informátorom 20-án kapta a hírt, hogy Kicsevótól néhány kilométerre, azon az úton, melyen mi is mentünk előző napon, nagy sziklatömbök estek az útra. Az informátor szerint azért nem járt ott autó a sziklazuhanáskor, *mert megszentelt időben vagyunk*, a vízkereszt megszentelt idejében pedig nem történhet baj.

A vízkereszt ünnepre jellemző, hogy az egyébként távolrasszakadt lakók is visszatérnek falujukba és részt vesznek az ünnepi szertartásokban. Ennek legközismertebb példája a szomszédos körzetben található *Izsiste* falu, mely 2002-ben már csak 63 lakost számlált,⁷⁴⁹ vízkeresztre azonban mindig benépesül.⁷⁵⁰ Az erről szóló írás a megye honlapján is megtalálható.⁷⁵¹ Ez a jelenség nem egyedüli, Macedónia több hegyi falujának esetében tapasztalható. Ezzel a vízkereszt ünnepe jó néhány évtizeddel korábbra rendezi át Macedónia lakossági térképét néhány napra. Ennek rendkívül erős család és faluközösség megtartó ereje van.

A közösség összetartásához kapcsolódik a Szent János komaság intézménye is, amely a XIX-XX. század fordulóján még a macedón terület nagy részén elterjedt volt. Nem teljes feltérképezés mellett, 1975-ben a Macedónia Jugoszláv Tagköztársaságban a szokásrend

⁷⁴⁶ Пенушлиски, 81: 96.

⁷⁴⁷ Lásd Képtár 4.

⁷⁴⁸ Малинов 2006: 116-117.

⁷⁴⁹ Државен завод за статистика: <http://www.stat.gov.mk/Publikacii/knigaX.pdf> 2013.06.30: 43.

⁷⁵⁰ Светиева, 1995, a videó digitalizált formában az ELTE Macedón Lektorátusának Néprajzi Adatbázisában megtalálható

⁷⁵¹ <http://kicevo.mk/vodici-izista/> 2013.05.05.

Közép-Macedónia egy részén és Nyugat-Macedóniában élt. Ma Nyugat-Macedóniában, főként a mijakoknál és a brszjakoknál élő hagyomány.⁷⁵²

A macedón hagyományban az együtt (ugyanazzal a vízzel) kereszteltek lelki rokonságba kerülnek.⁷⁵³ A népi gondolat szerint így Szent János Jézussal lelki rokonságba került.

A macedón hagyományban, a kereszténység előtti, főleg ősszláv istenségek tulajdonságainak transzformálásával a szentek különböző feladatokat kaptak. Például Szent Miklós a vizek ura, Szent Illés az időjárás jelenségeinek (dörgés, villámlás) felelőse,⁷⁵⁴ Szent György neve pedig a tavaszi újjáéledéshez és az ártó hatalmat megtestesítő sárkány elpusztításához kapcsolódott.⁷⁵⁵

A vízkereszti ének a mennyek kulcsainak őrzéséért folytatott harcban megszerzett szerepköröket mutatja be, melyben Szent Jánosnak a komaság, fogadott testvérség védelme jutott.

Свети Петар – клучи од рајове,
Свет’ Илија – силни секавици
Свети Јован – кумство, побратимство,
Неделица – празник да празнуват⁷⁵⁶

Szent Péter – a mennyek kulcsai
Szent Illés – erős villámok
Szent János – komaság, testvérség
Szent Vasárnap – ünnep, hogy ünnepeljünk⁷⁵⁷

Galaba Palikruseva a szokásrendben feltűnő három férfi szent alakján kívül Szent Nedelica (Szent Vasárnapocska)⁷⁵⁸ női alakjára hívja fel a figyelmet, emellett hangsúlyozza a Szent János komaság intézményének archaikus voltát.⁷⁵⁹

⁷⁵² Паликрушева 1975: 64.

⁷⁵³ A macedón nyelvben a komaságot és a fogadott testvérséget lelki- (és nem mű-) rokonságnak nevezik. A műrokonság mást jelent, pl. örökbefogadott gyermeket. Петреца, 2005: 93, 103, 121, 132

⁷⁵⁴ Szent Illés minden bizonnyal a szláv Perun istenség feladatkörét örökölte. Róhem Géza az oláhokról is azt írja, hogy a jégeső ellen Szent Illéshez imádkoznak. Róheim 1990 (Eredeti 1925): 43.

⁷⁵⁵ Китевски 2007: 23, Милошеска 2008: 4.

⁷⁵⁶ Китевски, 1996: 227.

⁷⁵⁷ Fordította: Bólya Anna Mária.

⁷⁵⁸ Szent Vasárnap alakjáról vö. Horváth 1990 és a *kedd asszonyáról* szóló irodalom

A Szent János komaság intézménye vidékenként, sőt falvanként különbségeket mutat. Ezek között vannak, amelyek a szokás megőrzöttségének fokozataiban különböznek, és vannak olyanok, amelyek lényegbeli különbségeket mutatnak.⁷⁶⁰

A Szent János szokásrendet a falurészenként (városrészenként) vagy nagycsaládonként alakult kompániák, másnéven *kereszttek* alkotják, melyeknek tagjai egymás között rokonnak számítanak. Itt kell megjegyezni, hogy a komaság értéke a rokonságéval nemcsak azonos, de akár annál erősebb is lehet. A XX. század elején még az egyház is elfogadta a komákra nézve az exogámia törvényét.⁷⁶¹

Minden kompániának (nagycsaládnak) van saját komája, akinek személye évenként változik. Ez egy *kereszt*. A komaság öröklődése *Lavcsaniban* életkor szerint meghatározott rendben történik, de tudunk olyan vidékekről, ahol archaikusabb formaként a kenyérbe sütött pénzdarab megtalálása révén választják ki a következő év komáját.⁷⁶² A komaság legjelentősebb rituális eseménye a komaság ünnepélyes átadása.

A Szent János komaságban *Lavcsaniban* csak férfiak vesznek részt. *Lavcsani* falu tizenegy kereszttel rendelkezik, vagyis ennyi komája, keresztje van. Minden kereszt mintegy harminc családot számlál. A Gyorgyioszki család keresztje alá pontosan 30 család tartozik, így minden család harmincévenként adhat egy-egy komát. A szokásrend legfőbb eseményei a komaság felkészülése, a kereszt családjainak meghívása, a komaság ünnepélyes átadása, és egy helyi különlegesség, a komák rituális fürdője a forrásoknál. A rituális fürdő, mely szinte az ünnep csúcspontja, *Lavcsani* forrásainál zajlik, melynek a falu fénykorában, mint vízvezető helynek, központi szerepe volt. A nagy tömeg jelzi, hogy *Lavcsani* lakosai még mindig otthon vannak vízkeresztkor. Az évközi időben csak néhány ember tartózkodik itt, régi házaiban.

A *lavcsani* komák január 17-én este kezdik meg előkészületeiket. Keresztjüket átkötik piros-fehér gyapjúszinórral⁷⁶³ és összekötik a bazsalikomcsokkal. A tevékenységek fontos rekvizitumait, a keresztet és a bazsalikomcsokot egy kis üstben viszik magukkal.

Január 18-án víz-kereszt (*vodokrszt*),⁷⁶⁴ vagy vízböjt (*vodoposzt*) napján a teljes macedón hagyományban megkezdődnek vízkereszt előkészületek. A Szent János komaságot tartó falvakban korán reggel a templomba mennek az üsttel és a benne levő kereszttel. Megéneklük a keresztet és a vizeket, mely által a víz mintegy mágikus erőt kap, ezzel hintik

⁷⁵⁹ Паликрушева 1975: 64.

⁷⁶⁰ Паликрушева 1975: 65.

⁷⁶¹ Петреска 2005: 55. Китевски, 1196: 227.

⁷⁶² Паликрушева 1975: 65.

⁷⁶³ Vunica vrvka.

⁷⁶⁴ A teljes vízkereszt ünnepkör neve *vodici*.

be a házakat, az istállókat, hogy elkergessék a rossz szellemeket.⁷⁶⁵ A lavcsani komák esetében ezután kezdődik mindegyik adott kereszthez tartozó család meghívása.

A január 19-i kereszt vízbedobását este a nagycsaládok, kereszték összejövetele követi. A Gyorgyioszki családnak ezekre a vízkeresztű összejövetelre külön háza van, melyet az év többi részében nem használnak. Az összejövetelen mintegy száz fő gyűlik össze, ez a Gyorgyioszki nagycsalád, azaz egy *kereszt*.

A vízkeresztű összejöveteleken az italok és az ételek meghatározottak lehetnek és néhány fajtából kerülhetnek ki. Ez érvényes a Szent János napi látogatások *mezéjére*⁷⁶⁶ is.⁷⁶⁷ Ez a rend az informátor szerint azt szolgálja, hogy egyes családok között a vagyoni különbségek ne tűnjenek fel. Emellett fontos megbékélés (*pomiruvanye*) aktusa. Ezen a napon a haragosoknak is kötelező köszönteni egymást, még ha egész évben nem is beszéltek egymással. Az ünnepkör e két jellegzetessége karácsonykor is feltűnik, a badnik esti egyenlő ételelosztásnál, míg más szláv népeknél szintén karácsonykor tűnik fel a megbékélés gondolata.⁷⁶⁸ Ide kapcsolható a nagyböjt előtti *procska* megbékéléssel kapcsolatos szokásköre.

Lavcsaniban január 20-án reggel történik komaság átadása, melyet a kis templom előtt tüzek gyújtása előz meg. A komaság és a kereszt ünnepélyes átadásának helyszíne a templom. A régi komák vízhintés kíséretében adják át a keresztet az új komáknak.⁷⁶⁹

A kereszt átadása után következik az új komák rituális fürdése, ami az informátor elmondása szerint a falu vízkeresztű unikuma. A komák és a tömeg a templomtól néhány száz méterre levő forráshoz megy. Ez három csöböl folyik, (*sepurki* plur.) előtte bazenekben a tiszta forrásvíz. A dudás érkezésekor megkezdődik a rituális oro. Az első kört a források előtt járják, a következő körök indulás után a medencékben való fürdéssel folytatódnak. A táncok lépése egyszerű, pravo oro. Minden új koma vezet egy vízbemenő kört, így annyi merüléssel kört táncolnak, ahány új koma van, vagyis tizenegyet. Az informátor elmondása szerint komák rituális fürdése évszázadok óta ezen a helyszínen történik.

⁷⁶⁵ Китевски, 1996: 227.

⁷⁶⁶ Meze, török eredetű szó, tányérkán kínálva pálinkakorcsolyát jelent.

⁷⁶⁷ Bólya 2014d: 28-30.

⁷⁶⁸ Pócs 1965: 154.

⁷⁶⁹ Lásd Képtár 7.

15. ábra: Új komák rituális fürdése, Lavcsani (Kicsevo környéke) 2013

A rituális fürdés után következnek a látogatások az új komáknál, akik *mezével, meleg pálinkával*, török kávéval fogadják az érkezőket. Az új komák mellett a szomszédos falvak irányába is elindul a vendégeskedés, a Gyorgyioszki családdal *Felső Dusegubicára* látogattunk el, ahol a komaság átadása szintén ezen a napon történt.

Ezt követően a délután eseményei már *Drugovóban* zajlanak. Ekkor a nők járnak házról házra, az összejövetelen női órát táncolnak és énekelnek. A régi házakat látogató csoportok tevékenysége mára inkább vendégeskedés jellegűvé vált. Késő este a kompániák maguk között összegyűlnek, és mulatnak. Ez utóbbi események szórakoztatási funkciójú órát vonultatnak fel. Ezekről elmondható, hogy lépésanyagukban szűk kört mutatnak, a szokásos *pravo oro* mellett két-három másik lépésanyag látható.

Drugovóban, ahol a *lavcsani* kereszték összejövetelei zajlanak, a vízkeresztünnep január 21-én is folytatódik. Ez a „tyúkok vízkeresztje”,⁷⁷⁰ minden család tyúkhúst hoz a komához a vacsorára. Ez az ünnep lezáró eseménye, ezen a nagy összejövetelen több kereszt is részt vesz. 2013-ban a Gyorgyioszki családdal együtt öt kereszt gyűlt össze, ez körülbelül négyszáz embert jelentett.

Macedóniában még ma is jellemző a nemzeti identitástudat mellett az igen erős lokális identitástudat, amely a terület történelméből is következik.⁷⁷¹ A komaság erős összetartozási

⁷⁷⁰ Кокошкини водици

⁷⁷¹ Ристески 2005: 365. és az adatközlők információi alapján

rendszer a helyi identitás fontos alrendszerét alkotja, a falvakhoz tartozó meghatározott mennyiségű *keresztel*, amelyeknek száma alapvetően konstans. A szokás és összetartó ereje láthatóan ma is él a terepen.

A komaság igen jelentős anyagi megterhelés, hiszen a koma látja vendégül a nagycsaládot, emellett viszont nagy megtiszteltetés. Több vízkeresztű ének is szól arról, hogy a koma ne féljen, mert Szent János gazdagságot, bőséget hoz.⁷⁷²

A népi gondolkodás szerint a komaság erő. A hit szerint a koma maga az isten megjelenése, ahogy erről több koma megszólítás is tanúskodik. A koma olyan a földön, mint Isten az égben, a mondás szerint: „Isten az égben – koma a földön”.⁷⁷³ A koma bizonyos értelemben felvonultatja az Úrjelenés tulajdonságait.⁷⁷⁴ Ehhez kapcsolódhat a kenyérbe süített pénzdarabbal való kiválasztási forma is. Az intézmény múltját tekintve nem kizárt, hogy a századok során⁷⁷⁵ a pappal igen gyengén ellátott macedón falvakban a koma bizonyos értelemben papi szerepet töltött be, ahogy ezt a badnik estén a házigazdával kapcsolatban is megfigyelhettük.

Az ünnepre több vidéken jellemző, hogy az átadás előtti estén a keresztet elviszik a monostorba vagy templomba, ahol ott éjszakázik. Ezen az éjszakán a közösség tagjai szalmakeresztet készítenek, amelynek szerepe a rossztól való védelem, mivel ezen az éjszakán a kereszt „meg van kötve”. Ez veszélyes éjszaka, amikor a régi koma tulajdonképpen letette a keresztet, de az új még nem vette át, amolyan időn kívüli időszak a kereszt számára. Amikor az új koma inaugurációja megtörténik akkor a veszély véget ér a közösség számára.⁷⁷⁶

A komaság intézményének archaikusságát Veszna Petreszka is hangsúlyozza.⁷⁷⁷ E tulajdonságára utal a „fentről jövő” jelleg, a szokásrend elkerülésével járó büntetés, a mágikus védelem hangsúlyozása, a kereszt veszélyes időszaka, valamint maga Szent János alakja a dalokban, aki minden bizonnyal olyan istenség keresztény utóda, aki a rokonsági kapcsolatok rendezője volt.⁷⁷⁸

A kereszt veszélyes éjszakája az ünnep még egy fontos tulajdonságát mutatja. A megkeresztelt napok és a vizek megkeresztelésével beköszöntő szent idő között rendkívül erős kontraszt mutatkozik. Ennek mintegy átmeneti, „időn kívüli” éjszakája a keresztnek a teremtetlen időben, a *káoszban* töltött ideje. Emellett a vízkeresztű ünnepkör egész népi

⁷⁷² Паликрушева 1975: 66-67.

⁷⁷³ Паликрушева 1975: 65.

⁷⁷⁴ Вражиновски 2005/II: 126.

⁷⁷⁵ Ристески 2005: 35.

⁷⁷⁶ Паликрушева 1975: 65.

⁷⁷⁷ Петреска, 2005: 103.

⁷⁷⁸ Паликрушева 1975: 67.

terminológiája, ideértve a népdalokat is, a *megkeresztelés* aktusát hangsúlyozza. Maga a kereszt hangsúlyosan van jelen a szokáskörben, a vizeket megkereszteli a pap, a komasággal kapcsolatos ének is a komaságot védelmező pogány istenség megkereszteléséről szól⁷⁷⁹ és átadáskor a régi koma szenteltvízzel hinti meg az új komát. Ennek a csúcspontja a komák rituális fürdője, amely egy oróval kísért *keresztelkedés*.

A víz szimbolikájára jellemző, hogy megmutatkozik a teremtés előtt is, ez más minőségű, „anyag előtti”, kaotikus, kevert víz. A teremtéskor Isten a káoszból rendet teremt, az alsó és felső vizeket *elválasztja*.⁷⁸⁰ A vízkereszt ünnepén, a két időszak közötti kontrasztot megjelenítő cselekmény magának a víznek a két alakját mutatja, (kaotikus és teremtett) tehát végső soron a teremtés aktusát mutatja be.

A víz tehát itt teremtő archetípusában jelenik meg. Az időszak szent és erősen védelmező, *rendet hozó* jellege a teremtés és az Úrjelenéssel megjelenő teremtő erőt mutatja. Ezzel mélységében mutatja a keresztény ünnep jelentését, amely Jézusnak a Jordánnál való megjelenésével az első világteremtés, majd a bűnbeesés után a „második teremtést” hozza el.

A káoszból kiemelkedő teremtés, az Úrjelenés rendet hoz a közösség rokoni rendszereibe is, amelyet a megjelent Istenség képviselőjének, Szent Jánosnak az ereje tart össze.

Az ünnep sémája a *káosz-teremtés, megkereszteletlenség-megkereszteltség*, amely a két állapot közötti kontrasztot és a megjelenő Isten által hozott rendet éli újra. Ez utóbbira utal a szent idő erős rendteremtő és védelmező ereje, mely a terepen a népgondolkodásban ma is jelen van. A másik ma is jól megfigyelhető jelenség a teremtett, megkeresztelt vízzel való mindenféle testi kontaktus keresése. Ebből a szempontból a komaság utáni keresztelkedő oro a macedón vízkeresztli hagyomány egyik kiemelkedő példája.

A macedón néphitre jellemző a mozdulatlanságnak a halállal, a mozgásnak az élettal való összekapcsolása. Ezért a mozgás mindig a teremtéssel áll párhuzamban.⁷⁸¹ Tehát ez az oro is szerves egységben van az ünneppel, követi annak sémáját: a vízbemerülés által a *megkeresztelkedés*, a tánc által pedig a *teremtés* jelenik meg, ezt a kettőt kapcsolja össze a keresztelkedő oro, tehát az ünnephez hasonlóan a megkeresztelkedés és a teremtés aktusát kapcsolja össze.

⁷⁷⁹ Паликрушева 1975: 67.

⁷⁸⁰ Pócs 2010: 149. A kaotikus víz archetípusa a magzatvíz tulajdonságait idézi. A termékenységgel kapcsolatos esővarázsló rítusokba sokszor terhes asszonyokat vonnak be, és szárazsággal kapcsolatos mondások is a terhességhez kapcsolódnak. Pócs 2010: 150.

⁷⁸¹ Ристески 2005: 78.

A keresztelkedő oro formája a macedón hagyományra jellemző nyílt kör, itt ugyanakkor maga a rituális körforma tűnik elsődleges fontosságúnak. A körtánra általában jellemző, hogy célja a körön belüli tér, főként a kör középpontjára való hatás, a kör közepén levő tárgy birtoklása, erejének átvétele vagy a kör közepén álló gyógyítása esetleg a belül lévő szent tér kijelölése. A vízbemerítkező oro hatásmechanizmusa ezzel ellentétes irányú: a víz hat a táncolókra, ezzel az esemény az önátadást valósítja meg. Az akció nem is a kör közepén történik, hanem a körrel magával; a forgó kör egy-egy pontja folyamatosan érintkezik a keresztelőkúttal. Az egyéni akció személyenkénti hangsúlyozása az oro vezetők váltakozásával a nyílt kör nem egyenrangú szerepeinek az egyenrangúság felé való eltolását eredményezi.

A vízkereszt-Úrjelenés ünnepstruktúrája másik négy vizsgált ünneppel összehasonlításban különleges egységet mutat: itt a legjobban kivehető a kereszténység előtti és a keresztény hitrendszer szerves összekapcsolódása, a működő régi hitrendszer „megkeresztelése”, a régi hit és a keresztény hit tartalmainak szerves összekapcsolódása.

A tánc hagyomány ennek az ünnepnek az esetében is leképezi az ünnep struktúráját. A régi gyökerekkel rendelkező és a régi hithez köthető táncforma itt teljesen keresztény jelentésben jelenik meg. A többi négy ünnep rituális táncaival ellentétben elmondható, hogy ez a vízkereszt-tánc motivikai elemeinek tulajdonságaival együtt minden aspektusból nézve keresztény jelentésű.

5.3. Lázár szombat szokásai Radovis környékén

A télvégi és tavaszkezdő szokások a húsvét ünnepét megelőző böjti időszakra esnek, ugyanakkor a tavasz kezdetét a macedón hagyomány két kötött időpontú ünnephez, a negyven vértanú⁷⁸² napjához, a főként nyugati, állattartó területeken pedig a *letnikhez*⁷⁸³ kapcsolja.⁷⁸⁴

A nagyböjt különböző jeles napjai sorában igen jelentős helyet foglal el a húsvétot nyolc nappal megelőző Lázár nap, amely a nagyhetet megnyitó ünnepnek tekinthető. Tevékenységei több vidéken összekapcsolódnak virágvasárnap ünnepével. Például a nyugat-macedóniai Ohridban vasárnap, *Sztrugában* pedig szombaton viszik véghez a Lázár napi szokásokat.⁷⁸⁵ Több kelet-macedón vidéken, például *Stip* és *Kocsani* környékén vagy *Ovcse*

⁷⁸² Március 9/március 22.

⁷⁸³ Március 1/március 14.

⁷⁸⁴ Китевски: 1996: 234, Ристески 2005 383.

⁷⁸⁵ Китевски 1996: 234.

Pole területen vasárnap, más helyeken, így a *Radovis* melletti *Inyevo* faluban pedig mindkét napon tartanak a Lázár napi szertartások.⁷⁸⁶

A húsvéhoz igazított mozgó Lázár nap a balkáni szláv, görög, albán, és más szláv népek körében is elterjedt szokás, ezek közül kiemelkedő a bolgár hagyomány, de a macedón és a szerb hagyományban is jelentősen megtalálható. Magyarországon a római katolikus hagyományban nem, az ortodox és a görög katolikus hagyományban viszont megtalálható.⁷⁸⁷

A lázározás elterjedtsége Macedóniában még az 1990-es években is általános volt. Egy igen archaikus lázározás figyelhető meg 2000-ben *Luke* faluban.⁷⁸⁸ 2003-as felvételen látható, hogy az Ohrid felé menő autókat is jókívánságokkal fogadták a lázárkák.

16. ábra: Lázárkák fogadják az autókat az Ohrid melletti Velgosti faluban 2000-ben

Napjainkban a lázározás néhány *Radovis* és *Sztrumica* környéki faluban jellemző. Ezek közül is az egyik legszebben megőrzött forma a *Radovis* melletti *Inyevo* falu szokásköre.

Több régióban megfigyelhető a szokás eltűnésének egy gyakorta feltűnő kezdeti fázisa, a roma kultúrába való áttevődés. A *gyupszka lazara* vagyis cigány-lázárnap *Stip* városában például a nyolcvanas évekig maradt fenn, de *Radovis* körüli falvakból is van hír a

⁷⁸⁶ Малинов 2006: 153. és Bólya 2013-as terepmunka

⁷⁸⁷ Kiss 1988: 81, A Magyar Ortodox Egyházmegye honlapja

<http://hungary.orthodoxia.org/konyvtar/szynaxarion/ortodox-egyhazi-kalendarium/a-2013-ev-aprilis-honapjara> 2013.05.05. A Hajdúdorogi Egyházmegye honlapja

http://www.gorogkatolikus.hu/index.html?muv=egyhazi_ev&menupont=2 2013.02.05.

⁷⁸⁸ A Marko Cepenkov Folklór Intézet munkatársának Rodna Velicskovszkának a gyűjtése és szíves közlése

cigányleányok Lázár szombatot megelőző vasárnapi lázározásáról. A csörgődobbal táncoló, éneklő cigány-lázárkák még ma is megfigyelhetőek a terepen.⁷⁸⁹

Az öt vizsgált ünnep közül a Lázár szombat szokásai tartalmazzák legszerveesebben az éneket és a táncot vagy mozgást, melyek ezen az ünnepen az ünnepi szokások középpontjában vannak. Az ének és a mozgás védelmi funkciót hordoz, a mágikus tevékenység jótékony hatását rajtuk keresztül éri el, tehát a szertartásokban mintegy mágikus főszerepet kapnak. Ezek a cselekmények az ember és minden élő védelmének biztosítását célozzák meg a mágikus szövegekkel, cselekedetekkel, a családtagoknak szentelt énekekkel, és az ehhez társuló mozgással, tánccal, vagy a kisgyermek megdobálgatásával. A Lázár napi szertartásnak szigorúan meghatározott rendje van, a szerepek kiosztása meghatározott, az éneklés és tánc rendje előre eltervezett. Mindhárom elem – a szó, az ének és a tánc – mágikus cselekedet, amely együtt éri el hatását.⁷⁹⁰ Mindez a mágikus tartalom a feltámadt Lázár ünnepén kapott helyet.⁷⁹¹

A Lázár nap szertartásának résztvevői, a Lázár leányok vagy *lázárkák*⁷⁹² házról házra járnak védelmet, bőséget és termékenységet hozó rítusukkal. A Lázár leányok eredetileg 12 éves vagy annál fiatalabb leányok voltak, ez az életkor fokozatosan emelkedett. Ma jellegzetes időhatár a férjhezmenés. Bulgáriában tudunk a házasság első évében való lázározásról is.⁷⁹³

A csoport fő tevékenysége az éneklés, amelynek stílusa igen közel áll eredeti, kereszténység előtti modelljéhez.⁷⁹⁴ A lázárkák csoportjai 2 x 3, vagy 2 x 4 leányból állnak, melyben mindegyiküknek meghatározott hierarchikus rendje és elnevezése van. A hierarchikus rend és a rituális szerepkörök vidékenként változóak, több vidéken, például *Luke* faluban (*Kriva Palánka* környéke), „férfi-lázár”⁷⁹⁵ is van.⁷⁹⁶ Ahol férfi-lázár van, ott jól megkülönböztethető a külseje, általában valamely férfi-attribútumot visel, pl. fezt vagy szablyát.⁷⁹⁷

⁷⁸⁹ Малинов 2006: 154.

⁷⁹⁰ Величковска 2008: 34-35.

⁷⁹¹ Величковска 2008: 32-33.

⁷⁹² Лазарки

⁷⁹³ Величковска 2008: 32, Малинов 2006: 151, Vasić 2007: 183.

⁷⁹⁴ Величковска 2007: 79.

⁷⁹⁵ Машки лазар

⁷⁹⁶ Величковска 2008: 35-36.

⁷⁹⁷ Малинов 2006: 151.

A Lázár napra való felkészülés néhány héttel az ünnep előtt megkezdődik. A leányok több faluban Tódor napon állapotok meg a csoportbeosztásról.⁷⁹⁸

Az ünnepre a leányok ünnepi viseletbe öltöznek, melyet csokorral, egyes vidékeken pedig madártollakkal is díszítenek.⁷⁹⁹ Van adat arról, például *Vrastica*, *Szkorusa* és *Lubnica* faluból, hogy a lázározó lányok a megelőző délután összegyűltek a templom előtt, a vezető táncosleánynál vacsoráztak, és másnap kezdték a körbejárást a házaknál.⁸⁰⁰ Máshol a lázár napi tevékenységek inkább korán reggel kezdődtek. Egyes falvakban ekkor éneklük:

Ej Лазаре, Лазаре,
 море младо војниче!
 Чија са вија дворуве,
 с бел босиљук митени,
 с црвен стратор ринани?⁸⁰¹

Ej Lázárom, Lázárom
 ej te ifjú katonám!
 Kinek szépül a porta,
 bazsalikom seprűvel,
 amarántos lapáttal?⁸⁰²

Az ének megénekli a Lázár szombaton egyik jellegzetes tevékenységét, az udvarok kiseprését, hogy a leányokat tiszta udvarba fogadhassák.⁸⁰³ A következő énekben a reggeli időpont mellett a szokásrendtől való elmaradás retorziójáról is hallunk:

Добро јутро Лазаре, Лазаре
 Добро јутро Лазаре!
 Лазарици дојдоа, Лазаре,
 Лазарици дојдоа,
 Која друга не дојде,

⁷⁹⁸ Nagyböjt első péntekje

⁷⁹⁹ Малинов 2006: 152, Bólya 2014f: 301-314.

⁸⁰⁰ Малинов 2006: 154-155.

⁸⁰¹ Китевски 1996: 232-235.

⁸⁰² Китевски 1996: 232-235.

⁸⁰³ Китевски 1996:233-235, Величковска 2008: 146-147, 149.

змија да ја уједе.⁸⁰⁴

Szép jó reggelt, Lázárom, Lázárom

Szép jó reggelt, Lázárom!

Eljöttek a lázárkák, Lázárom,

A lázárkák eljöttek,

Aki velünk nem jött el,

azt a sárkány nyelje el!⁸⁰⁵

A lázárkákknak a család minden tagja számára van énekük, életkortól és családi helyzettől függően.⁸⁰⁶ A fiúgyermeknek azt éneklük, hogy monostorban fog tanulni, a leányoknak azt, hogy cár fiához fognak férjhezmenni, a legénynek, hogy leányt fog kapni, megházasodik és szép élete lesz. A nagy leánynak hangsúlyozzák a dolgosságát, és más jó tulajdonságait. A kisgyermekes anyáknak, s a gyermeknek is énekelnek, a Naphoz hasonlítván a gyermeket. Különösen szép dalok szólnak a még gyermektelen fiatal házas asszonyhoz.⁸⁰⁷ Ha a háznál kisgyermek van, akkor őt a neki szóló ének kíséretében körbeadva megdobálgatják „hogya nagyra nőjön”. Mindenkinek az élethelyzete szerinti legjobb kívánságokat éneklük, cselekményük áldást, termékenységet hozó, ezért mindenütt nagy örömmel fogadják őket. Csupán azokat a házakat nem látogatják, ahol haláleset történt a közelmúltban.⁸⁰⁸

A legtöbb vidéken jellemző, hogy a lázárkák érkezésük után félkört formálnak, és a családi tűzhely vagy a házigazda felé fordulva megkezdik éneklésüket, melyet jellegzetes előre-hátra mozgással kísérek.⁸⁰⁹

A lázárkák tevékenységük befejeztével ajándékokat kapnak. Az ajándékok között jellegzetes a rituális kenyér, melyet szertartásosan osztanak szét, ahogy ez ma is megfigyelhető *Inyevóban*.⁸¹⁰

A Lázár szombat másik fő tevékenysége a fűzfaág törés, vagyis a barkaszedés, amit szintén különböző szertartások kísérek. A barkát a templomba viszik.⁸¹¹

⁸⁰⁴ Архив на Институт за фолклор „Марко Цепенков“ (A Marko Cepenkov Folklór Intézet Archívuma) м. л. бр. 699, с. Ратае, Тетовско, 1968, фоггás: Величковска 2011: 13.

⁸⁰⁵ Fordította: Bólya Anna Mária

⁸⁰⁶ Китевски 1996: 234, Bólya 2014f: 301-314.

⁸⁰⁷ Китевски 1996: 232-235.

⁸⁰⁸ Китевски 1996: 234.

⁸⁰⁹ Китевски 1996: 234, Татарчевска 2011: 69-72.

⁸¹⁰ Китевски 1996: 234, Малинов 2006: 154.

Az *inyevói* lázározást 2012-ben Goranco Angelov, a Stipi Egyetem Zenei Tanszékének professzora is rögzítette terepmunkája során. Felvételei a Stipi Egyetem internetes repozitóriumában is megtalálhatóak.⁸¹² *Inyevo* már 1974-ben is hagyományaihoz való rendkívüli ragaszkodásáról volt híres. Ekkor alakult a *Gajda* hagyományőrző együttes, amelyma minden évben virágvasárnapon rendezzi meg hagyományőrző folklór fesztiválját.⁸¹³

Inyevo falu, bár sík terepen helyezkedik el, a népi gondolkodásban alsó- és felső *Inyevóra* oszlik. *Alsó Inyevo* tulajdonképpen az újabban épült falurész. A lázárkák két csoportja elkülönülten megy, egyik csoport az alsó, másik a felső falurészbe. Egy csoport hatfős, mely két háromfős részből (*cset*) áll. A *csetben* a középső leány (*szrednik*) éneklő a dallamot, míg a két szélső (*krajnici* plur.) a tartott hangot. A középső leány az éneklés vezetője. A csoport vezetője az első csoport elején álló leány, akinek elnevezése 1974-ben még „a táncos” volt.⁸¹⁴ A kiválasztás életkor szerint történik. Mindig házasság előtt álló leányok énekelnek. Régebben volt rá mód, hogy addig lázározzanak, amíg meg nem kérték a kezüket. Azonban a házasság időpontja egyre kitolódik, így ma legfeljebb háromszor vehetnek részt lázározásban. A kiválasztás mindig életkor szerint történik, annak, aki még nem énekelt, vagy még csak kétszer énekelt, annak előnye van a fiatalabbal szemben. 2013-ban a lányok 1991-es születésűek voltak, 1989-es születésű informátorom azért került be, mert külföldi tanulmányai miatt addig még nem énekelt. A csoportok legfiatalabbja általában 18-19 éves.

⁸¹¹ Китевски 1996: 234.

⁸¹² <http://eprints.ugd.edu.mk/4331> 2013.11.28.

⁸¹³ Димоски 1974: 11.

⁸¹⁴ Танчарка Димоски 1974: 20.

17. ábra: Lázárkák, Inyevo 2013

A szerepek kiválasztása és az énekek gyakorlása legalább egy hónappal az ünnep előtt megkezdődik. Ebben az idősebb lányok és az asszonyok is segítenek. Az énekek száma meghaladja az ötvenet. Minden családtag számára van énekük, még a más faluból jött feleség számára is. A kisgyermeknek szól a következő ének, melyet a vidómellékletben a gyermek dobálgatása közben énekelnek:⁸¹⁵

(Kisgyerek neve)... ми се гора позе гajtане м' гajtане м'
 Татко има мајка има гajtане м' гajtане м'
 Под капата една пара гajtане м' гajtане м'
 Кој ли ќе го откупите гajtане м' гajtане м' ⁸¹⁶

Kicsi (név)...fel is le is, paszomántom, paszomántom
 Anyja is van apja is van, paszomántom, paszomántom
 Sapka alatt ezüst pénz van, paszomántom, paszomántom
 Ki fogja majd kiváltani, paszomántom, paszomántom

⁸¹⁵ Lásd Videotár 5.

⁸¹⁶ Forrás: Jaszmina Lazareva, lázárka

Dimovszki leírásából ítélve a mai lázározás hasonlóan történik, mint 1974-ben. A lányok szombaton a monostorhoz mennek, ezt megelőzően fűzfaágot törnek a monostor közelében. A fát körbeállva törik az ágat, miközben neki szóló éneket énekelnek:

Ja преведи се, мила врбо
 Нешто да ти кажам, мила врбо
 Терзија ти носам, мила врбо
 Елек да ти кројам
 Елек да ти кројам, мила врбо
 Елек за лазара.⁸¹⁷

Fordulj énfelém, édes fűzfám
 Hogy valamit mondok, édes fűzfám
 Hozok neked szabót
 Kötényt neked szabok
 Kötényt neked szabok, édes fűzfám
 Kötényt az ünnepre.⁸¹⁸

A letört ágat leteszik az ikon elé. A monostorban is énekelnek, a családnak szóló énekekből választják a legjobban odaillőt, majd minden leány gyertyát gyújt, megcsókolja az ikont és otthagyja a fűzfaágot. A fűzfaágtörés és a hozzá kapcsolódó rituális éneklés 1999-ben *Jargulica* faluban is élő szokás volt.⁸¹⁹

A házakhoz vasárnap mennek, tevékenységük korán reggeltől késő éjjelig tart, a falu összes házába ellátogatnak. A házaknál minden családtagnak énekelnek, kérés szerint, még a kispert udvarnak is, majd megdobálgatják⁸²⁰ a háznál levő kisgyermeket. Az ajándékba kapott rituális kenyeret a félkör közepére álló lázárkával együtt töri ketté a háziasszony, az egyik a házé, a többit a lázárkák kiosztják a jelenlevők között.

A lázárkák ünnepi viseletben járnak, *Jargulicában*, *Inyevóban*, és *Luke* faluban is ez látható. *Inyevóban* láthatjuk a területi viseletekben jellemző nap kötényt. Archaikus voltak

⁸¹⁷ Forrás: Jaszmina Lazareva, lázárka

⁸¹⁸ Fordította: Bólya Anna Mária

⁸¹⁹ Szkopjei Egyetem Etnológiai és Antropológiai Intézet archívumának AV K 114-es számú videója, 1999-es jargulicai terepmunka Ljupcso Riszteszki vezetésével. Magyarországi forrás: Macedón Folklór Adatbázis 12/113

⁸²⁰ Кошкање

miatt meg kell említeni a lukei lányokat, ahol a sor elején álló lányok zöld ágakkal és virágokkal vannak díszítve. Az *inyevói* leányoknál már csupán hajba tűzött művirág látható.

A lázározáshoz kapcsolódó mozgás 1974-ben és ma is egyforma: előre-hátra mozgás. Ebben különbözött a húsvét és a György nap rituális táncától. E sajátosságot a távoli terepen elhelyezkedő mijakoknál ugyanúgy megfigyelhettük, de *Krusevóból* is van rá adatunk.⁸²¹

A Lázár napi énekek még a régi stílusú rituális éneklésnek is a legrégebbi rétegét képezik. Az antifonális éneklésmód 1974-ben *Inyevóban* a lázározás mellett, a húsvéti és György napi énekekre is jellemző volt. Az *inyevói* lázár énekek kis hangterjedelműek, kétsorosak, a sorok végén felkiáltással, esetenként a sorok elején lenről induló glissandóval. Az antifonális éneklés során a két hármass csoport versszakonként váltakozva adja egymásnak a dallamot, olyan folyamatos átvétellel, amely hosszú gyakorlásról árulkodik. Az ezen a földrajzi területen egyébként jellegzetes kétszólamúság az *inyevói* lázározásban ma már csak nyomokban hallható.⁸²²

Jellegzetesek a fűzfához kapcsolódó tevékenységek. *Inyevóban* körülállják a fát, saját énekkel tisztelik meg. *Jargulicában* ágtöréskor ágakkal a kezükben táncolnak. Pirin-Macedóniából van hírünk a tavaszi ünnepkörből a fa körbetáncolásáról. Mladenovics balkáni területre, sőt a grúz hagyományra is kiterjedő elemzésében a fák körültáncolását a vegetációkultusz, illetve a fa-szellem tiszteletével hozza kapcsolatba. Ujváry több kutatóra hivatkozva írja, hogy a zöld lombba öltöztetett tavaszi személyeket a vegetációs szellem megtestesítőjének tekinthetjük. Ezt a személyt az archaikus *Luke falu beli* (*Kriva Palánka* környéke) lázározás férfi lázárkájánál figyelhetjük meg.⁸²³ Tudunk arról, hogy a mijak régióbeli *Szkudrinyében* a szintén előre-hátra mozgó, tehát hasonló táncos-mágikus cselekményt véghezvivő lázárkák virágokba és gyógyfüvekbe voltak öltöztetve.⁸²⁴ A húsvéti hagyománynál bővebben kerül tárgyalásra, hogy a vezető lázárka alakja rokonságot mutathat a tavaszi vízkérő *dodole* személy alakjával, aki szintén többbedmagával, zöld ágakba, virágokba öltöztetve járt házról házra, és saját maga körül forogva és dobantva hívta a termékenységet elősegítő esőt.⁸²⁵

A vegetáció szellem megszemélyesítése tehát több tavaszi ünnepen megjelenhet, tevékenységéhez pedig ének és tánc kapcsolódik. A macedón lázározásnál több terepen

⁸²¹ Татарчевска 2011: 69-71, Димоски 1972: 40, Димоски 1974: 24-25.

⁸²² Lásd Videotár 5. Величковска 2008: 34, Ѓорѓев 1996: 277, Величковска 2008: 152.

⁸²³ Младеновић 1973: 125-127. Lásd Képtár 12.

⁸²⁴ Петреска 1998: 53-55. Татарчевска 2011: 69.

⁸²⁵ Величковска 2008: 45.

jellegzetesnek tűnik a félkör alakzat és az előre-hátra mozgás. Sajátos formája volt ennek a *lukei* lányok tánca, ahol ehhez a mozgáshoz lépések is kapcsolódtak.

A balkáni lázározáshoz azonban többféle mozgás is kapcsolódhat. Olivera Vaszics 2007-ben publikált, *gevgelijai, krusevói, sztrugai* és *sztrumaicai*, Bulgáriában *szófiai, sztaro zagorjei, szliveni* és *plovdivi*, Szerbiában pedig *leszkovacska moravai, nisavai*, koszovói, *vranjszko pomoravlei, sredacska zsupai, zaplanjei, pcsinjai*, és *luzsnicai* terepeken végzett gyűjtései alapján hasonlítja össze a Lázár naphoz kapcsolódó táncok sajátosságait.⁸²⁶

A gyűjtésekben a kör, a félkör, az ellipszis és a fronttánc jelenik meg. A félkör mindhárom országban megtalálható, sok esetben akkor tűnik fel, mikor a leányok a gyermek vagy terhes asszony körül táncolnak.⁸²⁷

Bulgáriában (*Sztaro Zagorje, Plovdiv*) és Macedóniában, Valandovóban a félkör néha átalakul kígyóvá (*zmija*), Bulgáriában lánccá (*veriga*).⁸²⁸ Vaszics elmélete szerint a kígyóforma kapcsolódhat a kígyó kultuszához. Szlobodan Zecsevics⁸²⁹ elméletére hivatkozva írja, hogy a lázár leányok maguk a kígyópapnők vagy akár a kígyóistennők maguk.⁸³⁰ Meglátása szerint a lázár leányok teljes felszerelése a levetett kígyóbőrt idézi.⁸³¹

A mindhárom ország területére kiterjedő sop régió lázározásában két táncos vagy a „férfi lázár” és a női lázár cserél helyet, táncol el egymás mellett, elliptikus vonalon. Ez az elliptikus mozgás Vaszics szerint a tojásformának a remineszenciája.⁸³² Tény, hogy a tojás több népnél, így a szlávoknál is az élet forrásaként van számontartva.⁸³³

Vaszics gyűjtésében a Lázár-naphoz kapcsolódóan megjelenik a front tánc, amikor egyik táncos a másikkal szemben, ellentétes mozgással táncol. Elmélete szerint ez utalhat a férfi és női princípiumra, az ellentétek egyesülésére. Ez párhuzamba állítható a húsvétnál tárgyalt szemiotikai értelmezéssel, amely a traveszti szerepeket az ellentétek egyesülésének tematikájához kapcsolja. Figyelemre méltó hogy ennél az ünnepnél is megjelenik fordított szerep a „férfi-lázár” révén.

A vegetációszelemet megjelenítő tavaszi szokáskörök archaikus formájáról elmondható, hogy a tevékenységből ítélve fatisztelethez köthetőek, és egyes személyeik a fa szellemét jelenítik meg. Ezeknek a személyeknek a termékenységet hozó cselekményei az

⁸²⁶ Vasić 2007: 183.

⁸²⁷ Vasić 2007: 184.

⁸²⁸ Vasić 2007: 184.

⁸²⁹ Zečević 173: 81-87.

⁸³⁰ Vasić 2007: 185.

⁸³¹ Vasić 2007: 185-186.

⁸³² Vasić 2007: 187.

⁸³³ Лафазановски 2000: 33-35.

ének és a tánc által valósulnak meg. A táncnak a többi ünnepre is jellemző szerves kapcsolódása ennél az ünnepnél még hangsúlyosabb, mert egyértelműen a mágikus hatóerő középpontjában áll. A Balkánon, sőt Európában elterjedt zöld alakok által véghezvitt szokások az agrárrítushoz kapcsolódnak, és mágikus céljukat mindenütt az ének és tánc által érik el.⁸³⁴ A fa szellemet megtestesítő alak tevékenysége esővarázslásra, a termékenység előidézésére irányul, és fő tevékenysége a tánc. A termékenység előidézésében a táncnak egyértelműen fő szerepe van. A fa szellem, meghatározó külsőségei mellett *a tánc és az ének által jelenik meg az itteni világban*.

Ami a tánc rituális voltát illeti, afelől nem lehet kétség. Ezt több szerző is hangsúlyozza Macedónia több terepéhez kapcsolódóan.⁸³⁵ A tánc egyértelműen a vegetációkultuszhoz kapcsolódik. Félkör formájával és előre hátra mozgásával még az általános macedón táncagyománytól is eltér, valószínűleg annál régebbi rétegeket hordozva. Más rétegeket nem fedezhetünk fel benne, keresztény jelentést pedig különösen nem. A Lázár nap ünnepe a macedón hagyományban, termékenységet, bőséget előidéző rítusaival a vegetációs kultuszhoz kapcsolható. Ennek a fűzfaág töréssel kapcsolatos elemei integrálódtak bizonyos fokig keresztény jelentésbe. Az *inyevói* barkaszedés a monostorhoz kapcsolódik, ahol keresztény rituális tevékenységek kapcsolódnak hozzá. Itt a tavaszi kizöldülés aktusát a cselekmény a virágvasárnap ünnepébe kapcsolja be. Ezen a ponton, a tavaszi élet sarjadásának a tematikájával kapcsolódik az ünnep a keresztény jelentéshez, ahogy azt a húsvéti fákhöz történő zarándoklat esetében láthatjuk, ahol a feltámadáshoz a tavaszi újjáéledést kapcsolja a keresztény szimbolika. A szent helyszínek, monostorok meglátogatása is a kezdődő nagyheti ünnepkörhöz kapcsolja a Lázár napot. Ezen a kapcsolódási ponton túl keresztény jelentést nem találunk, leszámítva talán az általános áldáskívánás jelenségét.

A Lázár nap ünnepe a szűken értelmezett, gabonatermeléshez kapcsolható agrárkultusz elemeit megjelenítő ünnepektől elkülöníthető. A főleg télközépen megjelenő maszkos játékok a halál-termékenység mitológéáját vonultatják fel, mely az elhaló mag termékenységadásának gondolatával inkább a mezőgazdasági tevékenységhez és a gabonaszellem kultuszához köthetőek.⁸³⁶ A Lázár napnál inkább az ember által meg nem művelt erdők szellemének jelenléte tűnik fel. A Lázár nap ünnepén, különösen a télközépi maszkosokkal összehasonlítva, a termékenység és az áldáskívánás mellett az erőszak és a halál tematikája a nem jelenik meg. Így a Lázár nap kereszténység előtti rétegei a télközépi

⁸³⁴ Ujváry 1969: 124-126, Токарев (szerk.) 1977: 264-265.

⁸³⁵ Китевски 1996: 234-235, Татарчевска 2011: 69-71, Димоски 1974: 24-25.

⁸³⁶ Ujváry 1969: 60.

rituáléktól különválaszthatóan inkább az erdei vegetációkultusz és nem az agrárkultusz nyomait hordozzák.

5.4. Húsvéti ünnepkör Makedonszki Brod környékén

A húsvét az egész keresztény világban a kalendárium központi ünnepe, időpontja az egész év naptárának alapja.⁸³⁷ A húsvét mozgó ünnepéhez igazított húsvéti ünnepi ciklus az ünnepeknek egy szélesebb köre, amely a macedón hagyományban a nagyböjt előtt megkezdődik és a húsvét után ötven nappal következő pünkösdig tart. Kötött időpontja ellenére idetartozik a húsvét állandó dátumú párja, a György nap is.

A húsvéti ünnepek az egész pravoszláv világhoz hasonlóan máig különleges helyet foglalnak el az egész macedón terepen. Szkopjében a feltámadási liturgia idején a belvárost lezárják, mert a feltámadási ünnepen szinte az egész lakosság részt vesz.⁸³⁸ A húsvét társadalmi esemény. Ez jellemző a bolgár és szerb terepre is.⁸³⁹ Több népi mondás árulkodik a húsvétról az emberek életében betöltött szerepéről. „Nupra nap jön, húsvét a küszöbön”, „Nincs mindennap húsvét”, „Úgy reszket érte, mint a húsvéti tojásért”.⁸⁴⁰

A macedón hagyományban karácsony és a húsvét két fivérként tűnik fel, karácsony az öregebb és szerényebb, húsvét pedig fiatalabb és büszkébb. A régebbi hagyományra jellemző, hogy karácsonykor kevésbé ügyelnek öltözékre, annál inkább az asztalra: „Ha mezítlábak vannak is az asztal alatt, fent az asztalon egész malac.” Húsvétkor viszont nagyon is odafigyelnek az öltözködésre, hogy „szépen kiöltözve menjenek az oróba”.⁸⁴¹

A húsvét ünneplése minden vidéken három napig tart. Húsvét első napján templomba mennek és megáldoznak. A gyermekek a házakhoz mennek boldog ünnepet kívánni, ezért piros tojást kapnak. A kapott piros tojásokat mindig megtörik és megeszik. Az ünneplés rendjét tekintve nincs a teljes terepre érvényes szabály. Többfelé, például Szkopjében, *Mariovo* körzetben, az első napot, húsvétvasárnapot családi körben töltik el és húsvéthétfő, húsvétkedd a közösségi ünneplésé. A teljes terepen jellemző húsvétkor a rokonság meglátogatása, valamint az énekkel és tánccal kísért összejövetelek a gazdagon megterített

⁸³⁷ Schalk 1993: 50.

⁸³⁸ Informátor: Panda Sztojanovszka szkopjei lakos

⁸³⁹ Кличкова 1957: 163.

⁸⁴⁰ Китевски 1996: 234.

⁸⁴¹ Китевски 1996: 235.

asztal mellett vagy a falu főterén. A harmadik napi összejövetelen, több vidéken feltűnik az énekben a megszemélyesített Húsvétból való búcsúzkodás. Ahogy minden nagyobb ünnepen, húsvétkor meglátogatják a sírokat. Ennek, ahogy majd látni fogjuk, itt különös jelentősége van. Húsvétból mennybemenetel ünnepéig⁸⁴² így köszöntik egymást: „Krisztus feltámadt” „Valóban feltámadt”.⁸⁴³

Az esőkérő szertartás körmeneti formája figyelhető meg húsvétkor a macedón terepen. A dodola esőkérő rítus külsőségeiben keresztény tulajdonságokat felvett változata bolgár és macedón terepen is elterjedt. A macedón terepen többféle ünnephez kapcsolódhat vízkeresztől mennybemenetel ünnepéig. A *szkrszti* vagy *pokrszti*, vagyis „keresztekkel” vagy „keresztek után” elnevezésű meneteket a pap vezeti, a vizsgálat azonban megmutatja az ünnepnek csupán felületi kereszténységét, amint azt a porecsei *pokrszti* menetnél látni fogjuk.⁸⁴⁴

Porecse húsvéti hagyománya sok elemében hasonlít a teljes macedón hagyományhoz, ugyanakkor felmutat sajátos elemeket. A legjellegzetesebbek az 1970-es évekig élő húsvéti játékok, a *gacskák*, és a ma felújított szokásként megfigyelhető oro torony, kaputartó játék és *pokrszti* menet.

Porecsében a nagyböjt előtti vasárnapot megelőző vasárnap a „sajthagyó” *zadusnica*.⁸⁴⁵ A *porecseiek* ekkor vízzel lemosják a sírokat és bort öntenek rájuk.⁸⁴⁶ A nagyböjtöt megelőző vasárnap neve *veliki pokladi*.⁸⁴⁷ A teljes macedón terepen ekkor van a *procska* ünnepe. A szó jelentése megbocsátás. A néphit szerint ekkor az ég és föld is megenyhülnek egymás iránt – pedig az ég villámok, vihar és más jelenségek formájában sok bűnt követett el a földdel szemben – még inkább így kell akkor tenni az embereknek. Ekkor a fiatalabbak az öregekhez mennek bocsánatukat kérni, ha valamiben hibáztak. „Megbocsátok neked és az Úr is” ilyen és hasonló mondatokkal nyerik el a bocsánatot.⁸⁴⁸ *Porecsében* az ünnep *beli pokladiként*⁸⁴⁹ ismeretes. Ekkor nem szöttek, nem fontak.⁸⁵⁰

⁸⁴² Спасовден, szó szerinti fordításban a Megváltó napja, Krisztus mennybemenetelének ünnepe, Húsvét után negyven nappal

⁸⁴³ Христос воскрес! Наистина воскрес! Величковска 2008:38-39. Малинов 2006: 161-162, Китевски 1996: 235.

⁸⁴⁴ Китевски 2008, Величковска 2008: 50, Диников 1972: 292. Арнаудов 1969: 333-334.

⁸⁴⁵ Zadusnica a halottakról való megemlékezés, az ő napjuk.

⁸⁴⁶ Солунчев 2004: 150.

⁸⁴⁷ Veliki – nagy, pokladi - a nagyböjtöt megelőző nap, pluralia tantum

⁸⁴⁸ Китевски 1996: 229.

⁸⁴⁹ Beli - fehér

⁸⁵⁰ Обрембски 2001: 130.

A nagyböjt kezdete tiszta hétfő.⁸⁵¹ Ekkor mindent kimostak és kitakarítottak. Nem dagasztottak kenyeret, mert akkor az egerek megették volna az egész évi termést.⁸⁵² Nagyböjt első szombatja a Tódor szombat. Ekkor a templomban megáldoznak.⁸⁵³ A *letnik*⁸⁵⁴ tavaszkezdő ünnepként az állattartó közösségekre így főként Nyugat-Macedóniára jellemző.⁸⁵⁵ Erre a napra mindenféle munkára tiltás vonatkozott. *Porecsében* a tavaszi előkészítő munkálatok a földműveléshez örömhírvétel ünnepén kezdődtek meg.⁸⁵⁶ Lázár szombaton, *Porecsében lazarcán*, a földeken dolgoztak, de az asszonyok nem fontak. Ezen a napon kimentek a sírokhoz, ételt és bort vittek a megholtaknak.⁸⁵⁷ Virágvasárnapon söpörték ki az udvarokat, takarították a házakat.⁸⁵⁸

A teljes macedón hagyományra jellemzően a nagyböjti időszakban tartózkodnak a zsíros ételtől és mindenféle állati eredetű terméktől. A karácsonyt megelőző időszakhoz hasonlóan igen fontos a böjti időszak, ezt mutatja, hogy a nyugat-macedóniai hagyományban a húsvéti énekek között a nagyböjtiéket igen jelentős csoportot képeznek.⁸⁵⁹

A legfőbb húsvéti előkészületek nagyhéten kezdődnek meg. *Porecsében* nagykedden (*veli vtornik*) szedték össze a befestendő tojásokat. Nagyszerdán (*velja sreda*) este beáztatják berzsenyfa-kérges⁸⁶⁰ hideg vízbe. Nagycsütörtökön (*veli csetvrtok*) semmit nem dolgoznak, nehogy a jégeső elvigye a termést. E napon festik meg a tojásokat főzéssel. Az első három tojásnak különös jelentősége van. Az első tojás az Úré, a második a házigazdáé, a harmadik pedig a jószágoké és a jó termésé.⁸⁶¹ Az első tojást senki nem láthatja meg a háziasszonyon kívül, mert akkor elvesztené mágikus erejét. Az elsőként festett tojás Macedónia egész területén nagy mágikus erővel rendelkezik. Van, ahol este elviszik a templomba, hogy meghallgassa a „tizenkét szenvedő evangéliumot”, majd a jégesőfelhők visszatartása és betegségek gyógyítása céljából az ikon előtt őrzik, visszatartják vele a jégesőfelhőket,

⁸⁵¹ Csiszt ponedelnik, Porecsében csiszi ponedelnik

⁸⁵² Обрембски 2001: 130.

⁸⁵³ Обрембски 2001: 131.

⁸⁵⁴ Március 1/március 14.

⁸⁵⁵ Ристески 2005: 375-377, Петреска 1998: 33, 46. Татарчевска 2011: 67.

⁸⁵⁶ Március 25/április 7. *blagovec* vagy *blagovestenie*, magyar területen Gyümölcsoltó Boldogasszony

⁸⁵⁷ Обрембски 2001: 131.

⁸⁵⁸ Солунчев 2004: 151.

⁸⁵⁹ Целакоски 1984: 136.

⁸⁶⁰ Бакам vő: <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/012/pc001279.html#8> 2014.05.20. és Cseri-Csesznák-Norváth (szerk.) 2011: 10.

⁸⁶¹ Китевски 1996: 235, Солунчев: 151-152.

különböző betegségeket gyógyítanak, máshol a termés védelme érdekében a gabonaföldbe és a szőlőbe ássák el.⁸⁶²

Porecsében szokás volt az első tojással a gyermek egészségét, jólétét biztosítani, rögtön az edényből való kivétel után a gyermek arcához érintgetve mondták:

„Ez a tojás az Úré,
piros és fehér,
piros és fehér,

egészséges,⁸⁶³
vidám,
szerencsés

piros és fehér tojás,
piros Húsvét.⁸⁶⁴

A mondóka szinte összekeveri tojás tulajdonságait a kislány tulajdonságaival. *Porecsében* e tojást a ház őrzőjének hívják.⁸⁶⁵ Nagypénteken (*veli petok*) semmit nem dolgoznak, nem esznek, ebédet sem főznek, csak napnyugta után harapnak valamit. Nagyszombaton (*velja szabota*) nem dolgoznak, de a templom látogatása után elvégzik az utolsó előkészületeket a nagy ünnepre. Ezen a napon készítik el a húsvéti rituális kukoricakenyeret.⁸⁶⁶

Porecse területén húsvét első napján a háziasszony odaadja a második tojást a házigazdának, aki utána a templomba megy. A liturgia után a férfiak a tojásokat a templom udvarában törik meg.

A macedón terephez hasonlóan az első napon, a templomlátogatás után a sírokhoz mennek. Megviszik a holtaknak a hírt: eljött húsvét ünnepe, kijöhetnek a világra. A macedón néphit szerint ugyanis a halottak szellemei a húsvéttól pünkösdig tartó időszakban a megkereszteletlen napokhoz hasonlóan szabadon járkálnak a világban, Jellemző a halottaknak való ételadakozás, „hogy azok más asztalokat már ne látogassanak meg”. A macedón

⁸⁶² Китевски 1996: 235, Солунчев : 151-152.

⁸⁶³ Itt a macedón szövegben csupán a melléknévi végződésekből (nőnem, semlegesnem) lehet tudni, hogy mikor van szó a tojáról és mikor a gyermek arcáról. A szöveg középső része vonatkozik a kislányra.

⁸⁶⁴ AV K 9 sz. videó, Szkopjei Szent Cirill és Metód Egyetem, Etnológiai és Antropológiai Intézet, Magyarországon megtalálható: Macedón Folklor Adatbázis. Fordította: Bólya Anna Mária

⁸⁶⁵ Csuvarkutya (Csuvar na kutya-a ház őrzője) Солунчев 2004: 151.

⁸⁶⁶ Китевски 1996: 234, Солунчев 2004: 153.

hagyományban a halottak kultusza kifejtett, cselekményei a mai napig megfigyelhetőek.⁸⁶⁷ Igen érdekes az egyes macedón területeken húsvét ünnepén is feltűnő *halotti oro*, amelynek azonban ezen a terepen nem lehet nyomát találni.⁸⁶⁸

Porecsében a temetőből való visszatérés után öltöztek át a legszebb, külön erre az alkalomra készített ünnepi ruhába. Húsvét első napján nem mentek vendégségbe, hanem rögtön ebéd után elkezdnek „összegyűjtődni” az összejövetelhez. Ennek során a lányok, menyasszonyok és fiatalasszonyok saját falurészükből⁸⁶⁹ kettésével az összejöveteli helyre mentek.⁸⁷⁰ Az összejövetelt egy rituális oro nyitotta meg, amelyről a *gacskákat* tárgyaló részben részletesen esik majd szó. Ezután következnek az énekek, majd – 1957-es gyűjtés szerint – az összejöveteli orók. Ezzel a megnyitó rituális majd az összejöveteli orókkal és hosszú énekekkel folyt a mulatozás *Porecsében* Húsvét első napján.⁸⁷¹

A húsvét ünnepének napjain játszott dramatikus játékok egész Nyugat-Macedóniában elterjedtek voltak, 1938-ból és 1940-ből Koszovóban is tudunk róluk. Lassú eltűnésük során *Porecsében* maradtak fenn legtovább, az 1970-es évekig *gacskák*⁸⁷² néven.⁸⁷³

Porecse egyes falvaiban húsvét második napján is játszottak *gacskának* nevezett dramatikus játékot, de legtöbbjük húsvétkedden került sorra.

Hétfőn *Porecse* falvaiban korán reggel felvették az ünnepi viseletet. A férfiak körbelátogatták a barátokat, rokonságot, ők voltak a „rakijázók” (*rakijari, rakijdzsi*). Menet közben hősi, epikus, vagy Márkó királyos énekeket énekeltek. Ezen a napon a legelterjedtebb játék *Porecsében* a *kamila* vagy *dzsamala* volt. A *kamila* szó jelentése teve. A játék erről az alakoskodó figuráról kapta nevét, melyet marhabőrből készítenek mozgatható állkapoccsal, fogakkal. Az állatalak mellett feltűnik a többi télközépről ismert alak is, a férfiak tépett ruhákkal, derékra erősített kolompokkal. A szüzsé tulajdonképpen egy esküvő paródia, több humoros momentummal, pl. a menyasszony a pap előtt meggondolja magát, de a szertartás

⁸⁶⁷ Кличкова 1957:162-165. Вövebben pld.: Ристески 1998

⁸⁶⁸ Ристески 2000: 133-134.

⁸⁶⁹ Маала (maala)

⁸⁷⁰ A templom előtti tér vagy a falu főtere

⁸⁷¹ Кличкова 1957:165-173.

⁸⁷² Gacska plur. gacski – mondás, szólás, találókérdés vagy rövid mese, Porecsében a mágikus formulákra vonatkoztatva is használják. Солунчев: 84.

⁸⁷³ Д. Јанковић 1940: 79; Д. Јанковић 1938: 24-25, Кличкова 1957, Иљоски 1970, Петровска-Кузманова 2013: 111, Солунчев 2004: 17.

után egyes legények elragadják a vőlegény számára. A menyasszony elragadását egyes falvakban önállóan vagy más játékhoz kapcsolódóan játsszák.⁸⁷⁴

Húsvét harmadik napját *Porecsében Kis Húsvétnak* nevezik. Ezen a napon táncolták a legtöbb dramatikus játékot, *gacskát*. A játékok sorrendje falvanként változhat, Vera Klicskova 1957-es publikációjának sorrendjét követem, melyet *gresnicai, topolnicai, alsó manasztireci, tomino szelói* és *tazsevói* gyűjtésekből publikált.⁸⁷⁵

Helyszínének kapcsolata folytán itt ejtünk szót az első napon való összegyűjtődésről, és megnyitó oróról mely *Porecsében* mindenhol a húsvét első napjához, az istentisztelet utáni időhöz kapcsolódott, *Gresnicában* a helyszín a templom előtt volt, más falvakban lehetett a falu főtere is.⁸⁷⁶ Ebben a nők kettesével mennek az oro helyszínére felé.⁸⁷⁷ A helyszínre érkezve oróba állnak. Jelentős momentum, hogy a lányok és fiatalasszonyok kifejezetten körben állnak, csupán a két szélső táncos nem kapcsolódik. Ezt a formát „*tanec*”-nek hívják *Porecse* területén. Ez a kör lassú mozgással, énekelve háromszor kerüli meg az összejövétel helyét. E megnyitás nélkül a húsvéti ünnepek nem kezdődhetek meg.⁸⁷⁸ A háromszor körüljárás mintegy kijelöli a későbbi dramatikus játékok területét, elkülönítve azt más területektől. Ezzel mintegy meghatározza a dramatikus játékok „színpadát”.⁸⁷⁹ Ilyen megnyitó táncról ad hírt még D. Jankovics, *Kicsevo* környékéről, *Lazaropoléről* és *Galacsnikból* (mijak régió) és nem macedón területről Koszovóból is.⁸⁸⁰

A Jankovics nővérek század eleji gyűjtése szerint, *Gresnica* faluban ez a tánc lassú, általános lépésekben haladt jobb irányba, melyben a lépések ritmusára nem fordítottak figyelmet. A táncban fontos a mozgás folyamatossága és egyenletessége.⁸⁸¹

Jellemző, hogy a játékok különböző sorrendje mellett az első és az utolsó rituális tánc időpontja mindenhol megegyezik (húsvét első napjának reggele, húsvét harmadik napjának vége). A forma az első tánc esetében megegyező, különböző vidékeken a lezáró oro viszont többféle variánst mutat.⁸⁸²

⁸⁷⁴ Кличкова 1957: 175.

⁸⁷⁵ Кличкова 1957: 194.

⁸⁷⁶ Д. Јанковић 1938: 25, Кличкова 1957: 167.

⁸⁷⁷ A kettesével menő lányokat egyébként a régió vízkereszi ünnepkörében is megfigyelhetjük. Величковска 2008: 69-71. A kettesével való gondolkodás gyakran tűnik fel a macedón hagyományban, pl. ha kavalt vesznek, akkor is általában egyszerre kettőt vesznek.

⁸⁷⁸ Кличкова 1957: 168, Петровска-Кузмановска 2013: 138.

⁸⁷⁹ Петровска-Кузманова 2013: 138.

⁸⁸⁰ Д. Јанковић 1938: 25, Д. Јанковић 1940: 86, Д. Јанковић 1940: 102.

⁸⁸¹ Д. Јанковић 1938: 25.

⁸⁸² Д. Јанковић 1938: 25, Д. Јанковић 1940: 86, Д. Јанковић 1940: 102, Татарчевска 2011: 73-75.

Megemlítendő még, hogy megnyitó rituális oro után hosszú párbeszédés éneket énekeltek, melyek után következő időpont kapcsán az ünnep rituális jellegből a szórakoztatási funkció felé való haladásának tipikus példája figyelhető meg. A párbeszédés énekek után 1938-ban nem volt oro. 1957-ben már van hír a *batuta*, *zaramo*, *velo velicse* és *szalcsevo* nevű összejövetele táncokról, melyet *azelőtt* nemenként elkülönülten jártak, ekkorra viszont már keveredtek a nemek. A jelenségben a rituális tevékenységek változásának tipikus állomásait figyelhetjük meg, a szórakoztatási funkció bekerülését és a nemek elkülönültségének megszűnését:

1. Nincs szórakoztatási (összejövetele) oro
2. Összejövetele orók megjelenése
3. Nemek keveredése az orókban.⁸⁸³

A gacsok közül a *Kamila* játékot már említettük.

A következő fontos játék vagy inkább tánc, a *Kalen broj*, *malen broj*, melynek jelentése: Kevés még, kicsi még. A kaputartó játékban ez az átbújók számára utal. Az egész *Porecsében* elterjedt táncban a lányok és asszonyok kendővel kezét fognak és hosszú sorban, egymással szemben állva kaput tartanak, amely alatt az „alagútban” az utolsó pár mindig előretör.⁸⁸⁴ Régebben az átbújók hátát vesszővel ütötték. Így nem is kétséges a Jankovics nővérek véleménye, hogy ez a tánc az újjászületéssel az élet megújításával van kapcsolatban.⁸⁸⁵ A mai *brodi* változat tulajdonképpen egy szokásmaradvány. Az eredeti tánc, amelyben akár ötven pár is lehetett, a templomot háromszor kerülte meg”.⁸⁸⁶ Az újonnan megjelenő párokkal állandóan haladó sor eleje egy kinyíló virágra vagy kifejlődő, kipattanó bimbóra emlékeztet, még inkább egy tavaszi zöld ág növekedésére emlékeztet, emellett pedig a végtelenséget idézi meg. Ez a természet állandó tavaszi megújulására utal.

A *Lazi mi*, *lazi bubale* kezdetű énekhez párosuló térforma nagyon hasonló, de a szembenálló lányok mintegy asztalt tartanak. Ezen egy kisfiú mászik egészen a sor végéig, azután visszafelé. Az ének egy árva gyermekről szól. Régebben maga a gyermek kizárólag árva vagy félárva lehetett. Közben ezt énekeltek:

Лазаж, лазаж бубале,

⁸⁸³ Д. Јанковић 1938: 25, Кличкова 1957: 174, Ујвары 1997: 64.

⁸⁸⁴ прошупуат (протнуваат)

⁸⁸⁵ Јанковић: 1957: 7-8.

⁸⁸⁶ Солунчев 2004: 24.

Да долазиш до мене,
 Ако паднеш не кажуј, не кажуј,
 На мајке ти, на татка ти (мајке ти, мајке ти).
 Ако паднам не жалам, не жалам,
 Кад сум клето сираче, сираче,
 За сираче кој плаче, кој плаче.⁸⁸⁷

Másszál, másszál bogárkám,
 Gyere ide, énhozzám, énhozzám,
 Ha leesel, ne mondjad, ne mondjad
 Sem apádnak, sem anyádnak.
 Ha leesek, nem bánom, nem bánom,
 Mert vagyok csak árvácska, árvácska,
 Az árváért ki sírna, ki sírna.⁸⁸⁸

Érdekes az 1968-as *dolno krusjei (Porecse)* gyűjtés is:

Лазај, лазај бубале, да долазиш до мене/иии!
 Да долазиш до мене, да ме викнеш на име/иии!
 Да ме водиш на оро, тамо моми убваи/иии!
 Убави и високи високи и црвени/иии!⁸⁸⁹

Másszál, másszál bogárkám, gyere ide énhozzám/ííí!
 Gyere ide énhozzám, a nevemen szólíts ám/ííí!
 Vigyél engem a táncba, ahol vannak szép lányok/ííí!
 Gyönyörűek, magosok, magosok és pirosok/ííí!

A következő játék a *Zet i nevezta*, vőlegény és menyasszony. Ez a leány és a legény közötti közvetítésről illetve a leánykérésről szól. A közvetítő, a sztrojnik – aki a két család között közvetít – a mai napig élő szerep a macedónoknál. Itt is két sorba sorakoznak fel a

⁸⁸⁷ Кличкова 1957: 183.

⁸⁸⁸ Кличкова 1957: 183.

⁸⁸⁹ A Marko Cerpenkov folklór intézet archívumából való gyűjtést Vele Szoluncsev közli: Солунчев 2004: 36, hivatkozva: Македонски фолклор folyóirat, 1990 45/1 102.

leány résztvevők az egyik sor közepén a menyasszonynak öltözött leány a másik sor közepén vőlegénynek öltözött leány áll. *Tomino szelói* adat szerint, e faluban húsz-húsz leány állt egymással szemben. A játék párbeszédes, verses formában zajlott a vőlegény és a menyasszony családja között, és sok humoros elemet tartalmazott.⁸⁹⁰

A *Gyuro, Maro, Velezsano* tragikus hangvételű játék, amelyben lányok és fiatalasszonyok vesznek részt. A vendégmunkásról szól, aki a hazaút során meghalt. Őt siratja fiatal felesége és leánytestvére. A leányok oróba állnak kézfogással, közepén van a leánytestvér és a feleség, letakart fejjel, és siratnak. A párbeszédes játék során a két szereplő cserélődik, így minden leány sorra kerülhet.⁸⁹¹

A *Deljo, mori, Deljo* vagyis *Deljo*, na te *Deljo* agglegénycsúfoló játék. A leányok menyasszonyok, körben állnak, közepén az agglegényt játszó leány, *Deljo*, akinek van egy botja végén egy *briskával*.⁸⁹² A briskát meggyújtja és minden egyes leányt megkörményez, megfüstölve őket. Minden leányt jól megnéz és megcirógat, majd kiválasztja a legszebbet. Ekkor énekelnek a lányok agglegénycsúfoló éneket. Ezután beáll a táncba és elragadja a legszebb leányt. A többiek futnak utána, hogy megvédjék az elragadott leányt.⁸⁹³

A *Barjacseto* vagyis zászló, zászlócska nevű játék lényege a zászló elvétele. A zászló egy som botra kötött piros sál. A lányok és fiatal asszonyok sorban helyezkednek el, előttük a zászlótartó. A sor két végéről két leány fut a zászló elvételéért versenyezve. A sikeres leány lesz a következő zászlótartó, az ének pedig megvicceli a hoppon maradt leányt.⁸⁹⁴

A *Zmija* (kígyó) vagy *Konoplika* (kenderes) játékban szinte minden leány és fiatal asszony részt vett a faluból. Körbeállnak kéz- vagy övfogással, ez képezi a kenderföldet, aki a kör közepén van az pedig a kígyót. A kör körül két nő köröz, anya és lánya, övük a hullámzó kender mező. Elöl a leány mondván „Ujááá, kender hullám, kender fonó, Ingem térd fölé hajló.” A belső kígyó egyszer csak „megharapja a lányt”. „Ajaj anyám, mérges kígyó, Mérges kígyó engem maró. Vékony és magas.” Az anya nem hiszi a kígyóhistóriát, inkább lustaságot gyanít, átveszi az orsót és most ő megy elöl. De őt is megharapja a kígyó. A leányok egy idő után kinyitják a kört és láthatóvá válik a kígyó, akit jól elpáholnak, de általában sikerül elszöknie.⁸⁹⁵

⁸⁹⁰ Солунчев 2004: 43.

⁸⁹¹ Кличкова 1957: 190-191.

⁸⁹² Sütőharang tisztító kendő

⁸⁹³ Кличкова 1957: 190-191.

⁸⁹⁴ Кличкова 1957 190-191.

⁸⁹⁵ Кличкова 1957: 192-194.

A *Junci* jelentése fiatal bikák, borjak (sing: junec). Ebben a *Zmijához* hasonlóan állnak a leányok és fiatal asszonyok, körben, kézfogással. A kör belseje a tűzhely, ahol a háziasszony ételt készít szántó urának. A kör körül három nő játssza a szántást, két nő a fiatal, szántó bikát, egy a szántó embert. Az ember és az asszony között megint csak verses párbeszéd zajlik, melynek lényege, hogy kész van-e már az étel, s mint megtudjuk, nincs készen. Végül az ember megmérgeződik és elpáholja az asszonyt, akit a többiek próbálnak védeni. A játékot néhány szereplőcserével játsszák, amíg meg nem unják.⁸⁹⁶

A *Sutarcsinya* vagyis összetört, tönkrement edények volt talán a legelterjedtebb Macedóniában, gyermekjátékként máig fennmaradt *csumlecsinya* és *grnenca* (*Radovis* környéke) neveken.⁸⁹⁷ A *grnec* nagyobb agyagedény, amelyben különféle ételeket készítenek. Ezeket az edényeket leányok játsszák, körformába rendeződve, mögéjük egy-egy leány áll, aki őrzi az edényben fővő ételt. A kör közepén áll a *szandadzija*, aki az edények házigazdája. Kendővel hívja a lányokat, akik beállnak egy-egy „edény” mögé. A *szandadzija* mindegyik lányhoz odamegy, megkérdezi mit főz, hogy főz, s ha a leány nem jól őrizte az ételt, odaégett vagy más baja lett, akkor megszidja és a kendőjével ütögeti, a leány pedig elmenekül és fut egy kört a körben állók körül.⁸⁹⁸

A *Maszki* játék neve öszvéreket jelent. Ebben a lányokon kívül idősebb asszonyok, legények és férfiak is részt vesznek. Az öszvéreket a fiatal lányok, míg az öszvérek őrzőjét idősebb asszonyok játsszák. Az öszvérek vezetője idősebb asszony. Az őrzők akár öten is lehetnek az öszvérek számától függően, és somkarójuk van.⁸⁹⁹ Ezzel a játékkal az előzőeknél nagyobb teret járnak be a résztvevők.

A vezető viszi legelni a nyáját a hegyekbe, egy bizonyos területen keresztül, ahol az áthaladáshoz úti engedély szükséges a falu öregjeitől. Ezeket idősebb férfiak játsszák. A falu öregjei mindenképpen szeretnének vásárolni az öszvérek közül néhányat, de a vezető nem akar eladni. Vitatkozás kerekedik köztük, sőt a öregek megpróbálnak erővel elragadni egy-két tetszetős öszvért, de az őrzők a som-bottal ütik őket, és azok széjjelszaladnak minden irányba. A vezető körbeviszi az állatokat a templom körül, majd fel a hegyekbe legelni.

Visszafelé jövet betereli őket a patkolókovácshoz, ahol eljátsszák a patkolást. A patkolás alatt álló szamar viczorog és aztán jól meg is rúgja az őt fogó kovácsot, aki elesik, ami

⁸⁹⁶ Кличкова 1957: 192-194.

⁸⁹⁷ Кличкова 57: 193, Светиева 1995

⁸⁹⁸ Кличкова 1957: 193-195.

⁸⁹⁹ *Cornus mascula*-húsos som. A som gyakran feltűnik a macedón szokásokban.

természetesen nagy derűtséget kelt. Körülöttük a legények megpróbálnak elragadni néhány öszvért. A legények általában azokat a lányokat ragadják ki, akik feleségük vagy szeretőjük, akit szeretnek. Ha sikerül valamelyik betyárt elkapni, akkor vele szabadon rendelkeznek, ütik a vállát, fejét, ahol érik, „adnak neki”. Az egészet azután még néhányszor eljátsszák.⁹⁰⁰

Pilci vagy *Kvacska i pilci*, a tyúk és a csibéi hasonló az előző „maszki” játékhoz. Itt az őrzőt *kvacsának* (fiastyúknak) hívják. Mögötte rendeződnek el a csibék, leányok és fiatalasszonyok. A csibéket megpróbálják legények elragadni, akik közben magas hangon csipognak, a tyúk pedig kotkodácsol.⁹⁰¹

Blago meszo, vagyis édes hús a következő játék neve. Ebben vagy csak leányok és fiatalasszonyok vagy csak legények és fiatal férfiak vesznek részt. Körben állnak, a kör közepén ül egy ember, ő az édes hús, vagyis, akit megesznek. Mellette áll még a hús őrzője. A játék akkor kezdődik, amikor a körben állók mind megpróbálnak lakmározni az édes húsból, a védő pedig lábbal igyekszik kivédeni a húsból való tépkedést. Akit az őrző megfog, az lesz a következő édes hús, és az addigi édes hús lesz az őrző.⁹⁰²

Szlepo kolo, vagyis vak kör, a Klicskova által utolsóként leírt játék neve. Leányok és fiatalasszonyok játsszák. Körben állnak, középen az „öszvér”, egy fiatal leány, akinek bekötött szemmel kell elkapnia a körből, akit keres. A körben a lányok egy kötelet fogva állnak körbe, a kör közepén az öszvér, akinek bekötik a szemét. A kör megfordul néhányszor, hogy az öszvér ne tudja, kit hol keressen. Akit sikerül elkapnia, az lesz a következő bekötött szemű öszvér.⁹⁰³

A húsvéti összejövetelet a *Vili, samovili* (vilák, samovilák) oro zárja le. A hozzá társuló ének a következő:

Вили самовили,
пуштете го Марка,
мене земете ме и...и...и
Марко мој стопане.⁹⁰⁴

Vilák, samovilák,

⁹⁰⁰ Кличкова 1957: 195-199.

⁹⁰¹ Кличкова 1957: 195-199.

⁹⁰² Кличкова 1957: 195-199.

⁹⁰³ Кличкова 1957: 195.

⁹⁰⁴ Кличкова 1957: 198.

engedjétek Márkót,
vigyetek el engem í...í...í
Márkó én emberem.⁹⁰⁵

Ez a szamoviláknak szentelt rituális tánc minden vidéken a záró oro. Négy oldalra áll egy-egy négy fős leánysor egymás felé nézve, és egy-egy szemben levő sor, egymással szemben haladva, énekelve, lassan helyet cserél. Az egész tánc méltóságteljes mozgású.⁹⁰⁶

Az éneknek egy hosszabb variánsa is található *Porecsében*, amelyben a szamovilákat kéri Márkó anyja, hogy ne őt vigyék, inkább a lovát, majd a nővér kéri, hogy inkább a puskáját vigyék, végül a felesége kéri, hogy inkább a szablyáját vigyék, ne őt.⁹⁰⁷ Talán a két ének egyben is létezett, olyan formában, melyben a felkínált dolgok után végül az asszony magát kínálja a szamoviláknak Márkó helyett.

A macedón hagyományban, a tavaszi ünnepkörben általánosan nagy súlyt kapnak az énekekben a mitologikus-vallási elemek. A sárkányok különféle fajtái, a szamovilák, a fene, gyakran főszereplői a tavaszi ünnepkörök énekeinek.⁹⁰⁸ A természetfeletti erők gyakran gonoszként jelennek meg az énekekben, ahogy a *porecsei* dal megénekli:⁹⁰⁹

Templomot rak szamovila dosz, dosz,
templomot rak szamovila, dosz.
Sem a földre, sem az égre,
hanem biz a felhő alá.
Alapjait öregekből,
a falait gyerekekből.
A gerendák legényekből,
a tapasztás vénasszonyból.
A mennyezet menyasszonyból,
a dúcok a vitézekből,
az ablakok leánykákból.⁹¹⁰

⁹⁰⁵ Fordította: Bólya Anna Mária

⁹⁰⁶ Кличкова 1957: 198.

⁹⁰⁷ Каличанин 2006: 69.

⁹⁰⁸ Пеншлиски 1973: 11-13.

⁹⁰⁹ Lásd Kottatár 4.

⁹¹⁰ Bólya 2012a, АИФ м. л. бр 1068, fográs: Величковска 2008: 161.

A házba való beépítés tematikája kapcsolatba hozható az építőáldozatokkal, amelyek a Balkánon különösen kiterjedt példatárral rendelkeznek.⁹¹¹

A szamovilák általánosan rendkívül népszerűek a macedón folklórban, melyek szamodiva, vila, juda néven és más neveken is feltűnhetnek, és gyakran építenek különös építményeket, általában emberi alapanyagból.⁹¹²

Nikifor Robovszki szerint a szamovilák korai gyökereit az antik nimfáknál kell keresnünk, akik különböző folyókban, forrásoknál, barlangokban, hegyekben és tisztásokon éltek.⁹¹³ Mihail Arnaudov szerint a vilák a trák és római nimfák rokonai.⁹¹⁴

Strausz Adolf azt írja, hogy a szamovila, vila, szamodiva elnevezések mögött tulajdonképpen „nimfák rejlenek, akik a fákkal együtt születnek és együtt halnak meg; gyakran elhagyják az általuk éltetett fát és alatta horót járnak”. (Strausz, Adolf, 1897, old.: 105.)

Ezt egy szerb népköltészetből vett szép példával illusztrálja:

Ős erdő viláját

Engem az erdő szült;

Az takar lombjával,

Az áztat harmattal,

Vila ápolt engem

Hegyi szellők ellen

Az ringatott engem,

Az nevelt föl engem.

(Strausz, Adolf, 1897, old.: 105.)

A szamovilák vagy szamodivák az egész bolgár folklórterepen is nagyon divatosak. A bolgár szakirodalom is jóként vagy kártékonyként említi meg őket. Eddigi tapasztalataim szerint azonban a dalokban a kárt okozó, veszélyes szamovilákat éneklik meg. A szamovilák Bulgáriában is hegyekben, barlangokban vagy tó körül laknak, ahol néha fürdőznek. A balkáni vilákról elsőként XI-XIV. századi utazók tesznek említést.⁹¹⁵

⁹¹¹ Bartha 1984: 23.

⁹¹² Мартиноска 2008: 31.

⁹¹³ Робовски 1996: 9.

⁹¹⁴ Арнаудов 1969: 588.

⁹¹⁵ Арнаудов 1969: 587-589.

A szamovilák többféle alakban jelenhetnek meg, leggyakoribb a nő képében való megjelenés.⁹¹⁶

A magyar hitvilágban hasonló a szépasszony, amelynek Baranya megyei megjelenését Dömötör Tekla ellentmondásosnak nevezi. Lehet nőalak, állatalak, vagy láthatatlan szellem.⁹¹⁷ A *szamovilák, vilák, judák* megjelenése a bolgár tavaszi ünnepköri énekekben is ahhoz a kívánsághoz kapcsolódik, hogy ne okozzanak károkat az évben, amely tevékenységre e lények igencsak hajlamosak.⁹¹⁸

A gacsák mellett 1957-ben Klicskova egyes falvakban húsvét harmadik napján említi a *pokrszti* szokását. A menet nagy kört tett meg a környező mezőkön. Ehhez kapcsolódóan az összejövetel végétével a leányok még este elmentek vízért, mialatt vízhozásról szóló éneket énekeltek és végül ezzel fejeződött be a húsvét ünnepe.⁹¹⁹

A mai *makedonszki brodi* húsvéthétfői tevékenységek felújított szokások. Elsőként szólni kell a templom előtti oróról, amely a liturgia végétével kezdődik és egészen a *pokrszti* menet indulásáig tart. Ebbe bárki beállhat, aki ünnepelni szeretne.

18. ábra: A húsvéti liturgiát követő oro, Makedonszki Brod 2013

⁹¹⁶ Вражиновски 1998: 176.

⁹¹⁷ Dömötör 1981: 83.

⁹¹⁸ Арнаудов 1969 / 2: 332-333, Диневков 1972: 319.

⁹¹⁹ Кличкова 1957: 199-200.

A pokrszti menet a pap és segédjeinek vezetésével indul a zászlóval, és a négy égtáj felé látogat meg egy-egy tölgyet, amelyek a beszámolók szerint régi templomok helyén vagy inkább azok mellett állnak. Ez a gondolat *Porecse* régi szakrális, szellemi központ voltához kapcsolódik.

Az első megállóhely *Topola* nevű terület, ahol valaha a Szent Péter templom állt. Itt a templom helyén álló tölgyfa kérgébe egy férfi baltával keresztet hasít és a másik férfi egy nagy dugóhúzó szerű alkalmatossággal egy lukat fúr, amelybe a pap a húsvéti ének (Krisztus feltámadt a halottak közül és halálával a halált legyőzte, és a sírokban lévőknek életet adott) kíséretében *naforát*, szent kenyeret tesz és bort önt. Majd egy faékkal lezárja a lukat. Minden helyszínen ez a tevékenység ismétlődik meg. A második helyen a *Sztara crkva* (öreg templom) állt, ez északra, a harmadik helyszín keletre, a negyedik helyszín pedig délre esik a várostól. Ez utóbbin egy majdnem teljesen ép Szent Miklós templom áll.⁹²⁰ A falukerülés e sajátosságos formájának során, a menet élén járó pap mindent megáld, ami a menet útjába kerül és a terméssel, jóléttel kapcsolatos. A szertartás két állomásán (a templomnál, majd a kápolna melletti fánál) is van evés-ivás, és összejövetei oro.⁹²¹

Az egyházi magyarázat szerint a körmenet szimbolikája Jézus szenvedésére utal a Getszemáni kerttől a Golgotáig. A fa kérgébe vésett kereszt Krisztus által hordozott keresztet szimbolizálja, a fába fúrt luk Jézus sírját, a bor és a kenyér pedig Krisztus testét. Ahogyan a tavasz megújítja a fát, úgy adott Krisztus is új életet.⁹²²

⁹²⁰ Стојческа-Трпкоски 2013: 1-2.

⁹²¹ Lásd Képtár 17, 18.

⁹²² Ѓурчески 2013: 67. és Стојческа-Трпкоски 2013: 1-2.

19. ábra: Kereszt vágása a fa kérgébe, Makedonszki Brod 2013

A körmenet templomhoz való visszatérése és az ebéd után következik a *Kalen broj malen broj*. Az ünnepi viseletbe öltözött leányok kaput tartanak, amely alatt átbújnak a fiúk is, akik később oro tornyot fognak alakítani, majd pedig bárki, aki szeretne. Ez a felújítás az eredetivel ellentétben már nem halad.

A régi leírások nem említik az oro torony szokását ugyanakkor a mijak hagyományban találunk róla említést. Az adatközlők szerint régi szokásról van szó. A terület húsvéti hagyományát kutató projekt vezetője szerint a szokás 1958-ig élt, majd a jelenlegi pap Marko Trpkoski indította újra.

A szokásmagyarázat szerint ma öt oro toronynak kell alakulnia, emlékeztvén az ötszáz éves török elnyomásra. Az alsó öt fiú vállfogással összekapaszkodik, és rájuk áll a következő oro, szintén vállfogással. A szokásmagyarázatban az alsó fiúk jelképezik a törököket, a felső fiúk pedig a macedónokat, akik „a török nyakára lépnek”. Emellett „a szultán az ünneplést napfelkeltétől napnyugtáig engedélyezte, ezért az ma is addig tart”.⁹²³ A szokásmagyarázat mindig hangsúlyozza az ünnephez kapcsolódó örömet, a felfelé törekvést, emellett a bátorságot és erőt.

A pokrszti és az oro torony történetét a szokásmagyarázat a török elnyomáshoz köti:

⁹²³ Стојческа-Трпкоски 2013: 2.

A török időkben a macedónok nem ünnepelhették saját ünnepeiket, nem mutathatták ki az ünnephez kapcsolódó örömeiket, ezért a *brodi* emberek elhatározták, hogy elmennek a szultánhoz Konstantinápolyba, hogy pénzért megvegyék a legnagyobb ünnepük, a húsvét második napjának az ünneplését. A szultán megengedte nekik az ünneplést. Ezután, hogy minden szent helyet, ahol valaha templom állt meglátogassanak, megalapították a pokrszti szokását.⁹²⁴

20. ábra: Oro torony, Makedonszki Brod 2013

A húsvétot, mint az év legjelentősebb ünnepét az évben legjelentősebb böjt előzi meg, amelynek időszakával együtt a mozgó ünnepciklus fokozatosságával belesimul a téli időszakba. A húsvéti periódus egyes ünnepei a megelőző időszakhoz hasonlóak. Ilyen a tüzek gyújtása, mely elsősorban a napfordulóhoz kapcsolódott, a megbékélés szokása, mely a vízkereszt ünnepkörében jelent meg, itt pedig a *procska* ünnepén. Utóbbit a szláv hagyományban karácsonytól fellelhetjük.⁹²⁵ Még húsvét ünnepén is feltűnik a télközépi maszkosok nyilvánvaló rokona a *kamila* játék. A téli ünnepek tematikájából a többi *gacskában* is fellelünk néhányat, például a rituális szántást, melyre a téli ünnepeken az eke részei utaltak. A vízkérő menet sem tavasszal jelenik meg először, a macedón hagyományban már vízkeresztkor is előfordul.⁹²⁶

⁹²⁴ Стојческа-Трпкоски 2013: 1.

⁹²⁵ Ристески 2005: 371, Рóс 1965: 114

⁹²⁶ Икономов 1988: 77, Величковска 2008: 44-52.

Új elemek is megfigyelhetők. A *gacskáknak* nevezett játékok több új elemmel húsvét ünnepének jellegzetességei, ahogy az oro torony is inkább a tavaszi hagyományban tűnik fel Nyugat-Macedóniában.

A húsvétot kísérő szokások közül a mágikus első, illetve első három tojást kell kiemelnünk. A húsvéti ünnepkörben megjelenő, tojással kapcsolatos mágikus cselekményeket agrárkultusz körébe lehet sorolni. Az agrárkultuszban a tojás a bőség, termékenység előidézőjeként tűnik fel. Ujváry Propp nyomán a tojás mágikus jelentését a meghaló és feltámadó istenekkel kapcsolja össze, amely így a vegetációs erővel és az újjászületéssel kapcsolatos rítuscsoport szerves, nagy fontossággal bíró része.⁹²⁷

A vízért való körjárások, falukerülések valójában pogány eredetű szertartások közeli rokonai, melyeknek körébe tartozik a Balkáni szláv népek között feltűnő *dodola*, *peperuga*, *oljula*, mely macedón hagyományban a *dodole* néven elterjedt. A kizárólag időjárási viszonyok által meghatározott időpontú rítus véghezvivői házról házra járó leányok, akik közül egy vezető szerepben van, ő *dodole*, *liljacse* vagy *oljule*, akinek régebben árva leánynak kellett lennie. Ez a leány a házak udvarán dobantásokkal táncolt, körbefordult, „hogy az időjárás is megforduljon”. Európai sorstársaihoz hasonlóan, az analógiás mágia cselekményét gyakorolva leöntötték vízzel, majd természetesen ajándékokat kapott.⁹²⁸ A keresztény változat a helységet megkerülő körmenetté alakult – a bolgár hagyományban is ismert – *pokrszti* vagy *szkrszti* menet egyházi ünnep időpontjához kapcsolódott. Az eredeti szokáshoz való legnagyobb hasonlóságot a kísérő ének szövegében lehet felfedezni, mely gyakorlatilag változatlan maradt, több vidéken, így *Porecsében* is csupán egyházi szövegű tropizálást kapott.

Крста носиме, бога молиме,
 Господе помилуј,
 Да зароси ситна роса,
 Господе помилуј,
 Да се роди берикетот,
 Господе помилуј,
 Дар берикет ново жито,
 Господе помилуј,

⁹²⁷ Ujváry 1969: 224.

⁹²⁸ Икономов 1988: 77, Величковска 2008: 44-52.

Да е здрава годината,
Господе помилуј.⁹²⁹

A keresztet hozzuk, Istent kérjük
Uram irgalmazz,
Apró harmat harmatozzon,
Uram irgalmazz,
Hogy szülessen gazdag termés,
Uram irgalmazz,
Gazdag termés búzát adjon,
Uram irgalmazz,
Hogy az évünk egész legyen,
Uram irgalmazz.⁹³⁰

A szokás elterjedtségét mutatja, hogy a tropizálás nélküli szöveg – szótagszám- és szerkezeti hasonlósága folytán nyilvánvaló – rokona mennybemenetel napján a bolgár hagyományban is feltűnik.

Дай ни дъжден и росица
да се роди жито, просо,
да нахрани сиромаси.⁹³¹

Adjál esőt és harmatot
hogy szülessen búza, köles,
hogy a szegény jóllakassék.⁹³²

A szokás keresztény tartalmát képezik a pap jelenléte és a tipikus vízkérő szövegbe tropizált egyházi szövegek. A keresztény felületi réteg alatt pogány vízkérő szokás található, ahogy a *porecsei* szokászáró vízért menés is mutatja.⁹³³

⁹²⁹ Кличкова 1957: 200.

⁹³⁰ Fordította Bólya Anna Mária

⁹³¹ Арнаудов П. 1934: 334.

⁹³² Fordította: Bólya Anna Mária

⁹³³ Кличкова 1957: 200.

A körmenetek nyugat-macedóniai *brodi* és mijak példákból megismert sajátossága, a szent fákhöz való zarándoklás.⁹³⁴ Ehhez *Brodban* régi templomok emléke és a fák megáldoztatása kapcsolódik. A szakralitáshoz való ragaszkodás tűnik ki a helyszínválasztásból, mely *Porecse* hajdani szent helyeinek nagy számához kapcsolódik.

A menet általános áldáskérő jellege nem kétséges. A keresztény szimbolika a körmenetet, mint Krisztus szenvedésének útját mutatja be a csúcspontig. E szenvedés jeleként értelmezi a fába vésett keresztet. A fát Jézus sírjaként mutatja be, amelybe Jézus teste és vére kerül. A szimbolikában az áldozathoz kapcsolódóan kifejezésre jut a tavaszi újjászületés, mellyel az agrárkultuszhoz kapcsolható meghaló és feltámadó istenek jelentését integrálja keresztény jelentésbe.⁹³⁵

A fákhöz való zarándoklás nyilvánvalóan egykori fatisztelethez kapcsolható. Ennek az egész földkerekségen elterjedt szokása a gyümölcsfák etetése és itatása.⁹³⁶ A fában lakó szellem, annak megölésekor hozott áldozat feltűnik a balkáni szláv hagyományban is.⁹³⁷ Az egyházi szimbolika ilyen jellegű régi hitelemeket integrál, hozzákapcsolva a húsvét és egyben a keresztény hit központi eleméhez, Krisztus áldozatához.⁹³⁸

A *gacskák* játszásáról a Jankovics nővérek is tesznek említést 1938-ban és 1940-ben, azzal, hogy a szokásokat Koszovóban és *Kicsevo* környékén regisztrálták, de minden bizonnyal máshol is léteznek.⁹³⁹ *Porecsében* az 1970-es évekig volt a húsvéti hagyomány élő része. Ma *Brodban* szokásfelújításként a megnyitó oro és a *Kalen broj, malen broj* profánna alakult változatát figyelhetjük meg.

A *gacskák* rituális voltát mutatja, hogy ezeket felsőbb hatalomtól eredőnek, játszásukat meghatározott időben kötelezőnek tartják az informátorok. Az 1926-os születésű *tomino szelói* Dimka Szlavevszka arról beszél, hogy „mikor táncoltunk, újjáéledtünk”; az 1943-as születésű *gorno krusjei* Zora története szerint megesett, hogy haláleset miatt nem játszották a *gacskákat*. Ezután valakinek álmában megjelent az Úr öregember képében, aki az átokról értesítette a közösséget, ami igen hamar bekövetkezett jégeső formájában, mely elpusztította a termést.⁹⁴⁰ A játékok a közösség számára alapvető és fő rituális eseményt jelentettek a népi

⁹³⁴ Татарчевска 2011: 78. A vízkérő menet nem mindig kapcsolódik fákhöz a macedón hagyományban, és más vidékeken eltérő időpontban is feltűnik, például György napkor. Lásd Képtár 25, 26.

⁹³⁵ Ujváry 1969: 60.

⁹³⁶ Dömötör 1974: 105.

⁹³⁷ Frazer 2002 (eredeti 1925): 72-76.

⁹³⁸ Токарев 1977: 9.

⁹³⁹ Д. Јанковић 1940: 79; Д. Јанковић 1938: 24-25.

⁹⁴⁰ Солунчев 2004: 19-21.

vallásosság minden kritériuma szerint,⁹⁴¹ régi rétegeket hordozva, a keresztény vallás legnagyobb ünnepébe integrálva.

D. Jankovics 1938-as jellemzésében a megnyitó oro zenei, néprajzi és pszichológiai jellemzői egyértelműen arra mutatnak, hogy ez a tánc valaha kifejezetten rituális karakterű volt.⁹⁴² A térkijelölés gondolata a dramatikus elemhez erősen kapcsolódik, maga a színház is a kultusból alakult ki, és eredetileg a színházi előadás is kultikus térnek tekinthető.⁹⁴³ Az oro szokáskezdő funkciója egyértelmű, időbeli meghatározottsága szigorú, vagyis különböző terepeken ugyanabban az időben tűnik fel.⁹⁴⁴ Rituális funkciója egyértelműen a szent tér körülhatárolása, elkülönítése.

Jellemző, hogy területenként a játékok sorrendje, eljátszásának időpontja különböző, ellenben az első és az utolsó rituális tánc időpontja mindenhol megegyezik (húsvét első napjának reggele, húsvét harmadik napjának vége). Emellett a nyitó oro formailag is azonos, a szokászáró szamovila elküldő oro pedig formai eltéréseket mutat.

A rituális megnyitó oro pregnáns választóvonalat képez térben és időben. A záró oro pozíciója nem ennyire biztos. Nem zárja le egyértelműen a szokásokat olyan módon, ahogy a nyitó oro azokat megnyitotta. Ezért a megnyitott szent idő nem tűnik teljesen lezártnak. A macedón néphitben sajátos mágikus időt képez a húsvéttól pünkösdig tartó, az alvilágot megnyitó periódus. A *gacskákkal* együtt a nyitó oro *ezt is* megnyitja, a záró oro azonban csupán a *gacskákat* zárja le, a lényjárásos időszakot nem. Erre utal, hogy a záró oro tematikájában túlvilági lények tűnnek fel.

A kamila játék minden vonásában a téli *dzsamalához* hasonlít, a teve a téli maszkosoknak is gyakran feltűnő sajátja. A ló- illetve teve- alakoskodás figurájának földrajzi elterjedtségére jellemző, hogy a ló figura a délszláv területen dél felé haladva meghatározhatatlan állat figurákon keresztül a teve felé halad. A teve legelterjedtebb Macedóniában és Bulgáriában. E sajátosságot Ujváry Zoltán, Hriszto Vakarelszkire és Milovan Gavazzira hivatkozva írja le.⁹⁴⁵ A falusi esküvő paródiája és a menyasszony elragadása is jellegzetes jelenet a télközépi játékokon, ahogy a játék kellékei is. A kamila így egy kicsit kilóg a többi játék sorából, melyek a téli maszkosoknak legfeljebb csupán egy-egy elemét vonultatják fel.

⁹⁴¹ Bartha 1998: 471-472.

⁹⁴² Д. Јанковић 1938: 25.

⁹⁴³ Szemes 2002, Ujváry 1997: 60, 309.

⁹⁴⁴ Д. Јанковић 1938: 25, Д. Јанковић 1940: 86, Д. Јанковић 1940: 102.

⁹⁴⁵ Ujváry 1997: 241.

Formája miatt lóg ki a sorból a *Kalen broj, malen broj*. A Kalen broj, malen broj játék a megújulás és végtelenség szimbólumát mutatja, a maga folyamatosan megújuló, a növényzet serkenéséhez hasonló formájával. Távoli külső szemlélő számára valóban egy új ág növekedéséhez hasonlít. Az ág növekedésének utánzását az analógiás mozgások körébe sorolhatjuk, mellyel a tavaszi növekedést serkenteni akarták.⁹⁴⁶ Jellegzetes az egyes falvakban a templomot háromszor megkerülő volta, mely egyértelmű szakrális funkcióra utal.

A téma kutatói szerint a halál, a temetés és a feltámadás tematikáját bemutató dramatikus játékok, mint a gacskák és a télközépiek, a dionüszoszi kultuszban gyökereznek. A játékok az antik dionüsziaiák tíz játékával állnak kapcsolatban, melyek középpontjában Dionüszosz halála és feltámadása áll.⁹⁴⁷

A balkáni télközépi játékok szinte minden elemét mintaszerűen vonultatja fel a magyar szerzők részéről is idézett G. A. Megas által leírt trákiai eredetű *kalogherosz* szokás. Például *Babo* az öregasszony a csecsemőjét nem tudja a kosárba tenni, mert túl nagy hozzá, sőt rögtön nőni kezd, ételt, italt és asszonyt kér magának.⁹⁴⁸ E jelenet a születése után atyja trónjára ülő Dionüszosz alakjával vethető össze.⁹⁴⁹ De felvonul benne az esküvő, menyasszony, menyasszony üldözés és elragadás, bizonytalan eredetű névvel rendelkező figura (*Kalogherosz*), állatbőr jelmezek, maszkok, fallosz-bot, öregasszony gyerekekkel, gyilkosság, újraéledés, idegen világból érkező szereplő, tárgy elcsenések, rituális szántás, gabonaszórás.⁹⁵⁰

A *gacskákban* több elemet fellelhetünk a felsoroltakból, feltűnik azonban néhány újdonság is. Ilyen például az *omophagia* megjelenése. Az *édes hús* játék lakmározói a nyers húsból tépkednek és esznek a játék során. Az áldozati állat széttépése, az istenséget megtestesítő volta folytán a nyers hús megevésével erejének átvétele a dionüszoszi ünnepek sajátja volt, kapcsolódóan a legendához mely szerint Dionüszoszt szétdarabolták.⁹⁵¹

Hasonló unikum az árva gyermek, amely érdekes kétirányú kapcsolatot mutat. Egyfelől Dionüszosz első gyermekkorára utal, akinek földi, emberi apja nem volt, másfelől a néphit másik rétegéhez is kapcsolódik. Tudunk arról, hogy az esőkérő *dodola* (*macedónul dodole*) szokás véghezvivőjének árva leánynak kellett lennie. Ez abba az irányba mutat, hogy

⁹⁴⁶ Ujváry 1969: 53, 126-127.

⁹⁴⁷ Арнаулов 1972: 96-97, Кличкова 1957: 197-198, Петровска-Кузманова 2012: 112, Плевнеш 1989: 51-53, Vargyas 1947: 181-182, Ujváry 1969: 113-114. Ujváry 1997: 64-65, Ridgeway 1910: 22-23, Dawkins 1906: 191-206.

⁹⁴⁸ Vargyas 1947: 177-178.

⁹⁴⁹ Frazer 2002 (eredeti 1925): 261, Szemes 2002

⁹⁵⁰ Ujváry 1969: 113-114.

⁹⁵¹ Ujváry 1969: 99-10, Szemes 2002, Петровска-Кузманова 2012: 115.

a *Porecsében bubale* és *lazarcse* néven is feltűnő alak a *dodole*, *liljacse* vagy *oljule* alak megfelelője. Egy *porecsei* informátor először véletlenül *dodolénak* nevezi az árvát, majd rögtön javítja a hibát.⁹⁵² A szokásban tehát az agrárkultusz két különböző állomásáról érkező esőkérő alak és a gyermek Dionüszosz tematikája ötvöződik.

A *gacskákban* a halál tematikája a vendégmunkást sirató játékban található meg. E játék jó példája annak, hogy a régi rituális jelentésű cselekmények a való életből vett jelenetekkel bővülnek. A halál és a siratás így aktuális tematikához kapcsolódott hozzá. A vendégmunka a nyugat-macedón terepen a család mindennapjainak része volt, tavasszal már nagyon várták a nyáron hazatérő vendégmunkást. A játékok rituális elemeinek másik jellegzetes változási formája a mulatságos jelenetek beépülése. Ezt sok más játékban megfigyelhetjük.⁹⁵³

Az esküvő paródia rendkívül elterjedt, különösen a télközépi játékokban.⁹⁵⁴ A nász, mint a nemek egyesülése a télközépi jeleneteknél már tárgyalt liminális helyzet utáni aggregációt testesíti meg, a feltámadási jelenettel együtt gyakori a nemi aktus megjelenítése, a szexuális, vagyis a nemek egyesítésére törekvő energia az újjáéledéssel áll párhuzamban.⁹⁵⁵

Ehhez kapcsolódik, hogy a játékokban megjelenő fordított nemi szerepeket Petrovszka-Kuzmanova, Lada Csale-Feldmanra, Vjacseszlav Vszevolodovics Ivanovra és Jean E. Howardra hivatkozva, az *androgün* mítoszához köti.⁹⁵⁶ Ivanov a karnevál szemiotikai elemzésénél, amellet, hogy felhívja a figyelmet a szerepcserék, megfordított szerepek hierarchiát megerősítő voltára, a házassági ceremóniát, s amellet traveszti szerepeket tartalmazó szokásokat, Eliadéra, Baumannra és Eisensteinre hivatkozva, szintén az „egy” kultuszának körébe utalja, vagyis az eredeti – maszkulinra és femininre még nem szétvált – *androgün-lét* ünnepének a körébe, amely ezt az eredeti „egy” állapotot állítja vissza a házasságkötéssel.⁹⁵⁷

⁹⁵² Frazer 2002 (eredeti 1925): 260-263, Петровска-Кузманова 2012: 112-115. Солунчев 2004: 37, Величковска 2008: 45.

⁹⁵³ Ujváry 1969: 114.

⁹⁵⁴ Петровска-Кузманова 2012: 113, Иљоски 1970: 34-38.

⁹⁵⁵ Светиева 1996: 8, Антониевић 1990: 252-253, van Genneper 2007

⁹⁵⁶ Петровска-Кузманова 2012: 112, Петровска-Кузманова 2013: 141.

⁹⁵⁷ Ivanov 1984: 11-17. Ide citálható még Carl Gustav Jung könyve, *Az indulatáttétel pszichológiája* – Egy középkori alkímista képsorozat segítségével ábrázolva. Ebben a Rosarium philosophorum képeit, az individuációs folyamat, illetve a pszichoterápia egyes állomásaival vonja párhuzamba, melyben képek közül az egyik legfontosabb a Coniunctio, az ellentétek egyesülése vagy Sol és Luna hieroszgámosza az egyik központi állomás, Jung szavai szerint is a misztikus házasság játszik fő szerepet az alkímisták munkáiban. C. G. Jung 2002: 163, 237-240.

Az ekehúzás teljes formájában megjelenik a fiatal bikák játékban. Az agrárkultusz e fontos eleme délszláv és görög terepen gyakran feltűnik teljes formában.⁹⁵⁸ Sok játékban azonban csak részleteiben jelentkezik. Magyarországon és keleti szláv területen rönköt húznak eke helyett.⁹⁵⁹ A karácsonyi ünnepnél csupán az eke egyes darabjaival találkozunk. A mágikus szántás termékenységvarázsló szerepe énekekben is feltűnik több ünnepen, az *Iffjú legény barázdát húz* című dal tematikájában. Emellett a *gacskákban* feltűnnek az agrárkultusz más elemei is, például a menyasszony elragadása, ide kapcsolható a nem eladó öszvérek elragadása is, a fallikus botok, a furcsa, anyát és lányát harapó kígyó, aki egy deli legény tulajdonságaival rendelkezik, állathangok utánzása és még sorolhatnánk a példákat.

A gacskák tehát az agrárkultusz, a vegetáció kultuszának emlékeit hordozzák. Amiben azonban különbözik a télközépi ünnepektől, az a dionüszoszi ünnepek tematikájának hangsúlyosabb megjelenése és új tematikák (*omophagia*, árva gyermek) feltűnése. Emellett nyilvánvalóan keveredtek az agrárkultusznak a balkáni szláv hagyomány antik rétegeknél archaikusabb formáival.⁹⁶⁰

Maga Dionüszosz kultusza is a földművelő kultúrának a természet erőit befolyásolni igyekvő homeopatikus mágiájából eredeztethető. Az ismeretlen erőt később megszemélyesítették és Dionüszosz vagy más isten alakját vette fel.⁹⁶¹

A játékokat megvizsgálva kitűnik, hogy témájuk szinte másodlagos, a fontos a térforma, a kör és középpontja illetve a sorok, és a közöttük végbemenő akciók. Kivételt képez ez alól a *Kalen broj*, *malen broj*, amelynek nincs is dramatikus jellege, itt eleve a növekedést serkentő analógiás mozgásforma van főszerepben. Ezzel el is érkeztünk a legfontosabb formához, amely a középponttal rendelkező kör. Az akciók a kör középpontja és a kör köré csoportosulnak. Emellett a körön kívüli tér többször szerepet kap. A kör csak a játék végén nyílik ki. A másik forma a statikus sor. Az árva gyermek játéka hasonlít a sor mozgó fajtájára (*Kalen broj*), de itt a „középső” térben nem maga a sor mozog, hanem egy mitikus lényt megidéző szereplő. Sor formájú még a vőlegény-menyasszony közvetítő és a zászlóelvelő játék. Ezeknél az akció mindig a két sor és a közöttük levő, vagy közékük belépő néhány szereplő között játszódik. A záró oro különbözik az eddigiektől, a forma eleve négy sorral zárja körbe a teret, az akció pedig az egymással szemben álló sorok között történik.

⁹⁵⁸ Ujváry 1997: 62-64.

⁹⁵⁹ Ujváry 1997: 63.

⁹⁶⁰ Ujváry 1969: 114.

⁹⁶¹ Ujváry 1997: 64.

A nyitó oro és a záró oro egyébként is különbözik a *gacskáktól*. Szokásnyitó és záró szerepük mellett rituális funkcióban vannak, mindenféle dramatikus vagy mulattató elem nélkül.

Az oro tornyok szokása az egész balkáni szláv hagyományban elterjedt volt. Jellemző területei Macedónián kívül: Hercegovina, Crna Gora, Bosznia, Szlavónia, Szerbia és Bulgária. Mladenovics 1973-ban Macedóniában *Kumanovo* környékén is tud oro toronyról.⁹⁶²

Kutatásai szerint a legelterjedtebb a tavaszi ünnepekhez kapcsolódóan és néhol (Bulgária, Kaukázus) rituális helyen táncolják: a fa körül.⁹⁶³

A táncolók mindenhol egy nemből kerülnek ki, legtöbbször férfiak, egyes balkáni területeken a közelükben álló nők énekelnek. Az alsó emelet résztvevői négy és kétszáz fő között lehetnek, de ennél magasabb szám is előfordulhat. A második és harmadik emeleten vagy ugyanannyi számú résztvevő van, vagy pedig csökken a résztvevők száma, gyakori, hogy a harmadik emelet egy fő, akinek kiemelt szerepe van, zászlót tart a kezében, vagy egy üveg bort vagy pedig áldást illetve mágikus formulákat mond.⁹⁶⁴

Két érdekes példa a pirin-macedóniai *Goce Delcsev* körzetében a 13-15 éves korú leányok által alakított jobbra haladó, antifonális énekléssel társuló torony, és *Szredsza* faluban és környékén (*Prizren* körzete) húsvétkor és vízkeresztkor a Szent Miklós templom előtt alakított torony.⁹⁶⁵

Mindezen adatokból a torony rituális volta tűnik ki: a nemek elkülönülése, a kúp alakú torony szakrális teteje, a társuló antifonális éneklés, templom előtt és fa körül táncolás. A torony elnevezései, oro az orón, háromemeletes oro, templom, torony, vár, esernyő, hombár, kémény, torony, a magasságot hangsúlyozzák. Még a török időkhez kapcsolódó *brodi* magyarázat is fontos elemként említi a magasságot, az ünneplés öröméhez kapcsolva. Mindezekből kitűnik, hogy az oro torony felfokozott, „magasba emelt” mágikus tevékenységhez kapcsolódik. Ennek koncentrált formája a kúp alakú torony, amely a kör központjának már eleve meglevő erős mágikus szerepét egy dimenzióval megtoldva még erősebbé fokozza.

⁹⁶² Младеновић 1973: 126-127.

⁹⁶³ Младеновић 1973: 122-123.

⁹⁶⁴ Младеновић 1973: 126-127.

⁹⁶⁵ Младеновић 1973: 122-123.

Mladenovics a balkáni szláv népeken kívül az ukránokat és a grúzokat említi, akik szintén építenek oro-tornyot. Vera Bardavelidzére hivatkozva a szokást egyértelműen vegetációkultuszhoz kapcsolhatónak írja le.⁹⁶⁶

Mladenovics végkövetkeztetésként az *oro az orón* forma gyökereit a termékenység előidéző és egészség védelmező funkciójú rituális-mágikus táncra vezeti vissza. Megemlíti, hogy több területen, például Crna Gorán, a lakosság saját harcoságával, harci erejével hozza kapcsolatba.⁹⁶⁷

Mladenovics gyógyítással kapcsolatos oro tornyokat is említ, amelyek nem forognak.⁹⁶⁸

A *brodi* torony, mivel nem forog, lehetne akár egy gyógyító torony késői maradványa, de ezt ma már bizonyítani nem lehet. A mai torony érdekessége, hogy magasságát megtoldják még azzal a mintegy 500 méternyi *haladó* mozgással, amelynek során *Brod* dombjára mennek fel, ez egyben a tornyok tevékenységének csúcsa, itt szétbontják őket.

A *porecsei* húsvéti szokáskör több elemet vonultatott fel az agrárkultusból, többféle szinten, példaként említhetjük a mágikus szerepű tojást, a vízkérő menetet, a télközépi tematikát felvonultató játékokat. Az agrárkultusz sajátos elemei bukkannak fel egy valószínű Dionüszosz kultusz maradványaiból. A fatisztelet és a vegetációkultusz sejlik fel az oro torony és a vízkérő menet tevékenységében. Mindezek a rétegek különböző módokon vannak jelen. A felújított szokásokra jellemző a koledánál már említett jelenség, melyben a régi rituális funkciót az identitás megmutatásának funkciója váltja fel. Ez ma Macedónia több szokásfelújításában megmutatkozik.⁹⁶⁹

A szokások keresztény rétegeit kutatva legfontosabb maga a húsvét ünnepe, melyben a falusi ember is Krisztus áldozatát és feltámadását ünnepelte. A vízkérő menet keresztény formája, áldást hozó volta, a szent térnek a templom előtt való kijelölése az oróval, ezek is mind hordoznak vékony keresztény rétegeket. Még fontosabb viszont, hogy a húsvét ünnepének áldozatát, Krisztus áldozatát az egyházi szimbolika segítségével a néphit régebbi rétegeinek áldozatképzeteihez kapcsolja.

Ha a *porecsei* húsvéti szokáskört egységben szemléljük, a vegetációkultuszhoz köthető oro-torony, a termés védelméhez köthető pokrszti és a minden évben meghaló, tavasszal

⁹⁶⁶ Младеновић 1973: 127.

⁹⁶⁷ Младеновић 1973: 127.

⁹⁶⁸ Младеновић 1973: 125.

⁹⁶⁹ Величковска 2008: 51, Ристески 1994: 235-236, Петреска 2008: 206-207.

újjáéledő istenségnek szentelt ünneppel rokon gacskák mind egy irányba mutatnak, a tavaszi megújulással kapcsolatos körkörös szemléletű pogány ünnepkör felé. A keresztény évkör központi ünnepköre a *történelemben egyszeri eseményként* Krisztus halálát és feltámadását éli át. Így a kereszténység előtti körkörös megújulás gondolatát a lineáris gondolkodás felé tolja el, az évenként ismétlődő ünneplést a történelem egy pontjára emlékezve, a pogány áldozat képzetét Krisztus áldozatához kapcsolódó megújuláshoz köti.

A táncok rituális jelentése nem kétséges, amennyiben az eredeti formákat tekintjük. Az oro toronyhoz és a szamovila elküldő záró oróhoz keresztény jelentés nem kapcsolódik. A *gacskákat* rítus helyett inkább játéknak tekinthetjük a szó funkcionális értelmében. A rituális megnyitó oro viszont időben és térben is a szent liturgiához kötődik, és bár eredete nyilván kereszténység előtti rituális funkcióhoz kapcsolja, a helyszín és az időpont, ritualitásának a kereszténységhez való közeledését mutatja.

5.5. Szent György nap a mijak régióban

A György nap az egész európai hagyományban az állattartáshoz kapcsolódó, gazdag szokáskörrel rendelkező ünnep. Az európai hagyomány nagy részére, ezek között balkáni szláv hagyományra, így a macedón hagyományra is jellemző az archaikus, az évet téli és nyári részre osztó gondolkodás, melyeknek határkövei György nap és Demeter nap.⁹⁷⁰ A balkáni szláv hagyományban a György nap a húsvétal szinte azonos jelentőségben tűnik fel. A macedón és a bolgár terepen is elterjedtek a két ünnepet megszemélyesítő ének változatai, amelyben egymáshoz hasonlítják őket, vajon melyik a nagyobb, s melyik tud több szépséget hozni a tavasz kiteljesedésével.⁹⁷¹ Ugyanígy mindkét hagyományban elterjedt a György napot kérdező ének, amely azt tudakolja, vajon ki mondta neki, hogy jöjjön, amire a válasz: a Húsvét mondta, hogy jöjjön gyorsan.⁹⁷² A bolgár hagyomány egyik mondása szerint „szép nap a húsvét napja, még szebb Szent György napja”.⁹⁷³ A macedón hagyományban így a György napot is tekinthetjük a húsvéthoz csatlakozó ünnepnek, annak állandó dátumú párjaként.⁹⁷⁴

⁹⁷⁰ Арнаудов 1969: 280, Ристески 2005: 375.

⁹⁷¹ Луческа 2010: 165.

⁹⁷² Величковска 2008: 79, Динеков 1972: 320. „Хубав ден Великден, ош по-хубав Гергьовден”

⁹⁷³ Динеков 1972: 320-322.

⁹⁷⁴ Луческа 2010: 165.

A Macedón Köztársaságban a húsvét időpontjának régi stílusú számítása folytán a két ünnep ritkán egybeeshet, például 2013-ban, mikor a György nap húsvéthétfővel esett egybe. Egyébként a György nap mindig húsvét után következik.

Mint minden hagyományos naptárnak, a macedón kalendáriumnak is legfontosabb igazodási pontjai az ünnepek. A néphagyomány *kis (könnyű) ünnepeket, nagy (nehéz) ünnepeket és határvöveket*⁹⁷⁵ különböztet meg. A határvövek az évszakok elválasztását jelző ünnepek. A két legfontosabb határvö a György nap és a Demeter nap. György napkor kötötték meg az állattartással kapcsolatos szerződéseket, melyek Demeter napig tartottak. György napkor hajtották ki a legelőre az állatokat. Az állattartó életmódú népcsoportok e két legjelentősebb naptári ünnepe az évet mintegy két önálló, zárt félévre osztja. A mijak közösségnél négy határvö ünnep van, az előbbieket mellett a *letnik*⁹⁷⁶ és az Atanáz nap, melyek végül is négy részre tagolják az évet.⁹⁷⁷

Az állattartáshoz kapcsolódó újév, egyben a tavasz kezdetét jelző *letnik* és a György nap közötti periódus, vagyis a természet ébredése igen fontos a mijakok és általában az állattartó hegyi lakosok életében, ez időszak alatt életterük, mozgásterük jelentősen megnőtt, egyéni világuk kinyílt. Ezért a mijakoknál ez az időszak szinte folyamatos ünnepléssel jár, és az ünnepek nagyon sok hasonló elemet tartalmaznak. Ennek a tavasz kibontakozásához kapcsolódó ünnepek komplexumnak a lezárása a György nap.⁹⁷⁸

A macedón hagyományban György napjának időpontja május 6.⁹⁷⁹ Az ünneplés sok helyütt már az előestén vagy akár a megelőző pénteken megkezdődik és három napig tart. A háromnapos ünneplés azonban mára szűkülő tendenciát mutat.⁹⁸⁰ A kalendáriumban ehhez az ünnephez kapcsolódik a legtöbb mágikus, a jószág és az ember termékenységének érdekében végzett bajelhárító szokás.⁹⁸¹ Az ókori Rómában a Palilia pásztorünnep esett erre az időszakra, (április 21.) melynek szokásai sok hasonló elemet mutatnak fel az európai hagyomány György napi szokásaival.⁹⁸²

A tavaszi időszak rituális tevékenységei, a György nap ünnepén kulminálnak. Ezek többféle gondolkör köré csoportosulnak. Egyik ilyen fő gondolat a nap megerősítésének az

⁹⁷⁵ Межник, plur. межници

⁹⁷⁶ Március 1/március 14.

⁹⁷⁷ Ристески 2005: 375-377, Петреска 1998: 33, 46. Татарчевска 2011: 67.

⁹⁷⁸ Луческа 2010: 168, Малинов 2006: 167, Арнаудов 1969: 332, Татарчевска 2011: 67.

⁹⁷⁹ Április 23/május 6.

⁹⁸⁰ Китевски 1996: 236, Малинов 2006: 167.

⁹⁸¹ Китевски 1996: 236.

⁹⁸² Róheim 1925: 263-270, Луческа 2010: 169.

elősegítése a tüzek gyújtásával, mely tevékenység a téli és nyári napforduló közötti időben jellegzetes. A mijak kalendárium a kereszténység felvétele után is megtartotta a téli és nyári napfordulóhoz való erős kötődését, náluk kifejezetten jellemző a tavaszi tüzek gyújtása. Emellett György napnak az egész macedón területre jellemző legfőbb rituális tevékenységei a gyógyfűszedés, hintázás, fakéregből készült „trombiták” készítése és a bárányáldozat.⁹⁸³

A növények gyűjtése vidékenként eltérő György napi időponton kezdődik meg, de mindig a napfelkelte előtt kell megtörténnie. A tevékenységet gyógyfűszedő énekek⁹⁸⁴ kísérik, melyekben a nyár eljövételének szimbolikája fejeződik ki, az erdő új életre születését gyakran a női viselet részeihez hasonlítják: zöld kötény, ezüst mellény, selyem ing.⁹⁸⁵ A gyűjtés során különböző mágikus tevékenységeket végeznek, az egészséghez, szépséghez, testük kinézetéhez stb. kapcsolódóan, például meghempergőznek a rozsföldön, hogy „olyan hosszú hajuk legyen, mint a rozs”. Bizonyos növények a szerelmi mágiához is kapcsolódhatnak, egyes vidékeken ragadós növényt ragasztottak a ruhájukhoz, vagy tettek a fejükre, hogy „odaragadjanak a leányok vagy legények”.⁹⁸⁶

György napon a házakat, minden épületet, virággal, zöld ágakkal díszítenek. Ezeket általában György nap előtti napon gyűjtik be, máshol magát a díszítést is György nap előtti este hajtják végre.

A szerelmi mágia legtöbbször György nap előtti éjjelhez kapcsolódik. Egész Macedóniára jellemző, hogy ezek György nap reggelére hoznak eredményt. Egyes vidékeken kis hidat csináltak faágból egy barázda fölött, hogy éjjel megálmodják, ki lesz a jövődöbelijük. A György nap előtti éjszakához fokozott mágikus erő kapcsolódik a néphitben.⁹⁸⁷

Elterjedtek az egészséggel, szépséggel kapcsolatos praktikák. E célból fiatalok kora reggel, napfelkelte előtti mosdottak a közeli patakban vagy folyóban.⁹⁸⁸

A György naphoz a legszéleskörűbben a jószággal kapcsolatos szokások tartoznak. Ezek közül is legelső a rituális etetés. A takarmányba általában sót és különböző gyógyfüveket tesznek, vagy a badnik rituális kenyereit, illetve a *kravajcse* pénzén vásárolt sót keverik bele. Sok helyen ekkor választják el a bárányt az anyjától. A fejéssel kapcsolatos rituálék is elterjedtek minden vidéken. Bizonyos vidékeken az elsőként fejt jószág

⁹⁸³ Ристески 2005: 375-394, Петреска 1998: 33, 46. Татарчевска 2011: 67. Lásd Képtár 23, 24.

⁹⁸⁴ Биљарски песни

⁹⁸⁵ Величковска 2008: 40.

⁹⁸⁶ Малинов 2006: 168.

⁹⁸⁷ Малинов 2006: 170.

⁹⁸⁸ Малинов 2006: 171.

gyógynövényből font „nyakláncot” kap, máshol rituális süteményt osztanak ki a juhok között. Szokás még egyes falvakban, hogy kihajtáskor vagy elválasztáskor valamilyen fegyverből, pl. puskából lőnek a rossz erők távoltartásának céljából.⁹⁸⁹

A György nap szokásainak egy jelentős része az európai hagyományhoz hasonlóan a tej köré csoportosul. A György napon lefejt tej színéből, rituális köpüléssel készítenek vajat, a köpülőedényt különböző ágakkal és gyógyfüvekkel díszítik. Egyes vidékeken a köpülőedényt ugyanazokkal a gyógyfüvekkel díszítik, amelyekkel az első fejes fejőedényt. Elterjedt a badnik estéről már megismert mágikus párbeszéd a György napi köpülés előtt.⁹⁹⁰

A néphit szerint a György nap előtti éjszakán a jószág tejhozama jelentősen befolyásolható.⁹⁹¹

A haszonellevő mágia György napnak egész Európában ismert kelléke. A tej központi szerepe miatt sok ilyen praktikának van kitéve. Tejellevő hiedelmekről a szerb, a gyimesi csángó, de az egész magyar hagyományból is tudunk példákat.⁹⁹²

A tej mellett a haszonellevő mágia főleg a termésre irányult. A macedón hagyományban különböző elbeszélések léteznek arról, hogy valamelyik falubeli asszony mezítelenül, zubolyon lovagolva különböző mágikus formulákat mondott, hogy elszedje a jó termést az idegen földekről és a sajátjukra hozza.⁹⁹³ Ezért azután volt is aggodalom a búzával bevetett földekért. Legjobb védekezési módszer a fűzfaág földbeszúrása, ami minden vidéken elterjedt.⁹⁹⁴

A macedón hagyományban a legjelentősebb György napi tevékenységek között van a bárányáldozat, a *kurbán*, különösen azokban a háztartásokban, ahol az állattartás a legfontosabb tevékenység. Az áldozat archaikus rituális jellege több szokáselemből kitűnik. Fontos az áldozat kötelező jellege a jószág termékenysége, egészsége szempontjából, amelyhez a megölt bárány gyászolása kapcsolódik.⁹⁹⁵ A György napi énekek tematikájában gyakran tűnik fel a fájdalom és az anyabárány iránti sajnálat. Mindig a legjobb juhtól való legszebb bárányt választják ki. A bárány leölése napfelkelte előtt történik, fejével kelet felé

⁹⁸⁹ Малинов 2006: 92-93, 166-167, 173.

⁹⁹⁰ -Tiszta az ég?

-Tiszta, minden ház fölött tiszta, amiénk fölött sötét felhő áll.” Ezt háromszor mondják el. Aztán a háziasszony háromszor megkerüli a köpülőedényt közben egyet-egyet húzva a köpülőfán. Kelet-Macedónia vidékein a köpülőedényt a piros földitök virágjával és fűzfaággal díszítik, és köpülés közben e mágikus szavakat mondják: „Medre tej – partja vaj”, melyeknek célja, hogy több tej és vaj legyen. Малинов 2006: 177.

⁹⁹¹ Малинов 2006: 177, 169.

⁹⁹² Бурђев 1988: 77, Róheim 1925: 45-46, Antalné Tankó 2004

⁹⁹³ A mágikus vagy védelmező céllal mezítelenül végzett tevékenység, vagy mezítelenül kárt okozó boszorkányok a magyar folklórban és más népek folklórában is bőven fellelhetők. Róheim 1990 (Eredeti 1925): 47, 54-58.

⁹⁹⁴ Малинов 2006: 169.

⁹⁹⁵ A néphit szerint, az áldozat elmaradása az állatállomány pusztulását vonja maga után.

fordulva. A leölt bárány vérének mágikus erőt tulajdonítanak. Elterjedt a gyermekeknek bárány vérevel való megjelölése. A leölt bárányt családi körben, vacsorára fogyasztják el. A maradványokkal léteznek különféle praktikák, például a bárány csontjaiból több vidéken jósolnak.⁹⁹⁶ Az áldozat maradványaiból való jóslás sok szempontból hasonló a badnik fa maradványaival kapcsolatos rítusokhoz. A *kurbánt* Kiril Pejcsinovics *Tükör* című könyvében, mint a Krisztushitben való élet helyetti pogány szokást ostromozza.⁹⁹⁷

György nap Európában is ismert sajátos szokásköre a kígyók köré kapcsolódik. A magyar hagyományhoz hasonlóan, az élve megfogott és pálinkába ölt kígyó például gyógyszerként szolgált a pálinka megivásával.⁹⁹⁸ A mijakoknál a kígyóhoz kapcsolódó szokások nem György napra, hanem Jeremiás ünnepére estek.⁹⁹⁹

Főként György naphoz kapcsolódik Macedónia területén a tavaszi rituális hintázás. A faágra szerelt hintán főként lányok hintáztak, egyes vidékeken azonban gyermekek és férfiak is ülhetnek a hintán. *Galicsnikban* (*Kis Reka* körzet) a rituális hintázáskor a hintán ülőnek a Lázár napnál tárgyalt jellegzetes, a család egyes tagjainak szentelt (személyeknek vagy dolgoknak áldást hozó, neki szóló) énekcsoport egyes dalait éneklük. A hintázó a kezében piros tojást tartott. A mijakok körében a piros tojások festése György napkor is elterjedt.¹⁰⁰⁰

György napkor többféle szent helyet látogatnak meg. Elsősorban a kövekről kell említést tenni, melyeknek kultusza, gyógyító erejükbe vetett hit (különösen meddő asszonyok esetében) a macedón néphitben igen elterjedt. Ezek a kövek Macedónia több vidékén található, általában valamilyen mélyedéssel vagy nyílással, melyeknek mindig mágikus jelentősége van. E kultikus kövek meglátogatása általában György napra esik, egyes vidékeken a bárány feláldozása is szent kőnél történik.¹⁰⁰¹ A gyógyerejű kövek mellett jellegzetes a Szent György nevét viselő monostorok és templomok látogatása, ahol az ünneplést általános multság zene, ének és tánc kíséri.¹⁰⁰² A meglátogatott kultikus helyek sorába tartoznak más, a szent erejét viselő helyek is, például Szent György tölgy *Virce* falu közelében, (*Delcsevo* környéke) vagy olyan helyek, ahol a néphit szerint valaha Szent György templom állt.¹⁰⁰³

⁹⁹⁶ Величковска 2008: 43.

⁹⁹⁷ Прличев, 1974: 18-20

⁹⁹⁸ Малинов 2006: 172. Róheim 1925: 266-267.

⁹⁹⁹ Május 1/május 14.

¹⁰⁰⁰ Величковска 2008: 41, Малинов 2006: 181. Китевски 1996: 236.

¹⁰⁰¹ Вражиновски 2002: 159. Поповска 2011: 95-96.

¹⁰⁰² Малинов 2006: 180-181.

¹⁰⁰³ Малинов 2006: 180.

A mijak etnikai csoport tavaszi ünneplésének fő jellegzetessége, a télből a nyárba való átmenet folyamatos ünneplése. Ezek a tavaszi ünnepek igen hasonló elemeket vonultatnak fel, ezért röviden áttekintjük tavaszi ünnepsorozatuk főbb pontjait.

A tavaszi ünnepkört megnyitó *letnik* ünnepétől kezdődő periódus fő tevékenységei a gyógyfűszedés, rituális hintázás, bárány vagy kecske leölése, lovak futtatása és *varivo* készítése.¹⁰⁰⁴

A lázározás hagyománya elterjedt volt a mijak régió egyes falvaiban, például *Szkudrinyében*, ahol tudunk virágokkal és gyógyfüvekkel díszített lázárkákra, akiknek tevékenysége a *lukei* lázárkákhoz hasonló előre-hátra mozgó rituális táncból állt.¹⁰⁰⁵ *Galacsnik* faluban a lázárkák házak közötti két sorban való rituális vonulásáról vannak adatok.¹⁰⁰⁶ A mijakokra jellemző érdekesség a *lazaropolei* fiatal fiúk, a *lazaricsárok* tevékenysége.¹⁰⁰⁷

A macedón hagyomány jellegzetessége, a húsvét és György nap ünnepének együttjárása a mijakoknál még erősebben megmutatkozik. A két ünnep párhuzamosságát mutatja, hogy a két ünnep *orói* „együtt mennek” (*odat zaedno*), vagyis ugyanazok. Az énekek sem csak az egyik ünnephez kapcsolódtak, a húsvéti hagyományban több György napi, *Gyurgye le* szócskát tartalmazó és több gyógyfűszedő ének is feltűnik. A húsvét ünnepén tudunk a *porecseihez* hasonló, liturgia utáni oróról, az összejövettel megnyitó rituális oróról, és a záró tánc maradványa is megvan emlékezetben, itt azonban sétáló oróként, nem szamovilás énekkel társítva. Az oro vezető énekek nagy része György napi tematikát vonultat fel, feltűnik ekkor a már tárgyalt György napot kérdező ének is. A szóbeli emlékezet szerint húsvét első napján, a templom előtt járt rituális oróhoz társuló énekek a menyasszony elragadása, vagy az eljegyzési megegyezés,¹⁰⁰⁸ ami a *porecsei* húsvét szokásaival való rokonságra utal. Erre utal a szintén emlékezetben megmaradt fiatal legények által épített oro torony szokása is.¹⁰⁰⁹

Húsvét mindhárom napján táncoltak gyógyfűszedő énekekkel társuló rituális orót, melyben a lányok és menyasszonyok külön helyezkedtek el.¹⁰¹⁰

¹⁰⁰⁴ Búzából készült kása, a mijakoknál zöldségekkel

¹⁰⁰⁵ Петреска 1998: 53-55. Татарчевска 2011: 69.

¹⁰⁰⁶ Татарчевска 2011: 69-70.

¹⁰⁰⁷ Татарчевска 2011: 71.

¹⁰⁰⁸ Татарчевска 2011: 74-75.

¹⁰⁰⁹ Татарчевска 2011: 96.

¹⁰¹⁰ Татарчевска 2011: 95.

György ünnepkorán mijakok legfontosabb rituális tevékenységei: a kurbán, a tüzek gyújtása, az ember és jószág egészségével kapcsolatos szokások, a hintázás, a gyógyfűszedés, az állatok különleges takarmányozása, és a szkrsti menet.¹⁰¹¹

A György nap ünnepét megelőző estén fűzfa vagy diófa kérgéből sípot készítettek, mellyel másnap reggel ébresztették „feltrombitálták” a falut.

Az erős mágikus hatással rendelkező György nap előtti éjjelen a legények a falun kívül tüzet gyújtottak, ide azok a leányok jöttek, akik aznap gyógyfüvet gyűjtöttek, és együtt, a tűz körül táncoltak. A tánc sajátossága, hogy ide csak a nemileg érett fiúk és leányok jöhettek.¹⁰¹² Hasonló szokásról *Krusevóból* is van tudomásunk. Kimentek a *Krusevo* melletti erdőbe a *Korijának*¹⁰¹³ elnevezett helyre, ott tüzeket gyújtottak és a körül táncoltak.¹⁰¹⁴ A szerb hagyományból is ismeretesek példák arra, hogy György nap előtti éjszakán a fiúk és lányok összegyűltek a mezőn, és egészen hajnalig énekeltek, táncoltak.¹⁰¹⁵

Az ukrán hagyományból is ismert réteken, földeken való meghempergözésről tudunk *Szkudrinye* faluból. E rituális hempergés során fiúk, lányok összekapaszkodtak a nemi aktust utánozva, a föld termékenységének *átvétele* céljából. Az ukrán példától eltérően itt nem házaspárok, hanem leányok és legények gyakorolták a szokást. Az ilyen fajta testi érintkezés a rituális időn kívül, vagyis máskor elképzelhetetlen volt.¹⁰¹⁶

A György nap egyik legfontosabb tevékenysége a rituális gyógyfűszedés. A *bituseiek* kétszer, két különböző helyre mentek gyógyfüvet szedni. Először György nap előtti délután mentek, fiatalok és öregek, férfiak és nők is, általában a faluval szemben található *Rudinának*¹⁰¹⁷ elnevezett helyre. Menet közben megtörték a magukkal hozott húsvéti piros tojásokat. Ekkor énekeltek a György napot kérdező ének egyik változatát, melyben feltűnik a régió jellegzetessége, a vendégmunkás élet, a tavaszi kibontakozást követő másik öröm, a vendégmunkás hazajövele.¹⁰¹⁸

Даж море Ѓурѓе, млад Ѓурѓе,
да кој ти рече да доеш?
Мене ми рече Велигден,

¹⁰¹¹ Татарчевска 2011:74-75.

¹⁰¹² Татарчевска 2011: 77.

¹⁰¹³ A szó jelentése: olyan erdős terület, amelyben magas fák vannak

¹⁰¹⁴ Димоски 1972: 39.

¹⁰¹⁵ Бурђев 1988: 77.

¹⁰¹⁶ Татарчевска 2011: 77. , Ujváry 1969: 53.

¹⁰¹⁷ A szó jelentése: hegyoldal mezős része

¹⁰¹⁸ Фиданоски 2006: 26-30.

Велигден со све Ѓурѓовден,
со шуми трева пред него,
со солунците по него.¹⁰¹⁹

Na mondd meg nekem ifjú György
hogy ki mondta, hogy gyere?
Énnekem a Húsvét mondta,
a Húsvét minden György nappal
erdőkkel füvekkel előtte,
a szoluniakkal utána.

A leányok és asszonyok a gyógyfüvek mellett virágokat, és gyümölcsfák virágzó ágait szedték, maguknak virágkoszorúkat készítettek, és egészen sötétedésig kint maradtak.¹⁰²⁰

A fűszedő énekek jellegzetessége a mijak régióban, hogy húsvétól mennybemenetel ünnepéig bármely ünnepen feltűnhettek. Az egyik ilyen György napi refrénes, ritmikus ének a tevékenységhez kapcsolódó orót is megénekli.

Сама Мара билки бере,
Бил’о оро, бил’о оро,
И ми бере и мн реди,
Бил’о оро, бил’о оро.¹⁰²¹

Mara maga gyógyfüvet szed,
Fűszedő tánc, fűszedő tánc,
Szedegeti, rendezgeti,¹⁰²²
Fűszedő tánc, fűszedő tánc.¹⁰²³

A gyógyfűszedés tevékenységének fontosságára utal, hogy a mijakoknál az oro hagyomány szempontjából legjelentősebb a György nap volt, azon belül is a

¹⁰¹⁹ Фиданоски 2006: 26-30.

¹⁰²⁰ Фиданоски 2006: 26-30.

¹⁰²¹ Татарчевска 2011:

¹⁰²² Az eredeti szövegben etikai dativusszal. Vagyis ennek a sornak a szövege arra utal, hogy aki a gyógyfüvet szedi, közeláll az éneklőhöz.

¹⁰²³ Fordította: Bólya Anna Mária

gyógyfűszedéshez kapcsolódott a legfőbb oro hagyomány. A György napi rituális orókról azt is tudjuk, hogy ugyanazok voltak, mint a húsvétiak: helyben sétáló vagy vonuló vagy *leszno* lépésekkel táncolt orók.¹⁰²⁴

A *bituseiek* a György napi, május 6-i liturgia után, ünnepi viseletben mentek újra gyógyfüveket és gyümölcsfák kivirágzott ágait gyűjteni ezúttal a *Dabjénak*¹⁰²⁵ nevezett helyre. A gyűjtött gyógyfüvekkel a kezükben, koszorúval a fejükön háromszor kerülnek a Szent Illés templomot, közben ezt éneklik:

Слагај билке од планина,
 билјаро, билјаро,
 те викаше свекрвата,
 билјаро, билјаро,
 ти плачело мошко дете,
 билјаро, билјаро,
 качите го на оревот,
 ка задуват силен ветор,
 ка заспијет мошко дете,
 билјаро, билјаро.

Hullj le hegyről gyógyfű te
 fűszedő, fűszedő,
 téged hívott a férjed anyja,
 fűszedő, fűszedő,
 neked sírt a fiúgyermek,
 másszatok fel a dióra,¹⁰²⁶
 erős szél kezd fűjni akkor,
 elalszik a fiúgyermek,
 fűszedő, fűszedő.¹⁰²⁷

A *bituseiek* a virágokkal a kapukat, a köpülőedényt és a karámot is feldíszítették.

¹⁰²⁴ Татарчевска 2011: A mijakoknál ez a név a *pravo oro* motívumot takarja. Јаневски 2013: 79.

¹⁰²⁵ A szó jelentése: tölgyes

¹⁰²⁶ Diófára

¹⁰²⁷ Fordította: Bólya Anna Mária

Több dalt énekelnek ekkor a juhokról és a juhászról, aki felmegy a hegyoldalba legeltetni. A XX. század közepéig, különösen György napkor tiltott volt a közvetlenül a falu feletti mezőn való legeltetés.¹⁰²⁸

A szent fák meglátogatásáról is tudunk a régióból. A *lazaropoleiek* György napon a *dobrava*¹⁰²⁹ nevű szent helyre mentek, ahol tölgyfák voltak.¹⁰³⁰

Jeremiás ünnepén¹⁰³¹ a mijakok a kígyók és más kártevők távoltartásáért körbetáncolták a házat vagy a körüljárták a helységet. Ezekkel a hangos tevékenységekkel a kígyók mellett, a gyíkokat, vakondokat, bolhákat, kullancsokat kívánták távol tartani. Ezeket a köröket mindig háromszor tették meg.¹⁰³²

Urunk mennybemenetelének ünnepén (Szpaszovden) a bituseiek három forráshoz vonultak el, mindnél gyertyát gyújtottak, diót tettek le, és szertartásos táncot jártak a közelben levő rituális helyszínen. A mijakok e napon futatták a lovakat, ezen az eseményen is táncoltak. A mijakoknál ezen a napon is tudunk a szkrsti szokásról, amely alkalmával a menet egy valaha létezett templom helyét látogatta meg. Itt azután éneklés és tánc kísérte az ünneplést. A további nyári ünnepek kapcsán sem az informátoroktól sem a szakirodalomból nem tudunk rituális orókról.¹⁰³³

A György nap ünnepének első szembetűnő vonása a növényzethez való kiterjedt és sajátos kapcsolódása. Legfontosabb tevékenység a gyógyfűszedés rituális cselekménye, a virágzó gyümölcsafaágak törése, majd a virággal díszítés, a faágra kötött hintán való hintázás, szent fák látogatása vagy a fakéregből készített hangszer vagy a termékenységhez kapcsolódó esőkérő szkrsti menet.

Utóbbiról a húsvéti ünnepkörnél esett szó. Ez vízkérő körmenet, amely a macedón hagyományban vízkeresztől mennybemenetel ünnepéig előfordulhat,¹⁰³⁴ egyértelműen a termékenységvarázslás körébe tartozik.¹⁰³⁵

Emellett sok szokás kapcsolódik az állat és ember termékenységéhez, jólétéhez. Ilyenek a szépség és egészség varázslás például harmattal, hintázás és hentergés a szántóföldön, nemileg érett fiúk és lányok rituális tevékenységei, a karámoknak és

¹⁰²⁸ Фиданоски 2006: 26-30.

¹⁰²⁹ A hely neve is a tölgyre utal, ami *dab*, mijak dialektusban *dob*.

¹⁰³⁰ Татарчевска 2011: 78.

¹⁰³¹ Május 1/május 14.

¹⁰³² Hasonlóképp, a porecsei templomot is háromszor járta körbe a *Kalen broj, malen broj*

¹⁰³³ Татарчевска 2011: 80.

¹⁰³⁴ Величковска 2008: 48.

¹⁰³⁵ Ujváry 1969: 126.

fejőedényeknek virágzó ágakkal való díszítése, saját fejükre virágkoszorú készítése, elsőnek fejt állat virágnyaklánc, rituális köpülés. Ez utóbbinak és több más György napi praktikának a célja a nagyobb tejhozam elérése, a tej pedig tulajdonképpen az állat „terménye”.

A gyógyfűszedés jelentős cselekménye erősen ritualizált. Erre utal énekeinek időbeli elterjedtsége, oro hagyományának jelentős volta, a *Bitusében* regisztrált szokászáró, templomkerülő tánc.

Ez utóbbi oro vezető énekében feltűnik a diófára faló felmászás, melynek következményeként „erős szél fog fújni”. Egy gyógyfűszedő énekben a szél a fák, míg a harmat a mező kizöldülésének okozójaként jelenik meg.¹⁰³⁶ A fára való felmászás kapcsolatba vonható a rituális oro tornyokkal, melyek Mladenovics szerint a vegetációkultusszal állnak kapcsolatban, emellett a gúla alakú tornyok legmagasabb pontján mágikus tevékenység folyt. A vegetációs erőt előhívó szél emlegetése, a dal elején pedig a gyógyfüvek „lehívása” a hegyoldalról, majd a növényekkel való későbbi tevékenységek azt mutatják, hogy a gyógyfűszedés célja a vegetációkultuszhoz kapcsolódóan a növényzet vegetációs erejének növelése, majd annak átvitele az emberre és az állatokra, a virágkoszorúval, a karám és fejőedény, megfejendő állat virágdíszével, sőt a fűzfaág révén a szántóföldre is. A termékenységi erő fokozásához kapcsolódik a gyógyfűszedéskor a tojás megtörése is.¹⁰³⁷

A fa termékenységének sarjadásának átvételét célozza meg a hintázás szokása is. E szokás azoknak a mozgásoknak a körébe tartozik, amelyek analógiás mágiával a termény magasra növésehez kapcsolódnak, esetünkben a hinta kilengésével.¹⁰³⁸ Azonban a bolgár és a macedón terepen egyaránt elterjedt György napi hintázás több vidéken csak friss zöld ágon történhetett, száraz ágon nem. Ez pedig a termékenységi erőnek a fától való *átvételére* utal.¹⁰³⁹ A hintázás itt tehát a fa termékenység erejének átvételét célozza meg.

Szintén az analógiás mozgások körébe tartozik a földeken való hempergés, a szexuális aktust utánozva. Frazer ukrán és orosz György napi példáinak nyomán egyértelműen a növényi fejlődést elősegítő tevékenységek körébe lenne sorolható, amely eredeti, természeti népeknél megtalálható formájában az ember a növényi férfi és női szellem házasságát, így a növényi termékenységet igyekezett saját nászával elősegíteni.¹⁰⁴⁰ Az általa idézett példákhoz képest azonban két lényegi különbség van. A macedón még nem házasság, tehát gyermektelen

¹⁰³⁶ Фиданоски 2006: 26-30.

¹⁰³⁷ Ujváry 1969: 224.

¹⁰³⁸ Ujváry 1969: 52, 108, 120, 127.

¹⁰³⁹ Арнаудов 1969: 332-333. A hintázás szokását a magyarországi bolgár kisebbség György napi ünnepségén lehet látni. Lásd képtár 27.

¹⁰⁴⁰ Ujváry 1969: 53, Frazer 2002 (eredeti 1925):84-86.

párok a résztvevők, míg Frazer európai és nem európai példái mind házaspárokról szólnak, valamint a macedón szokásmagyarázat a termékenység *átvételét* jelöli meg célként. Itt tehát ismét a növényi termékenység átvételéről van szó.

Ehhez kapcsolódik a György nap előtti mágikus éjszaka tűz körüli tánca, melynek pontos koreográfiáját nem tudjuk, de a nemileg érett fiúk és lányok részvétele termékenységre irányuló praktikára utal.

Összefoglalóan elmondható, hogy a tárgyalt György napi praktikák valóban a vegetációs erő növeléséhez kapcsolódnak, az erő átvétele utáni következő cél viszont egyértelműen ennek az erőnek állatra és emberre való átvitele. A vegetációs erőt szinte kivétel nélkül az erdőktől, mezőktől veszik át, például a gyógyfűszedés erdei, mezei helyeken, hempergés a virágos mezőn, melyet azután az állatra, emberre átvisznek, sőt a szántóföldbe is. Tehát főként a meg nem művelt, *erdei* vegetáció kerül át az emberre, állatra vagy a megművelt *gabonaföldre*.

Nem a vegetációhoz, hanem a macedón hagyomány igen archaikus rétegét képező kőtisztelethez kapcsolódik az asszonyi termékenység elősegítése, mely szintén Szent György napi tematikájába illeszkedik.

Ha a badnik esti szokásokkal összehasonlítjuk, akkor azt kapjuk, hogy míg a badnik este szokásai főként a földműveléssel kapcsolatosak, még az állatokkal kapcsolatos szokáskör is inkább a mezőgazdaságra utal, vagyis a gabona termékenysége áll a cselekvés előterében, addig a György napi tevékenységek előterében az állati, emberi termékenység áll, melynek a tavaszi sarjadó erőt állítják szolgálatába. A badnik esti *kravajcse* pénzén vett só vagy a badnik esti *vecsernik* is ekkor, György napkor kerül a jószág étkébe,¹⁰⁴¹ mikor az állati termékenység köré csoportosuló szokások a fontosak.

A badnik és György nap hasonlósága, hogy tartalmaz áldozati cselekményt. Közös vonás, hogy mindkét áldozathoz a rituális cselekmények bő köre tartozik, és mindkettő megmaradt részei mágikus erővel bírnak. A György napi áldozat valódi, véres áldozat, melyet az állati termékenység érdekében kell elvégezni, erre utal, az áldozat elmaradása esetén pusztulásnak induló jószág gondolata.

Jellegzetes György napon a negatív mágia hangsúlyos jelenléte. Úgy tűnik, mintha György nap körül csúcsona az eljövendő termékenységre leselkedő veszély. A macedón hagyományban ez külön hangsúlyt kap. A feltételezett három összláv időszakból, mikor a

¹⁰⁴¹ Малинов 2006: 92-93.

halottak e világra látogatnak,¹⁰⁴² a macedón hagyományban az egyik ilyen periódus az Európában elterjedt időpontra, a megkereszteletlen napokra esik, a másik pedig húsvét és pünkösd közötti időszakra. Tehát a György nap is a veszélyes időszak része.

Ehhez kapcsolódik Szent György ünnepének védelmező jellege. Macedónia több vidékén gyógyító és mindenféle balesettől megelőző erőt tulajdonítanak a szentnek.¹⁰⁴³ A védelmező funkciót húzza alá, hogy a néphit szerint a rituális hintázás távol tartja a rossz erőket.¹⁰⁴⁴

A nagy földrajzi területen elterjedt György legenda jelenik meg az egyik macedón György napi énekben, amely a termőföldek megvédését kapcsolja Szent Györgyhez, míg a sárkány megölésével a meghaló lényből sarjadó bőség mitológemáját mutatja. Ebben Szent György György napon (!) elindul fűzfaágat szedni, hogy termőföldbe szúrja. Közben a széles szántóföld közepén találkozik a sárkánnyal, akit szablyájával leöl, s amelyből három nagy zuhatag jön, egyik mind fehér kukorica, másik vörös bor, harmadik mind göndör bárány.¹⁰⁴⁵ A védelem, a termékenység és a halál jelenik meg az énekben, amely György napnak fő tematikája.

Hogyan kapcsolódik a mijak közösségben a tánc a György nap lényegét képező, a vegetációs erőnek az emberre, állatra való átviteléhez?

Már a húsvéti ének tematikájában is feltűnik a vegetációkultuszhoz kapcsolható oro torony. A György napi vegetációs erőt begyűjtő gyógyfűszedéshez több ponton kapcsolódik tánc. Magát a gyógyfűszedést széleskörűen kíséri énekes oro, majd a szokászáró templomkerülést is. Mindkét bemutatott kísérő ének ritmikus, refrénes, varázsló szövegszerkezetű, míg a második a vegetáció serkentését is bemutatja.

A vegetációs erő átvételéhez kapcsolódó rituális hempergés nemileg érett, házasság előtt álló legények és leányok részvételével történik, ahogy ez a mijak György nap több szokására jellemző. A résztvevők tulajdonságai egyértelműen a vegetációs erő átvételének célját mutatják, az eljövendő termékenység érdekében. Ide kapcsolódik György nap előtti éjjeli tűz körüli tánca.

A mijakok tavaszi ünnepkörével kapcsolatban említett táncok rituális voltához nem fér kétség. Ezt támasztja alá a húsvéti és György napi orók egyszerű sétáló volta. Az oro György

¹⁰⁴² Pócs 1965: 127.

¹⁰⁴³ Малинов 2006: 180-181.

¹⁰⁴⁴ Величковска 2008: 41, a következő szerzőkre hivatkozva: Stevan Tanović, Branislav Rusić

¹⁰⁴⁵ Китевски 1996: 237.

napon is a szokások lényegét képező jelentéshez kapcsolódik. A vegetációs erő megnövelésében, átvételében az orót kísérő énekek tanúsága szerint az oro főszerepben tűnik fel. A templomot háromszor körülkerülő oro a György nap védelmi tematikájához kapcsolható. Az *analógiás mozgás*, a hentergés a vegetációs erő átvételéhez kapcsolódik, ahogy minden bizonytal a György előtti éjjelen a tűz körüli tánc is.

Azt találjuk, hogy a mijakoknál György napon, a meglévő adatok alapján két tematika köré csoportosul a rituális oro hagyomány,

1. a vegetációs erőt begyűjtő fűszedés szokásához, és
2. a legények és leányok által kivitelezett, a vegetációs erőt az emberi termékenységre átvivő szokásokhoz.

6. Az öt ünnepen megjelenő táncok motivikai sajátosságai, szakralitással való kapcsolatuk

6.1. A tánc szakralitása

Ujváry Zoltán szavai a tánckutatóra is érvényesek: „A szokások a hajdani kultuszok területét is érintik. A modern ember cselekvéseiben, élettevékenységében sok olyan elem figyelhető meg, amely a tradíció révén évszázadokra, sőt évezredekre vezethető vissza. A szokások elemei, motívumai bennünket részint a történelem előtti korok emberével, részint jelenünk közelebbi és távolabbi népeivel kötnek össze. Ezeknek a jegyeknek a kimutatása egyik legszebb feladata a szokáskutatónak...” (Ujváry Zoltán, 1980, p. 12)

Közhely, mégis igaz, hogy a mai világ deszakralizált. A deszakralizálódás folyamata a „modern ember” teljes gondolatvilágára és életére is vonatkozik. A modern ember a szent történelem, a mítoszok helyett a deszakralizált történelemben él, amely letéteményesének aposztrofálja magát, s úgy hiszi, hogy hatalmában áll ezt az idők végezetéig folytatni és tökéletesíteni.¹⁰⁴⁶ Már a materiális szemléletmód számára is látható, hogy a modern ember jelenlegi életformája nemhogy az idők végezetéig, de néhány generáción át sem lesz folytatható, ahogy azt az úgynevezett fenntartható fejlődés fogalma köré épülő írások is igen jól mutatják.¹⁰⁴⁷

A nyugat-európai kultúrában és a balkáni kultúrában is „maradt valamennyi a tánc alapvető szakralitásából” (Ratkó Lujza, 2001, p. 263.), a balkáni kultúrában több. A

¹⁰⁴⁶ Eliade 1999: 7-8.

¹⁰⁴⁷ Szántó 2011: 157-181, Bólya 2013b: 4-5, Bólya 2013a: 14.

premodern társadalmak Nyugaton a középkorig, a világ többi részén az első világháborúig léteztek.¹⁰⁴⁸ A balkáni kultúrát – amellet, hogy földrajzi helyzetéből adódóan a korai kereszténység egy sajátos kulturális hagyományának folytatója – tekinthetjük a „világ többi részének”, de legalábbis átmenetnek Eliade vagy akár Bėjart¹⁰⁴⁹ által Nyugatnak nevezett földrajzi terület és a „világ többi része” között. Macedóniában a török uralom csupán 1912/1913-as balkáni háborúval ért véget,¹⁰⁵⁰ így e terület még a Balkán más országainál is nagyobb fáziskésésű a kulturális fejlődés terén. Ez a fáziskésés előny a néphagyomány, ezen belül a táncgyomány kutatása terén. A balkáni táncnkincs kutatója számára igen gazdag táncművelés tárul fel a mai és a régebbi terepkutatások eredményeiből.

Nyugat-Európa történelmében a tánc a szellemi forrásról, a vallásról gyakorlatilag levált. Ennek is köszönhetőek a tánc történetében minduntalan bekövetkezett mélyrepülések, művészi funkcióvesztések.¹⁰⁵¹ Hasonló kérdéseket vet fel Maurice Bėjart és Rabinovszky Máriusz ismertetéséből kiviláglóan Kurt Sachs is.¹⁰⁵² A balkáni táncnkincs hagyományának vizsgálata ebből az irányból egy cél felé mutat: a tánc funkcionális koherenciája a kultúrával, a néphagyománnyal, elsősorban a néphittel; a közösség szellemi struktúrájának egészébe ágyazottságában.

6.2. Az öt ünnep táncainak, mozgásrendszereinek formai és tartalmi elemzése

Miután az előző fejezetekben meghatároztuk a tánc helyét, szerepét, az ünnepek egyes néphitritegeivel való korrelációját, térjünk át a táncok, a jellegzetes mozgásrendszerek formai és tartalmi elemzésére. Ezek: a badnik este mozdulatrendszere, a dzsamala oro, összehasonlításban a stipi koleda tűz melletti táncsal, a vízkeresztvi vízbemerülő oro, a húsvéti játékok, külön tárgyalva a kapuzós játékot, a játékokat megnyitó és lezáró orók, valamint a György napi tűz körüli tánc, hintázás és a termőföldön való hempergés.

¹⁰⁴⁸ Eliade 1999: 8.

¹⁰⁴⁹ Fuchs 2007: 275.

¹⁰⁵⁰ Апостолоски (szerk.) 1972: 224-226.

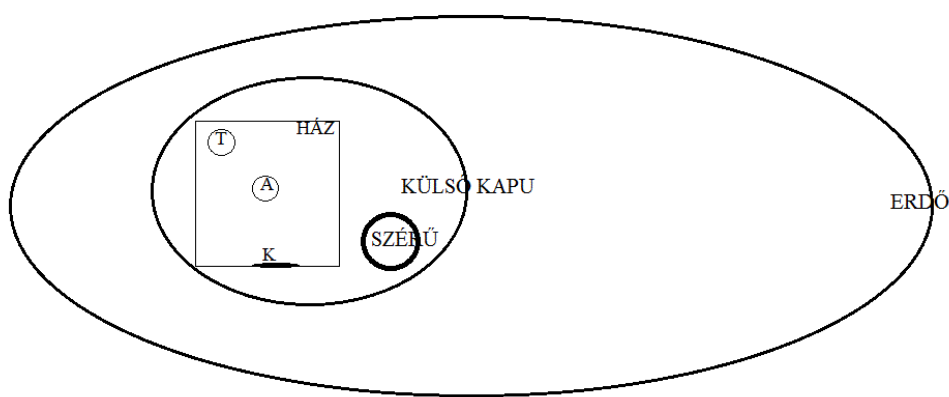
¹⁰⁵¹ Például XIV. Lajos virágzó udvari balettélete után vagy a romantika fehér balettjeinek virágzása után, a XIX. század második felében Harasztí 1937, Vályi 1969

¹⁰⁵² Rabinovszky <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00576/18015.htm> 2012.10.02. Fuchs 2007: 245, Bėjart 1985

6.2.1. A badnik este rituális mozgása

A badnik este rituális mozgása nem tánc, ugyanakkor a szakrális áldozattal való kapcsolata miatt külön figyelmet érdemel.

A mozgássor a ház köré csoportosul, kitüntetett helyei a küszöb, a tűzhely és az asztal. A külső világot képviselő házon kívüli tér legtávolabbi pontja a rituális badnik fa beszerzésének helye, közelebbi pontjai pedig a külső kapu és a szérű.¹⁰⁵³

21. ábra: A rituális badnik esti mozgástér kiterjedésének sémája

A rituális cselekmények legtávolabbi pontja a badnik fa vágása a rituális áldozati cselekmény előkészületi idejében és a külső világban van.

Az előkészítés után az este rituális cselekményei legfeljebb a ház körüli külső térbe lépnek ki, ennek külső határa a kinti kapu.

A szertartásos vacsora helyszínei kizárólag az asztal és a tűzhely. A család a vacsora alatt az asztalt nem hagyhatja el, a tűzhely körüli tevékenységeket a házigazda végzi. Fontos rituális helyszín a ház bejárata is, amely helyszín a szokásmagyarázatokban is igen gyakran küszöbként kerül megjelölésre a cselekmények kapcsán. Ehhez az előkészítő időben a házigazda megérkezése, közvetlenül a vacsora előtt az Úr meghívása, a vacsora utáni napon pedig a *polazenik* érkezése kapcsolódik.

¹⁰⁵³ Az elemzéshez Bartha Elek, Ljupcso Riszteszki és Pócs Éva írásai szolgáltak kiindulási pontként (Bartha 1981, 1984, 1992, 2006, 2010, Ристески 2005, Pócs 2002)

Összefoglalva elmondható, hogy a szent cselekmények egyformán központi helyszínei a tűzhely és a szertartásos asztal, előbbi körül a házigazda mozog, utóbbi az egész család terepe, ahol azonban a vacsora ideje alatt helyet nem változtatnak. A vacsora szertartása alatt a mozgástér csak a házigazda számára bővül ki. A tűzhely körüli tevékenységeket is csak ő végzi. Ezek alátámasztják papi szerepét a szertartásban. A vacsora idején kívül a mozgás szabadabb, a házon kívüli térben a mágikus erejű szérű kap szerepet. Megemlítendő még a küszöb szerepe, amely a házigazda érkezésével, az Úr érkezésével és a *polazenik* érkezésével az Úrjelenéshez kapcsolódik. Teljesen leegyszerűsítve a badnik este mozgássémáját, a tűzhely körüli rituális mozdulatok a házigazdához, mint paphoz kapcsolódnak, emellett hozzá kapcsolódik a külső világ legtávolabbi pontja; a teljes család mozgása az asztal köré, a küszöb körüli tevékenységek pedig a külső világból érkező áldáshozó személyhez kapcsolódnak. Ezzel a badnik este mozgássémájából egy áldozati szertartást kapunk, ahol a pap és a megjelenő istenség a fő személyek.

6.2.2. A dzsolomárok orója

A karácsonyról szóló fejezet tanulságai szerint a koleda oro eltűnése előtt hasonló volt a dzsamala oróhoz, amit a *Begniste* faluban fennmaradt szokáskör dzsolomár orójában vizsgálunk.¹⁰⁵⁴

A táncgyűjtés adatai:

Év: 2014

Táncosok: begnistei dzsolomárok

Táncalkalom: dzsolomár tevékenység (survival szokás)

Tánchely: Begniste faluközpont

Gyűjtők: Tose Ognyanov

A *dzsolomár* orót férfiak táncolják, nyílt körformában.

Kapcsolódás: vállfogás

Az oro alapmotívuma egytagú:

Az oro két homogén motívumsort vonultat fel.

¹⁰⁵⁴ A formai elemzéshez Szentpál Olga Ethnographiában megjelent tanulmányának rendszerét használtam. (Szentpál 1961) A dzsamala begnistei elnevezése *dzsoloma*.

Az oro bevezetése a dzsolomárok összeállása után az oro vezető jelzése. A motívum mindössze egy egységű, egy mozdulatot tartalmaz, amely két lábbal való felugrás, és a két láb egyszerre való földet érése, ezután egy szünet következik. Az I motívum variánsa valójában ritmikailag diminuált változat. Motivikai változás: az ugrás a balra haladás követelményének megfelelően először jobb majd bal lábra érkezik, oldalazó ugrásokkal haladnak a táncolók. A motívum ütemneme 2/4-ben majd 1/4-ben határozható meg, de igazán nincs értelme ütemezni, mert minden mozdulat egyformán hangsúlyos.

A TÁNC			
Képlet: a, a ^d			
Táncosok neme, száma: férfiak, nem meghatározott			
Koreográfia: részben kötött			
Csoport szólamszáma: unisono			
Ütemszám: ad. lib.			
Kísérőzene: nincs, a táncolók adnak ki hangot			
Dallam: nincs			
Tempó: ♩ = cca. 40			
Tempóváltozás	♩ = cca. 40	♩ = cca. 40	
MOTÍVUMSOROK	a	a ^d	
jelentőség			
ütemszám	ad. lib.	ad. lib.	
térrajz			
			
MOTÍVUMOK	(I) ^x	(I ^v) ^{xv}	X= az oro vezető
jelentőség			vezető

ritmus			jeléig
tempóváltozás		enyhe accelerando	XV= ad.
dinamika	f	ff, fff	lib.

Az egységeknek nincs sem kezdő sem átvezető szerepe. A diminuált változat belépésének és enyhe gyorsulásának *fokozó* szerepe van.

Az egységeknek kiemelt funkciója nincsen.

A tánc egyetlen tagolási lehetősége a két egységre való bontás, amelyben a második egység az első diminuált változata, és a változás célja a fokozás. A két rész közötti határvonal éles. A két egység hozzávetőleg azonos idejű és fontosságban egymással egyenrangú,

A tánchoz zene nem társul. A dzsolomárok minden *ugrásból való leérkezéssel* hangos torokhangot adnak ki, ekkor a kolompok is erős hangot adnak ki, valójában ez utóbbi hang a mozdulat fő célja.

A tánc egyszólamú, a felsőtest eltérő ritmikájú mozgása sehol nem jellemző.

-A tánc ritmikájára jellemző, hogy a motívumsor variánsa dupla tempóval indul és enyhe accelerandóval ér el a csúcspontig, ekkor a tánc befejeződik.

-A tánc plasztikai jellemzői: a résztvevők számától függetlenül körvonalon megtorpanás nélkül folyamatosan egy irányban, balra haladnak a táncolók. A forma mindig nyílt kör, amelynek terében lehet tűz, a többi résztvevő vagy akár üres is lehet a tér.

-A tánc dinamikai jellemzői: az a motívumsor forte, az a^d motívumsor fortissimo és fortississimo.

A tánc a táncosok szempontjából is egyszólamú, mindannyian ugyanazt táncolják.

A koreográfia részben kötött, a motívumsorok hosszúsága alkalmanként változhat, a helyszín nagyságától függően a bejárt kör nagysága változhat.

Összehasonlításban nézzük meg a kontinuitásban fennmaradt mégis funkcióváltozáson átesett *Stip Tuzlija* városrészében gyújtott tűz melletti oro tulajdonságait.

Az első és legfontosabb különbség a résztvevők minőségében mutatkozik meg. Az eredeti rituális férfi szereplők helyett itt a városrész lakossága van jelen, természetesen vegyes összetételben, a megelőző tűzgyújtásban egyházi az oróban politikai vezetők is részt vesznek.

A helyszín és az időpont megegyezik a koleda és más télközép szokásokéval, itt azonban nem követi a tűzgyújtást házról-házra járás. A tánc motívuma teljességgel különbözik a begnistei dzsoloma szokáskörben bemutatott orótól. Az oro motívuma a pravo oro, természetesen jobbra haladva. Az összes vizsgált tánc közül csak itt láthatunk megemelt kézfogást, amely, ugyanúgy, mint a pravo oro igen elterjedt ma Macedóniában. A tánc minden szempontból egyszólamú, spontán alakulású és befejezésű, egy homogén motívumsorral. A tánchoz koleda énekek társulnak, melyek bizonyosan más metrikájúak, mint a tánc. A tánc formája és iránya megegyezik a dzsamala szokáskörben vizsgálttal, a mágikus funkció nélkül. Az egész szokáskör új, hagyományfelújító és identifikációs szerepben tűnik fel, ellentétben az időszakban a hagyományban jelenlevő zajkeltő koleda, dzsmala és más csoportok táncával.

6.2.3. Az új Szent János komák orója

A táncgyűjtés adatai:

Év: 2013

Táncosok: Lavcsani falu keresztjeinek komái

Táncalkalom: Szent János komaság átadása (survival szokás)

Tánchely: Lavcsani forrás

Gyűjtő: Bólya Anna Mária

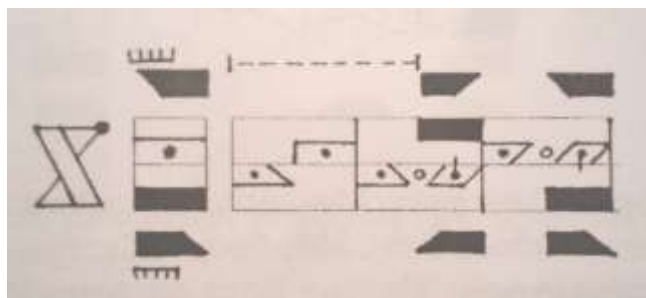
A vízkeresztű orót férfiak táncolják, nyílt körformában.

Kapcsolódás: egykezes vállfogás, bal kézben a koma üst

Az oro alapmotívuma hattagú: ♩ ♩ ♩ ♩ , ♩ ♩

Az oro egy homogén motívumsort vonultat fel.

Az oro bevezetése az első koma, vagyis az első oro vezető indulása. A motívum a pravo oro.

22. ábra: Pravo oro¹⁰⁵⁵

Ezt a motívumot szükség szerint ismétlik, egészen addig, amíg minden résztvevő vezet egy-egy kört.¹⁰⁵⁶

A motívum ütemneme 4/4 + 2/4

A TÁNC	
Képlet: a	
Táncosok neme, száma: férfiak, a falu keresztjeinek száma: 11	
Koreográfia: részben kötött	
Csoport szólamszáma: kétszólamú	
Ütemszám: ad. lib.	
Kísérőzene: duda	
Dallam: 4/4 két negyed felütéssel, dallamok között improvizált betoldásokkal	
Tempó: ♩ = cca. 75	
Tempóváltozás	nincs
MOTÍVUMSOROK	a .
jelentőség	
ütemszám	ad. lib., 11 kör
térrajz	

¹⁰⁵⁵ A kinetogram forrása: Јаневски 2013: 81. A macedón szakirodalom a kinetográfiát vízszintesen használja, ezt az értekezésben megtartottam. A lábán táncjelírás Jugoszláv folklórra való adaptációjáról: Rad Kongresa Folklorista Jugoslavije na Bjelašnici 1955. i u Puli 1952. (szerk. Vinko Žganec)

¹⁰⁵⁶ Bólya 2013g: 53-59.

MOTÍVUMOK	(I) ^x	X=11 kör, oro
jelentőség		vezető cserével
ritmus	♪ ♪ ♪ ♪ , ♪ ♪	
tempó	egyenletes	
dinamika	mf	

Az óraban kezdő, átvezető és záró jellegű motívumok nincsenek. Egységeket elkülöníteni csak az oro vezetők cserélődése által lehet. Az egységeknek nincs kezdő sem pedig átvezető szerepe vagy kiemelt funkciója, ezek teljesen egyforma jelentőségűek és szerkezetűek. A cél a komák egyenrangúságának hangsúlyozása.

A tánchoz dudakíséret társul. A tánc és zene súlyai különböző ütemmutatójuk folytán nem esnek egybe.

A tánc egyszólamú, a felsőtest eltérő ritmikájú mozgása nem jellemző.

-A tánc ritmikájára jellemző, hogy a motívumsor tempója nem gyorsul, végig egyenletes.

-A tánc plasztikai jellemzői: körvonalon a motívumnak megfelelő oda-visszazozgással lassú jobbra haladással, napiránnyal ellentétesen mozog a nyílt köralakzat, melynek belső terében semmi nincsen. A kör folyamatosan érintkezik a medencével, mely által mindig a kör egy része kap kiemelt szerepet. Ez az oro jellegzetes térhasználata, melynek során a szakrális akció nem a kör középpontjára, hanem magára a körre helyeződik át.

-A tánc dinamikai jellemzői: végig egyeneletes mezzoforte.

A tánc a táncosok szempontjából kétszólamú, a kör egy részén lévőők fürdenek, míg a többiek táncolnak.

A koreográfia részben kötött, a motívumsorok hosszúsága némileg változhat.

6.2.4. A Lázár napi oro

A táncgyűjtés adatai:

Év: 2013

Táncosok: Inyevo falu lázárkái

Táncalkalom: Lázározás (survival szokás)

Tánchely: Inyevo falu egyik házánál

Gyűjtő: Bólya Anna Mária

A lázár napi orót leányok táncolják, kétrészes félkör formában.

Kapcsolódás: karfogás, mindkét hármas csoportnál a két szélső karol a középső leány karjába

Az oro alapmotívuma kéttagú: ♩ ♩

Az oro egy homogén motívumsort vonultat fel, amely nem más, mint egy helyben való előre-hátra történő felsőtest mozgás, amely csak az énekléshez társul. Az énekek versszakait váltakozva énekli a két hármas csoport.

A kezdés a hármas csoport középső leányának énekkezdése, a mozgás vége a versszak végén van.

A motívum ütemneme 2/4.

A TÁNC	
Képlet: a	
Táncosok neme, száma: lázár leányok 2X3 fő	
Koreográfia: részben kötött	
Csoport szólamszáma: kétszólamú (váltakozó)	
Ütemszám: az ének versszakának hossza által meghatározott	
Kísérőzene: ének	
Dallam: rubato	
Tempó: ♩ = cca. 65	
Tempóváltozás	nincs
MOTÍVUMSOROK	a .
jelentőség	
ütemszám	ének által meghatározott

térrajz		
		
MOTÍVUMOK	(I) ^x	X=a versszak végéig
jelentőség		
ritmus		
tempóváltozás	nincsen	
dinamika	mp	

A motívumsorok versszakonként rendeződnek egységekbe. Kezdő és záró táncmotívumok nincsenek.

A mozgás 2/4-es ritmikája és az ének rubato előadásmódja folytán a zene és mozgás súlyai nem esnek egybe. Ugyanakkor a tevékenység egységeit az ének határozza meg.

Az előre-hátra dülöngélés a lázározás egész macedón hagyományban elterjedt sajátossága, mely a szakirodalomban táncként szerepel. Hozzáteendő, hogy előfordul olyan változat (*Luke falu*) ahol az előre-hátra mozgáshoz előre-hátra lépés és az egységes félkör jobbra haladó mozgása társul. A mozgás célja mindig a félkör által közrefogott tér személyére, tárgyára való hatás.

A leányok testmozgása egyszólamú.

-A ritmikájára az egyenletesség jellemző, tempója állandó.

-A tánc plasztikai jellemzői: a félkör statikus, csupán kifelé-befelé mozgást mutat. A félkörön belüli tér szűkítésével-tágításával az akció tulajdonképpen a félkörön belül játszódik a rituális célnak megfelelően.

-A tánc dinamikai jellemzői: végig egyenletes mezzopiano.

A tánc a táncosok szempontjából kétszólamú, a versszakokat a két csoport egymásnak adja át, az ének szünetében mozgás nincsen.

A koreográfia részben kötött, a motívumsorok hosszúsága az énektől függően változhat.

6.2.5. A húsvéti oro torony

A táncgyűjtés adatai:

Év: 2013

Táncosok: brodi oro torony állító fiúk, férfiak

Táncalkalom: húsvéti oro torony állítás (revival szokás)

Tánchely: templomelőtti tértől a domb tetejéig

Gyűjtő: Bólya Anna Mária

A férfiak által alakított zárt, emeletes oro.

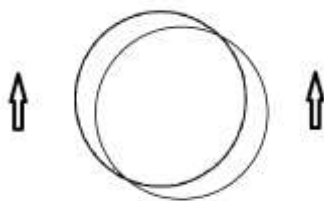
Kapcsolódás: mindkét emeleten vállfogás

Az oro alapmotívuma a séta ez egy homogén motívumsornak tekinthető.

Az oro bevezetése a torony alsó szintjének összeállása. A köralakzat a táncokra jellemző forgó mozgást nem, ehelyett *helyváltoztató* mozgást végez. Kötött ritmika hiánya miatt motivikus egységekről beszélni nem lehet, kezdő és záró egységeket sem lehet megkülönböztetni. Megjegyzendő, hogy a séta alatt a zene ritmusára egyes résztvevők áttérnek a pravo oro lépéseire, természetesen azok összetételét és nem irányát értve ez alatt.

A TÁNC	
Képlet: a	
Táncosok neme, száma: fiúk, férfiak, emeletenként 5, oro tornyok száma: 5	
Koreográfia: részben kötött	
Csoport szólamszáma: unisono	
Ütemszám: nincsen	
Kísérőzene: duda, tapan	
Dallam: 4/4	
Tempó: sétatempó	
Tempóváltozás	nincs
MOTÍVUMSOROK	
a	
jelentőség	
ütemszám	nincs

térrajz

MOTÍVUMOK

jelentőség

ritmus lassú lépések

tempó lassú

dinamika mezzoforte

Az oro motívumsorában kezdő és záró motívumok nincsenek. A mozgást nem lehet egységekre bontani a toronyépítés és szétbontás között.

Az oro torony és zenei kísérete között zenei kapcsolat nincsen.

A táncosok testszólama egyszólamú.

-A tánc ritmikájára a teljes kötetlenség jellemző.

-A tánc plasztikai jellemzői: az oro torony jellegzetesen zárt, térhasználata a torony valószínű eredeti rituális funkcióját a magasságot toldja meg, magaslati helyre való helyváltató mozgással. A többi orónál szokásos közrefogott körlakú tér itt vertikális irányba is kiterjed.

-A tánc dinamikai jellemzői: végig egyenletes mezzoforte.

A tánc a csoport szempontjából egyszólamú, mindkét emelet résztvevői számára.

A koreográfia részben kötött, a séta hosszúsága némileg változhat.

6.2.6. A kapuzó játék

Érdekessége és magyar tavaszi párhuzama folytán a kapuzó játékot külön tárgyalom.

A gyűjtés adatai:

Év: 1954

Táncosok: porecsei asszonyok

Táncalkalom: húsvéti kapuzás (bemutató a felvétel kedvéért)

Tánc hely: Gresnica falu melletti terület. (Eredeti: faluközpont vagy templom, Porecse terület falvai)

Gyűjtők: Vera Klicskova

A kapuzó játék résztvevői leányok. A két sorforma egymással kendőfogás által kapcsolódik, így mindkét sor tagjai a másik sor felé fordulva állnak.

Térformája két párhuzamos szakaszt mutat. A szakaszok vége megrövidül, ezzel párhuzamosan a szakaszok eleje növekszik. Ez a változás folyamatos. Az előrefutók a szakasz növekedő részének irányába néznek.

A párhuzamos szakaszok meggörbülnek a templom körüli haladás során. A tánc végeredményét tekintve nem szakaszból, hanem egyenesről ill. mozgásvonalról beszélhetünk, melynek mentén a haladás történik, a haladás gyakorlatilag bármennyig tarthatna.

Az általános lépésekkel haladó játék időtartama korlátozott, a templom háromszori megkerülése után van vége.

23. ábra: A kapuzó játék térbeli sémája

A zenei kíséret énekes. A mozgás ritmusa nem meghatározható, az éneké rubato. Az éneklés módja érdekes: a szereplők az éneklést egyenként igen kis időeltérésű kánonban indítják, az alagútban való előretöréssel együtt. Így végeredményként a végtelenített ének és a végtelenített mozgás egymással korrelációban van.

A szokásoknál már említett sajátosság, az ág kihajtását utánzó analógiás mágia az éneklés jellegéből következően még hangsúlyosabb. Az ének és a táncforma is a végtelenség

szimbólumát hordozza. Emellett – bár játéknak tekintjük – valójában a mozgás és a tánc közötti határmezsgyén mozgó mozgásformaként értelmezhetjük.

A *brodi* 2013-as változat az eredeti mozgalmasságából nem sokat tartott meg. A mintegy tízpárnyi, álló sort képező kaputartó leány alagútjában bárki áthaladhat.

6.2.7. A húsvéti megnyitó oro

A táncgyűjtés adatai:

Év: 1933, 1947

Táncosok: porecsei leányok, asszonyok

Táncalkalom: húsvéti játékokat megnyitó oro (élő szokás)

Tánchely: templom előtti tér, egyes falvakban faluközpont, Porecse területen

Gyűjtő: Ljubica és Danica Jankovics, valamint Vera Klicskova közlése

A húsvéti játékok terét kijelölő orót lányok és asszonyok táncolják, napiránnyal ellentétesen haladó nyílt körformában.

Kapcsolódás: kézfogás

Az oro alapmotívuma kéttagú: séta

Az oro egy homogén motívumsort vonultat fel.

Az oro bevezetése az azt megelőző falun való végigvonulás, „összegyűjtődés”, amelyhez az oro szervesen kapcsolódik. A sétalépést ritmikailag csupán annyiban lehet meghatározni, hogy lassú tempójú, hangsúlyokat nem tartalmaz, az egyszerre lépés sem követelmény, a cél a minél folyamatosabb mozgás. A köralakzat forgásiránya a napiránnyal ellentétes.

A TÁNC

Képlet: a

Táncosok neme, száma: nők, nem meghatározott

Koreográfia: részben kötött

Csoport szólamszáma: unisono

Ütemszám: három kör időtartamáig

Kísérőzene: ének

Dallam: rubato		
Tempó: ♩ = cca. 50		
Tempóváltozás	nincs	
MOTÍVUMSOROK		
jelentőség	a	
ütemszám	ad. lib.	
funkció		
térrajz		
MOTÍVUMOK	(I) ^x	X= a kör
jelentőség		háromszori
funkció	♩ ♩	megfordulása
ritmus	egyenletes	
tempó	pianissimo	
dinamika		

A táncban egységek nem különíthetők el. A motívumsor jellegzetessége a folyamatosság, a befejezés a rituális három kör után következik.

A tánchoz éneklés társul, melynek előadásmódja rubato, a kettő között korreláció nincs.

A tánc egyszólamú, a felsőtest eltérő ritmikájú mozgása sehol nem jellemző.

-A tánc ritmikájára nem meghatározott, egyetlen követelmény a folyamatosság.

-A tánc plasztikai jellemzői: a kör a macedón táncagyományra jellemzően nyílt, de formája a zárt kör tulajdonságainak irányába tolódik el. Az akció – melynek kivitelezője maga a tánc – a tánc kör által bezárt térben történik. A tánc e térre irányul ez a tér kap hangsúlyos jelentést. Az oro formája a hagyományra jellemző nyílt kör, de a zárt kör tulajdonságai felé közelít.

-A tánc dinamikai jellemzői: a motívumsor dinamikája pianissimo. Jellemző cél a hangsúlyok eltünttetése.

A tánc a csoport szempontjából is egyszólamú, bár a lépések nem összehangoltak, kötetlen ritmusúak.

A koreográfia részben kötött, a motívumsorok hosszúsága alkalmanként kissé változhat.

6.2.8. A húsvéti játékok

A táncgyűjtés adatai:

Év: 1954

Táncosok: porecsei leányok, asszonyok, férfiak

Táncalkalom: húsvéti játékok (bemutató a felvétel kedvéért)

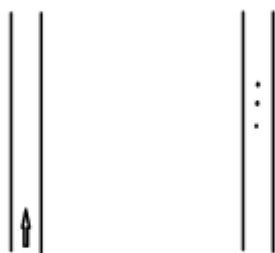
Tánchely: Gresnica falu melletti terület. (Eredeti: templom előtti tér, egyes falvakban faluközpont, Porecse területen)

Gyűjtők: Vera Klicskova

A húsvéti játékok esetében táncról nem, csupán mozgásformákról lehet beszélni. A játékokhoz társuló elemek között ének, dramatikus párbeszéd, mondóka, állathangok utánzása és egy esetben tapsolás található. A játékok legjellegzetesebb tulajdonságai a térformájuk.

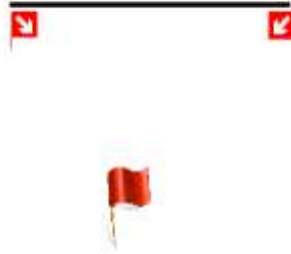
Ezek két forma köré épülnek fel, a sor és a körforma köré.

A sorformájú játékok között található két párhuzamos sorforma, például a már tárgyalt kapuzó vagy a szegény árva játéka, ill. a két sor tagjainak kapcsolódása nélküli vőlegény menyasszony közvetítő játék.

24. ábra: A szegény árva játékanak és a menyasszony közvetítő játéknak a sémája

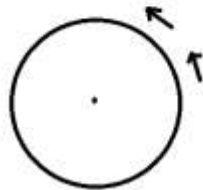
Egysoros formát mutat a zászló elvevő játék.

25. ábra: A zászló elvevő játék térbeli sémája

Résztevők közötti kapcsolódás a sorformák esetében nincs. A párhuzamos sorok esetén a két sor között van kapcsolódás kendőfogás révén.

A játékok túlnyomó része azonban körformát mutat, amelynek a középpontjában mindig áll valaki, mint például az agglegény csúfoló esetében. A középponton kívül egyes játékokban körön kívüli szereplők is vannak, ők minden esetben napiránnyal ellentétes mozgást végeznek. Utóbbira példa a szántást utánzó vagy a kígyóharapásos játék.

26. ábra: A húsvéti játékok túlnyomó részének térbeli sémája

A hosszú dramatikus játékot felvonultató *öszvérek* játékban a domináns forma az öszvérek sora, mely menetirányban nézve láncformában mozog a játék tematikájának megfelelő irányokba.

Összegezve elmondható, hogy a játékokra a nem kapcsolódó sorforma, főként az egymással kapcsolódó kétsoros változatban jellemző, túlnyomórészt azonban a körforma dominál, melyben a résztvevők kapcsolódásával és az a nélkül létrejött kör is egyformán előfordul. A

kör mindig zárt és soha nem mozog. A középpontban levő személy(ek) dramatikus és/vagy mozgással járó akciót mutat(nak) be. A központi személy legtöbb esetben kapcsolatba kerül a kör tagjaival, egyes esetekben a körön kívül lévőkkel. A kör középpontjára és a körön kívüliekre a mozgás, míg a kör résztvevőire a statikusság jellemző. A sorok mindig statikusak, ugyanakkor a legtöbb esetben a személycserék révén állandó változást mutatnak. Egy esetben található láncforma, egymással kapcsolódó, menetirányba néző résztvevőkkel. A kapcsolódás itt az elülső szomszéd övébe való kapaszkodás.

A játékoknál, különösen a körformát felvonultatóknál úgy tűnik, hogy a dramatikus téma, a játék témája, párbeszédei mintegy másodlagos szerepet képviselnek a forma megléte tűnik elsődlegesnek. A játékok témája egészen új hatásokat is tükrözhet, például a vendégmunkás élet tematikája vagy a mulatságos elemek. A térforma annak elemei közötti akciók egészen különböző témát bemutató játékok között is azonosak lehetnek. Ehhez még hozzáteendő, hogy a formák és a játék témája között összefüggés nincsen. A játékok konstans formákat mutatnak, melyeknek a dramatikus tartalmakkal nem sok kapcsolata van. Mindezek arra utalhatnak, hogy a játékok térformája jóval régebbi eredetű, mint a bennük felvonultatott tematika nagy része, vagy legalábbis a térformák jórészt más eredetű rétegekhez kapcsolódhatnak, mint a dramatikus témák. A rövid, történetet és játékszabályokat alig felvonultató, illetve az énekekkel párosuló témák tűnnek archaikusabbak. (pl. a szegény árva és az édes hús esetében).

6.2.9. A húsvéti záró oro

A megnyitó oróhoz hasonlóan külön kiemelendő a záró oro. Nem csupán táncnak minősülése, hanem a húsvéti játékok szakrális idejét lezáró jellege folytán is.

A táncgyűjtés adatai:

Év: 1954

Táncosok: asszonyok

Táncalkalom: húsvéti játékok (bemutatás a felvétel kedvéért)

Tánchely: Gresnica falu melletti terület. (Eredeti: templom előtti tér, egyes falvakban faluközpont, Porecse területen)

Gyűjtők: Vera Klicskova

A záró orót asszonyok táncolják négy egymással szemben álló sor formájában.

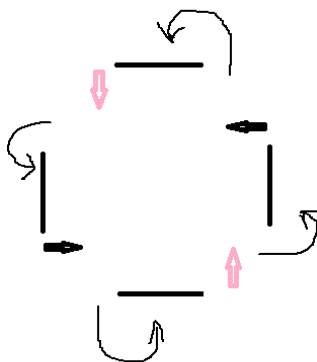
Kapcsolódás: övfogás

Az oro alapmotívuma: séta, másik motívum az egy helyben állás.

Az oro két homogén motívumsort vonultat fel.

A tánc egy táncos testhasználatát tekintve egyszólamú.

Az oro egy eddigiektől különböző térformát mutat. Egyszerre egy-egy szemben álló sor cserél helyet egymással szembe indulva és új helyükön napiránnyal ellentétesen megfordulva. A sor formája soha nem változik a tánc során. Az ábrán rózsaszín nyíllal jelölt sorok indulnak először.

27. ábra: A szamovila elküldő oro térbeli sémája

A táncra végig jellemző, hogy mozgásukat, helycseréjüket még be sem fejezik a sorpárok, mikor a következő sorpár már elindul. Ez a táncnak folyamatos és egyben végtelenített jelleget ad. Utóbbi támasztja alá az éneklés módja, mely a kapuzó játékhoz hasonlóan kánonban történik, mégpedig ugyanúgy a mozgás megindulásával. Itt azonban összesen két csoport indul külön, tehát a kánon csupán kétszólamú, a dallam sajátosságaiból adódóan hangzása a kapuzó játék énekére hasonlít. A tánc addig tart, míg az éneket mindannyian végigéneklék.

A TÁNC

Képlet: a, b

Táncosok neme, száma: nők, négyel osztható számban

Koreográfia: részben kötött

Csoportok szólamszáma: kétszólamú

Ütemszám: ütemek nem elhatárolhatók, időtartam az oro vezető énekhez igazodva Kísérőzene: ének, rubato Dallam: Tempó: ♩ = cca. 40-120			
Tempóváltozás ♩ = cca. 60 ♩ = 0			
MOTÍVUMSOROK	a	b	
jelentőség	jelentősebb		
ütemszám	nincs	nincs	
térrajz			
MOTÍVUMOK	(I) ^x	(II) ^{xv}	X=a sorok
jelentőség	jelentősebb		helycseréjének
ritmus			befejeződéséig
tempó	egyenletes		XV=kb.
dinamika	piano	0 tacet	addig, amíg a másik sorpár a négyzet középpontjá az új hely irányában elhagyja

Amíg az egyik sorpárnál az *a* motívumsor kerül sorra, addig a másikonál a *b*.

Az egységeknek nincs kezdő vagy átvezető szerepe, egymásba folyamatos átmenetet alkotnak. Az *a* egység jelentősége nagyobb, és hosszabb is, ennél valósul meg a mozgás, a helycsere és az adott versszak eléneklése. A statikus rész valójában nagyon rövid és a megérkező majd elinduló mozgással szinte el is tűnik. Az egész táncra a folyamatosság jellemző.

A testhasználatot tekintve a tánc egyszólamú.

-A tánc ritmikája a sétának megfelelő, pontosan meg nem határozott. A nyitó oróhoz hasonlóan a résztvevők lépései nem összehangoltak. A tánc összetételéből adódóan teljes folyamatosságot mutat, ezáltal a kapuzó játékra hasonlít, annak ellenére, hogy nagyobb egységek egymásutánja képezi a folyamatosságot.

-A tánc plasztikai jellemzői: plasztikai szempontból több újdonság vonul fel. A tér egy négyzet, melynek szemben levő két-két oldala a középponton át felváltva helyet cserél egymással. Jellemző ezért a tánc belső terének folyamatos felhasználása. Az akció a helycserével valójában a négyzet belső terében játszódik. A sorok forgásának iránya napiránnyal ellentétes.

-A tánc dinamikai jellemzői: az *a* motívumsor piano, az *b* motívumsor gyakorlatilag hallgat.

A koreográfia részben kötött, a motívumsorok hosszúsága alkalmanként változhat. Jellemző az ének versszakai általi meghatározottság.

6.2.10. A György napi tűz körüli oro és kapcsolódó szokások

A táncgyűjtés adatai:

Táncosok: házasulandó korban levő fiúk és lányok

Táncalkalom: György napi tűz körüli oro (a gyűjtéskor élő szokás)

Tánchely: falun kívüli terület a mijak régióban.

Gyűjtők: Veszna Petreszka és Ivona Tatarcsevszka közlése

A mijakok György napi tűz körüli táncának esetében csupán közlésekre tudunk hagyatkozni.

A néphit szempontjából érdekes táncot a mágikus György nap előtti éjjelen táncolták.

A résztvevők fiúk és lányok. A térforma kör, közepén tűzzel. Ebben a koleda illetve dzsamala oróhoz hasonló.

Ebben a táncban a nemek keveredése rituális célzatú.

Mint tűz körüli tánc, nyilvánvalóan kapcsolódik a napévhez kapcsolódó tüzek gyújtásához, amely tevékenység a téli és nyári napforduló közötti periódusban jellegzetes. Bizonyosak lehetünk azonban abban, hogy a termékeny életkorba lépő szereplők részvétele olyan analógiás táncra utal, amely a vegetációs erő átvételét célozza meg. György napon minden tevékenység, így a tánc is, mint fő mágikus cselekedet e köré a szándék köré épült, amint az a következőkből is kitűnik.

A György nap fontos rituális táncsoportját képezik a szintén vegetációs erő átvitelét célzó rítushoz kapcsolódó gyógyfűszedő táncok, amelyekhez mágikus ének társul.

A György nap macedón és bolgár hagyományban is elterjedt analógiás mozgása a hintázás. Ez a nagy kilengés által kapcsolódhat a gabona magasra növéseinek képzetéhez is, ám a néphagyományból inkább úgy tűnik, hogy az aktuális faág vegetációs erejének átvétele a cél. Ugyanebbe a körbe sorolható a György napi analógiás mozgás a virágzó mezőn való hentergés, a tavaszi növényzet vegetációs erejének átvétele céljából.

A György napi táncok és mozgások körformához és forgáshoz kapcsolódnak. A hintázáskor a hinta pályája is a körvonal egy részének mentén mozog oda-vissza.

6.2.11. A vizsgált rituális táncok tartalmi jellegzetességei

A formai vizsgálat után hasonlítsuk össze a kalendárium ünnepein feltűnő tánc- és mozgáshagyomány tartalmi sajátosságait.

Nemek tekintetében egyértelmű, hogy a rituális táncgyomány táncai csak egyik vagy másik nemhez kapcsolódnak. Ez maguknak a rituális cselekmények főszereplőinek is sajátja. Ahol keveredést találunk, mint például a húsvéti játékokban, ott a cselekmény már nem sokat hordoz rituális jellegéből. Egyébiránt ezekben is jellemző, hogy az egynemű résztvevőség felé tendálás, a férfiszerepek nők általi játszásával. Egyetlen *rituális kevertséget* találunk a György napi tűz körüli oro esetében, ahol a rituális cselekmény termékeny fiúk és lányok által kerül véghezvitelre. A macedón hagyomány vizsgált rituális táncai között többségben voltak a női táncok. Férfitáncokat a koleda és dzsoloma esetében illetve a Szent János komák esetében láthattunk.

A férfi részvétel a koledára, a ruszáliára, a dzsamalára és a vízkereszti komák orójára jellemző, míg a női részvétel a tavaszi szokáskör ünnepeire. Ez a jellegzetesség nemcsak a macedón, hanem a teljes balkáni hagyományra igaz.¹⁰⁵⁷

A rituális táncok térformája elsősorban a köralakzathoz kapcsolódik. Itt kell szót ejteni az oro térformáról, mint identifikációs elemről. A nyílt vagy zárt oro egy közösségre jellemző. Az oro nyílt vagy zárt volta akkor is tartja magát, ha a közösségbe új tánc érkezik, eltérő (nyílt vagy zárt) térformával. Például a más közösségből érkező új motivikájú nyitott orót már zárt formában táncolják.¹⁰⁵⁸ A macedón hagyomány egészét tekintve jellemző a nyílt forma. A láthatóan zárt körhöz közelítő formájú rituális táncok is megtartják a nyílt formát, tehát az identifikációs elem felülírja, vagy legalábbis befolyásolja a rituális tartalom kívánalmainak megfelelő formaalkotást.

Külön formát képez a lázárkák félköre, amely a balkáni hagyományban mindig mágikus, védelmező funkcióhoz kapcsolódik.¹⁰⁵⁹

Rituális jelentés szempontjából jelentős az oro torony. A népi terminológia is a fő jellegzetességet, a magasságot hangsúlyozza. A kétfajta, henger és kúp alakú torony ritualításban különbség van. A kúp alakú torony a kör középpontjának ritualitását megnöveli *még egy dimenzió felhasználásával*. A középponti tárgy nélküli kör még egy dimenzióval megtoldott változata pedig a henger alakú torony. Mindenképpen elfogadható Bardalivadze és Mladenovics véleménye az oro torony vegetációkultuszhoz köthető voltáról. A György napi szokáskörnél tárgyalt bitusei gyógyfűszedő ének tematikájában a magas fára való mászás a vegetációs erő megidézéséhez kapcsolódik. Ez közeli kapcsolatban lehet a tavaszi oro tornyok állításával.

Az ünnepek jellegzetes mozdulatainak nagy része is a körformához, vagy a forgáshoz köthető. A badnik este mozgásszimbolikája a rítus által megjelölt fő pontokhoz, és a belső világ és külső világ közötti átjáráshoz kapcsolódnak.

A vizsgált rituális táncok, játékok között feltűnnek sorformák is. Legfontosabb a húsvéti szamovila elküldő oro. Vaszicshoz kapcsolódóan itt a két sor helycseréje az ellentétek egyesülésének szimbólumát is hordozhatja, melyet a húsvéti tevés játék kapcsán említettünk. A mozgás és az éneklés visszhangos folyamatossága mindenképpen a végtelenség jelentését hangsúlyozza, hasonlóan a következő formánkhoz a kapuzó játékhoz.

¹⁰⁵⁷ Младеновић 1973: 103.

¹⁰⁵⁸ Младеновић 1973: 113.

¹⁰⁵⁹ Младеновић 1973: 114.

A *Kalen broj, malen broj* eredeti formája, a táncvonal eleje, egy folyamatosan növekvő növény ágvégződéshez hasonlít, így nem is kétséges analógiás mozgás volta. Emellett az előbb említett tánchoz képest fokozottan hordozza a végtelenség szimbólumát még sűrűbben ismétlődő ének és mozgáskánonjával.

A táncosok kapcsolódása férfiak esetén mindig vállfogás. A többi esetben leengedett kézfogás, övfogás és egymásba karolás jellemző. Kifejezett táncok esetében kapcsolódás nélküli kör nem fordult elő.

Motívumaikat tekintve a rituális jelentésű táncok között sétát, a macedón táncagyomány legegyszerűbbnek tekinthető pravo oróját és ugrást, illetve oldalazó ugrást találunk. A motívumokra a nem meghatározható vagy 2/4-es illetve 4/4+2/4 ütemnem jellemző. A tánc kezdése és befejezése jellemzően nem mozdulathoz vagy motivikai egységhez kapcsolódik. Jellemző az erős énekhez, annak versszakaihoz való alkalmazkodás, vagy a spontán kezdés, illetve az oro vezető jelére való oro kezdés és spontán, illetve a szokás által meghatározott befejezés. Gyakran kapcsolódik az oróhoz a rituális hármas szám. Ha valamit körülkerül a tánc, akkor biztos, hogy azt háromszor teszi, napiránnyal ellentétes mozgásban.

A táncokra jellemző a motívumok ismétlődése és a motívumsorok egyszerűsége. A motívumsorokból legfeljebb kettőt találunk, közöttük a különbség vagy igen kicsi vagy pedig az egyik motívumsor mindössze megállásból áll. Két motívumsoros táncokban az egyik motívumsor jelentősebb volta, a szamovila elküldő oróban fordul elő. A táncok koreográfiája részben kötött. Valójában kötött, de kisebb eltérések mindig előfordulnak. A résztvevők száma általában nem meghatározott. Rituális meghatározottságot a lázárkák és a Szent János komák esetében találunk. Formai meghatározottság a szamovila elküldő táncban tűnik fel, bár itt is hírt ad a szakirodalom a múltban számbeli meghatározottságról. A táncok ritmikája egyszerű. A testmozgás minden esetben egyszerű.

A táncok térhasználata igen különböző. A kör központjára jellemző akció a húsvéti játékokban, a tűz körüli táncban, a kör belső terére irányuló a megnyitó oróban van. A körmozgás, körön való haladás mindig napiránnyal ellentétes.

A táncok tempójára a lassúság kifejezetten jellemző, leggyorsabb a dzsolomárok orójának második motívumsora. Dinamikai tekintetben a legerősebb mozdulatok a nehéz kolompokkal ugró dzsolomároké, a legvisszafogottabbak pedig a húsvéti megnyitó oro résztvevőie voltak. Tempóváltozás a rituális táncokra nem jellemző, leszámítva a dzsolomárok enyhe accelerandóját.

A csoport szempontjából a táncok legtöbbször egyszólamúak. Kétszólamúságot találunk a vízkereszti oróban és a szamovila elküldő táncban, illetve a lázárkák versszak átadásában.

A kísérezőzenét tekintve vegyes a kép. Az énekes orók inkább a női táncokra jellemzők, a férfi orók dudakíséretesek, átmeneti forma a dzsolomár oro, ami nem hangszeres, nem énekes, és nem is néma oro, de van benne torokhang, kolompzaj és nem társul hozzá ének vagy zenekíséret.

A zenéhez való viszony érdekes eredményt mutat, mely szerint a zene és a mozgás kisebb vagy egészen szélsőséges függetlenséget mutat. A súlyok eltérése tánc és zene között nem csupán a rituális hagyományra jellemző, de Dimoszki szerint mégis inkább annak esetében feltűnő.¹⁰⁶⁰ A vízkereszti orónál csak a macedón hagyományban szokásos, ütemnemek közötti eltérés tapasztalható. A lázárkák énekének ritmikája nem befolyásolja mozdulataikat. A húsvéti nyitó és záró orókban csak sétálnak, a séta üteme teljesen független az énektől. A kapuzó játék futása független az ének ritmikájától, de a versszak kezdetét a mozdulat határozza meg. Ismét vissza kell térni egy megjegyzés erejéig ennek a táncnak a zenei jellegzetességére annyiban, hogy itt tulajdonképpen annyi szólamú kánonban mozognak és énekelnek, ahány pár részt vesz a játékban. Ez pedig nem kevés.

A ritmikai diverzitás legszélsőségesebb példája a mijakoknál található. Lazaropolén vízkereszt ünnepén a vacsora után az új koma „az egészségért és Szent János tiszteletére” vezetett egy orót. A pravo motivikájú orót dobkísérettel táncolják a férfiak az oro jobb felén, miközben az oro bal felén az asszonyok zavartalanul Szent János énekeket énekelnek.¹⁰⁶¹ A balkáni tánc- és zenei hagyomány a legérdekesebb vonása hogy ez a ritmikai és periodikai diverzitás, szimultán történés a zene és tánc egységét, muzikalitását és plasztikusságát nem zavarja meg. Ez a fajta szimultán történés a végtelenséget idézi meg, és Ivančan és Kacarova véleményével ellentétben úgy gondolom, hogy a lánctáncok régi hagyatéka.¹⁰⁶²

Összefoglalóan elmondható, hogy e rituális jelentésben megmaradt táncok esetében sehol nincs a társuló zene és tánc között teljesen megegyező ütemnem, leszámítva természetesen a dzsolomár orót, ahol a „zenekíséretet” a táncos mozgás adja. Ezzel együtt a zene és a tánc mégis teljes egységet mutat.

¹⁰⁶⁰ Димоски 1974: 25.

¹⁰⁶¹ Младеновић 1973: 163.

¹⁰⁶² Ivančan 1964: 31, Martin 1979: 18, Martin:2000: 301-302.

A rituális orók helyszíne minden alkalommal a falu életének szempontjából fontos helyszínek. Falu közepe, templom előtt, templom körül, forrásoknál, illetve a házról házra járó rituális csoportok esetében (*begnistei* dzsolomárok, lázárkák) a ház udvara. Kifejezetten falun kívüli tér a György nap tűz körüli táncánál fordul elő, ahol a szokáskör egyéb tevékenységei is nagy számban a falun kívüli terephez kapcsolódnak. A rituális orók helyszíne mindig szabadtéren van. Ez a nem táncnak mondható mozgásos cselekményekre is érvényes. Ez alól a badnik esti mozgásrendszer képez kivételt, melynek kifejezetten rituális terepe a lakóház, amely azon az estén a templom rituális erejével rendelkezik. A táncok idejét tekintve jellemző a vigília (koleda, badnik, dzsoloma, György nap) a liturgia utáni idő (húsvét, nyitó oro), kiemelt rituális eseményt követő idő (vízkereszt). Az oro az ünnepeken rituálisan fontos időpontok köré csoportosul. Itt említendő meg a táncnak a rítusban való főszerepe a dzsolomár oróban, a lázár napi mozgásban és a húsvéti megnyitó oróban.

Az összehasonlításban összegzett jellegzetességek mellett a macedón hagyományban rituális jelentésben feltűnhetnek más jellemzők (például a balra haladó halotti oro, az *inyevói* húsvéti oro az oróban forma, a mijak hagyomány néma orói). Összefoglalóan azonban kitűnt a rituális tánc néhány általános vonása is: a motívikai egyszerűség, a tempó visszafogott volta, a macedón hagyományhoz képesti ritmikai egyszerűség, zene és tánc ritmikai függetlensége, szabadtéri helyszínen való táncolás és nem utolsósorban a rituális tevékenységekben elfoglalt jelentős szerepe.

A formai jellegzetességek után ejtsünk szót az orók tartalmi jellegzetességeiről.¹⁰⁶³ A macedón folklór táncagyományában két alapvető csoportot lehet megkülönböztetni, a *rituális* és az *összejövetei* táncokat. Figyelemreméltó egyrészt a szóhasználat. A szórakoztatási funkció sem a szakirodalomban, sem a népnyelvben nem jelenik meg. Ez arra utal, hogy az összejövetei orók is megőriztek valamennyit ritualitásukból. Ezt a táncagyomány formájának archaikus volta is alátámasztja. A vizsgált táncok közül a dzsolomár oro, a badnik este mozgásformái, a vízkeresztű oro, a lázározás, az eredeti kapuzó játék, a múlt század közepén gyűjtött húsvéti játékok részben, az azokat megnyitó és lezáró táncok teljesen, a hetvenes években gyűjtött György napi tűz körüli és fűszedő oro, a hempergés és hintázás *rituális táncoknak* illetve mozgásformáknak tekinthetőek. A *stipi* koleda, a *brodi* felújított torony és kapuzó játék, valamint a vízkérő menet más funkciókat vesznek fel. Ezek a kilencvenes évek óta elinduló szokás felújítások két funkciót töltenek be,

¹⁰⁶³ A tartalmi elemzéshez Ratkó Lujza szempontjait használtam kiindulási alapként. (Ratkó 1997, Ratkó 2002, Ratkó 2007, Ratkó 2010)

a helyi közösségi és etnikai önmeghatározás, az identifikáció szerepkörét valamint a fáziskésésben levő, de a globalizált társadalomban lassan itt is eltűnő hagyományos formák, rítusok, szakrális idejű ünnepek iránti igény kielégítését.¹⁰⁶⁴

A vizsgált hagyományok rituális táncai között elsősorban a körforma volt jellemző. Maga a kör- és lánc tánc hagyomány erősebben kapcsolódik a ritualitáshoz a későbbi páros táncoknál. A magyar hagyományban például a lánc- és körtáncok nem képezték a tánc tiltások alapját.¹⁰⁶⁵ A lánc tánc hagyomány archaikus voltát mutatja a macedón hagyományban vele együtt járó, halálesetre vonatkozó tánc tiltás. *Kicsevói* adatközlőm felesége nem áll be a nagycsalád összejövetelén a szórakoztatási funkciójú órába, de pár órával később a diszkóban a tánc tiltás eszébe sem jut.

A körtánc és a lánc tánc formák, és különböző gyökerekkel rendelkeznek. A kör létrejöttét gyakran kötik a napkultuszhoz.¹⁰⁶⁶

Az antik hellén tánc kultúrában minden tánc típus vallásos eredetű volt, ugyanakkor már azokból az időkből is vannak adatok egyes táncok deszakralizálódására.¹⁰⁶⁷ A Balkánon ritualitásukat megőrzött tánc formák a XX. század elején bőven nyomon követhetőek voltak.¹⁰⁶⁸

Az értekezésben bemutatott tánc hagyomány egyes táncai a régi formák ritualitását különbözőképpen őrizték meg és a régi forma jelentéseit különböző funkciókhoz kapcsolják. A szórakoztató funkciójú táncoknál csak az eredeti forma maradt, míg a tánc eredeti tartalmának megfelelő jelentés már elveszett.¹⁰⁶⁹

A vizsgált táncok esetében a kör különböző jelentéstartalmai a következőképpen nyilvánultak meg.

A dzsolomárok orójában a hatás a körön belülre és kívülre is irányul a hanghátás által, melynek célja az ártó lények elűzése. Valójában azonban mégis a körnek a körülkerítő tulajdonsága kerül előtérbe. Itt jegyzendő meg, hogy ezt sok esetben nem a tűz körül, hanem a tűz mellett táncolják. A *stipi* koleda oro rituális tartalmat nem vonultat fel, a nyílt körtánc örökölt forma, mely egy kvázi felújított, átalakult funkciójú szokáskörhöz kapcsolódik. A kör itt a közösségi, társadalmi funkcióhoz kapcsolódik, annak kollektivitását hangsúlyozva.

¹⁰⁶⁴ Величковска 2008: 51, Ристески 1994: 235-236, Петреска 2008: 206-207.

¹⁰⁶⁵ Tóvay Nagy 2013

¹⁰⁶⁶ Младеновић 1973: 110-111, Sachs 1963:144-151.

¹⁰⁶⁷ Oesterley 1923: 69.

¹⁰⁶⁸ Љ. Д. Јанковић 1957

¹⁰⁶⁹ Младеновић 1973: 117, Ratkó 2002: 260-263.

A kör belseje felé irányuló jelentéstartalom a megnyitó oro és a György napi tűz körüli oro sajátja. A megnyitó oro egyértelműen a kör valamit körbekerítő, elhatároló jelentéstartalmához kapcsolódik. A tánc itt főszerepben van, mozgása által *elkülöníti* a tér egy részét kivéve azt a mindennapi idő és tér keretei közül, áthelyezi a szent időbe és szent térre változtatja. A tűz körüli táncról annyit tudhatunk, hogy valamilyen termékenységgel kapcsolatos hatás átvétele-átadása lehetett a fő cél.

A vízkereszti oro tulajdonságai a kör alakú lánc- és körtáncok gyakran feltűnő tartalmi sajátosságaitól (központtal való kapcsolat, belső térre való hatás, külső világtól való elhatárolás, körülkerítés, birtoklás) teljesen eltérőek. Sem körülkeríteni, sem birtokolni, sem pedig hatni nem akar. A kör általános tulajdonságaival szemben itt a *magával a körrel történő* folyamat az önátadás jelentésében mutatja a kört. Végül is a tánc jelentése a teljes önátadás, teljes alámerülés. Maga a két szólam a merülés által jön létre. A második, merülő szólam valójában a fontosabbik, a kör e része kiesik az időből és szent időbe kerül át, ezen a részen történik a hierofánia, itt teljesül a cél, hogy „...újra aktualizálódjék a teremtés időtlen pillanata”. (Eliade, Mircea, 1997, p. 197.) A kör aktuális tulajdonsága, hogy nem akar körülkeríteni, birtokolni vagy hatni, a megjelenő Szent tulajdonságai.

A hagyományban karácsonykor és vízkeresztkor is feltűnik, a megbékélés és az egyenlőség hangsúlyozása. Ehhez a körmozgás ismétlődést jelentő egyformasága kapcsolódik. A zárt körtánc kollektivitást hangsúlyozó tulajdonsága felé tolódik a minden résztvevő által indított kör. Itt úgy tűnik, hogy az imént említett tulajdonság, a zárt illetve nyílt oro forma rendkívül konstans volta elsőbbséget élvez a rituális igénnyel szemben.

Az oro torony szokását felújított formában vizsgáltuk, mégis a hagyomány és a szakirodalom adatai alapján biztosak lehetünk abban, hogy a torony rituális funkcióban volt. A kör jelentéstartalmát a torony kibővíti. A világtengely és a világfa elképzeléseikhez kapcsolódóan a torony mágikus jelentősége a kör jelentéseit a túlvilággal való kapcsolattartás szerepébe emeli.¹⁰⁷⁰ Ez a jelentés érhető tetten a fűszedő ének diófára felmászó vegetációvarázslásában.

A lázárkák félköre a körtől külön formát képez. A macedón és a balkáni hagyományban és a szakirodalomban is feltűnik ennek hangsúlyozása. A lázárkák félköre sosem zárul be a kör irányába, és az egyéb körformát mutató orók soha nem nyílnak ki félkörre. A védelmező szerep itt egyértelmű. A félkör a nyílt körhöz képest nyitottabb, védelmező erejét kiterjeszti nem csak a félkörön belül, hanem az azon kívül levőkre is. Az

¹⁰⁷⁰ Pócs 2002, Eliade 1997: 57-58.

előre hátra mozgás a félkörön belüli teret szűkíti-tágítja. Ez a mozgás akkor is megvan mikor lépések társulnak hozzá, és a hagyományból úgy tűnik, hogy a félkörhöz mindig kapcsolódik. Így a szűkítés-tágítás is minden bizonnyal a térből való rossz erők elvételéhez kapcsolódik.

A szamovila oro dupla kétsoros formája állandó mozgásával és cseréjével a végtelenség jelentéséhez kapcsolódik. A szembemozgó sorok nem harci jelleghez, hanem a sop lázárkák és a húsvéti *kamila* szokás kapcsán tárgyalt ellentétek egyesülésének szimbolikáját hordozzák.

A kapuzó játék, formáját kihasználva a végtelenséget szimbolizálja,¹⁰⁷¹ emellett a zöld növény serkenésének mozgását utánozza.

A húsvéti játékok régi konstans térformákat mutatnak. Hasonló játékok a magyar hagyományban is feltűnnek a nagybőjti időszakban. Feltűnik a falun való végigvonulás, a kapuzó játék és a hintázás is. Ratkó Lujza szerint a magyar hagyomány egyes húsvéti játéka a körtáncokkal állnak rokonságban.¹⁰⁷² Az macedón hagyomány archaikus körjátékairól elmondható, hogy a köralakzat általában statikus, a mozgás a kör közepén vagy a körön kívül lévő szereplőkre jellemző. A magyar hagyományban, ebben az időszakban feltűnnek a fogócska játékváltozatai. Erről Ratkó azt írja, hogy a céljuk a párszerzés volt, és láthatóan mára már elhomályosult mélyebb rituális jelentéssel bírtak.¹⁰⁷³ A macedón hagyomány vizsgálatának alapján úgy tűnik, hogy ezek a magyar hagyománybeli fogócska típusú játékok a macedón és a balkáni télközépi és húsvéti játékok *menyasszony elragadása* jeleneteivel vonhatóak rokonságba, mely a balkáni ünnepek termékenységi kultuszban gyökerező szokáskörének gyakori tartozéka. Így valószínűleg a magyar fogócska típusú játékok is az agrárkultuszban gyökereznek.

A vízkérő menetekről szintén elmondható, hogy a vízkérő funkció mellett egy általános európai hagyománykör mozgásformája, melynek során tavasszal a falu körüli távoli helyekre látogatnak el. Ide kapcsolható bizonyos értelemben a határjárás vagy a szláv hagyományban feltűnő a falu távoli pontjára való felmenetel.¹⁰⁷⁴

A hintázás szokása a hempergéssel együtt György napkor tűnik fel. A hinta mozgása is a kör felé mutat, alátámasztja ezt, hogy a magyar hagyományban körhintázásról is tudunk.¹⁰⁷⁵ Ugyanakkor a macedón György nap szokásai, belevéve ebbe a hentergést is, a vegetációs erő átvételét célozzák az eddig vizsgáltak szerint.

¹⁰⁷¹ Ratkó 2011: 485.

¹⁰⁷² Ratkó 1997: 98.

¹⁰⁷³ Ratkó 1997: 128.

¹⁰⁷⁴ Dömötör 1979, Ratkó 78.

¹⁰⁷⁵ Ratkó 1997: 124.

A mozgásformák közül a badnik este mozgását már tárgyaltuk, itt tánc formai vonatkozásokról nem beszélhetünk. Az erősen meghatározott mozdulatok szimbolikája áldozati szertartásra utal.

A jelentéstartalom szempontjából a koleda és dzsamala tánca, az oro torony, a György napi gyógyfűszedő tánc és tűz körüli tánc és a mezőn hempergés szokása egyáltalán nem hordoz keresztény jelentést, a keresztény vallásba nem integrált szokásokról és táncokról van szó. A *stipi* koleda valójában egy keresztény társadalom pogány hagyományelemeket is felvonultató (tűz, koleda énekek) közösségi ünnepe, amelyet az egyházi képviselő és a szentelés hangsúlyos jelenléte is jellemez. Ez a tánc rituális jelentést nem mutat. A badnik este rituális mozdulatrendszere nem áll szemben a kereszténység gondolkörével, az áldozat teljes átélését a néphit Krisztus áldozatához kapcsolja. A meghívott vendég Úrjelenése sem teljesen pogány jelentésű. Az este mágikus részmozdulatairól ez már nem mondható el, ezek a mezőgazdasági munka tartozékai a néphitben, és keresztény hittartalmakhoz nincs közük. A lázár leányok tevékenysége nem keresztény hittartalmakhoz kapcsolódik, viszont az áldáshozzás kívánása nem ellentétes a keresztény gondolkörrel. A vízkérő menet szokásfelújítás volta ellenére rituális funkciót mutat a körmenet útjába kerülő helyszínek megáldásával. A fa megáldoztatásának szokását Krisztus áldozatához kapcsolja. Emellett az esőkérő ima a keresztény egyház liturgikus gyakorlatának is része.¹⁰⁷⁶ A kapuzó játék és szamovila elküldő tánc végtelenséget idéző jelentéstartalma nem ellentétes a keresztény szimbolikával, a szamovilák elküldése viszont nem vonható keresztény gondolkörbe. A húsvéti nyitótánc egy szent teret kijelölő tánc, emellett a liturgia szent idejéhez kapcsolódik, így beszélhetünk jellegének a kereszténység felé való közeledéséről. Az egyetlen, jelentésében teljesen integrálódott tánc a vízkereszt komaság átadása utáni oro, amely magához a vízkereszt ünnepéhez hasonlóan teljesen integrálta a régi hitelemeket a keresztény hitbe. Ezt mutatja a megkeresztelkedés gyakori feltűnése a népi terminológiában. Magának a táncformának a jelentése az önátadás és a vízben való újjászületés gondolatát mutatja, melyek a keresztény hitnek szerves és fontos elemei. Ez az oro azt bizonyítja, hogy a macedón hagyományban fennmaradt rituális táncok között található teljesen keresztény tartalomhoz köthető tánc.

¹⁰⁷⁶ Bartha 2010: 180.

7. Összegzés

Összegzésképpen megállapíthatunk a macedón folklórterületre, az ünnepi hagyományra és ebben elsősorban a tánc hagyományra nézve bizonyos tanulságokat. A macedón folklórterületet tekintve legjellegzetesebb a keleti és nyugati részre osztottság. A történelmi különfejlődést több néprajzi jellegzetességben, és egy jellemző példán a rituális ének hagyományban is megfigyelhettük. A tájegységek meghatározása a macedón szakirodalomban a nyugati területek mijak és brszjak régióját tekintve egyértelmű, míg az északi és keleti területeken több kérdést vet fel. Látható volt, hogy a XIX. században a keleti vidékeket gazdaságilag és szellemileg fejlettebb élet jellemezte, mint az elzártabb nyugati részt. Az öt tárgyalt vidék közül kettő-kettő egymás közelségében Kelet- és Nyugat-Macedóniában helyezkedett el, míg az ötödik terület egy sajátos terepen, a *mijak* etnikai csoport régiójában. Sajátosan befolyásolta Macedónia kultúráját az iszlamizáció, mely ez utóbbi vidék hagyományában mutatkozik meg erőteljesen.

A macedón terepen ma az évkör ünnepeihez kapcsolódóan találhatók felújított, továbbélő, de átalakult funkciójú, valamint archaikus szokásaikat megtartó ünnepek. Több archaikus szokást megtartó ünnepet is vizsgált az értekezés. Ezekben megmutatkozik a macedón néphit jellegzetessége, a kereszténység előtti rétegek igen erős jelenléte, amely a Balkán félsziget és Macedónia történelmi sajátosságaiból következik.

A macedón tánc hagyomány szervesen helyezkedik bele a balkáni szláv ortodox területek tánc hagyományába, azokkal közös tulajdonságokat is felmutat. Emellett a tánc hagyomány formáiban a bolgár és szerb területtől eltérő, a terepen belül egységes tulajdonságokkal is rendelkezik. Ezek a napiránnyal ellentétes haladási irány és a lánctánc kincs esetében a *nyílt* kör illetve lánctánc forma kizárólagos megjelenése. Előbbi alól csupán ritka, főként rituális eredetű kivételt találtunk, míg az utóbbi általános szabály.

Az archaikus szokáskörök rituális jelentésű táncokat, mozgásrendszereket és elhomályosult rituális jelentésű mozgásos játékokat őriztek meg. A télközépi *dzsoloma* tánc, a *badnik* este mozgásos sémája, a Szent János komák *orója*, a lázárkák mozgásos tevékenysége máig megőrizte rituális jellegét. A húsvéti játékok a rituális nyitó- és zárótáncsal, a György napi tűz körüli tánc és a rituális mozgások a múlt század második feléig őrizték rituális funkciójukat élő szokásként. A vízkérő menet és az oro torony felújított, a *Stip* városi *koleda* pedig máig élő, de eredeti rituális funkciójukat elvesztett szokások. A rituális jelentésben megmaradt táncok nagy része kereszténység előtti rétegekhez kapcsolódik.

A kalendáriumi ünnepek hagyományában rituális funkcióban fennmaradt táncok szervesen illeszkednek az ünnep struktúrájába. Az ünnepekhez társuló rituális jelentésű táncok és a szűkebb értelemben táncnak nem nevezhető rituális mozgásos cselekmények motivikai és plasztikai jellemzői, jelentésbeli tulajdonságai megfelelnek az adott szokáskör kereszténység előtti és keresztény rétegeinek jelenlétét, azok különállását vagy integrációját struktúrába helyező rendszernek.

A megfelelés olyan mértékű, hogy egyes ünnepek esetében a rituális tánc vagy mozgásrendszer elemzéséből kiindulva is rávilágíthatnánk a kereszténység előtti és keresztény jelentés közötti viszony bizonyos tulajdonságaira. Két jellegzetes példa a *vízkereszt* *oro* és a *badnik* este mozgásrendszere, amelyeknél, ha megfordítottuk volna a vizsgálat irányát, és a tánc, illetve mozgásrendszer vizsgálatából indultunk volna ki, megkaptuk volna a vízbemerülés-újjáteremtés, önátadás jelentésrétegeit; illetve a *badnik* este áldozati rítus jellegét.

A rítusok és a tánc igen szoros kapcsolatát mutatja az is, hogy a rítusok idejében és terében a táncok és mozgásrendszerek rituálisan kiemelt időben és térben kapnak helyet.¹⁰⁷⁷ A vizsgált táncok alapján látható a szakrális időt létrehozó szerep és a szakrális teret létrehozó szerepkör is, a húsvéti nyitó- és zárótánc esetében. A megnyitó *oro* idő- és térkijelölő szerepkörrel is rendelkezik. A mágikus tevékenységekre több esetben jellemző, hogy a tánc főszerepben tűnik fel.

Elmondható, hogy a vizsgált rituális táncok terét az archaikus gondolkodás értelmének megfelelően elfoglalt térnek, *mikrokozmosznak* tekinthetjük, mely az inhomogén térből egy szent teret határol el.¹⁰⁷⁸ Ennek tudható be többfajta mágikus illetve szakrális szerepköre.

Az ünnepekhez kapcsolódó nem szakrális jelentésű táncok közösségi jellegű szerepköre figyelhető meg, ugyanakkor nyomon követhetjük a szakralizálódás folyamatát is,¹⁰⁷⁹ például a *stipi* koleda tüzszentelésének vagy *pokrszti* menet egyházi áldásainak esetében.

A néphit jellegzetessége a *cselekvésre való ösztönzés*.¹⁰⁸⁰ A tánc és a rituális mozgás ebben a néphitnek a változó szokásmagyarázatokhoz, szokástartalmakhoz, szokástárgyakhoz viszonyított mélyebb, állandó rétegéhez hasonló, lényegét tekintve cselekvésre készítő jelenség, mely *mozgásra készítet*.

¹⁰⁷⁷ Bartha 2006: 23-28.

¹⁰⁷⁸ Bartha 2006: 72-73, Eliade 1987: 15.

¹⁰⁷⁹ Bartha 2006: 156.

¹⁰⁸⁰ Bartha 1998: 470-472.

A táncnak a rítusokhoz való leírt szoros kapcsolódása az élő szokásként fennmaradt, illetve a szóbeli emlékezetben levő és rögzített néphagyományban jelenlevő táncok vizsgálatával alkalmassá teheti a tánckutatást arra, hogy – a teljes balkáni szláv ortodox hagyomány, különösképpen a történelmi fáziskésést felmutató macedón hagyomány – egyes fennmaradt rituális táncait vizsgálva más jelenségekre, például a néphit archaikus rétegeire vonatkozó eredményeket érjen el.

Összehasonlításban a magyar táncagyománnyal, amelyben ma elsősorban csupán a táncok ritualitásának nyomairól beszélhetünk,¹⁰⁸¹ a macedón táncagyomány több, a XX. század második feléig, illetve mai napig is élő szokásba ágyazott, rituális szerepkörben megmaradt táncot vonultat fel. Ezek között vannak agrárrítushoz, (*koleda*, *dzsamala*, *badnik* este mágikus mozgásai, húsvéti *kamila*) vegetációs kultuszhoz, (lázározás, oro torony, kapuzó játék, György napi gyógyfűszedő tánc és tűz körüli tánc, rituális hempergés és hintázás) illetve napkultuszhoz (*koleda*, *dzsamala*, György napi tűz körüli tánc) köthető rétegekkel rendelkezők.¹⁰⁸² Több ünnep táncainak esetében pedig a kereszténységhez való felületi kapcsolódás, (*pokrszti* menet éneke, a kapuzó játék templomkerülése) a kereszténység felé közelítő jelentés, (*badnik* este áldozata, lázározás barkaszedésének templomhoz kötődése, a fák megáldoztatása a körmenet során, a húsvéti játékok megnyitó orójának a liturgia idejéhez és a templom előtti térhez való kötődése) vagy mély, keresztény hitbe integrált jelentés (a *badnik* tüze ellobbanásának pillanata Krisztus áldozatához kapcsolva, a vízkereszt új Szent János komák keresztelkedő orója) figyelhető meg. Külön említendő az agrárkultusz köréből konkrétan beazonosítható *antik* Dionüszosz kultusz elemeit bemutató porecsei húsvéti játéksorozat, szintérkijelölő és játéklezáró táncával. Ennek vannak közös momentumai a télközépi maszkosok tematikájával is.¹⁰⁸³ Ezek közül a többször előforduló *menyasszony elragadása* elem a magyar hagyomány tavaszi *fogócska* típusú játékainak eredetibb formájának tűnik. Így ez a magyar hagyományelem minden bizonnyal az agrárkultusz körébe sorolható eredettel rendelkezik. A kapuzó játék *végtelenségre utaló* jelentéstartalma mellett,¹⁰⁸⁴ a mozgás formájából jól láthatóan a növésben levő növényi csíra vagy ág sarjadásának mozgóképét mutatja, így a vegetációkultuszhoz köthető ünnep analógiás mozgásának körébe sorolható.¹⁰⁸⁵

¹⁰⁸¹ Felföldi 1987: 207-209, Ratkó 2001: 1.

¹⁰⁸² Ujváry 1969: 112-113.

¹⁰⁸³ Ujváry 1969: 113.

¹⁰⁸⁴ Ratkó 2011: 485-486.

¹⁰⁸⁵ Ujváry 1969: 122.

Ha a fentiek értelmében összehasonlítjuk az öt ünnepben a tánc és rituális mozdulatszótár alapján beazonosítható hitrétegeket, azt kapjuk, hogy a karácsony ünnepén a karácsony előestéje a badnik áldozattal a keresztény jelentés felé erősen közelít, a koleda nem rendelkezik keresztény jelentéssel, de a karácsony ünnepének közelségében kevésbé jellegzetesen pogány ünnep a többi maszkosokhoz képest; a vízkereszt ünnepén a régi hitelemek mellett a fő hangsúly a megkeresztelkedés és Úrjelenés mély keresztény jelentésén van; a Lázár nap a télközépi játékoknál békésebb, nagy részben a vegetáció kultuszából eredő, de a templom körüli térben is játszódó tevékenységeivel, áldáshozó jókívánásaival a keresztény jelentés felé enyhén közelít; a húsvét vegetációs kultuszhoz kapcsolódó kaputartása és oro tornya mellett antik eredetű jelentésrétegek vonulnak fel, (színpadtér kijelölése); a György nap pedig teljesen a vegetációs kultusz körébe utalható mozgáscselekményekkel rendelkezik, amelyek keresztény jelentést egyáltalán nem hordoznak.

Kiemelve a keresztény hitbe integrált jelentésréteget felmutató táncot, a vízkereszt orót, választ kapunk arra, hogy a macedón hagyomány fennmaradt rituális jelentésű táncaiban lehet-e keresztény jelentésű tánc. *Erre egyértelműen igennel kell felelnünk.* A vízkereszt oró olyan példát állít elénk, amelynek vizsgálata egyértelmű keresztény jelentést mutat. Ez azt jelenti, hogy a magyar és nyugat-európai hagyományhoz képest, melyben a tánc és a keresztény szakralitás kapcsolata megszakadt, élő hagyományban vizsgálhatjuk a jelenlévő keresztény értelmű rituális tánc egyes vonásait.

A macedón tánc-hagyomány fő formai jellegzetessége, a napiránnyal ellentétesen, a táncos szempontjából jobbra haladó nyílt körmozgás, amely a macedón földrajzi területre konstans táncformai réteggént jellemző. Konstans voltát hangsúlyozza, hogy a nyílt forma akkor sem változik, ha ezt a rituális jelentés megkíváná. A vizsgált ünnepek táncai, mozgásai a teljes macedón hagyományhoz hasonlóan, túlnyomórészt ezt a formát építették be, legyen szó akár rituális, nem rituális, pogány vagy keresztény jelentésű táncról. A vizsgált táncok, mozgások e formához kapcsolódó szimbólumrendszer totalitásának¹⁰⁸⁶ egy-egy ünnep jelentését mélyebben kifejező aktuális jelentéstartományát mutatják fel. Ez a jelentéstartomány a vízkereszt oró esetében olyan, amely egyetlen másik táncalkalomnál sem nyilvánult meg. Itt a tánc jelentésében két szimbólumrendszernek, 1. a víznek és 2. a napiránnyal ellentétesen haladó folyamatosan ismétlődő körmozgásnak egy-egy jelentéstartománya kapcsolódik össze. A két szimbólumrendszer totalitásból kiemelt

¹⁰⁸⁶ Eliade 1987: 15. Ratkó 2002: 263-265.

jelentéstartományai: a víz esetében a teljes alámerüléssel való újjászületés, a táncforma esetében pedig a tizenegy archaikus rokoni egységet mintegy papi szerepben vezető Szent János koma tizenegyszer ismétlődő, egyforma egyenrangú köre, mely az év *körforgásában* visszatérő szakrális jellegű szerep átadásához kapcsolódik.

A tánc és az ünnep jelentéstartalmának a résztvevők teljesen tudatában vannak, és mélyen átélik. Itt tehát megfigyelhető az ünnep valóban szakrális időt mutató jellege és a szokásokban résztvevők *homo festivus* volta.¹⁰⁸⁷

Elmondható, hogy az értekezés témája túlmutat saját keretein. A macedón folklórral kapcsolatosan vizsgált témák mindegyike rejt még magában további kutatásra érdemes lehetőségeket. Az értekezés befejezése után elsőként a terepmunka folytatása következik, a tárgyalt ünnepek újabb helyszíneinek felkeresésével. Ezek közül az értekezésben is vizsgált mijak régió néma oro hagyományának kutatása kezdődik meg. A további tervekben szerepel elzártaabb falvakban élő idős adatközlők felkeresése. A terepmunka mellett az elkövetkező kutatások témája továbbra is a tánc ritualitása és keresztény szakrális jelentése lesz. Az értekezés továbbgondolandó tematikái: a néma oro hagyomány rituális vonatkozásai, valamint a zene és tánc viszonyában megmutatkozó szimultaneitás, a jövőben részletesebb kutatás tárgyát képezik majd.

¹⁰⁸⁷ Bartha 2006: 23-26, Nyíri 1975: 138-152.

Az adatközlők jegyzéke

Bosko Treneszki, születési hely, idő: Kicsevo, 1948
 Cane Gyorgyioszki, születési hely, idő: Kicsevo, 1979
 Dijana Gyorgyioszka, születési hely, idő: Kicsevo, 1982
 Jaszmina Lazareva, születési hely, idő: Radovis 1989
 Marjan Ognenovszki, születési hely, idő: Szkopje, 1968
 Milena Sztojcseszka, születési hely, idő: Makedonszki Brod, 1964
 Mladen Vancoszki, születési hely, idő: Kicsevo, 1958
 Nada Sztojanovszka, születési hely, idő: Demir Kapija, 1937
 Panda Sztojanovszka, születési hely, idő: Szkopje, 1975
 Rodna Velicskovszka, születési hely, idő: Gorobinci (Szveti Nikola környéke), 1955
 Riszto Iljovszki, születési hely, idő: Bezvina (Kis-Prezpa tó) 1943
 Szasa Dukoszki, születési hely, idő: Kicsevo, 1964
 Vlatko Deloszki, születési hely, idő: Bitola, 1980

Az értekezésben szereplő ábrák forrásai

1. ábra: <http://www.ezilon.com/maps/images/europe/Macedonian-political-map.gif>
2015.07.01.
2. ábra: Паликрушева 1996: 14.
3. https://mk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%BF%D1%88%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B8_%D0%B2%D0%BE_%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D1%98%D0%B0#/media/File:Opstini_vo_Makedonija.png 2015. 07. 01.
4. ábra Видоески-Марковиќ, 2008: 38.
5. ábra: Величковска 2008: 240.
6. ábra:
http://mk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BA%D0%B0:Map_of_the_Republic_of_Macedonia-mk.svg 2015.07.02.
7. ábra: К’нчов 1900: 235. <http://www.promacedonia.org/vk/index.html> 2015.07.05.
8. ábra: К’нчов 1900: 224. <http://www.promacedonia.org/vk/index.html> 2015.07.05.
9. ábra К’нчов 1900: 234. <http://www.promacedonia.org/vk/index.html> 2015.07.05.

10. ábra: saját fotó Macedón Folklór Adatbázis 4/10.
11. ábra: saját fotó Macedón Folklór Adatbázis 6/12.
12. ábra: К'нчов 1900: 263. <http://www.promacedonia.org/vk/index.html> 2015.07.05.
13. ábra: Величковска, 2008: 240.
14. ábra: http://www.fakulteti.mk/news/12-01-05/badnik_den_pred_golemiot_praznik_bozhikj.aspx 2015.03.02.
15. ábra: Saját gyűjtés. Macedón Folklór Adatbázis 2/65.
16. ábra: Величковска, 2008: 254.
17. ábra Saját gyűjtés. Macedón Folklór Adatbázis 3/20.
18. ábra: Saját gyűjtés. Macedón Folklór Adatbázis 4/28.
19. ábra: Saját gyűjtés. Macedón Folklór Adatbázis 4/32.
20. ábra: Saját gyűjtés. Macedón Folklór Adatbázis 4/40.
21. ábra: Saját szerkesztés
22. ábra: Јаневски 2013: 81.
23. ábra: Saját szerkesztés
24. ábra: Saját szerkesztés
25. ábra: Saját szerkesztés
26. ábra: Saját szerkesztés
27. ábra: Saját szerkesztés

A mellékletben szereplő anyagok forrásai

Képtár

1. Јаневски 2014
2. <http://star.vest.com.mk/default.asp?id=145675&idg=8&idb=2265&rubrika=Revija> 2015.08.27.
3. Крстева 1996: 141.
4. Saját gyűjtés. Macedón Folklór Adatbázis 2/32.
5. Saját gyűjtés. Macedón Folklór Adatbázis 2/40.
6. <http://kicevo.mk/vodici-izista> 2013.06.20.
7. Saját gyűjtés. Macedón Folklór Adatbázis 2/50.
8. Saját gyűjtés. Macedón Folklór Adatbázis 2/65.
9. Saját gyűjtés. Macedón Folklór Adatbázis 2/66.
10. Saját gyűjtés. Macedón Folklór Adatbázis 3/10 .

11. Saját gyűjtés. Macedón Folklór Adatbázis 3/32.
12. Величковска, 2008: 254.
13. Saját gyűjtés. Macedón Folklór Adatbázis 4/28.
14. Saját gyűjtés. Macedón Folklór Adatbázis 4/30.
15. Saját gyűjtés. Macedón Folklór Adatbázis 4/32.
16. Saját gyűjtés. Macedón Folklór Adatbázis 4/34.
17. Saját gyűjtés. Macedón Folklór Adatbázis 4/36.
18. Saját gyűjtés. Macedón Folklór Adatbázis 4/38.
19. Saját gyűjtés. Macedón Folklór Adatbázis 4/39.
20. Saját gyűjtés. Macedón Folklór Adatbázis 4/40.
21. Saját gyűjtés. Macedón Folklór Adatbázis 4/10.
22. Saját gyűjtés. Macedón Folklór Adatbázis 4/12.
23. Величковска, 2008: 255.
24. Величковска, 2008: 255.
25. Величковска, 2008: 257.
26. Величковска, 2008: 257.
27. Saját gyűjtés. Macedón Folklór Adatbázis 7/8.
28. Saját gyűjtés. Macedón Folklór Adatbázis 6/22.
29. Saját gyűjtés. Macedón Folklór Adatbázis 7/18.
30. https://mk.wikipedia.org/wiki/%D0%88%D0%BE%D0%B0%D0%BA%D0%B8%D0%BC_%D0%9A%D1%80%D1%87%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%B8 2015.06.08.
31. <http://www.b-info.com/places/Macedonia/region/Pejchinovich> 2014.02.02.

Térképtár

1. Bartholomew 1914: 94-95.
2. Малинов 2006: 345.
3. https://mk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D1%98%D0%B0#/media/File:Map_of_the_Republic_of_Macedonia-mk.svg 2012.05.05.
4. https://mk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%BF%D1%88%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B8_%D0%B2%D0%BE_%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D1%98%D0%B0#/media/File:Opstini_vo_Makedonija.png 2015.07.01.

5. <http://webgis.katastar.gov.mk> 2013.06.01. és
https://mk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%BF%D1%88%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B8_%D0%B2%D0%BE_%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D1%98%D0%B0 2013.04.02.
6. <http://webgis.katastar.gov.mk> 2015.06.01. és
https://mk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%BF%D1%88%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B8_%D0%B2%D0%BE_%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D1%98%D0%B0 2013.04.02.
7. <http://webgis.katastar.gov.mk> 2015.06.01. és
https://mk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%BF%D1%88%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B8_%D0%B2%D0%BE_%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D1%98%D0%B0 2013.04.02.
8. <http://webgis.katastar.gov.mk> 2015.06.01. és
https://mk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%BF%D1%88%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B8_%D0%B2%D0%BE_%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D1%98%D0%B0 2013.04.02.
9. <http://webgis.katastar.gov.mk> 2015.06.01. és
https://mk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%BF%D1%88%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B8_%D0%B2%D0%BE_%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D1%98%D0%B0 2013.04.02.
10. <http://webgis.katastar.gov.mk> 2015.06.01. és
https://mk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%BF%D1%88%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B8_%D0%B2%D0%BE_%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D1%98%D0%B0 2013.04.02.
11. <http://webgis.katastar.gov.mk> 2015.06.01. és
https://mk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%BF%D1%88%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B8_%D0%B2%D0%BE_%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D1%98%D0%B0 2013.04.02.
12. <http://webgis.katastar.gov.mk> 2015.06.01. és
https://mk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%BF%D1%88%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B8_%D0%B2%D0%BE_%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D1%98%D0%B0 2013.04.02.

Videotár:

1. <http://iris.mk/index.php/vesti/lokalninvesti/5883-2013-01-03-19-00-18> 2014.06.02.
2. Tose Ognyanov felvétele, <https://www.youtube.com/watch?v=CAWQ81aorGc> 2015.08.10.
3. Saját gyűjtés. Macedón Folklór Adatbázis 12/20
4. Saját gyűjtés. Macedón Folklór Adatbázis 12/21
5. Saját gyűjtés. Macedón Folklór Adatbázis 12/46
6. Rodna Velicskovszka gyűjtése és szíves közlése, Luke falu (Kriva Palánka körzet) 2000
7. Saját gyűjtés. Macedón Folklór Adatbázis 12/68
8. Saját gyűjtés. Macedón Folklór Adatbázis 12/74
9. Vera Klicskova 1954-ben készített filmje: Húsvéti szokások Porecsében, a Szkopjei Egyetem Etnológiai és Antropológiai Intézet archívumának AV-K-9 számú tétele, Macedón Folklór Adatbázis 12/115.
10. Saját gyűjtés. Macedón Folklór Adatbázis 12/91

Kottatár

1. kotta: Величковска 2008: 145.
2. kotta: Величковска 2008: 154.
3. kotta: Величковска 2008: 173.
4. kotta: Величковска 2008: 161.

Viselettár

1. Јаневски 2012 http://issuu.com/fekali/docs/nosijata_ovce_polef 2013.02.02.
2. Јаневски 2012 http://issuu.com/fekali/docs/nosijata_ovce_polef 2013.02.02.
3. <http://wiki.mk/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BA%D0%B0:Malesija.jpg> 2013.02.02.
4. <http://wiki.mk/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BA%D0%B0:Nosija-kicevo.jpg> 2013.02.10.
5. <http://pletmk.blogspot.hu/2007/07/1.html> 2013.10.10.
6. http://mk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%BE%D1%81%D0%B8%D0%B8_%D0%BE%D0%B4_%D0%9C%D0%B0%D0%BB%D0%B0_%D0%B8_%D0%94%D0%BE%D0%BB%D0%BD%D0%B0_%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%B0#media

<viewer/%D0%9F%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BA%D0%B0:Nosii-Galicnik%281903-1908%29.jpg> 2014. 05. 05.

1.táblázat: saját szerkesztés, források: Ѓорѓиев – Стојановски 2001, Петров 1896, Кънчов 1900, Државен завод за статистика <http://www.stat.gov.mk> Letöltések: 2012.02.02-2015.08.30.

2.táblázat: saját szerkesztés

Irodalomjegyzék

ABBOTT, Geogre Frederick

1903 *Macedonian Folklore*. Cambridge: Cambridge University Press.

ÁGOSTON, Gábor – MASTERS, Bruce (szerk.)

2009 *Encyclopedia of the Ottoman Empire*. New York: Fact on File.

GERŐ Lajos (szerk.)

1893-1900

A Pallas Nagy Lexikona. Albánok szócikk. Budapest: [Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt.](#)

GERŐ Lajos (szerk.)

1893-1900

A Pallas Nagy Lexikona. Berzsenyfa szócikk. Budapest: [Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt.](#)

ANTALNÉ TANKÓ, Mária

2004 *A gyimesek völgyében élő csángó magyarok hitvilága*. Budapest: ismeretlen szerző

BAKÓ Ferenc

1987 *Palócföldi lakodalom*. Budapest: Gondolat.

BÁLINT Sándor

1976 *Karácsony, húsvét, pünkösöd*. Budapest: Szent István Társulat.

1977 *Ünnepi kalendárium I-II*. Budapest: Szent István Társulat.

BARTHA Elek

1980 A hitélet néprajzi vizsgálata egy zempléni faluban. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék

1981 A szentelmények szerepe Komlóska néphagyományában. In: Szabadfalvi József-Viga Gyula (szerk.) *Néprajzi tanulmányok a Zempléni hegyvidékről*. Miskolc: Hermann Ottó Múzeum, pp. 311-319.

1984 *Házkultusz*. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék.

1990 Vízkereszt. In: *Népszokás, néphit, népi vallásosság Magyar Néprajz III*. 430-431.

1992 *Vallásökológia. Szakrális ökoszisztémák szerveződése és működése a népi vallásosságban*. Debrecen: Ethnica Kiadás.

1998 Néphit, népi vallásosság. In: Voigt Vilmos (szerk.) *A magyar folklór*. Budapest: Osiris Kiadó, pp. 470-504.

2006 *Vallási terek szellemi öröksége*. Budapest: Bölcsész Konzorcium

- 2010 A víz a szakralitásban. In: Bartha Elek (szerk). *A víz kultúrája*. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék 175-189.
- 2013 Víz a szakrális folklórban. *Magyar Tudomány* 174. 11. 1333-1340.
- 2014 Szent kutak Macedóniában. *Ethnica* 16. 1. 40-41.
- BARTHOLOMEW John George
- 1914 *A literary & historical atlas of Europe*. London: J. M Dent & Sons, Ltd.
- BÉJART, Maurice
- 1985 *Életem: a tánc*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
- BOGDANI Ramazan
- 1993 Az albán néptáncok osztályozása. In: Felföldi László (szerk.) *Martin György emlékezete*. Budapest: Magyar Művelődési Intézet 103-110.
- BÓLYA Anna Mária
- 1996 Minden zeném tánc. Bartók Béla műveire készült koreográfiák. In: **Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle** 31. 1. 111-114.
- 2010 A plovdivi Zene- Tánc és Vizuális Művészeti Főiskola: Академия за музикално, танцово и изобразително изкуство, Пловдив
Tánc tudományi Közlemények 2. 1. 84-90.
- 2011a Fontos képességek fejlesztése a pedagógus-képzésben: Ritmikai pontosság és a zene táncban való interpretálása In: Bolvári-Takács Gábor, Fügedi János, Major Rita , Mizerák Katalin, Németh András (szerk.) *Perspektívák az új évezredben a táncművészetben, a táncpedagógiában és a tánc kutatásban*. Budapest: Magyar Táncművészeti Főiskola. 152-156.
- 2011b Összefoglaló Szent Naum halálának 1100. évfordulóján szervezett konferenciáról 1-24. A Македонски извор (Makedón Forrás - Az Égei Makedónok Magyarországi Szövetségének lapja) 18. 15.
- 2012a "Templomot rak szamovila" Régi rétegek a macedón kalendárium keresztény ünnepköri énekeiben és táncaiban. *Ethnographia* 123. 4. 412-427.
- 2012b A balkán tánc házmozgalom jelentősége; múltja, jelene és jövője. In: Bolvári-Takács Gábor, Fügedi János, Mizerák Katalin, Németh András (szerk.) *A hagyományos tánc kultúra metamorfózisa a 20. században*. Budapest: Magyar Táncművészeti Főiskola 45-52.
- 2012c *Riportok a görög polgárháború végén Égei-Makedóniából Magyarországra érkezett menekültekkel*. Kézirat. Budapest.
- 2013a Terpszikhoré és kollégái... Néhány lehetséges interdiszciplináris téma a tánc tudomány határterületein. *Nagyzerdei Almanach* 4. 6. 9-19.
- 2013b Fenntarthatóság. In: *Pályázati pavilon* 2013. 2. 4-5.
- 2013c Rituális éneklés a macedón hagyományban. *Ethnica* 15. 4. 30-33.

- 2013d Ritmika, zenei interpretáció oktatása a Magyar Táncművészeti Főiskolán. In: *Kultúra - érték - változás a táncművészetben, a táncpedagógiában és a tánc kutatásban*. Budapest: Magyar Táncművészeti Főiskola, pp. 38-40.
- 2013f Македонски јазик, култура, фолклор и Лекторатот по македонски јазик во Унгарија. In: Urkom Aleksander (szerk.) *fiatal Szlavisták Budapesti Nemzetközi Konferenciája II. - 2 nd Conference for Young Slavists in Budapest*. Budapest: ELTE BTK Szláv és Balti Filológiai Intézet. 17-19.
- 2013g Tánc és zene a macedón folklór keresztény ünnepekhez kapcsolódó hagyományában. *Tánc tudományi Közlemények* 5. 2. 53-59.
- 2013h Balkán folklór Magyarországon a XX. században - Балкански фолклор во Унгарија во 20 век. In: *Стопанска и културна дейност на националностите в Унгарија през 19 век и првата половина на 20 век - A nemzetiségek gazdasági és kulturális tevékenysége Magyarországon a 19. században és a 20. század első felében*. Будапешта - Budapest: Български културен център - Bolgár Kulturális Fórum. 10-15.
- 2013i Ünnepi szokások a Macedón hagyományban. In: Bartha Elek, Forisek Péter, Csiszár Imre (szerk.) *Ünnepek, ünnepkörök történelmi és néprajzi vonatkozásai*. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék. (STUDIA FOLKLORISTICA ET ETHNOGRAPHICA; 57.)
- 2013j Az „idegen” és a „saját” megjelenése egy görögországi, macedón kisebbséghez tartozó menekülttel való riport alapján. In: *Kulturális identitás és alteritás az időben*. Debrecen: Debreceni Egyetem, Történelmi Intézet. 503-510.
- 2014a A táncok és tánc hagyomány: (A macedónok etnológiája c. könyv fejezetének kommentált fordítása) *Tánc tudományi Közlemények* 6. 15-27.
- 2014c Rodna Velicskovszka: A macedón tradicionális népi éneklés. Hresztomatia, népdalelemzéssel. *Ethnographia*. 125. 4. 625-626.
- 2014d Tradicionális ételek a macedón hagyományban. *Ethnica* 16. 2. 28-30.
- 2014f Ének és tánc főszerepben: Lázár napi szokások a macedón hagyományban. In: Kőmives Péter, Csiszár Imre (szerk.) *Tavaszi Szél 2014 Konferencia* VI. 301-314.
- 2015a Rituális sütőharang készítés a macedón hagyományban. *Ethnographia* 126. 4.
- 2015b Ismertetés – Bone Velicskovszki: Macedón erotikus népdalok *Ethnica* 17. 4.
- BORBÉLY Jolán
1961 Egy horvát tánc típus magyar kapcsolatai. *Tánc tudományi Tanulmányok*. 4. 1. 137-196.
- BÖDEY József (szerk.)
1956. *Bolgár-magyar szótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- CUNLIFFE, Barry

- 2008 *Europe Between the Oceans: 9000 BC-AD 1000*. New Haven, London: Yale University Press.
- CSERI Miklós – CSESZNÁK Éva – HORVÁTH Anita (szerk)
 2011 *Szín-patika*. Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum.
- DAWKINS, Richard MacGillivray
 1906 The Modern Carnival in Thrace and the Cult of Dionysus. *The Journal of Hellenic Studies* 191-206.
- DEME László – FÁBIÁN Pál
 1991 *Helyesírási kézikönyvtár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- DILLE, Denijs
 1970 Bartóks Briefwechsel mit Frau R. Katzarova. In: *Documenta Bartókiana*. Mainz: B. Schott's Söhne.
- DIÓS, István – VICZIÁN János (szerk.)
 2007 *Magyar Katolikus Lexikon*. Budapest: Szent István Társulat.
- DIÓSZEGI Vilmos (szerk.)
 2002 *Hungarian csángós of Moldavia*. Budapest: Pro Minoritate Found.
- DJORDJEVIĆ, Biljana – NIKOLOV, Gordan
 2010 Bread-baking Pan (crepulja/crepna from Neolithic to Present in South-East Europe. The Beginning of Ethnoarcheological Cooperation in the Region. In: Lugli, Francesca, Stoppiello, Alessandra Assunta, Biagetti, Stefano (szerk.) *Ethnoarchaeology: Current Research and Field Methods 2010*. Oxford: Archaeopress Publishers of British Archaeological Reports. 53-57.
- DONCSEV Toso
 1998 *Bolgárok, Bevándorló kertészekből - kisebbség*. Budapest: Auktor Könyvkiadó.
- DOPUĐA, Jelena
 1950 *Narodne igre Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Saveza Kulturno-Prosvjetnih Drustava Bosne i Hercegovine.
- DÖMÖTÖR Tekla
 1964 A világ ajándéka. *Filológiai közlöny*. 339-346.
 1979 *Naptári ünnepek, nép színházas*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
 1981 *A magyar nép hiedelemvilága*. Budapest: Corvina.
 1983 *A népszokások költészete*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- DÖMÖTÖR Tekla – EPERJESSY Ernő
 1967 Dodola and other Slavonic Folk-Customs in County Baranya. *Acta Ethnographica* XVI. 339-408.
- DŽENEV, Kiril – HARALAMPIEV Kiril,

- 1965 *Teoriâ za stroežka na dviženiâta v bãlgarskata narodna horeografiâ.* Sofiâ: Nauka i izkustvo.
- DZSUDZSEV, Sztojan
- 1971 Bartók Béla, a balkáni és kelet-európai népzene tudomány úttörője. *Magyar Zene.* 352-358. 11. 1.
- ELIADE, Mircea
- 1987 *A szent és a profán.* Budapest: Európa Könyvkiadó.
- 1997 *Képek és jelképek.* Budapest: Európa Könyvkiadó.
- 1999 *Misztikus születések.* Budapest: Európa Könyvkiadó.
- FELFÖLDI László
- 1980 A maros menti szerbek táncairól. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve.* 163-189.
- FELFÖLDI László
- 1987 Rituális táncok a magyar néphagyományban. *Ethnographia,* 98. 3. 207-226.
- FELFÖLDI László
- 1995 The Connection Of Dance And Dance Music - Over or Under-Estimation of Their Significance. In: G. Dąbrowska & L. Bielawski, szerk. *Dance Ritual and Music.* Warsaw: Polish Society for Ethnology Institute of Art — Polish Academy of Sciences.
- FELFÖLDI László
- 2007 Structural approach in Hungarian folk dance research. In: Ivancich Dunin Elsie, Kaeppler Adrienne (szerk.) *Dance Structures.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 155-186.
- FELFÖLDI László – PESOVÁR Ernő
- 1997 *A magyar nép és nemzetiségeinek táncgyománya.* Budapest: Planétás.
- FRAZER, James George
- 2002 *Az aranyág.* Budapest: Osiris.
- FUCHS Livia
- 2007 *Száz év tánc.* Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- FÜVES Ödön
- 1968 Fejezetek a pesti Zavirasz könyvtár történetéből. Monok István (szerk.) *Magyar Könyvszemle* 84. 1. 61-64.
- GAVAZZI Milovan
- 1942 Etnografijski sastav hrvatskoga sela. In: *Zemljopis Hrvatske II.* Zagreb: Matica hrvatska. 639—674.
- GENNEP van, Arnold
- 2007 *Átmeneti rítusok.* Budapest: L'Harmattan.
- GIURCHESCU, Anca

- 1993 A táncszimbólum, mint a kommunikáció eszköze. In: L. Felföldi, szerk. *Martin György emlékezete*. Budapest: Magyar Művelődési Intézet. 61-67.
- GIURCHESCU, Anca
- 2007 A historical perspective on the analysis of dance structure in the International Folk Music Council/International Council for Traditional Music. In: E. I. Dunin & A. L. Kaeppler, szerk. *Dance Structures*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 3-20.
- GIURCHESCU, Anca - KRÖSCHLOVÁ, Eva
- 2007 Theory and method of dance form analysis. In: E. I. Dunin & A. L. Kaeppler, szerk. *Dance Structures*. Budapest: Akadémiai Kiadó, pp. 21-52.
- GUNDA Béla
- 1936 A lakóház kialakulása az Ormánságban különös tekintettel a tűzhelyek kultúrmorfológiai jelentőségére. *Ethnographia*. XLVII. 183-210.
- GYÖRKÖSY Alajos – KAPITÁNYFÉNY István – TEGYEY Imre (szerk.)
- 1993 *Ógörög-magyar szótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- HADROVICS, László. (szerk.)
- 1985 *A cirill betűs szláv nyelvek neveinek magyar helyesírása*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- HARASZTI Emil
- 1937 *A tánc története*. Budapest: Magyar Szemle Társaság.
- HOERBURGER, Felix – RAUPP, Jan
- 1957 *Deutsch-slawische Wechselbeziehungen im Volkstanz*. Frankfurt am Main: F. Hofmeister.
- HORVÁTH Sándor,
- 1990 *Szent Fiatal Vasárnapocská - Svete Mlada Nedelica: A zalai horvátok népi vallásosságából*. Budapest: MTA Filozófiai Intézet.
- ILIEVA, Anna; STARBANOVÁ, Anna
- 1991 Bulgarian Men's and Women's Ritual Dances. In: Giurchescu Anca, Felföldi László (szerk.) *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae - 16th Symposium of the ICTM*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- IVANČAN, Ivan
- 1956 *Narodni plesovi Hrvatske*. Zagreb: Savez muzičkih društava Hrvatske.
- IVANČAN, Ivan
- 1964 Geografska podjela narodnih plesova u Jugoslaviji. *Narodna Umjetnost*. 17-38.
- IVANČAN, Ivan
- 1971 Lički narodni plesovi. *Narodna umjetnost*. 45-197.
- IVANČAN, Ivan
- 1975 Jugoszlávia néptáncai. *Táncstudományi Tanulmányok*, pp. 113-124.
- IVANCHICH DUNIN, Elsie – VIŠINSKI, Stanimir

- 1973 *Macedonian Dances*. Zagreb: Prosvjetni sabor Hrvatske.
- IVANCICH DUNIN, Elsie
- 1991 Transmission and diffusion: Macedonian dances 1938-1988. In: Giurchescu Anca, Felföldi László (szerk.) *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae - 16th Symposium of the ICTM*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- IVANOV, Viacheslav Vsevolodovich
- 1984 The semiotic theory of carnival as the inversion of bipolar opposities. In: T. A. Sebeok, szerk. *Carnival!*. Berlin, New York, Amsterdam, Mouton. 11-36.
- JÁKI Teodóz
- 2004 *Csángókról igaz tudósítások*. Budapest: Való Világ Kiadó.
- JUNG, Carl Gustav
- 2002 *A pszichoterápia gyakorlata*. Budapest: Scolar Kiadó.
- KACAROVA-KUKUDOVA, Raina
- 1959 *Propagation and variants of a Bulgarian folk dance*. Separatum e libro memoriali cui titulus "Studia memoriae Belae Bartók sacra" szerk. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 1951 *Dances of Bulgaria*. London: Max Parrish and Co.
- 1975 Racsénica. *Táncstudományi tanulmányok*. 18. 1. 71-80.
- KISBÁN, Gyula (szerk.)
- 1998 *Csillagászati kislexikon*. Budapest: Fiesta-Saxum.
- KISS Mária
- 1988 *Délszláv népszokások a Duna mentén*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- KODÁLY Zoltán
- 1933 Néprajz és zenetörténet. *Ethnographia*, pp. 4-15..
- KOUTSUBA, Maria.
- 2007 Structural analysis for Greek folk dances: a methodology. In: Ivancich Dunin, Elsie, Kaeppler, Adrienne (szerk.) *Dance Structures*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 253-276.
- KOVÁCS Gábor
- 2002 *Reneszánsz táncok*. Budapest: Garabonciás Könyvkiadó.
- KOVÁCS Kálmán. (szerk.)
- 1968 *Szerbhorvát-magyar szótár*. Újvidék: Újvidéki Bölcsészeti Kar.
- KRICSKOVICS Antal
- 1980 *Magyarországi délszláv táncok*. Budapest.
- LÁZÁR Katalin
- 2012 Történetiség a népi játékokban. *Ethnographia*. 123.1. 48-78.
- LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon
- 1597 *Tanec*. Praha: Jiří Černý z Černého Mostu.
- LOVRIC, Ivan

- 1948 *Bilješke o putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i život Stanislava Sočiviće.* Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti.

LUKÁCS István

- 2009 *A csend relációi - Relacije tišine.* Budapest-Budimpešta: Budapesti Horvát Önkormányzat, Fáklya Horvát Táncegyüttes - Budimpeštanska hrvatska samouprava, Hrvatski ansambl Luč.

MAGYAR István protoierej

- 2013 *Töredékek a budapesti Nagyboldogasszony egyházközség történetéből I. - A görög kereskedők megjelenése Pesten.* [orthodoxia.org] Letöltés: 2013.10.10.

MANDALAKI, Stella

- 2013 Dance in Prehistoric Greece. In: *XXIII Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities.* Heraklio.
- 2013 The Dance in the Minoan Society. In: *XXIII Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities.* Heraklio.

MANGA János

- 1974 Rítusdalok újabb kori változatai. In: *A szójhagyományozás törvényszerűségei.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 90-93.

MARTIN György

- 1979 *A magyar körtánc és európai rokonsága.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 1995 *Magyar tánc típusok és táncdialektusok.* Budapest: Planétás.
- 2000 *Énekes körtáncok.* Budapest: Planétás.
- 1995 *Magyar néptánc hagyományok.* Budapest: Planétás.

MARTIN György – PESOVÁR Ernő

- 1959-1960 A magyar néptánc szerkezeti elemzése. *Tánc tudományi tanulmányok* 3.1.

MATÍĆ, Tomo

- 1925 *Hrvatski književnici mletačke Dalmacije i život njihova doba.* Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti.

MOHAY András

- 1988 *Újgörög-magyar kéziszótár.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

N.BARTHA-GÖNYEI-KODÁLY-LAJTHA-SCHWARTZ-SOLYMOSSY-SZENDREY-SZENDREY (szerk.)

- 1937 *A Magyarság Szellemi Néprajza. IV. Kötet.* Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

NAGY László

- 1969 *Babérfák - délszláv népköltészet.* Budapest: Magyar Helikon.

NAGY Márta

- 2012 *Ohridi Szent Naum magyarországi kultusza*. Budapest-Debrecen: Balassi Kiadó - Debreceni egyetemi Kiadó.
- NIEDERHAUSER Emil
- 1997 Délszláv egység a szerb és horvát történetírásban (vázlat). *Hungaro-Slavica*. 234-237.
- NIEDERHAUSER Emil
- 2010 *A nyugati szlávok 1000 körül*. [tankonyvtar.hu]. Letöltés: 2014.01.01.
- NIEDERLE, Lubor
- 1925 *Život starých slovanů III.*. Praha: Busík-Kohout.
- NYÍRI Tamás
- 1975 Homo festivus. In: A. Szennay, szerk. *Régi és új a liturgia világából*. Budapest: Szent István Társulat. 138–152.
- NYOMÁRKAY István
- 1999 Előszó a kötethez. In: *Szlavisztika a magyar felsőoktatásban*. Budapest: ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék. 7.
- OESTERLEY, William
- 1923 *The Sacred Dance. A Study in Comparative Folklore*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Opetčeska-Tatarčevska, Ivona
- 2004 Silent dances from western Macedonia. In: E. I. Dunin & A. v. B. Wharton, szerk. *Proceedings of The ICTM Study Group On Ethnochoreology 2004 Monghidoro (Bologna), Italy*. Monghidoro: International Council for Traditional Music.
- ORTUTAY, Gyula
- 1981-1982 *Magyar néprajzi lexikon IV-V*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- PAIS Dezső
- 1977 *Anonymus: Gesta Hungarorum*. Budapest: Magyar Helikon
- Paládi Kovács Attila (szerk.)
- 1990 *Népzene, néptánc, népi játék*. Magyar néprajz 6. Budapest: Akadémiai Kiadó
- PALÁDI-KOVÁCS Attila
- 2010 A víz kultúrája. In: Bartha Elek (szerk). *A víz kultúrája*. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék. 7-11.
- PAPADOPULOSZ, Filipposz
- 1996 A magyarországi görögök múltjáról és jelenéről. In: Eperjessy Ernő (szerk.) *Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzából*. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság. 53-62.
- PÁVAI István – RICHTER Pál – DOBSZAY László – SZENDREY Janka

- 2009 **Magyar népdaltípusok példatára**. Budapest: Zenetudományi Intézet.
[<http://nepzeneipeldatar.hu>] Letöltés: 2015.06.08.
- PEJKOVSKA Penka
- 2000 Magyar - bolgár néprajztudományi kapcsolatok a 19. század végén és a 20. század első felében. In: *Tanulmányok s magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzából*. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság. 15-32.
- PESOVÁR Ernő
- 1996 Rituális körtáncaink szakrális és profán vonásai. *Tánc tudományi Tanulmányok*. 109-119.
- 1993 Epilógus a Körtánc-monográfiához. In: Felföldi László (szerk.) *Martin György emlékezete*. Budapest: Magyar Művelődési Intézet. 33-39.
- PÓCS Éva
- 1965 A karácsonyi vacsora és a karácsonyi asztal hiedelemköre. *Néprajzi Közlemények X.* 3-4.1-323.
- 2002 Más világok: másvilágok. Az idegenek az újkori hiedelemrendszerekben. In: *Magyar néphit Közép- és Kelet-Európa határán*. Budapest: L'Harmattan, pp. 50-63.
- 2002 *Tér és idő a néphitben*. Budapest: L'Harmattan.
- 2010 Élők, holtak és a víz mitológiája. In: E. Bartha, szerk. *A víz kultúrája*. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék. 149-165.
- 2011 Szent György és boszorkányok. In: *Szent György és napja a néphagyományban*. Sepsiszentgyörgy: Székely Nemzeti Múzeum, pp. 13-19.
- POPOVSKA, Dragica
2012. A Flow of Ideas Through Symbolic Images of the Sacred Stones in Macedonian Folk Tradition. *Narodna Umjetnost*, 49. 1. 95-111.
- RABINOVSKY Máriusz
- 1934 A tánc őstörténete. In: *Nyugat* 1934. 8.
- RADINOVIĆ, Sanja
- 2006 Bartók, a szerb és horvát zenei folklór kutatója. *Híd* 4. 79-84.
- RATKÓ Lujza
- 1996 "Nem úgy van most, mint vót régen..." *Tánc mint tradíció a nyírségi paraszti kultúrában*. Nyíregyháza: Sóstói Múzeumfalu Baráti Köre.
- 1997 *A nagybőjti játék- és táncagyomány. A magyar nyelvterület nagybőjti játék- és táncanyagának értelmezése*. Kandidátusi értekezés. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- 2001 Női szerepek a magyar néptáncagyományban. *Néprajzi Látóhatár*, X. 1-4. 263-277.
- 2002 A néptánc tartalmi elemzése. In: *A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve XLIV*. Nyíregyháza. 257-265.

- 2007 „Azért jöttem ide karikázni...” A nagybőjti karikázó tartalmi elemzése. In: Barna Gábor, Csonka-Takács Eszter, Varga Sándor (szerk.) *Tánc hagyomány: átadás és átvétel. Tanulmányok Felföldi László köszöntésére*. Szeged: Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék. 43–52.
- 2010 A néptánc kutatás hagyományos és új útjai a XXI században. In: Felföldi László, Müller Anita (szerk.) *Hagyomány és korszerűség a néptánc kutatásban. Pesovár Ernő emlékezete*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. 23-26.
- 2011 A tavaszi falujáró-kapuzó játékok. In: Cabello, Juan, C. Tóth Norbert (szerk.) *Erősségénél fogva várépítésre való. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére*. A Jósa András Múzeum Kiadványai 68. Nyíregyháza. 483–488.
- RÉSŐ ENSEL, Sándor
1866 *Magyarországi népszokások*. Budapest: Kugler Adolf.
- RÉTHEI PRIKKEL, Marián
1924 *A magyarság táncai*. Budapest: Studium.
- RIDGEWAY, William
1910 *The Origin of The Tragedy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- RISTESKI, Ljupčo S
2011 Josef Obrebski's Anthropological Research on Macedonia. *Етноантрополошки проблеми*, 6. 837-858.
- RÓHEIM Géza
1990 (Eredeti 1925)
Magyar néphit és népszokások. Szeged: Universum Reprint.
- RUTTER, Jeremy R
1999 *A Selection of Theories as to the Cause(s) of the Mycenaean Palatial Collapse*. Hanover: Dartmouth College.
- SACHS, Curt
1963 *World History of the Dance*. New York: W. W. Norton & Company.
- SCHALK Gyula
1993 *Idők, korok, naptárak*. Budapest: TIT Uránia Csillagvizsgáló.
- SÉCHAN, Louis
1930 *La danse Grècque antique*. Paris: E. de Boccard.
- SMITH, William
1870 *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*. Boston: Little, Brown, and co.
- STARBANOVA, Anna
1993 A bolgár férfitáncok harci jellege. In: L. Felföldi, szerk. *Martin György emlékezete*. Budapest: Magyar Művelődési Intézet, pp. 99-102.

STOJKOVIĆ, Marijan

1929-1930. "Oposun", "naoposun" i trokratno "naoposuno" okretanje. In: *Zbornik na narodni život i običaje*. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti. 25-42.

STRAUSZ Adolf

1897 *Bolgár néphit*. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság.

SZÁNTÓ Diána

2011 A gyarmatosítástól a nemzetközi fejlesztésig: az észak-déli kapcsolatok történetének rövid áttekintése. *Ethnographia* 22. 2. 157-181.

SZEMES Péter

2002 Rítus és tragédia. *Pro Philosophia Füzetek*. 32. 83-104.

SZENTPÁL Olga

1961 A magyar néptánc formai elemzése. *Ethnographia* 72. 1. 3-55.

SZOKOLOV, Makarné

2012 *Szláv mitológia*. [szlavintezet.elte.hu, tananyagok] Letöltés: 2014.01.05.

TAKÁCS Miklós

1985 A kárpát-medence, az alpok délkeleti része és a balkán-félsziget kapcsolatai a 7-9. Században. A jugoszláviai kutatások újabb eredményei. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 2. köte 503-530.

TARJÁN M. Tamás

2013 *1582. február 24 - A Gergely-naptár bevezetése*. [rubicon.hu] Letöltés: 2014.06.12.

TELENKÓ Bazil Mihály

2004 A csoda áldottsága, avagy a megszentelt víz kisugárzása. In: *Áldás és átok, csoda és boszorkányság*. Budapest: Balassi Kiadó. 47-56.

2010 Szenteltvízhez kapcsolódó hagyományok a magyarországi görög katolikusság körében. In: Bartha Elek (szerk.) *A víz kultúrája*. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék. 190-206.

TOMASCHEK, Wilhelm

1893 *Die Alten Thraker-Eine ethnologische Untersuchung*. Wien: Der Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.

TORP, Lisbet

1990 *Chain and Round Dance Patterns*. Copenhagen: Museum Tusulanum Press.

1998 Chain and round dances szócikk. In: Cohen, Selma Jeanne (szerk.) *International Encyclopedia of Dance*. Oxford: Oxford University Press.

TÓTFALUSI István

2001 *Magyar etimológiai nagyszótár*. Budapest: Arcanum Adatbázis.

TÓTH István, 1927. *A délvidéki szerbek élete és szokásai*. Pécs: ismeretlen szerző

TÓVAY NAGY Péter

- 2013 Teológusok a tánc védelmében - Táncpárti érvelés Tomcsányi Lajos és Radácsi György műveiben. In *Alkotás - befogadás - kritika a táncművészetben, a táncpedagógiában és a táncutatásban* Budapest: Magyar Táncművészeti Főiskola.
- UJVÁRY Zoltán
- 1969 *Az agrárkultusz kutatása a magyar és az európai folklórban*. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem.
- 1980 *Népszokás és népköltészet*. Debrecen: Alföldi Nyomda.
- 1981 *Agrárkultusz*. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék.
- 1997 *Népi színjátékok és maszkos szokások*. Debrecen: Multiplex Media - Debrecen University Press.
- VÁLYI Rózsi
- 1969 *A táncművészet története*. Budapest: Zeneműkiadó.
- VARGYAS Lajos
- 1947 Mimos-elemek a magyar betlehemes játékban. *Antiquitas Hungarica* 177-184.
- VÁRNAGY Antal, 1995. *Liturgika*. Abaliget: Lámpás Kiadó.
- VASIĆ, Olivera
- 2007 Ritual messages conveyed by the movements of Lazar dances of the central Balkans. In: Golemović, Dimitrije O. (szerk.) *Research of Dance and Music on the Balkans*. Brčko: Association for Fostering of the Serb Cultural-Historical Heritage Baštinar. 182-189.
- VELICHKOVSKA, Rodna
- 2009 The Integrative Function of the Rite Singing in Macedonia. In: V. Serafmovska Stojkova, szerk. *First Symposium of ICTM Group for Music and Dance in Southeastern Europe*. Skopje: *ICTM Group for Music and Dance in Southeastern Europe* 253–262.
- VUJICSICS Tihamér
- 1978 *A magyarországi délszlávok zenei hagyományai - Muzičke tradicije Južnih Slovena u Mađarskoj*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- WICKHAM, Chris
- 2009 *The Inheritance of Rome: A History Of Europe From 400 To 1000*. New York: Penguin Books.
- WOLFRAM, Richard
- 1951 *Die Volkstänze in Österreich und verwandte Tänze in Europa*. Salzburg: ismeretlen szerző
- WOLFRAM, Richard
- 1956 Song-dance forms. *Journal of the IFMC* 32-36.
- WOLFRAM, Richard

- 1961 Die Volkstänze in Österreich ein Überblick. *Journal of the IFMC*. 71-74.
- WOLFRAM, Richard
- 1962 Der Volkstanz als kulturelle Ausdrucksform der südosteuropäischen Völker. In: *Die Volkskultur der südosteuropäischen Völker 6*. München: Südosteuropa-Verlagsgesellschaft.
- ZEČEVIĆ, Slobodan
- 1973 *Elementi naše mitologije u narodnim obrednima uz igru*. Zenica: Muzej Grada Zenica.
- АНГЕЛОВ, Горанчо
- 2012 *Теренско истражување во село Ињево поврзано со верскиот празник Лазара*. Универзитет во Штип [<http://eprints.ugd.edu.mk/4331>] Letöltés: 2014.10.12.
- АНДОНОВ-ПОЛЈАНСКИ, Христо
- 1984 Историско и културно минато. In: Апостолоски, Михаило; Панов, Митко (szerk.) *Радовиш и Радовишко*. Радовиш: Собрание на општината. 93-133.
- АНТОНИЕВИЋ, драгослав
- 1986 Византиско играчко наслеђе. In: *Народно стваралаштво: фолклор*. Београд. 1-4.
- 1990 *Ритуални транс*. Београд: Српска академија на наука и уметности.
- АПОСТОЛОСКИ, Михаило
- 1972 *Историја на македонскиот народ*. Скопје: Институт за национална историја.
- 1984 Радовиш во балканските и првата светска војна. In: Апостолоски, Михаило; Панов, Митко (szerk.) *Радовиш и Радовишко*. Радовиш: Собрание на општината, 135-151.
- 1986 *Штип низ вековите*. Штип: Собрание на општина Штип.
- АРНАУДОВ, Михаил
- 1968-1969 *Очерци по български фолклор I-II*. София: Български писател.
- 1972 *Студии върху българските обреди и легенди*. София: Българска академия на науките.
- 1943 *Български народни празници*. София: Хемусъ.
- БАРИШИЋ, Фрањо (szerk.)
- 1955 *Византијски извори за историју народа Југославије I..* Београд: Византолошки институт.
- БОЉА, Ана Марија
- 2013e Местото на балканскиот и македонскиот фолклор во Унгарија In: Rekas Joanna (szerk.) *Balkański folklor jako kod interkulturowy II*. Poznan: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. 67-76.

- 2013k Култот на Свети Наум во Унгарија. In: Каранфиловски Максим , Велјановска, Благица (szerk.) *Светите Кирил и Методиј и словенската култура низ вековите и денес*. Скопје: Универзитет Свети Кирил и Методиј во Скопје. 17-25.
- 2013l Форми и содржини на презентирање на изворен фолклор во Унгарија: фолклорни датабази, ансамбли и стилизација. In: Родна *Величковска, Ѓорѓи Ѓорѓев (szerk.) Трибина на Фестивалот „Пеце Атанасовски“ Долнени, Прилеп* Скопје: Институт за фолклор Марко Цепенков
- 2013m Лудо младо бразда прави: различните појави на водичарската песна во македонското фолклорно творештво. In: Fedoszov-Zoltán-Janurik, szerk. *Water in Slavonic Phraseology and Paremiology - ВОДА в славјанској фразеологији и паремиологији*. Budapest: Tinta Kiadó. 161-168.
- 2014b Музичкото образование на Унгарската академија за танц (УАТ): Теорија и практика In: Соња Маринковиќ , Санда Додик , Ана Петров (szerk.) *Традиција као инспирација: Тематски зборник*. Banja Luka: University of Banja Luka, Academy of Arts. 660-670.
- 2014e Патувањето на Дионис. *Арс академика* 1. 1. 90-101.
- 2015c Балканските танц-фолклорни датабази во Унгарија: Визуелната антропологија – Балканските културни контексти. In: *EthnoAntropoZoom* 12. 1. 56-71.
- ВЕЛЕВ, Илија
- 2013 Средновековната духовна и книжевна традиција во Поречието. In: Луческа Ели Димоски, Звонко (szerk.) *105 години од раѓањето на Јозеф Обрембски*. Прилеп-Познањ: Институт за старословенска култура - Институт за словенска филологија УАМ. 69-79.
- ВЕЛИЌ, Михаило
- 1899 *Дебар и негова околина*. Београд: Братство.
- ВЕЛИЧКОВСКА, Родна; КИТЕВСКИ, Марко
- 2014 *Танец*. Скопје: Национална установа Танец
- ВЕЛИЧКОВСКА, Родна
- 2002 *Жетварското пеење во Македонија*. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“.
- 2008 *Музичките дијалекти во македонското традиционално пеење*. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“.
- 2011 Македонско традиционално пеење. In: *Зборник на трудови од Семинар за традиционална музика и игра – Илинденски денови*. Битола: НУ Центар за култура. 22-38.
- 2012 *Македонското традиционално народно пеење - Хрестоматија со мелопоемска анализа*. Скопје: Маска.

ВЕЛИЧКОВСКИ, Боне

2012 *Македонски еротски народни песни*. Скопје: Маска.

ВИДОЕСКИ, Божидар

1996 Дијалектите на Македонскиот јазик. In: Т. Крум, szerk. *Етнологија на Македонците*. Скопје: Академија на науките и уметностите. 31-46.

ВИДОЕСКИ, Божидар – МАРКОВИЌ, Марјан

2008 *Дијалектологија на Македонскиот јазик*. Скопје: Академија на науките и уметностите.

ВИДОЕСКИ, Божидар – УБАВКА, Гајдова

2008 *Македонски дијалектен атлас*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

ВИДОЕСКИ–ДИМИТРОВСКИ–КОНЕСКИ-УГРИНОВА-СКАЛОВСКА

2007 *Правопис на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Просветено А Д.

ВРАЖИНОВСКИ, Танас

1998 *Народна митологија на Македонците*. Скопје – Прилеп: Институт за старословенска култура – Матица Македонска.

2002a Каменот во системот на верувањата на Македонците. In: *Македонска народна митологија (Народна традиција, религија, култура)*. Скопје: Матица македонска, pp. 157-164.

2002b Музички елементи во верувањата и во фолклорот за митски суштества кај Македонците. In: *Македонска народна митологија - Народна традиција, религија и култура*. Скопје: Матица македонска. 263-269.

2005a Гостопримство - Традиционални форми на однесување во минатото и сегашноста. In: *Фолклористичко етнолошки студии*. Скопје: Матица македонска. 125-134.

2005b Градоносните облаци во македонската и српската традиција. In: *Фолклористичко етнолошки студии*. Скопје: Матица Македонска. 136-146.

ЃОРЃЕВ, Ѓорѓи

1996 Музичките карактеристики на народните песни.. In: Т. Крум, szerk. *Етнологија на Македонците*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите. 277–280.

ЃОРЃИЕВ, Драги – СТОЈАНОВСКИ, Александар

2001 *Населби и население во Македонија – XV и XVI век*. Скопје: Институт за национална историја, Државен архив на Република Македонија.

ГРОЗДАНОВСКИ, Ратомир

- 2009 *Развој на христијанството во Македонија со посебен осврт на Порече.*
[\[rrgrozdanoski.mk/content/view/50/91/lang.macedonian/#_ftn11\]](http://rrgrozdanoski.mk/content/view/50/91/lang.macedonian/#_ftn11) Letöltés:
 2014.01.06.
- ЃУРЧЕСКИ, Марјан
 2013 Македонскиот непокор отсликан преку Влеигденските кули во Македонски
 Брод. *Македонска Ризница*. 64-69.
- ДЖУДЖЕВ, Стоян
 1945 *Българска народна хореография*. София: ismeretlen szerző
- ДИКОВА, Маргарита
 1961 *Български танци*. София: Наука и изкуство.
- ДИМОСКИ, Михаило
 1972 Податоци за орската традиција во Крушево. In: *Зборник од конгрес на Сојузот
 на здруженијата на фолклористите на Југославија*. Крушево: Сојуз на
 здруженијата на фолклористите. 39-42.
 1974 *Орската традиција во село Ињево (Радовишко)*. Скопје: Институт за фолклор
 „Марко Цепенков“.
 1977 *Македонски народни ора – од репертоарот на ансамблот за народни игри и
 песни „ТАНЕЦ“*. Скопје: Наша книга.
 1996 Народните ора и орската традиција.. In: Т. Крум, szerk. *Етнологија на
 Македонците*. Скопје: Академија на науките и уметностите, p. 281–286..
- ДИМЧЕ, Коцо
 1996 *Археолошка карта на Република Македонија ману*. Скопје: Македонска
 академија на науките и уметностите.
- ДИНЕКОВ, Петър
 1972 *Български фолклор*. София: Пългарски писател.
- ДРАГОЈЛОВИЋ, Драгољуб
 2008 *Паганизам и хришћанство у Срба*. Београд: Политика А. Д. .
- ДРУМЕВЪ, Ангел
 1929 *Българските народни хора*. София.
- ЂОРЂЕВИЋ, Тихомир
 1907 *Српске народне игре*. Београд: Српска краљевска академија.
- ЂУРЂЕВ, Александар
 1988 *Раѓевина - Обичаји, веровања и народно стваралаштво*. Крупањ: Дом културе
 „Политика“.
- ЗАФИРОВ, Зафиров, Димитър (szerk.)
 1960 *Извори на Българската история VII: Гърцики извори за Българската история, кн.
 II*. София: Институт за Българска История.

ЗДРАВЕВ, Ѓорѓи

- 1996 Типологизација и класификација на македонските народни носии. In: Томовски, Крум, (szerk.) *Етнологија на македонците*. Скопје: Академија на науките и уметностите. 177-184.

ЗДРАВКОВА-ЦЕПАРСКА

- 2011 *Аспекти на перформативна кинестетика*. Скопје: Југореклам.

ЗЕЧЕВИЋ, Слободан

- 1961 Преглед народних игара ужичког дела санцака . In: *VIII конгрес фолклориста*. Београд. 117-119.
- 1973 *Елементи наше митологије у народним обредима уз игру*. Зеница: Музеј града Зенице.
- 1983 *Српске народне игре: порекло и развој*. Београд: "Вук Караџић" Етнографски музеј.

ИКОНОМОВ, Васил

- 1988 *Старонародни песни и обичаи од западна Македонија*. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“.

ИЛИЕВА, Анна

- 1976 Жанр и форма на добруджански танцов фолклор. In: Ангелова-Георгиева, Росица; Живков, Тодор; Стоин, Елена szerk. *Фолклорът и народните традиции в съвременната национална култура*. София: Българска академия на науките.

ИЛИЕВА, Анна

- 1978 *Народни танци от Средногорието*. София: Българска академия на науките.

ИЉОСКИ, Васил

- 1948 *Македонски народни песни*. Скопје.
- 1970 *Варијанти со свадбени мотиви во фолклорниот комплекс обред, песна, игра и драма*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

ЈАНЕВСКИ, Владимир

- 2010 Главни карактеристики на играорните подрачја. In: *Семинар за традиционална музика и игра Зборник на трудови*. Битола: НУ Центар за култур. 3-9.
- 2010 Главни карактеристики на играорните подрачја. In: hely nélkül.: ismeretlen szerző
- 2012 *Народната носија во Штип*. Штип: Музеј во Штип.
- 2013 *Етнокоролошки карактеристики на македонските народни ора - по избрани примери*. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“.
- 2014 *Теренско истражување во селата Бегниште и Ресава*. Штип.
[eprints.ugd.edu.mk]Letöltés: 2015.05.04.

ЈАНКОВИЋ Љубица, Даница

- 1934-1964 *Народне игре*. I-VII. Београд: Грегоровић és Просвета.

- 1957 *Прилог проучавању остатака орских обредних игара у Југославију*. Београд: Српска Акедмија Наука.
- ЈАНКОВИЋ, Даница
- 1938 Празничне народне игре у Поречу у Јужној Србији. *Гласник Етнографског музеја*, 13. kötet. 24-29.
- 1940a Народне игре у Кичеву и околини. *Гласник Етнографског музеја у Београду*, 40. kötet. 95-112.
- 1940b Драмски елементи у нашим народним орским играма и народна игра као драмски елемент народних обичаја. *Гласник Етнографског музеја у Београду*, 15. kötet. 75-94.
- ЈАРАНОВ, Димитар
- 1978 *Македонија како природна и стопанска целина*. Скопје: Институт за национална историја.
- ЈОВАНОВИЋ, Петар
- 1935 Порече. In: Ј. Цвијић, szerk. *Насеља и порекло становништва. Књига 28*. Српски етнографски зборник szerk. Београд: Штампарија "Млада Србија". 243-335.
- КАЈДАМОВ, Костадин
- 1995 *Имињата на градовите во Република Македонија*. Дојран.
- КАЛИЧАНИН, Татјана
- 2006 *Македонскинародни песни од Порече*. Скопје: Камелеон.
- КАРАЏОСКИ, ВЛАДИМИР
- 2014 *Велигденски кули*. Скопје: kézirát.
- КАЦАРОВА-КУКУДОВА, Райна
- 1955 *Български танцов фолклор*. Софија: Наука и изкуство.
- 1955-1956 *Народни хора и игри от село Хлевене, Ловешко II-III.* Софија: ИИМ.
- 1956 *Хора и игри от Северопадна България*. Софија.
- КИТЕВСКИ, Марко
- 1996 Македонски празнични обичаи. In: Томовски, Крум (szerk.) *Етнологија на Македонците*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите. 224-246.
- 2001a *Македонски празници. Бадник*. [kovz.gov.mk] Letöltés: 2013.02.09.
- 2001b *Македонски празници. Водици*. [kovz.gov.mk] Letöltés: 2013.05.10.
- 2004 *Обичаи и обреди од Бадник до Василица*. [makedonskosonce.com] Letöltés: 2013.05.10.
- 2007 *Митолошки и обредни песни*. Скопје: Камелеон.

- 2008 *Вознесение Христово, Велигден.*
[idividi.com.mk/vesti/makedonija/438146/index.html] Letöltés: 2014.05.06.
- 2012 *Од минатото на нашите градови: Кичево.*
[mn.mk/kultura/6488-Od-minatoto-na-nasite-gradovi-Kicevo] Letöltés: 2014.05.06.
- 2014 *Обичаи и верувања - Бадник.*
[mia.mk/mk/Inside/RenderSingleNews/102/113342450] Letöltés: 2015.01.02.
- КЛИЧКОВА, Вера
- 1957 Велигденски обичаи во Порече. *Гласник на Музејско-конзерваторско друштво на Македонија*. 160-202.
- КОТЕВ, Иван
- 1972 Сурварските обичаи од неколку струмички села. In: *Зборник од конгрес на Сојузот на здруженијата на фолклористите на Југославија*. Крушево: Сојуз на здруженијата на фолклористите. 207-212.
- КРСТЕВА, Ангелина
- 1996 Празнична и обредна храна. In: Т. Крум, szerk. *Етнологија на Македонците*. Скопје: Академија на науката и уметностите. 139-142.
- КРЧОВСКИ – ПЕЈЧИНОВИЌ
- 1963 *Собрани текстови*. Скопје.
- КЪНЧОВ, Васил
- 1900 *Македонија. Етнографија и статистика*. [promacedonia.org/vk/index.html]
- КЖНЧОВЪ, Васил
- 1900 *Македонија. Етнографија и статистика*. София: Българското книжовно дружество.
- ЛАФАЗАНОВСКИ, Ермис
- 2000 *Козмогонските легенди*. Скопје: Институт за Фолклор Марко Цепенков.
- ЛЕОВ, Тома
- 1979 *Танец - ансамбл за народни песни и игри*. Скопје.
- ЛУЧЕСКА, Ели
- 2010 *Култот на христијанските светци во Македонија*. Прилеп: ЈНУ Институт за старословенска култура.
- ЉУБИЦА, Јанковић,
- 1957 *Проблем и теорија појединачне ритмичности у ритмичности целине усвојена орске игре и мелодије*. Београд: Научно дело.
- МАКАРИЈОСКА, Лилјана - ПАВЛЕВСКА, Благоица
- 2009 Именувањето на јадењата од тесто – традиција и иновации. In: *Културата и јазикот*. Скопје. 137-145.
- МАКАРИЈОСКА, Лилјана; СТОЕВСКА-ДЕНЧОВА, Еленка

- 2011 Блаже конески за збогатувањето на лексичкиот фонд на македонскиот стандарден јазик. In: К. Трајкова, szerk. *XXXVIII Научна конференција - Лингвистика*. Скопје: Универзитет Св Кирил и Методиј во Скопје. 23-32.
- МАКАРИЈОСКА, Лилјана
- 2011 Лексиката од областа на македонските традиционални обреди и обичаи. *Спектар*.53-64.
- МАЛИНОВ, Зоранчо
- 2006 *Традицискиот народен календар на Шопско-брегалничката етнографска целина*. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“.
- МАРЈАНОВИЋ, Чедомир
- 1914 *Манастир Свети Јована Бигорског*. Београд: Штампарија Драг. Грегорића.
- МАТКОВСКИ, Александар
- 1991 *Македонија во делата на странските патописци:1827-1849, Патописот на Виктор Глигорович од 1845 год*. Скопје: Мисла.
- МИКУЉК, Иван
- 1996 *Средновековни градови и тврдини во Македонија*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите — Македонска цивилизација.
- МИЛАДИНОВ, Димитър-МИЛАДИНОВ, Константин
- 1861 *Български народни пѣсни собрани одъ братья Миладиновци Димитрія и Константина*. Загребъ: А. Јакич.
- МИЛОШЕСКА, Ели
- 2008 *Громовникот и неговите камени или божји стрели: громот и молњата*. [philologicalstudies.org/] Letöltés: 2013.06.15.
- МИНЕВСКИ, Блаже
- 2013 *Македонските средновековни градови*. [<http://www.mia.mk/mk/Inside/RenderSingleNews/254/109410722>] Letöltés: 2013.04.12.
- МИНКОВ, Лазар
- 2000 *Македонската емиграција од егејскиот дел на Македонија во Унгарија*. Скопје: Матица Македонска
- МИРЧЕВСКА, Мирјана
- 2007 *Вербални и невербални етнички симболи во Горна Река*. Скопје: Институт за етнологија и антрополигија УКИМ.
- МЛАДЕНОВИЋ, Оливера
1973. *Коло у Јужних Словена*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- МУРГОСКИ, Зозе
- 2010 *Македонски-англиски речник*. Скопје: Македонска книга.

ОБРЕМБСКИ, Јозеф

- 2001 *Фолклорни и етнографски маатријали од Порече*. Прилеп, Скопје: Институт за старословенска култура, Матица македонска.
- 2003 *Порече 1932-1933*. Прилеп-Скопје: Институт за старословенска култура - Матица македонска.

ОПЕТЧЕСКА-ТАТАРЧЕВСКА, Ивона

2004. *Неми ора од Западна Македонија*.
[<http://cem.mk/index.php/esei/197-nemi-ora-od-zapadna-makedonija>] Letöltés:
2013.05.12.

ПАВЛОВИЋ, Јеремије Ј.

- 1928 *Малешево и Малешевци*. Београд: Штампарија "Св. Сава".

ПАЈТОНЦИЕВ, Ганчо

- 1973 *Македонски народни ора - од Малешевско, Делчевско, Кочанско, Светиниколско, Штипско, Радовишко, Струмичко и Валандовско*. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“.

ПАЛИКРУШЕВА, Галаба

- 1965 *Исламизацијата на Торбешите и формирање на торбешката субгрупа (doktori disszertáció)*. Скопје: Универзитет Св. Кирил и Методиј во Скопје.
- 1975 Кумството и побратимството на Свети Јован. *Македонски фолклор* 63-68.
- 1996 Етносите и етничките групи во Македонија. In: *Етнологија на Македонците*. Скопје: Академија на науките и уметностите. 11-14.

ПАНДЕВ, Димитар

- 2007 *Пристап во македонската лингвокултурологија*. Скопје: Штрк.
- 2013 Јозеф Обрембски како структуралист и функционалист. In: Луческа, Ели, Димоски, Звонко (szerk). *105 години од раѓањето на Јозеф Обрембски*. Прилеп-Познањ: Институт за старословенска култура - Институт за словенска филологија УАМ, pp. 19-24.

ПАНДЕВСКИ, Манол; СТОЕВ-ТРНКАТА, Ѓорѓи

- 1969 *Струмица и Струмичко низ историјата*.
[rastko.rs/cms/files/books/4c2946e5bc923] Letöltés: 2012.12.01.

ПАНОВ, Бранко

- 1982 Штип и брегалничката област во средниот век (VI-крајот на XII век). *Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Скопје*. 39-85.

ПАНОВ, Митко

- 1984 Географска положба и просторни карактеристики. In: Апостолоски, Михаило; Панов, Митко (szerk.) *Радовиш и Радовишко*. Радовиш: Собрание на општината. 6-10.

ПЕНУШЛИСКИ, Кирил

- 1968 *Обредни и митолошки песни*. Скопје: Македонска книга.
- 1973 Тематиката на македонски пролетни обредни песни. *Македонски фолклор*. 11-14.
- 1981 *Македонски фолклор*. Скопје: Матица Македонска.

ПЕТКОВСКА, Благица

- 2012 Прилогот на Блаже Конески за македонскиот писмен јазик во XIX век. In: М. Каранфиловски, szerk. *XXXVIII Научна конференција на Меѓународен семинар на македонски јазик, литература и култура*. Скопје: Универзитет Св. Кирил и Методиј во Скопје. 7-13.

ПЕТРЕСКА, Весна

- 1998 *Обредите, обичаите и верувања кај Мијаците*. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“.
- 2005 *Систем на сродство кај Македонците*. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“.
- 2008 Реактуелизација на традиционални колективни прославувања. *Македонски фолклор*. 205-222.

ПЕТРОВ, Ѓорче

- 1896 *Материали по изучавањето на Македонија*. Софија: Печатница „Вълков“.

ПЕТРОВСКА-КУЗМАНОВА, Катерина

- 2009 *Текстот и јазикот во обредите со маски*. Скопје. [philologicalstudies.org] Letöltés: 2013.01.10.
- 2012 Велигденски игри - етнотеатролошки осврт. *Спектар*, 60. 111-118.
- 2013 Велигденските игри од Порече во фолклористичките истражувања. In: Луческа Ели; Димоски, Звонко (szerk.) *105 години од раѓањето на Јозеф Обрембски*. Прилеп-Познањ: Институт за старословенска култура - Институт за словенска филологија УАМ. 137-144.

ПЕТРУШЕВА, Аница

- 1996 Народните носии. In: Т. Крум, szerk. *Етнологија на македонците*. Скопје: Академија на науките и уметностите. 143-176.

ПЛЕВНЕШ, Јордан

- 1989 *Бесовскиот Дионис*. Скопје: Електронска библиотека на културата и традицијата на Македонија.

ПОПОВИЌ, Бранко

- 1934 *Манастир Св. Јован Бигорски*. Беаоград: Старинар.

ПРЛИЧЕВ, Глигор-Конески, Блаже

- 1974 *Собрани текстови, Кирил Пејчиновиќ*. Скопја: Македонска книга.

РАНТАША, Бојан

- 2008 Дабот – дом на самовилите. Во Наши шуми бр. 40. 2008. 31. *Наши шуми*. 28-31.
- РАСОЛКОСКА-НИКОЛОВСКА, Загорка
- 1970 *Црквата Св. Ѓорѓи во Горен Козјак во светлината на новите испитувања - Зборник. I*. Скопје: Македонската академија на науки и уметности.
- РИСТЕСКИ, Љупчо С.
- 1994 Континуитет, траење и промени, функции и форми на изразување на традицијата во современи услови на примерот „Покрсти“, во селото Заположани-Прилепско. *Етнолог*, 4-5. 225-238.
- 2009 Христијанството и народната култура во Македонија - Културно-историски аспекти. *Етнолог* 113-141.
- 1998 Митските претстави на мртвите во традиционалната култура на Македонците. *Studia mythologica slavica*. 243-257.
- 2000 *Посмртно оро во традицијата на балканските Словени*. Ljubljana: Piza.
- 2005 *Категории простор и време во народната култура на Македонците*. Скопје: Матица македонска.
- РИСТЕСКИ, Милан
- 1982 *Порече низ историјата*. Скопје: Студентски збор.
- РИСТОВ, Драган
- 2011 *Туристички информатор*. Штип: Општина Штип.
- РИСТОВСКИ, Блаже
- 1975 Машките еротски народни песни околу огин во некои места во Македонија. *Македонски фолклор*. 219-228.
- СВЕТИЕВА, Анета
- 1995 Новогодишни обичаи во Кратовско. *Етнолог*. 99-111.
- n. é. *Порече*.
[http://www.iea.pmf.ukim.edu.mk/PORECHE/Tekstovi/Opsto_za_Poreche.pdf]
Letöltés: 2013.05.05.
- 1996 Еротските елементи во обредите со маски кај Македонците. In: В. Боцев, szerk. *Обичаи со маски*. Скопје: Музеј на Македонија, pp. 7-14..
- 2011/2012 *Регионална етнологија - egyetemi előadások. Közli: Татарчевска 2011*. Скопје.
- СМИЉАНИЋ, Тома
- 1925 Мијаци, Горња Река и Мавровско Поље. In: Ј. Цвијић, szerk. *Насеља и порекло становништва. Књига 20*. Српски етнографски зборник szerk. Београд: Штампарија "Млада Србија". 1-119.
- 1935 Кичевија. In: Ј. Цвијић, szerk. *Насеља и порекло становништва. Књига 28*. Српски етнографски зборник szerk. Београд: Штампарија "Млада Србија" 337-483.

СНЪГАРОВЪ, Иванъ

- 1924 *История на Охридската архиепископия: отъ основаването ѝ до завладѣбането на Балканския полуостровъ отъ турцитѣ I.* София: Гутенбергъ.

СОКОЛОСКИ, Методија

- 1974 Штип и штипско во текот на XVI. век. *Историја.* 123-152.

СОЛУНЧЕВ, Веле

- 2004 *Велигденски празнични игри во Порече - дипломска работа.* Скопје: Универзитет Св. Кирил и Методиј во Скопје, Природно математички факултет, Институт за географија, Завод за етнологија.

СПАСОВ, Драган

- 2011 *Цамала.* Скопје.
[cooltura.mk/?p=1439] Letöltés: 2014.12.01.

СТОЈАНОВСКА, Перса (szerk.)

- 2011 *За да не згасне бисерот Копачка.* Делчево: Зра „Пијанечки глас“.

СТОЈЧЕСКА Милена - ТРПКОСКИ, Марко

- 2013 *Велигденски кули. Kézirat.* Македонски Брод.

ТАНОВИЋ, Стеван

- 1927 *Српски народни обичаји у њевђелиској кази.* Српски етноаграфски зборник szerk. Београд: Српска академија наука и уметности.

ТАТАРЧЕВСКА, Ивона

- 2011 *Мијачките ора во традиционалниот животи на сцена-Магистерски труд.* Скопје: Универзитет Св. Кирил и Методиј во Скопје, Природно математички факултет.

ТОДЕВСКИ, Кирил; ПАЛЧЕВСКИ, Блаже

- 2014 *Танец – промотор на фолклорно-кореографска школа со национален предзнак.* Скопје: Дирекцијата за култура и уметност.

ТОКАРЕВ, Сергей Александрович (szerk.)

- 1977 *Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы XIX-начало XX в. Зимние праздники.* Москва: Наука.

ТОМИЋ, Светозар

- 1905 *Скопска Црна Гора - Антропологеографска и етнографска студија.* Српски етнографски зборник szerk. Београд: Српска академија наука и уметности.

ТРЕНЕСКИ, Бошко, 2001. *Копачија.* Скопје: Танец.

ФИДАНОСКИ, Гоце

- 2006 *Битуше - празници, традиции, верувања.* Куманово: Македонска ризница.

ФИЛИПОВИЋ, Миленко С.

- 1937 Етничке прилике у Јужној Србији. In: *Споменица дваесетпетгодишњице ослобођења Јужне Србије 1912-1937*. Скопље: Штампарија јужна Србија. 387-496.
- ФИРФОВ, Живко – Пајтонциев, Ганчо
1953 *Македонски народни ора*. Скопје: Кочо Рацин.
- ХАРАЛАМПИЕВ, Кирил – Дженев, Кирил
1965 *Теорија за строежа на движењата в българската народна хореографија*. Софија: Наука и изкуство.
- ХАЦИВАСИЉЕВИЋ, Јован
1909 *Јужна Стара Србија Историјска, етнографска и политичка истраживања I Кумановска област*. Београд: Нова штампарија Давидовић.
- ЦВИЈИЋ, Јован
1906 *Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије*. Београд: Српска краљевска академија.
1922 Балканско полуострво и јужнословенске земље. *Основе антропогеографије*.
- ЦЕЛАКОСКИ, Наум
1984 *Деабрца - обреди, магии, одредни игри*. Скопје: Студентски збор.
- ЦОНЕВ, Борис
1950 *Български народни хора и рѣченици*. Софија: Наука и изкуство.
- ЧАКАРЈЕНЕВСКИ, Ѓорѓи
1985 *Кичево и кичевско во народноослободителна војна 1941-1944*. Скопје: Култура и наука.
- ЧАУСИДИС, Никос – НИКОЛОВ, Гордан
2006 Црепна и вршник. Митолошко – семиотичка анализа. *Studia Mythologica Slavica* 97-160.
2003 Сликите со митска содржина како елементи за следење на експанзијата на словенските популации. *Balkanoslavica*. 32. 1. 25-43.
2008 *Митологизираното гумно во словенската традиционална култура - II*. [sms.zrc-sazu.si/pdf/11/SMS_11_Causidis.pdf] Letöltés: 2013.02.01.
- ШАПКАРЕВ, Кузман
1968 *Сборник от български народни умотворбения I. Обредни песни, народни обичаи*. Софија: Български писател.
- ШУКАРОВА, Анета
2008 *Историја на македонскиот народ*. Скопје: Институт за национална историја.
- ЩЪРБАНОВА, Анна
1997 *Хорото като културален феномен*. Софија: Кандидатска дисертација.

Internetes hivatkozások

Попис на домаќинствата, население и становите во Република Македонија 2002 Книга 10.

<http://www.stat.gov.mk/Publikacii/knigaX.pdf>

Letöltés: 2012.05.06.

GN 00307.180 Gregorian/Julian Calendar.

<https://secure.ssa.gov/poms.nsf/lnx/0200307180>

Letöltés: 2012.05.06.

МППЦ против прослава со пагански обичаи. 2008

<http://preminportal.com.mk/content/view/1016/64/>

Letöltés: 2012.02.06.

Ohrid Macedón Folkegyüttes.

<http://www.macedon.hu/>

Letöltés: 2015.04.06.

A Tanec Állami Népi Együttes Honlapja.

<http://www.tanec.com.mk/choreography-and-stage-adaptations-repertorie>

Letöltés: 2013.08.16.

Коледарски огнови низ целиот Штип.

<http://makistoktajms.com/?p=9168>

[Hozzáférés dátuma: 02 06 2014].

Охрид подготвен за најголемото Македонско oro. 2014

<http://www.mkdnews.com/2014/05/ohrid-podgotven-za-najgolemoto-makedonsko-oro>

Letöltés: 2015.01.10.

Пагански обичаи или не, коледарските огнови ќе изгорат илјадници евра!. 2014

<http://faktor.mk/archives/91349#>

Letöltés: 2014.06.30.

Az egyházi év - Változó ünnepek.

http://www.gorogkatolikus.hu/index.html?muv=egyhazi_ev&menupont=2

Letöltés: 2013.02.05.

Bregalnica Püspökség.

http://www.bregalnicaeparhija.org.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=55:2009-12-18-17-20-37&catid=35:2010-01-15-21-58&Itemid=55

Letöltés: 2014.01.14.

A Bukaresti Egyezmény, 1913. augusztus. 10.

Available at: <https://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/boshtml/bos149.htm>

Letöltés: 2015.01.10.

Guide to the Pearl Primus Collection.

http://library.duke.edu/rubenstein/findingaids/adfprimuspearl/#c01_0

Letöltés: 2014.02.02.

Kalendárium. 2013. év április hónapja.

<http://hungary.orthodoxia.org/konyvtar/szynaxarion/ortodox-egyhazi-kalendarium/a-2013-ev-aprilis-honapjara/>

Letöltés: 2013.05.05.

Kicevo megye honlapja.

<http://www.kicevo.gov.mk/licna.html>

Letöltés: 2013.01.18.

Klicskova, Vera.

<http://www.maccinema.com/Person.aspx?p=610>

Letöltés: 2012.06.12.

Lazaropole blog.

<http://forum.kajgana.com/threads/%D0%9B%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B5.68830/>

Letöltés: 2015.01.10.

Macedón Pravoszláv Egyház honlapja - Az év kezdetéről.

<http://mpc.org.mk/Kalendar/prolog.asp?id=1765>

Letöltés: 2014.02.12.

Macedón régiók híroldala.

<http://regioni.mk/%D1%83%D1%80%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%B5-%D0%B7%D0%B0%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D1%86%D0%B8-%D0%B2%D0%BE-%D1%88%D1%82%D0%B8%D0%BF-%D0%BF%D0%BE%D0%B4%D0%B3%D0%BE%D1%82%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%B8>

Letöltés: 2013.06.30.

Macedónia kataszteri térképe.

<http://webgis.katastar.gov.mk>

Letöltés: 2013.02.20.

Slavic mythology.

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/548484/Slavic-religion>

[Letöltés: 2013.10.20.]

Törvény a Macedón Köztársaság területi felosztásáról és a helyi önkormányzatok területi egységeinek meghatározásáról.

<http://www.pravo.org.mk/documentDetail.php?id=389>

Letöltés: 2013.02.20.

Vízkereszt Izsista faluban.

<http://kicevo.mk/vodici-izista>

Letöltés: 2013.02.06.

XIII. Gergely pápa 1582. február 24-én kiadott „Inter gravissimas” kezdetű bullája, melyben a ma gregorián-ként elnevezett naptár bevezetéséről rendelkezett. [Online]

http://www.fourmilab.ch/documents/calendar/IG_Latin.html 2013.08.26.

Letöltés: 2013.08.26.

Баднички огнови во предвечирието на Христовото раѓање. Дневник, 2005. Посебен прилог.

<http://digitalareopagus.wordpress.com/xmlrpc.php>

Letöltés: 2012.07.15.

Вук Караџић.

<http://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/IstClan.aspx?arg=241>,

Letöltés: 2012.06.06.

Закон за въвеждане на Грегорианския календар в България през 1916 година.

<http://archive.org/stream/LawOnIntroductionOfGregorianCalendarInBulgariaIn1916/211916#page/n0/mode/2up>

Letöltés: 2012.07.15.

Закон о изједначењу старог и новог календара.

<http://www.slglasnik.com/o-nama>

Letöltés: 2012.08.25.

Историска поставка.

<http://www.stipmuzej.com.mk/postavki/2011-05-15-18-47-56>

Letöltés: 2013.08.16.

Одбор за традиционална прослава Бадник (Választmány a Karácsony hagyományos megünneplésére).

http://www.badnikari.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=55&Itemid=40

Letöltés: 2013.08.27.

Потомците на Ѓорче Петров чекаат неговите мошти да бидат пренесени во Македонија.

<http://www.utrinski.mk/?ItemID=27FADBCBA218584481C185956F7FAF73>

Letöltés: 2014.06.20.

Радовишко архиерејство наместничтво.

http://www.bregalnickaeparhija.org.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=71:2009-12-19-07-05-39&catid=35:2010-01-15-21-58&Itemid=55

Letöltés: 2012.08.25.

Скудриње.

<http://mk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BA%D1%83%D0%B4%D1%80%D0%B8%D1%9A%D0%B5>

Letöltés: 2013.07.20.

Штуп низ историјата од I-XX. век. [Online]

http://www.stipmuzej.com.mk/publikacii/page_flip.swf

Letöltés: 2012.08.25.

1. kép: Dzsolomárok, Begniste (Kavadarci környéke) 2014

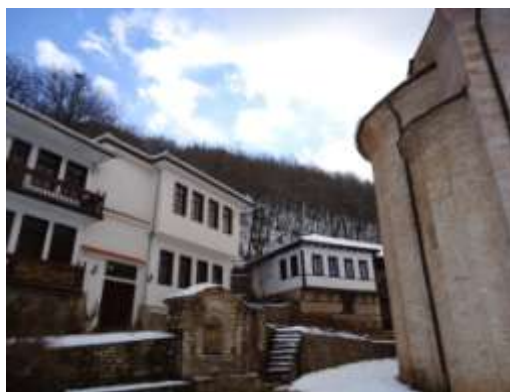
2. kép: Erotikus tartalmú koleda éneket éneklő férfiak, Kavadarci 2008

3. kép: Vecsernik

4. kép: A kereszt vízbedobására várva, Drugovo
2013

5. kép: Legtisztább Istenszülő monostor, Kicsevo

6. kép: Nők vízkeresztje, Izsiste (Kicsevo környéke)

7. kép: A komaság átadása, Lavcsani (Kicsevo
könyéke) 2013

8. kép: Komaság átadása utáni rituális fürdés, Lavcsani
2013

9. kép: Komaság átadása utáni rituális fürdés, Lavcsani
2013

10. kép: A lázárkák kisgyermeket dobálgatnak, Inyevó (Radovis környéke) 2013

11. kép: A lázárkák érkezése a ház udvarára, Inyevó 2013

12. kép: Lázárkák, Luke (Kriva Palánka környéke) 2000

13. kép: Húsvéti liturgia utáni oro, Makedonszki Brod 2013

14. kép: Húsvéti pokrszti menet, Makedonszki Brod 2013

15. kép: A fa áldoztatása, Makedonszki Brod 2013

16. kép: A fába vágott nyílás, ékkel lezárva, Makedonszki Brod 2013

17. kép: Oro a megáldoztatott fánál, Makedonszki Brod 2013

18. kép: Oro a megáldoztatott fánál, Makedonszki Brod 2013

19. kép: Kalen broj, malen broj – kaputartó lányok,
Makedonszki Brod 2013

20. kép: Oro torony, Makedonszki Brod 2013

21. kép: Tomino Szelo (Porecse terület) temploma

22. kép: Tomino Szelo volt iskolaépülete

**23. kép: György napon éneklő
gyógyfűszedők, Miletino (Polog
terület) 1972**

**24. kép: György napi gyógyfűszedők, Nova Breznica
(Szkopje környéke) 1988**

**25. kép: György napi esőkérő menet a templom körül,
Ozdoleni (Ohrid környéke) 1972**

**26. kép: György napi esőkérő menet,
a Szent György templom körül,
Szlatszki Csiflik (Ohrid környéke)
1972**

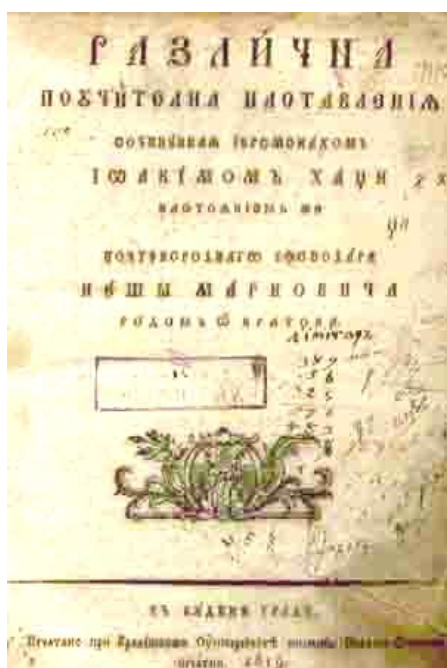
27. kép: Vízkeresztvízszentelés a Dunán, Budapest 2015

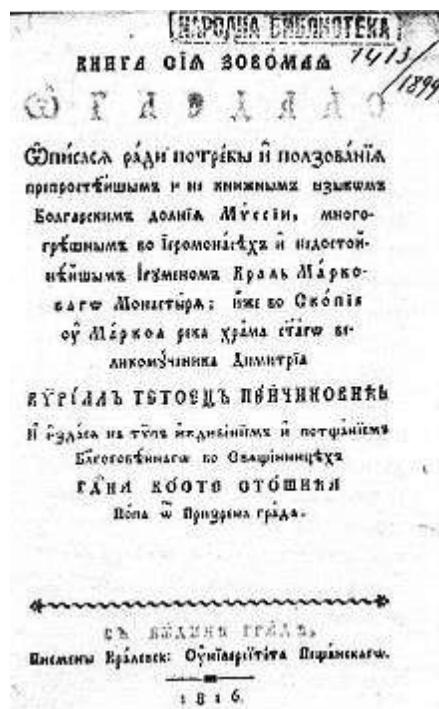
28. kép: Bitusei asszonyok vonulása rituális kenyérral vízkeresztkor, Bituse (mijak régió) 2014

29. kép: György napi hintázás a bolgár nemzetiség rendezvényén, Budapest, 2015

30. kép: Joahim Krckovszki Budán nyomtatott, „Különb féle tanulságos okítások” című könyvének címlapja

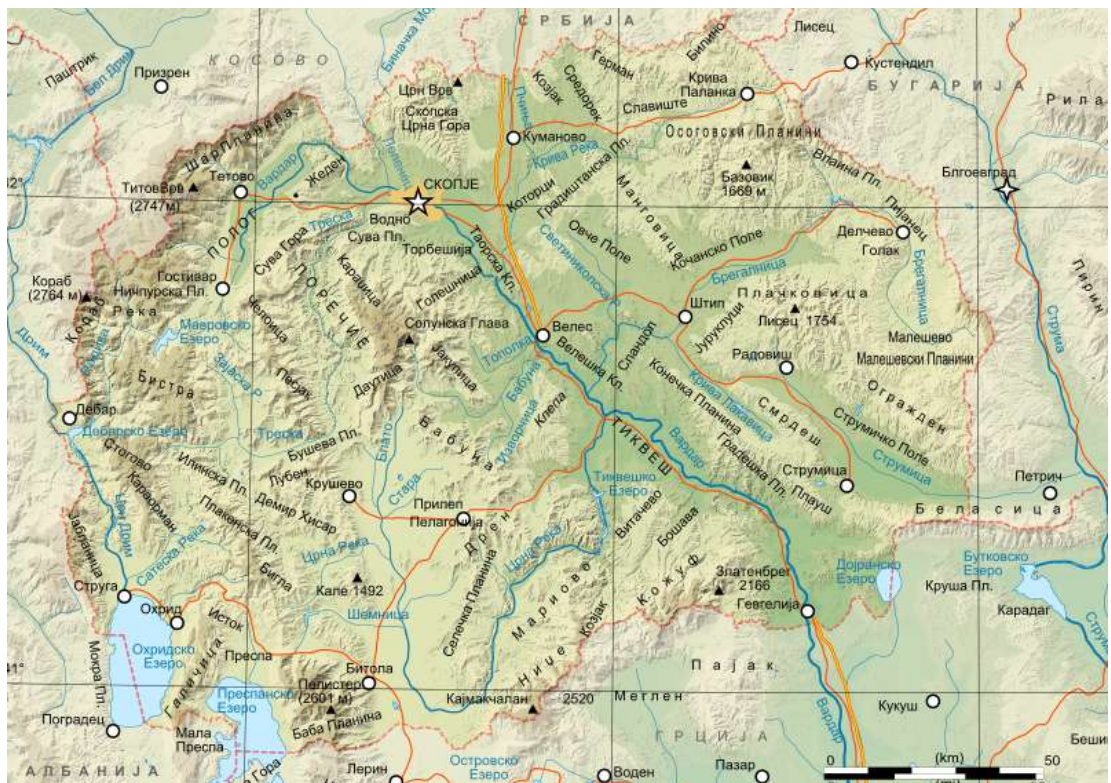
31. kép: Kiril Pejcsinovics Budán nyomtatott, „Tükör” című könyvének címlapja

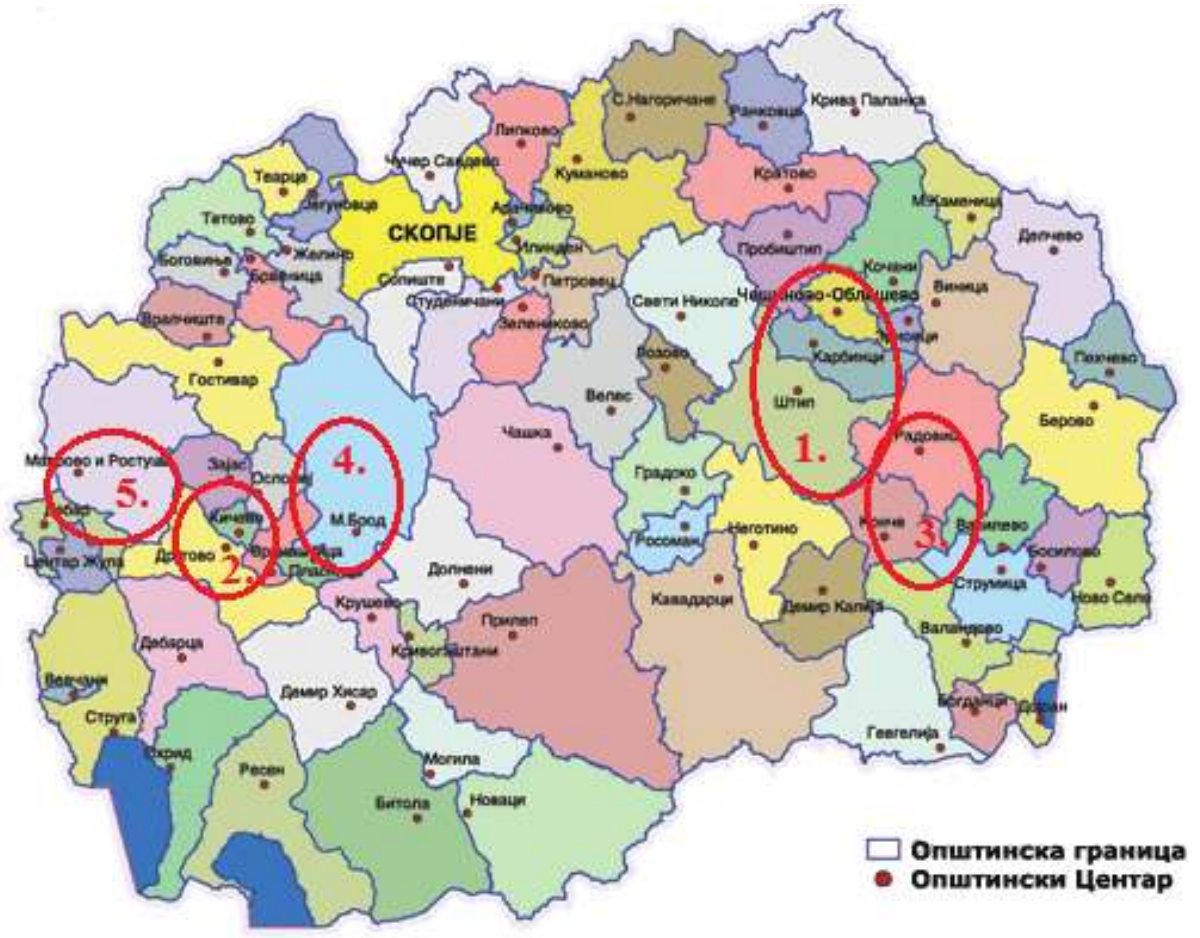
1. térkép

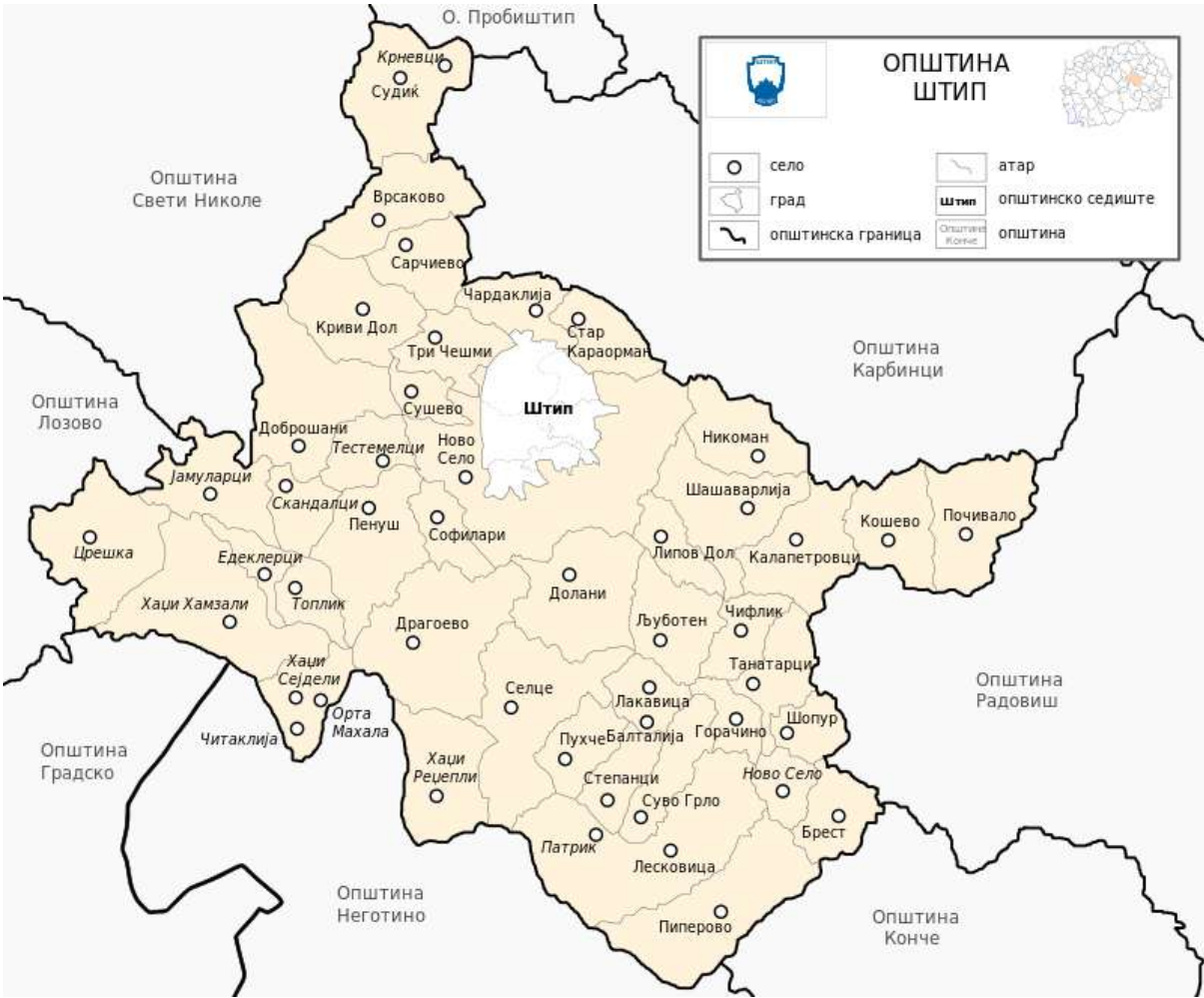
2. térkép

3. térkép

4. térkép

5. térkép

6. térkép

7. térkép

8. térkép

9. térkép

11. térkép

10. térkép

12. térkép

Videotár

1. Koleda tűz körüli tánc Stipben, 2013
2. Dzsolomár oro Begnistében, 2014
3. Új komák rituális fürdése Lavcsaniban, 2013
4. Új komák rituális fürdése Lavcsaniban, 2013
5. Lázározás Injevóban, 2013
6. Lázározás Luke faluban, 2000
7. Húsvéti liturgia utáni oro Makedonszki Brodban, 2013
8. Húsvéti oro torony Makedonszki Brodban, 2013
9. Húsvét Porecsében, Vera Klicskova filmje, 1954
10. Bitusei asszonyok tánca vízkeresztkor, Majovci zenész család kíséretével, 2014

1. kotta

с. Кетеново, Кратовско

Лу - до мла - до браз - да пра - ви
лу - до мла - до (и) браз - да пра - ви.

Нешто му гу премрежүје,
иде дома та казүје:
- Море татко, стари татко,
бразду бразду, воду маму.
Нешто ми гу премрежүје.
- Море сине, мили сине,
иди тамо па га фати,
иди тамо па га чекај.

Дал је риба ил је мрежа?
- Море татко, стари
татко,
ни је риба ни је мрежа,
тики си је девојчэнце!
- Море сине, мили сине,
па га фати десна рука.

2. kotta

с. Длабочица, Кумановско

Муш - ко де - те браз - ду браз - ди, Ла - за - ре
браз - ду браз - ди во - ду ма - ми.

Нешто му гу премрежүје,
иде дома та казүје:
- Море татко, стари татко,
бразду бразду, воду маму.
Нешто ми гу премрежүје.
- Море сине, мили сине,
иди тамо па га фати,
иди тамо па га чекај.

Дал је риба ил је мрежа?
- Море татко, стари
татко,
ни је риба ни је мрежа,
тики си је девојчэнце!
- Море сине, мили сине,
па га фати десна рука.

3. kotta

с. Гостиражни, Прилепско

$\bullet = 100$

(Ѡ) Браз - да браз - ди лу - до мла - до,
 Ѓур - ѓе, ле (еј)Ѓур - ѓе, ле и! лел - јо.

Бразда бразди лудо младо,
 бразда бразди вода води.
 Нешто му е препушува,

лудо мисли кртчина.
 Не ми била кртчина,
 туку било малој моме.

4. kotta

с. Крапа, Порече

$\bullet = 124$

Црк - ва пра - ви са - мо - ви - ла дос, дос,
 црк - ва пра - ви са - мо - ви - ла дос!

Црква прави самовила, дос, дос,
 црква прави самовила, дос,
 Ни на небо, ни на земја,
 туку така под облака.
 Темелите се со старци,
 сидиштата со дечиња.

Четисало со јергење,
 калосало со старички.
 Ја покриле со невести,
 диреците од јунаци,
 пенџериња со девојки.

1. kép: Kozsu

2. kép: Leányok Stip környékéről

3. kép: Brszjak férfi

4. kép: Kicsevo környéki viselet

5. kép: Napkötény

6. kép: Mijak viselet, Galicsnik (mijak régió)

RADOVIS ÉS RÉGIÓJA						
		1519	1573	1900	2002	2002
		család/ház tartás	család/ház tartás	lakos	lakos	család/ háztartás
Radovisi káza						
	összes			20494		
	keresztény macedón			9043		
	török (jurukokkal együtt)			11061		
	cigány (roma)			390		
Radovis város						
	összes				16223	4916
	keresztény	177	196			
	pravoszláv				13912	
	katolikus				11	
	muzulmán	22	28		2116	
	protestáns				3	
	egyéb vallású				181	
	keresztény macedón			2030		
	macedón				13991	
	török			4000	1927	
	juruk	0	47			
	szerb				60	
	cigány (roma)			84	156	
	albán				1	
	vlah				20	
	bosnyák				1	
	egyéb hovatartozású				42	
Gabrevci						
	összes				355	105
	keresztény	8	13	330		
	pravoszláv					
	egyéb vallású				354	
	macedón				354	
	szerb				1	
Inyevo						
	összes	83	91		1624	706
	keresztény			740		
	pravoszláv				1624	
	macedón				1623	
	szerb				1	
Jargulica						
	összes				818	230
	keresztény	12	36			
	pravoszláv				816	
	muzulmán		9		2	
	macedón			156	816	
	török			200	2	
Lubnica						
	összes				361	126
	keresztény	98	70			
	pravoszláv				361	
	keresztény macedón			300		
	macedón				359	
	török			265		
	szerb				1	
	egyéb hovatartozású				1	
Szkorusa						
	összes				11	5
	pravoszláv				11	
	keresztény macedón			300		
	macedón				11	
Alsó Vrastica/Felső Vrastica						
	összes	56			0/0	2/0
	keresztény macedón			125/132		

MIJAK RÉGIÓ		1467	1536-1539	1583	1900	2002	2002
		család/ház tartás	család/ház tartás	család/ház tartás	lakos	lakos	család/ház tartás
Lazaropole							
	<i>összes</i>					0	0
	keresztény		84	60	2640		
Bituse							
	<i>összes</i>					96	37
	keresztény	4	26	12			
	pravoszláv					96	
	keresztény macedón				560		
	macedón					95	
	szerb					1	
Szkudrinje							
	<i>összes</i>					2119	414
	keresztény	11	51	18			
	pravoszláv					10	
	muzulmán			3		2061	
	katolikus					1	
	egyéb vallású					47	
	muzulmán macedón				940		
	macedón					435	
	albán					3	
	török					1672	
	vlah					1	
	egyéb hovatartozású					8	

A TÁBLÁZATBA OTT ÍRTAM SZÁMOKAT, AHOL ADATOT KAPTAM (KIVÉTEL A 2002-ES NÉPSZÁMLÁLÁS, AHOL A HÁZAK ADATAIT CSAK A TELJES LAKOSSÁGSZÁMNÁL TŰNTETTEM FEL).

A VALLÁSI ÉS ETNIKAI MEGNEVEZÉSEKNÉL A FORRÁSIRODALMAK ADATAIHOZ TARTOTTAM MAGAM.